

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

39

अनुवाद श्रेणी सर्जक -

मुनि दीपलसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-મુદ્ધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

ઉત્તરાધ્યાયન-૧

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્ષક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ કા.સુ.૫

આગમ સતીક અનુવાદ

ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ

મૂલ્ય-૩૧-૧૦,૦૦૦

૦ શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ ૦

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બ્હાઈ સેન્ટર,
ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ - **૩૭** માં છે...

૦ ઉત્તરાધ્યયન-મૂળસૂત્ર-૪ ના...

-૦- અધ્યયન-૧-થી

આરંભીને

-૦- અધ્યયન-૬-સુધી

— x — x — x — x — x — x — x —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-

શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
(M) 9821419736

-: મુદ્રક :-

નવપ્રભાત ઇન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી રથયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં ભીંજતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋણકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મં ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચાસ્ત્રિ પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મં

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાધ્યંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ **39** ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ
શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ.ના સમુદાયના

સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયશાશ્રીજી મ.

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર

શ્રી મહાવીરનગર જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ
નવસારી

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયદાતા

સચ્ચારિત્ર ચુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આઠદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુરાગી
સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ	બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર	બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી	બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ	બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ	એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિદામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા	એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના
સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવચ્ચ પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસેનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્વેં મૂર્તિં સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજારીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂંપૂં ક્રિયારૂચિવંત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત
પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યપદ્માશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે-

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્વેંમૂંપૂં જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્વેં તપં સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્ય જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મંના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી

“શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આનંદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષાનંદિતાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્રેમૂંપૂ સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્ય નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયશાશ્રીજી મંથી પ્રેરિત

-૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.

-૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાવૃત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મંના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મંના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-

“શ્રી શ્રેતાંજર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્ય માતૃહૃદયા સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી

- “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્રે. સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્ય વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે

“કરચેલીયા જૈન શ્રે. મહાજન પેટી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આંદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રભાકરસૂરીશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “અભિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂ સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આંદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યપ્રભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધર્માશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિધર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂ જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્રેમૂંપૂ તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામધન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી. “શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂ જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવર્ષ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતસ્કંધ, શતક/અધ્યયન/વક્ષસ્કાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતયા જુદા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રચયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસદ્દકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/-દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધભાગદી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીઓ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સટીક ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દૈષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્યુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શ્રૃંગલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીક માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષ્યાંકમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસહક્રોસો ૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુખપૃષ્ઠ તો ઘરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ જો જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, યૂર્ષિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણેલા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ઘરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંટિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થકર, ચકવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહ્વો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્ત્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પઘોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંયુક્ત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચણ્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચણ્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— X — X —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— X — X —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત્ “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઉન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મજ્જદ જિણાણ” નામક સર્જગાયમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંદિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ટો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ટો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

– આ સંશોધન કદાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- ૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- ૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) ચંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ ચંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક ચંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુઙ્ગય ભક્તિ
- સિદ્ધાયલનો સાથી - સિદ્ધાયલ ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

-: ભાગ - ૩૭ :-

આ ભાગમાં ઉત્તરાધ્યયન નામક મૂળસૂત્રના અધ્યયન ૧ થી ૬નો સમાવેશ થાય છે. તેના અધ્યયન - ૭ થી ૨૧નો સમાવેશ અમે ભાગ-૩૮માં કરેલ છે, તથા અધ્યયન - ૨૨ થી ૩૬નો સમાવેશ અમે ભાગ - ૩૯માં કરેલ છે. આ સૂત્રને પ્રાકૃતમાં 'ઉત્તરજ્ઞયણ' નામે કહેવાય છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી એમ બંને ભાષામાં 'ઉત્તરાધ્યયન' નામથી જ ઓળખવાયેલ છે. જેમાં કુલ ૩૬ અધ્યયનો છે. અધ્યયનમાં કોઈ ઉદ્દેશાદિ પેટા વિભાગો નથી. મુખ્યત્વે પદ (ગાથા) સ્વરૂપ આ આગમમાં માત્ર - ૮૮ સૂત્રો છે. બાકી બધી ગાથાઓ જ છે.

આ આગમની ઓળખ 'ધર્મકથાનુયોગ'ના દેષાંતમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ આપેલ છે. પણ વિનય, પરીષદ, સભિક્ષુ, રથનેમિ આદિ અધ્યયનો વિચારો તો 'ચરણકરણાનુયોગ' પણ અહીં મળશે. 'સમ્યકત્વ પરાકમ, લેશ્યા, જીવાજીવ વિભક્તિને વિચારો તો 'દ્રવ્યાનુયોગ' પણ દેખાય છે.

૩૬ - અધ્યયનોમાં અહીં વિનય, પરીષદ, મનુષ્યજીવનની દુર્લભતાદિ, પાપશ્રમણ, સમાચારી, મોક્ષમાર્ગ, પ્રમાદ સ્વરૂપ, બ્રહ્મચર્ય, કર્મ, લેશ્યા, તપ, જીવાજીવ, મરણના ભેદ ઇત્યાદિ અનેક વિષયો સમાવાયેલ છે.

આ આગમમાં નિર્યુક્તિ, કેટલીક ભાષ્ય ગાથા, વિવિધ કર્તાની વૃત્તિ, ચૂર્ણિ આદિ મુદ્રિત રૂપે જોવા મળેલ છે. પ્રાયઃ આટલું પ્રચુર ટીકા સાહિત્ય કોઈ આગમ પરત્વે અમે જોયેલ નથી. તેમાં ભાવવિજયજી ગણિ અને લક્ષ્મીવલ્લભ કૃત ટીકાનો અનુવાદ તો થયો જ છે અમે અનુવાદમાં અહીં નિર્યુક્તિ સાહિત મૂળ સૂત્ર પરત્વે કરાયેલ શ્રી શાંત્યાચાર્ય વિરચિત વૃત્તિનો આધાર લીધેલો છે. જેમને કથા સાહિત્યમાં વધુ રસ છે. તેમણે ભાવવિજયકૃત ટીકાનુવાદ જોવો.

ચાર મૂળસૂત્રોમાં આ ચોથું મૂળસૂત્ર છે. પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીઓએ આ આગમને સતત વાગોળવા જેવું છે. તેમાં આચરણ સાથે વૈરાગ્યનો સુંદર બોધ છે. તથા જૈન પરિભાષા પણ અહીં છે.

૪૩ ઉત્તરાધ્યયન - મૂલ સૂત્ર-૪/૧

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

૦ ભૂમિકા - આરંભે વૃત્તિકાર મહર્ષિ મંગલ સ્વરૂપે ભગવંતની વાણીનું ઐજ્ઞાસનનું, દેવી આદિનું સ્મરણ કરે છે, પછી આ વૃત્તિ રચનાનો હેતુ જણાવતાં કહે છે કે - “મેં આ વૃત્તિ પ્રવચનભક્તિને માટે રચેલ છે.” ત્યાર પછી જ્ઞાત્યાચાર્યજીએ આ આગમ-વ્યાખ્યા પૂર્વે ભૂમિકા રૂપે યત્કિંચિત્ જેકંઈ કહેલ છે, તે કથનનો સાર સંક્ષેપ રૂપે અહીં નોંધીએ છીએ.

(૧) ગુરૂ પર્વ ક્રમ-લક્ષણ : - સૂત્રકારે પ્રરૂપણા કરી, તેના અર્થનો બોધ સ્વ શિષ્યોએ આપ્યો, યાવત્ તદર્થે ભદ્રબાહુ સ્વામીએ (નિર્યુક્તિ રચી), ત્યાર પછી ભાષ્યકારે (ભાષ્ય રચવા), પછી યૂર્ણિકારે (યૂર્ણિ રચી), પછી વૃત્તિકારે (વૃત્તિ રચી) યાવત્ અમારા ગુરૂ સુધી સૂત્રની વાણી અને અર્થ પહોંચ્યા.

(૨) મંગલ - શાસ્ત્રનો વિઘ્ન રહિત પાર પામે, શાસ્ત્રમાં સ્થૈર્ય પામે અને શિષ્ય પરંપરા સુધી પહોંચાડે, તે હેતુથી છે. આ મંગલના આદિ, મધ્ય અને અવસાન ત્રણ ભેદો પ્રસિદ્ધ છે. આ મંગ નામાદિ ચાર ભેદે છે. તેમાં સ્થાપના એટલે આકાર મંગલ, તેમાં દર્પણાદિ આઠ કહે છે - દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્ધમાનક, વરકળશ, મત્સ્ય, શ્રીવત્સ, સ્વસ્તિક, નંદાવર્ત એ આઠ-આઠ મંગલો છે. દ્રવ્ય અને ભાવ મંગલ આવશ્યકાનુસાર જાણવા. તેમાં અહીં ભાવમંગલનો અધિકાર છે. ઇત્યાદિ - x - x -

(૩) સમુદાય - વર્ણ, પદ, વાક્ય, શ્લોક, અધ્યયન, કર્દબકાત્મક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે, તેનો અભિધેય અર્થ, તે સમુદાયાર્થ, તે અહીં ધર્મકથારૂપ છે. આને નિર્યુક્તિકાર જ કહેશે.

(૪) ઉત્તરાધ્યયન અનુચોગ : તેમાં શું આ ઉત્તરાધ્યયન અંગ કે અંગો છે, શ્રુતસ્કંધ કે શ્રુતસ્કંધો, અધ્યયન કે અધ્યયનો, ઉદ્દેશક કે ઉદ્દેશકો છે? ના, અહીં અંગ, શ્રુતસ્કંધ, અધ્યયન કે ઉદ્દેશા કંઈ નથી. નામ નિક્ષેપમાં ‘ઉત્તરાધ્યયન શ્રુતસ્કંધ’ નામ છે. તેમાં ઉત્તર નિક્ષેપત્વ્ય અધ્યયન અને શ્રુતસ્કંધ. તેમાં ઉત્તર નિક્ષેપ કહેવા નિર્યુક્તિકાર જણાવે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૧ + વિવેચન -

‘ઉત્તર’ શબ્દથી નામોત્તર, સ્થાપનોત્તર ઇત્યાદિ કહેવા (૧) જેમ કોઈ જીવાદિનું ‘ઉત્તર’ એવું નામ હોય. (૨) સ્થાપના ઉત્તર તે અક્ષ આદિ. અથવા ‘ઉત્તર’ એવો વર્ણવિન્યાસ. (૩) દ્રવ્ય ઉત્તર તે આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયુક્ત ન હોય. નો આગમથી જ શરીર ભવ્યશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત. તેમાં તદ્વ્યતિરિક્ત ત્રણ ભેદે છે - સચિત્, અચિત્, મિશ્ર. - x - x - દ્રવ્ય ઉત્તરત્વ - વસ્તુની દ્રવ્ય પ્રાધાન્ય વિવક્ષાથી છે. (૪) દોત્રોત્તર - મેરુ આદિની અપેક્ષાથી જે ઉત્તર છે, તે જેમકે ઉત્તરકુરુ. - x - x - (૫) દિગુત્તર - દક્ષિણ દિશાથી અપેક્ષાથી. (૬) તાપક્ષોત્તર તે જે તાપ દિક્ષોત્રની

અપેક્ષાથી ઉત્તર કહેવાય છે. જેમ કે બધાંની ઉત્તરમાં મેરુ ગિરિ છે. (૭) પ્રજ્ઞાપકોત્તર - જે પ્રજ્ઞાપકની ડાબે હોય તે. (૮) પ્રત્યુત્તર - એક દિશામાં રહેલા જે દેવદત્ત અને યજ્ઞદત્તમાં જે દેવદત્તથી પર યજ્ઞદત્તમાં જે દેવદત્તથી પર યજ્ઞદત્ત ઉત્તર છે. (૯) કાલોત્તર - સમયથી આવલિકા, આવલિકાથી મુહૂર્ત ઇત્યાદિ. (૧૦) સંયયોત્તર - સંયયની ઉપર હોય, જેમ ધાન્યરાશિ ઉપર કાષ્ઠ (૧૧) પ્રધાનોત્તર પણ સચિતાદિ ત્રણ ભેદે છે, સચિત્ત પ્રધાનોત્તર ત્રણ ભેદે છે, તે આ પ્રમાણે - દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, અપદ. દ્વિપદમાં તીર્થકર, ચતુષ્પદમાં સિંહ અને અપદમાં જંબૂદ્વીપ મધ્યે રહેલ સુદર્શના જંબૂજું દેષ્ટાંત છે. સચિત્તમાં ચિંતામણીરત્ન, મિશ્ર - અલંકારાલંહન્ દ્રવ્ય તીર્થકર. (૧૨) જ્ઞાનોત્તર - કેવળ જ્ઞાન, અથવા શ્રુતજ્ઞાન કેમકે તે સ્વ-પર પ્રકાશક છે.

(૧૩) ક્રમોત્તર-ક્રમને આશ્રીને તે થાય છે. તે ચાર ભેદે છે - દ્રવ્યથી - પરમાણુ કરતાં દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, તેનાથી ત્રિપ્રદેશિક ઇત્યાદિ ક્ષેત્રથી - એક પ્રદેશાવગાદથી દ્વિપ્રદેશાવગાદ, તેનાથી ત્રિપ્રદેશાવગાદ ઇત્યાદિ. કાળથી - એક સમય સ્થિતિથી દ્વિસમય સ્થિતિ, તેનાથી ત્રિસમય સ્થિતિ આદિ. ભાવથી - એક ગુણ કૃષ્ણથી બે ગુણ કૃષ્ણ. તેનાથી ઉત્તર ત્રણ ગુણ કૃષ્ણ આદિ. અથવા ક્ષાયોપશમિક ભાવ પછી ક્ષાયિકાદિ ભાવો થાય છે, તે ભાવોત્તર. (૧૪) ગણનોત્તર - ગણના ઉત્તર તે એક, બે, ત્રણ ચાવત શીર્ષ પ્રદેસિકા. (૧૫) ભાવોત્તર - તે ક્ષાયિક ભાવ કેમ કે તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન રૂપથી સર્વે ચૌદયિકાદિ ભાવોમાં પ્રધાન છે. - x - x -

અહીં અનેક પ્રકારે “ઉત્તર” કહ્યા, છતાં ક્રમોત્તર નો જ અધિકાર કરશે. વિષયના જ્ઞાનથી વિષયી સુજ્ઞાન થાય છે, તેમ માનતા, જ્યાં આનો સંભવ છે, જ્યાં અસંભવ છે. જ્યાં બંને છે, તે કહે છે.

● નિર્ચુકિત - ૨ + વિવેચન -

જઘન્ય સ-ઉત્તર જ સોતર છે, ઉત્કૃષ્ટ ભિન્ન ક્રમત્વથી અનુત્તર થાય છે. મધ્યમઉત્તર ને બાકીના છે. - x - x - દ્રવ્યક્રમોત્તરાદિ જઘન્યથી એકપ્રદેશિકાદિ છે. તેની ઉપર દ્વિપ્રદેશિકાદિ વસ્તુના અંતર વડે સોતર જ છે. કેમકે તેની અપેક્ષાથી જઘન્યત્વ છે. ઉત્કૃષ્ટ તે અંત્ય અનંતપ્રદેશિકાદિ તે અનુત્તર જ છે. કેમકે તેનાથી આગળના વસ્તુ અંતરનો અભાવ છે. અન્યથા ઉત્કૃષ્ટત્વનો યોગ ન થાય. મધ્યમના દ્વિપ્રદેશિકાદિ તે ત્રિપ્રદેશિકાદિની અપેક્ષાથી સોતર અને એક પ્રદેશની અપેક્ષાથી અનુત્તર જાણવા. ઉત્તરના અનેકવિધપણાથી, અહીં જે પ્રસ્તુત છે, તે કહે છે-

● નિર્ચુકિત - ૩ + વિવેચન -

ક્રમની અપેક્ષાથી ઉત્તર તે ક્રમોત્તર, તેના વડે અધિકૃત. આ ક્રમોત્તરથી તે ભાવથી ક્રમોત્તર. આ શ્રુતરૂપ હોવાથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ રૂપ છે. તદ્દરૂપ હોવાથી જ આચારાંગ પદ ન ભણાતુ હોવાથી તેને ઉત્તર કહેવાય છે. અર્થાત્ આચારના ઉત્તરકાળે જ. હાલ ભણાય છે. વિશેષ આ પ્રમાણે - શયંભવસૂરિથી આ ક્રમ છે. તેથી દર્શવૈકલિકના ઉત્તરકાળે ભણાય છે. જે કારણે આચાર સૂત્ર પછી આ ભણાય છે, તેથી તે ‘ઉત્તર’ શબ્દથી વાચ્ય છે. તેથી ઉત્તર એવા જે અધ્યયનો ‘વિનય શ્રુત’ આદિ થાય છે, તેમ જાણવું.

હવે આ વિષયમાં સંશયના નિવારણ માટે કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ- ૪ + વિવેચન -

દૃષ્ટિવાદ આદિ અંગથી આની ઉત્પત્તિ હોવાથી અંગપ્રભવ, જેમ કે 'પરીષદ અધ્યયન' કહે છે કે - કર્મપ્રવાદપૂર્વમાં ૧૭માં પ્રાભૃતમાં જે સૂત્ર છે, તે નય અને ઉદાહરણ સહિત અહીં પણ જાણવું. પણ જિનભાષિત - જેમ કે દુમ્બપુષ્પિકા અધ્યયન, તે ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાની ભગવંત મહાવીરે કહેલ છે. પ્રત્યેક બુદ્ધ અને સંવાદ તે પ્રત્યેક બુદ્ધ સંવાદ, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ. તેનાં પ્રત્યેક બુદ્ધ તે કપિલાદિ, તેનાથી ઉત્પન્ન જેમ કે કાપિલીય અધ્યયન - x - સંવાદ - સંગત પ્રશ્નોત્તર વચનરૂપ. તેનાથી ઉત્પન્ન. જેમકે કોશિગૌતમીય, તેમના પ્રશ્નોત્તરથી ઉત્પન્ન.

(શંકા) આ સ્થવિર વિરચીત છે. કેમકે ચૂર્ણિકાર કહે છે કે - "સૂત્રમાં સ્થવિરોનો આત્માગમ છે" નંદીસૂત્રમાં પણ કહેલ છે કે - જેને જેટલાં શિષ્યો ઔત્પાતિકી, વૈનચિકી, કર્મજા અને પારિણામિકીએ ચાર બુદ્ધિથી યુક્ત છે, તેને તેટલાં હજાર પ્રકીર્ણકો થાય. આ સૂત્ર પ્રકીર્ણક છે. તો કઈ રીતે જિનદેશિતાપણા આદિમાં વિરોધ ન આવે?

(સમાધાન) તે પ્રમાણે રહેલાને જ જિન આદિના વચનથી અહીં ઉદ્ધરેલ હોવાથી તેમણે કહેલ છે. એમ કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

બન્ધ - આત્મા અને કર્મનો અત્યંત સંસ્લેષ. મોક્ષ -આત્મા અને કર્મનો આત્યંતિક પૃથક્ ભાવ. તેમાં કરાય છે. અર્થાત્ જે રીતે બંધ થાય છે, જે રીતે મોક્ષ થાય છે, તે રીતે દર્શાવેલ છે. તેમાં 'બંધ' તે આજ્ઞામાં નિર્દેશ મુજબ ન કરે, મોક્ષ - તે આજ્ઞામાં નિર્દેશ મુજબ કરે. આના દ્વારા યથા ક્રમ અવિનય અને વિનય બતાવે છે. અવિનય - મિથ્યાત્વ આદિ અવિનાભૂતત્વથી બંધનો. અને વિનય તે અંતર્ - પૌરુષત્વથી મોક્ષના કારણરૂપ છે. તત્ત્વથી તે બંને જે રીતે થાય, તે જ કહેલ છે. અથવા બંધ હોય તેનો જ મોક્ષ થાય, તે બતાવ્યું. - x - x - છત્રીસ સંખ્યા નો શો અર્થ? બધાં ઉત્તર અધ્યયનો છે.

હવે તેના પર્યાયોનો અતિદેશ કરે છે.

● નિર્ચુક્તિ - ૫ + વિવેચન -

નામ અધ્યયન, સ્થાપના અધ્યયન, દ્રવ્ય અધ્યયન અને ભાવ અધ્યયન. તેમાં નામ, સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્ય અધ્યયનમાં આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયોગ ન હોય તે. નોઆગમથી - જા શરીર, ભવ્ય શરીર. તદ્વ્યતિરિક્ત તે પુસ્તકાદિમાં રચાયેલ. ભાવ અધ્યયનમાં આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયુક્ત હોય તે. નોઆગમથી આ અધ્યયન જ. - x - x -

હવે નિર્ચુક્તિકાર નોઆગમથી ભાવ અધ્યયનને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૬ + વિવેચન -

સૂત્રત્વથી આત્મમાં તે અધ્યાત્મ. શો અર્થ છે? સ્વ સ્વભાવમાં, જેના વડે લવાય તે આનયન પ્રસ્તાવથી આત્માનું અધ્યયન. નિરુક્તવિધિથી આત્માકાર નકારનો લોપ છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મના 'ચય'નો અભાવ. ઉપચિતા - પૂર્વે બાંધેલાનો.

અનુપાય - અનુપાદાન, ઠવાનાં - પૂર્વે બાંધેલાનું. ઉપસંહારમાં કહે છે - તેથી આત્માના પૂર્વે બાંધેલ અને બંધાતા કર્મોના અભાવથી સ્વ-સ્વભાવ લાવવાના હેતુથી અધ્યયનને ઇચ્છે છે - સમીપે જાય છે. અથવા અધ્યાત્મ એ રૂઢિથી 'મન' છે, તેના પ્રસ્તાવથી 'શુભ', તેને લાવવું તે અધ્યયન. આના વડે જ શુભ ચિત્તને લવાય છે, કેમ કે આમાં વૈરાગ્યભાવથી ઉપયુક્ત છે.

બીજી નિરુક્તિથી જ વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે.

● નિરુક્તિ - ૭ + વિવેચન -

જીવ આદિ અર્થો જેનાથી અધિક જણાય છે તે, નયન - આત્મામાં અર્થથી પામવું. આના વડે જ્ઞાનાદિને વિદ્વાનો ઇચ્છે છે. અધિક - શીઘ્રતર, વા - બંધે વિકલ્પાર્થો છે. સાધુ - વિશિષ્ટ ક્રિયા વડે અપવગ્નિ સાધે છે. તે મુક્તિને પામે છે. એમ છે, તેથી અધ્યયનને ઇચ્છે છે. કેમકે નિરુક્ત વિધિથી અર્થનિર્દેશપરત્વથી આમ કહેલ છે. અધિ પૂર્વક અધ્યાયન - આમ વિવિધ રીતે બંધે સૂત્રાર્થને બાધા ન પહોંચે તેમ વૈકલ્પિક વ્યાખ્યા પૂર્વાચાર્ય સંમતત્વથી અદુષ્ટત્વ જણાવવા માટે છે.

- ૦ - હવે ભાવાક્ષીણ કહે છે -

● નિરુક્તિ - ૮ + વિવેચન -

જેમ દીપથી સો દીપ પ્રદીપ કરાય છે અને તે દીપો પણ દીપ રહે છે, પણ અન્યાન્ય 'દીપ' ઉત્પત્તિમાં ક્ષય પામતો નથી. તે પ્રમાણે કહે છે - દીપ સમાન આચાર્યો છે. સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થના વિનિશ્ચયથી સ્વયં પ્રકાશે છે, શિષ્યોને પણ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકાશન શક્તિ યુક્ત કરે છે. અહીં આચાર્ય શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન જ કહેલ છે. ભાવ અક્ષીણના પ્રસ્તુતપણાથી, તેનો જ અક્ષય સંભવે છે - ૦ - હવે ભાવ આચ કહે છે.

● નિરુક્તિ - ૯ + વિવેચન -

ભાવમાં, મુક્તિપદ પ્રાપ્તકત્વથી પ્રશસ્ત છે, બીજું ભવનિબંધના પલાથી અપ્રશસ્ત છે. પ્રક્રમથી 'આચ'. વળી આ બે ભેદ છે, તે કહે છે - જ્ઞાન, દર્શનાદિ. ક્રોધ, માન આદિ. અર્થાત્ પ્રશસ્ત તે જ્ઞાનાદિ છે અને અપ્રશસ્ત તે ક્રોધાદિ છે. અહીં જ્ઞાનાદિ અને ક્રોધાદિ આચત્વ આચના વિષયત્વથી વિષય અને વિષયીના અભેદ ઉપચારથી આચતમાં કહેવાથી તે આચ છે અથવા કર્મસાધનત્વથી આચ છે. જ્ઞાનાદિ પ્રશસ્ત ભાવ આચના હેતુપણાથી અધ્યયન પણ ભાવ આચ છે.

હવે 'પચાય'ને કહે છે. આચ તે આગમ તે લાભ છે કેમકે તે એકાર્થિક શબ્દો છે. - ૦ - હવે દ્રવ્ય ક્ષણ કહે છે -

● નિરુક્તિ - ૧૦ + વિવેચન -

પર્યસ્તિકા, અપથ્યા-અહિતા, પર્યસ્તિકાથી ઉત્પાબલ્યથી પિટ્ટન તે ઉત્પિટ્ટના. - ઉત્પિટ્ટનાદિથી કુટ્ટન તે અપથ્યતર, નિષ્પિડના. બંધે 'વસ્ત્રની' સમજવી. વસ્ત્રના પ્રણ અપથ્ય છે. અહીં અત્પતર, અત્પતમ કાળથી છે. આના વડે વસ્ત્રદ્રવ્ય કહેવાય છે. પર્યસ્તિકાદિના અપથ્ય, અપથ્યતર, અપથ્યતમપણાને દ્રવ્ય ક્ષણત્વ કહે છે. અપથ્યનો નિગમન સામાન્યના અરોષ, વિશેષ સંગ્રાહકત્વથી અદુષ્ટ છે.

હવે ભાવ ક્ષપણા કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૧ + વિદેયન -

આઠ પ્રકારે કરાય તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, તેની ૨૪ - જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપને અન્યથાપણે કરવાથી ૨૪ છે. - x - આ ઉપમા છે અથવા 'કર્મરજ' એ સમસ્ત પદ છે, તે કર્મો અનેક ભવના ઉપાત્તવથી જૂનાં છે, જે કારણે પ્રાણી ભાવ અધ્યયન - ચિંતનાદિ શુભ વ્યાપારોથી ખપાવે છે, તેથી જ આ ભાવરૂપવથી ક્ષપણાના હેતુત્વથી ક્ષપણા એમ કહેવાય છે. હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે - એ રીતે ઉક્ત પર્યાય અભિદેય ભાવાધ્યયનથી શિષ્ય - પ્રશિષ્ય પરંપરા - રૂપ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. અથવા આનુપૂર્વીથી સંવેદન વિષયતાને પામવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયનની વ્યાખ્યા કરી. હવે શ્રુત અને સ્કંધનો નિક્ષેપ પ્રત્યેક અધ્યયનમાં નામાદિ અર્થાધિકાર કહેવાનો અવસર છે. તેથી તેને કહેવાને પ્રતિજ્ઞા કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૨ + વિદેયન -

શ્રુત અને સ્કંધમાં નિક્ષેપ ચાર પ્રકારે છે. તેથી તેની પ્રજ્ઞાપના કરીને નામાદિ અધિકાર અને અધ્યયનો હું કહીશ. આ શ્રુતસ્કંધનો નિક્ષેપ બીજે સ્થાને વિસ્તારથી કહેલ છે, તેથી પ્રસ્તાવ જણાવવાને માટે જ શ્રુત અને સ્કંધમાં નિક્ષેપ કહેવો તેમ નિર્ચુક્તિકારે કહેલ છે, પણ તેની પ્રજ્ઞાપણા કરશે નહીં. સ્થાન શૂન્યાર્થે કંઈક કહે છે - તેમાં નામ અને સ્થાપના રૂપ 'શ્રુત' ગૌણ છે. દ્રવ્ય શ્રુત બે ભેદે - આગમથી અને નોઆગમથી. તેમાં જેણે 'શ્રુત' એવું પદ શિક્ષિતાદિ ગુણયુક્તને જાણેલ છે, પણ તેમાં ઉપયોગ નથી, તે આગમથી દ્રવ્યશ્રુત, નોઆગમથી શ્રુતપદાર્થજ્ઞ-શરીરનો ભૂત કે ભાવિ પર્યાય. તદ્વ્યતિરિક્ત તે પુસ્તક આદિમાં રહેલ કે જણાવાયેલ, ભાવશ્રુતના હેતુથી દ્રવ્યશ્રુત. ભાવશ્રુત પણ આગમથી અને નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. આગમથી તેનો જ્ઞાતા અને ઉપયુક્ત હોય, નોઆગમથી આ પ્રસ્તુત અધ્યયન છે.

સ્કંધ પણ નામ અને સ્થાપનારૂપ પ્રસિદ્ધ છે. દ્રવ્યસ્કંધ આગમથી. તેનો જ્ઞાતા પણ અનુપયુક્ત, નોઆગમથી જ્ઞાતીર ભવ્ય શરીર તદ્વ્યતિરિક્ત દુમસ્કંધાદિ છે. ભાવ સ્કંધ આગમથી તેનો જ્ઞાતા અને તેમાં ઉપયુક્ત હોવો. નોઆગમથી આ અધ્યયન સમૂહ હવે નામો કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૩ થી ૧૭ + વિદેયન -

(૧) વિનયશ્રુત, (૨) પરીષદ, (૩) ચાતુરંગીય, (૪) અસંસ્કૃત, (૫) અકામમરણ, (૬) નિર્ગ્રન્થત્વ, (૭) ઉરભ્ર, (૮) કાપિલિય, (૯) નમિપ્રવ્રજ્યા, (૧૦) દુમપત્રક, (૧૧) બહુશ્રુતપૂજા, (૧૨) હરિકેશ, (૧૩) ચિત્ર સંભૂતિ, (૧૫) ઇષુકારિય, (૧૬) સંભિક્ષુ, (૧૭) સમાધિસ્થાન, (૧૮) પાપશ્રમણિય, (૧૯) સંચતીય (૧૯) મૃગચર્યા, (૨૦) નિર્ગ્રન્થી, (૨૧) સમુદ્રપાલિત, (૨૨) રથનેમી, (૨૩) કેશીગૌતમિય, (૨૪) સમિતિ, (૨૫) યજ્ઞચિક, (૨૬) સામાચારી, (૨૭) ખલુંકિય, (૨૮) મોક્ષગતિ, (૨૯) અપ્રમાદ, (૩૦) તપ, (૩૧) ચારિત્ર, (૩૨) પ્રમાદસ્થાન, (૩૩) કર્મપ્રકૃતિ, (૩૪)

લેશ્યા, (૩૫) અનગાર માર્ગ અને (૩૬) જીવાજીવવિભક્તિ. આ ૩૬ ઉત્તર અધ્યયનો કહેલા છે. અધ્યયનના નામો કહ્યા, આની નિરુક્તિ આદિ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ પ્રસ્તાવ ૪ કહેશે -

● નિરુક્તિ - ૧૮ થી ૨૬ + વિવેચન -

પહેલામાં વિનય, બીજામાં પરિષહો ત્રીમાં દુર્લભતા, ચોથામાં પ્રમાદપ્રમાદનો અધિકાર છે. પાંચમામાં મરણવિભક્તિ, છઠ્ઠામાં ચારિત્ર, સાતમામાં રસગૃહ્ણિપરિત્યાગ, આઠમામાં અલાભ, નવમામાં નિષ્કંપતા, દશમામાં અનુશાસનોપમા કહેલ છે. ૧૧માં પૂજા, ૧૨માં તપઞ્ઠિ, ૧૩-માં નિદાન, ૧૪-માં અનિદાન, ૧૫-માં ભિક્ષુગુણો, ૧૬-માં બ્રહ્મગુણિ, ૧૭-માં પાપોની વર્જના, અને ભોગ ઞ્ઠિ, ૧૮-માં વિજહણ, ૧૯-માં અપરિકર્મ, ૨૦-માં અનાહતા, ૨૧-માં વિચિત્ર ચર્યા, ૨૨-માં સ્થિર ચરણ, ૨૩-માં ધર્મ, ૨૪-માં સમિતિ. ૨૫-માં બ્રહ્મ ગુણ, ૨૬-માં સામાચારી, ૨૭-માં અસઠતા, ૨૮-માં મોક્ષગતિ, ૨૯-માં આવશ્યકપ્રમાદ, ૩૦-માં તપ, ૩૧-માં ચારિત્ર, ૩૨-માં પ્રમાદ સ્થાનો ૩૩-માં કર્મ, ૩૪-માં લેશ્યા, ૩૫-માં ભિક્ષુ ગુણો, ૩૬-માં જીવાજીવ કહેલ છે.

આ ધર્મ વિનયમૂલ છે. આગમના સાક્ષીપાઠથી દેષ્ટાંત વડે કહે છે કે - જેમ મૂળથી સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ, તેમ ધર્મનું મૂળ વિનય છે, તેનાથી અંતે મોક્ષ છે. ઇત્યાદિ. તેથી પહેલાં અધ્યયનમાં વિનય કહેલ છે, વિનયવાનને તે-તે ગુરુનિયોગોમાં વર્તતા કદાચિત્ત પરિષહો ઉત્પન્ન થાય, તે સમ્યક્ પાલે સહન કરવા જોઈએ. તેથી બીજા અધ્યયનમાં પરિષહો કહ્યા. ઇત્યાદિ ક્રમ પ્રયોજન જાણવું. તે અધ્યયનના સંબંધ કહેતી વખતે હું જણાવીશ. હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

● નિરુક્તિ - ૨૭ + વિવેચન -

ઉત્તરાધ્યયનનો ઉક્ત સમુદાયાર્થ સંક્ષેપમાં કહ્યો. હવે એક એક અધ્યયન વિશેષથી વ્યાખ્યાદાર વડે કહીશ. તેમાં પહેલા 'વિનય શ્રુત'ના કીર્તનનો અવસર છે. - x તેથી આ અધ્યયનના અનુયોગ વિધાનક્રમ અર્થાધિકાર કહે છે -

0 - x - x - x - x - 0

⊙ અધ્યયન-૧- “વિનયશ્રુત” ⊙

— x — x — x — x —

● નિર્ચુક્તિ - ૨૮ + વિવેચન -

આ અધ્યયનો મધ્યે પહેલું “વિનય” નામે અધ્યયન શ્રુત છે. તે ‘વિનયશ્રુત’. વિનયશ્રુતના ઉપક્રમાદિ દ્વારો, તેના ભેદ, નિરુક્તિ, ક્રમ, પ્રયોજન, પ્રતિપાદન દ્વારથી કહીને, આ અનુયોગ કરવો. અહીં વિનયથી અધિકાર છે, તેને અહીં અનેક પ્રકારે કહેલ છે. - x - x - અહીં પણ અવસર જણાવવા માટે જ નિર્ચુક્તિકારે ‘પ્રરૂપ્ય’ કહેલ છે, ‘પ્રરૂપીશ’ એમ કહેલ નથી. - x - અહીં ચાર અનુયોગદ્વારો છે - ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય. તેના ભેદો અનુક્રમે બે, ત્રણ, બે, બે. ઉપક્રમણની નિરુક્તિ - દૂર રહેલ વસ્તુને તે તે પ્રકારોથી સમીપ લાવવી તે ઉપક્રમ છે. નિયત કે નિશ્ચિત નામાદિ સંભવતા પક્ષ રચનારૂપ ક્ષેપણ-મૂકવા તે નિક્ષેપ. અનુરૂપ સૂત્રાર્થ અબાધાથી તેનું અનુગુણ ગમન - સંહિતાદિ ક્રમથી વ્યાખ્યા કરવાને પ્રવર્તન તે અનુગમ. અનંત ધર્માત્મક વસ્તુના નિયત એક ધર્મના અવલંબથી પ્રતીત તે નય. ક્રમ પ્રયોજન કહે છે:- આનુપૂર્વ્યાદિ વડે ન્યાસ દેશ લાવ્યા સિવાય શાસ્ત્રનો નિક્ષેપ શક્ય નથી. શોધ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ વિના અનિક્ષિપ્તનું અનુગમન શક્ય નથી. સૂત્રાદિ અનુગમ વડે અનુગત થયા વિના નય વડે વિચારી ન શકાય. આ ક્રમ છે. - x - x - (અહીં વૃત્તિકારે ગ્રંથ શ્લોક મૂકેલા છે, જે ઉક્ત અર્થના જ સૂચક છે.) - x - x - હવે તેના ભેદ વિસ્તારથી આ અધ્યયન વિચારણા-

ઉપક્રમે બે ભેદે છે - લૌકિક અને લોકોત્તર. તેમાં લૌકિક ઉપક્રમ - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદથી છ પ્રકારે છે. તેમાં નામ અને સ્થાપના પછી દ્રવ્યોપક્રમ કહે છે - તે સચિત્ત, સચિત્ત, મિશ્ર ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તે પ્રત્યેક પરિકર્મ વિના બળે ભેદે છે. તેમાં પરિકર્મ સચિત્ત દ્રવ્યોપક્રમ અવસ્થિત દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, અપદ રૂપ મનુષ્ય, અશ્વ, વૃક્ષાદિ સચિત્તવસ્તુનો છે. - x - x - અચિત્તદ્રવ્યોપક્રમ સુવર્ણ આદિના કટક, કુંડલાદિ છે. મિશ્ર દ્રવ્યોપક્રમ તે સચિત્ત દ્વિપદાદિને અચિત્ત કેશાદિ સહિત સ્નાનાદિ સંસ્કાર કરણ છે. એ પ્રમાણે વિનાશમાં પણ દ્રવ્યોપક્રમ ત્રણ ભેદે છે. - x - x -

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ ઉપક્રમ. પણ પરિકર્મવિનાશ ભેદથી બે પ્રકારે છે, તેમાં જો કે ક્ષેત્ર નિત્ય અને અમૂર્ત છે, તેથી તેનું પરિકર્મ અને વિનાશ નથી, તો પણ તેના આધેય જળ આદિનો નાવાદિ હેતુથી ઉપચાર વડે તેનો ઉપક્રમ છે. - x - x - કાળ, વર્તનાદિ રૂપ પણાથી દ્રવ્ય અને પર્યાયરૂપ જ છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય નરસિંહ વત્ અન્યોન્ય સંવલિત છે. તેથી તે દ્વારથી તેના ગુણ વિશેષના આધાન અને વિનાશ ઉપક્રમ શબ્દથી કહેવા. - x - x - x - x - છત્યાદિ. ભાવોપક્રમ પણ જો કે ભાવના પર્યાયત્વથી અને તે દ્રવ્યથી કંઈક અનન્યત્વી ઉપક્રમ નામથી કહેલ જ છે. તો પણ જીવદ્રવ્ય પર્યાય

અભિપ્રાય નામે ભાવશબ્દ કહેલો છે. - x - તેથી તેના પરિચિતવર્તી સંવેદના વિષયથી વિપ્રકર્ષવત્ ઇંગિત આકારાદિના પરિજ્ઞાનથી સંનિહિતકરણ કે તેવા અનનુગુણ અનુગુણ ચિત્રયોષ્ઠાથી જ્ઞાતની કુપિત - પ્રસન્નતાનું આપાદન તે ભાવોપક્રમ જ છે. તે અહીં અવશ્ય કહેવો. કેમ કે તે ગુરુ ભાવોપક્રમના અંતર્ગતપણાથી છે. - x - x - x -.

આના અભિધાનને માટે દ્રવ્ય ઉપક્રમથી ભાવ ઉપક્રમ પૃથક્ કહેવાય છે. તે બે ભેદ છે - પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત. તેમાં અપ્રશસ્તમાં બ્રાહ્મણી, ગણિકા અને અમાત્યના દેષ્ટાંત જાણવા. પ્રશસ્ત તે શિષ્યનું શ્રુતાદિ હેતુ ગુરુના ભાવનું ઉન્નયન છે. એ રીતે લૌકિક ઉપક્રમ કહ્યો.

શાસ્ત્રીય તો આનુપૂર્વી નામ પ્રમાણ વક્તવ્યતા અર્થાધિકાર કહેવો જોઈએ. તેમાં આનુપૂર્વી નામાદિ દશ પ્રકારે બીજે વિસ્તારથી કહેલા છે. અહીં તો ઉત્કીર્તનગણનારૂપ વડે અધિકાર હોવાથી તે જ કહે છે - તેમાં ઉત્કીર્તન તે વિનયશ્રુત, પરીષદ અધ્યયન, ચતુરંગીય ઇત્યાદિ છે. - x - ગણન - સંખ્યાન, તે પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી અનાનુપૂર્વી ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં પૂર્વાનુપૂર્વી ગણનાથી આ અધ્યયન પહેલું છે, પશ્ચાનુપૂર્વી ગણનાથી છત્રીશમું અધ્યયન છે. અનાનુપૂર્વીથી આ અધ્યયન એકથી વધુ અને છત્રીશની પૂર્વેની શ્રેણીમાં કોઈ પણ સંખ્યા ભેદમાં આવે છે. (અહીં આનુપૂર્વીની સ્થાપના વિધિ વૃત્તિકારે નોંધી છે, તેમાં દ્વિક, ત્રિક, ચતુષ્ક આદિ સ્થાપના છે. અમે આ સમગ્ર સ્થાપનાનો અનુવાદ છોડી દીધેલ છે, સમજવા માટે શાબ્દિક વ્યાખ્યાને બદલે આકૃતિ સ્થાપનાની આનુપૂર્વી સમજવી વિશેષ સરળ બને.)

આ ઉક્ત ષડ્વિધ નામથી ઔદયિકાદિ છ ભાવ રૂપે અધિકાર છે, તેની અંતર્ભૂત ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં શ્રુતજ્ઞાનાત્મકપણાથી પ્રસ્તુત અધ્યયનનો અવતાર છે. - x - x -.

જેના વડે પરિષદ થાય - જણાય, તે પ્રમાણ. તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના છેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં આ ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપત્વથી ભાવ પ્રમાણમાં અવતારે છે. - x - x - ભાવ પ્રમાણ ગુણ, નય, સંખ્યાના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં આનો ગુણપ્રમાણ અને સંખ્યાપ્રમાણમાં જ અવતાર છે. નય પ્રમાણમાં જો કે શ્રુતકેવલી વડે કહેવાય છે કે - અધિકાર ત્રણે વડે જાણવો. જિનમતમાં સૂત્ર કે અર્થ કર્મપણ નયોથી વિહિન નથી. - x -. તો પણ હાલ તથાવિધ નય વિચારણાના વ્યવચ્છેદથી અનવતાર જ છે. ઇત્યાદિ - x - x - x - x -.

ગુણપ્રમાણ બે ભેદ છે :- જીવ ગુણપ્રમાણ અને અજીવ ગુણપ્રમાણ. તેમાં આનો જીવ ઉપયોગપણાથી જીવગુણ પ્રમાણમાં અવતાર છે. તેમાં પણ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ભેદથી ત્રણ પ્રકારમાં આનો જ્ઞાનરૂપતાથી જ્ઞાન પ્રમાણમાં અવતાર છે. તેમાં પણ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમરૂપમાં આ અધ્યયનના આશ્મોપદેશરૂપપણાથી આગમ પ્રમાણમાં લેવું. તેમાં પણ લૌકિક અને લોકોત્તર ભેદમાં પરમગુરુ પ્રણીતત્વથી લોકોત્તર સૂત્ર, અર્થ, ઉભયરૂપ છે. તેમાં પણ આત્મા, અનંતર અને પરંપર આગમ એ

ત્રણ ભેદો છે, અર્થથી તીર્થંકર, ગણધર અને તેમના અંતેવાસીને, સૂત્રથી સ્થવિર, તેમના શિષ્ય અને પ્રશિષ્યની અપેક્ષાથી યથાક્રમે આનો આત્મા, અનંતર, પરંપર આગમમાં અવતાર છે.

સંખ્યાપ્રમાણ અનુયોગદ્વારાદિમાં વિસ્તારથી કહેલ છે, ત્યાંથી જ અવધારવું. તેમાં આનો પરિણામસંખ્યામાં અવતાર છે. તેમાં પણ કાલિક-શ્રુત-દૃષ્ટિવાદ શ્રુત પરિણામ ભેદથી બે પ્રકારોમાં કાલિક-શ્રુત પરિણામ-સંખ્યા, દિવસ કે રાત્રિમાં, પહેલી અને છેલ્લી પોરિસિમાં આ પાઠ નિયમથી છે. તેમાં પણ શબ્દની અપેક્ષાથી સંખ્યેય અક્ષર, પાદ, શ્લોકાદિ રૂપથી સંખ્યાત પરિણામ રૂપ, પર્યાય અપેક્ષાથી અનંત પરિણામ રૂપ છે કેમકે આગમના અનંતગમ પર્યાયત્વથી છે.

વક્તવ્યતા - પદાર્થવિચાર, તે સ્વ-પર-ઉભય સિદ્ધાંતથી ત્રણ ભેદે છે. તેમાં સ્વસમય - અર્હંભતાનુસારી શાસ્ત્રરૂપ છે. પરસમયકપિલાદિ અભિપ્રાયાનુવર્તી ગ્રંથ સ્વરૂપ છે, ઉભયસમય - ઉભયમત અનુગત શાસ્ત્ર સ્વભાવ છે. તેમાં આનો સ્વસમય વક્તવ્યતામાં અવતાર થાય છે, કેમકે અહીં સ્વસમય પદાર્થોનું જ વર્ણન છે. -x- x-.

અર્થાધિકાર - “અહીં વિનયથી અધિકાર છે.” તે કહેલ છે. તથા સમવતાર યથાસંભવ કહેલ છે. તેથી ફરી કહેતા નથી. - x -.

નિક્ષેપ ત્રણ ભેદે છે - ઓધનિષ્પન્ન, નામનિષ્પન્ન, સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન. - x - x - ઓધ - અધ્યયનાદિના સામાન્ય નામ. ઓધ એટલે સામાન્ય શ્રુતાભિધાન, તે ચાર ભેદે છે - અધ્યયન, અક્ષીણ, આય અને ક્ષાપણ. નામાદિ ચાર ભેદ શ્રુતાનુસાર વર્ણવીને ભાવોમાં ચારેમાં ક્રમથી વિનયશ્રુતને યોજવું. જેના વડે શુભ આત્મા બોધ, સંયમ કે મોક્ષનું અધ્યયન, અધ્યાત્મને લાવવું કે અધિક લઈ જવું પામે તે અધ્યયન. ઇત્યાદિ ચારે ગાથા પ્રગટાર્થ જ છે. વિશેષ એ કે - જે હેતુ વડે શુભ આત્મ અધ્યયન અર્થાત્ શુભ - પુન્યનું આત્મામાં અધિકતાથી લઈ જવું તો તેમાં શુભ - સંકલેશ વિરહિત, અધ્યાત્મ - મન, તેમાં આત્માના અર્થને લઈ જવો. - x - અધિક નયન એટલે પ્રકર્ષવત પ્રાપ્ત કરવું. કોને? બોધને અર્થાત્ તત્ત્વને જાણવાને કે પૃથ્વી આદિ સંરક્ષણરૂપ સંયમને કે સંચિત કરેલા કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષને. તે કારણે પ્રાગ્વત્ અધ્યયન કહેવાય છે. અવ્યવસ્થિતિ નયને આશ્રીને અર્થાત્ દ્રવ્યાસ્તિકનયના અભિપ્રાયથી. અલોક - અલોકાકારાવત્.

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં વિનયશ્રુત એ દ્વિપદ નામ છે. તેથી વિનયનો અને શ્રુતનો નિક્ષેપ અહીં અવશ્ય કહેવો. તેમાં વિનયનો નિક્ષેપ બહુ વક્તવ્યતા હોવાથી તેનો અતિદેશ કરવો અને શ્રુતનિક્ષેપો તે પ્રમાણે ન હોવાથી, તેને જણાવવા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૯-વિવેચન

વિનીયતે - જેના વડે કર્મો દૂર કરાય તે, વિનય. તે દશલૈકાલિકના વિનય સમાધિ નામ અધ્યયનમાં કહેલ છે. સ્થાન શૂન્યાર્થે તેમાંથી કંઈક કહે છે - વિનયનો અને શ્રુતનો નિક્ષેપ બંને ચાર ભેદે હોય છે. દ્રવ્ય વિનયમાં નેતર, સુવર્ણ આદિ છે.

લોકોપચાર વિનય અર્થ નિમિત્તે અને કામ હેતુથી, ભય વિનય, મોક્ષ વિનય એ પ્રમાણે પાંચ ભેદે વિનય જાણવો. અભ્યુત્થાન, અંજલિ, આસનદાન, અતિશ્ચિપૂજા અને વૈભવથી દેવતાપૂજને લોકોપચાર વિનય છે. અભ્યાસવર્તીપણુ, ઇંદોનુવર્તના, દેશકાલદાન, અભ્યુત્થાન, અંજલિ, આસનદાન અર્થને માટેનો વિનય છે, એ પ્રમાણે ૪ કામ વિનય અને ભયમાં આનુપૂર્વીથી લઈ જવું.

મોક્ષમાં પણ તેની પ્રરૂપણા પાંચ પ્રકારે થાય છે - દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને ઔપચારિક, આ પાંચ ભેદે મોક્ષ વિનયને જાણવો. જિનેન્દ્રોએ જે પ્રમાણે દ્રવ્યોના સર્વ ભાવો કહેલા છે, તેની તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવી તે દર્શન વિનય છે. જ્ઞાનને શીખે છે, જ્ઞાનને ગણે છે - આવૃત્તિ કરે છે, જ્ઞાન વડે કૃત્યો કરે છે, જ્ઞાની નવા કર્મો બાંધતા નથી, તેનાથી જ્ઞાન વિનીત થાય છે. ચતના કરતા જેનાથી આઠ પ્રકારના કર્મો ખાલી કરે છે અને નવા કર્મો બાંધતા નથી. તેથી ચારિત્ર વિનય થાય છે. અંધકારને તપ વડે દૂર કરે છે, આત્માને સ્વર્ગ કે મોક્ષમાં લઈ જાય છે. તેનાથી તપોનિયમ-નિશ્ચિત મતિ તપોવિનિતને થાય છે. ઔપચારિક વિનય સંક્ષેપથી બે ભેદે થાય છે. પ્રતિરૂપયોગમાં ખેડવું અને આશાતના ન કરવી તે. પ્રતિરૂપ વિનય કાયિક, વાચિક, માનસિક યોગથી થાય. તે અનુક્રમે આઠ ભેદે, ચારભેદે અને બે ભેદે તેને થાય છે. - તેમાં -

(૧) કાયિક વિનય - અભ્યુત્થાન. અંજલિ, આસનદાન, અભિગ્રહ, કૃતિકર્મ, શુશ્રૂષણા, અનુગમન અને સંસાધન એ આઠ ભેદે છે. (૨) વાચિક વિનય - હિત, મિત, અપરુષ અને અનુવીચીભાષી ચાર ભેદે છે. (૩) મનો વિનય - અકુશલ મનનો નિરોધ, કુશીલ મનની ઉદીરણા.

પ્રતિરૂપ વિનય પરાનુવૃત્તિમય જાણવો. અપ્રતિરૂપ વિનય કેવલીનો જાણવો. આ આપે કહેલો વિનય પ્રતિરૂપ લક્ષણ ત્રણ ભેદે છે. અનાશાતના વિનય બાવન ભેદે કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે - તીર્થકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, અને ગણી આ ૧૩ પદો છે. તેની અનાશાતના, ભક્તિ, બહુમાન, વર્ણસ્વાધ્યા એ પ્રમાણે ૧૩ x ૪ = ૫૨ - ભેદો થશે.

ઉક્ત ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ કે - તિનિશ તે એક વૃદ્ધ છે - x - અર્થપ્રાપ્તિના હેતુથી ઇન્દ્રાદિને અનુવર્તવું તે અર્થ વિનય છે. કામના હેતુથી પણ આ ૪ વિનય છે - શબ્દાદિ વિષય સંપત્તિ નિમિત્તે તેમ તેમ પ્રવર્તવું તે કામવિનય છે. દુષ્પ્રાર્થ રાજા કે સામંતાદિ ને પ્રાણ આદિના ભયથી અનુવર્તવું તે ભયવિનય છે. આ લોકને આશ્રીને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શિક્ષાદિમાં કર્મના ક્ષયને માટે પ્રવર્તવું તે મોક્ષવિનય છે.

મોક્ષવિનય ઉપર કહ્યા મુજબ પાંચ ભેદે છે. તેમાં વિશેષ આ પ્રમાણે:- અભ્યુત્થાન - ગુરુને આવતા કે જતા જોઈને આસન છોડી ઉભા થવું અભિગ્રહ - ગુરુની વિશ્રામણાદિ કરવાનો નિયમ. કૃતિ - હાદશાવર્ત આદિ વંદન. શુશ્રૂષણા - ન આસપાસથી કે ન આગળથી આદિ વિદિથી ગુરુવચન શ્રવણની ઇચ્છા- પર્યુપાસના કરવી. અનુગમન - આવતા સન્મુખ જવું. સંસાધન - જતાની પાછળ સમ્યક્ રીતે જવું. કુલ - નાગેન્દ્ર

આદિ. ગણ - કોટિક આદિ. ક્રિયા - પરલોક છે, આત્મા છે. ધર્મ - શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ, જ્ઞાન - મતિ આદિ, આચાર્ય - અનુયોગાચાર્ય. ગણી - ગણાચાર્ય, અનાશાતના - મન, વચન, કાયા વડે અપ્રતીપ પ્રવર્તન. ભક્તિ - અભ્યુત્થાનાદિ રૂપ. બહુમાન - માનસિક અતિ પ્રતિબંધ. વર્ણ - પ્રશંસા કરવી. તેના વડે સંજવલના - જ્ઞાનાદિ ગુણની ઉદ્દીપના તે વર્ણ સંજવલના.

શ્રુતના ચાર પરિમાણ અર્થાત્ તેનો ચાર ભેદે નિક્ષેપ બધે અવશ્ય કરવો. - x - x - નિક્ષેપ - ન્યાસ, તેમાં નામ અને સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યથી કે દ્રવ્યરૂપ શ્રુત ન દ્રવ્યશ્રુત. આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયોગરહિત હોય. નોઆગમથી કહે છે - ગોપવે છે, (શું?) અતિક્લિષ્ટ કર્મોદયથી અભિહિત અર્થને ગોપવે અથવા કુપ્રયુક્તિથી દૂર લઈ જાય તે જમાલિ આદિ નિહવ છે. - x - ભાવશ્રુત પણ આગમથી અને નોઆગમથી બે ભેદે છે - તેમાં આગમથી એટલે ભાવથી કે ભાવરૂપ શ્રુતતે ભાવશ્રુત. શ્રુતના વિષયમાં ઉપયુક્ત જ હોય. જે શ્રુત પઢને જાણે તેમાં ઉપયોગ રાખવો તે ભાવશ્રુત, કેમકે તેનો ઉપયોગ અનન્યપણાથી છે.

ઓઘ અને નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. તો પણ હાલ સૂત્ર કહેતા નથી - x - પરંતુ 'અનુગમ' બે ભેદે છે - નિર્યુક્તિ અનુગમ અને સૂત્રાનુગમન. તેમાં પહેલાં નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ, ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ અને સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ અનુગમ વિધાન ત્રણ ભેદે છે. તેમાં નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ ઉત્તર આદિ નિક્ષેપ પ્રતિપાદનથી કહેલો જ છે. ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ અનુગમ બે દ્વાર ગાથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે - ઉદ્દેશ, નિર્દેશ, નિર્ગમ, ક્ષેત્ર, કાળ, પુરુષ, કારણ, પ્રત્યય, લક્ષણ, નય, સમવતારણા અનુમત છે. શું? કેટલા ભેદે? કોના? ક્યાં, કેમાં?, કઈ રીતે?, કાળ કેટલો થાય?, કેટલાં સાંતર અવિરહિત ભવાકર્ષા સ્પર્શના નિરુક્તિ છે? આ બંને ગાથાનો અર્થ સામાયિક નિર્યુક્તિથી જાણી લેવો.

સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ સૂત્ર અવયવ વ્યાખ્યાન રૂપત્વથી સૂત્રના હોવાથી સંભવે છે, તેથી સૂત્રાનુગમમાં જ ત્યાં કહેશે. - x - x - x - હવે સૂત્ર - અનુગમ. તેમાં અલીક, ઉપદ્ધાતજનકત્વ આદિ દોષ રહિત. નિર્દોષ સારત્વાદિ ગુણ યુક્ત સૂત્ર કહેવું જોઈએ. તે આ છે -

● સૂત્ર - ૧

જે સંયોગોથી મુક્ત છે, અનગાર છે, ભિક્ષુ છે. તેમના વિનય ધર્મનું અનુક્રમથી નિરૂપણ કરીશ, તેને મારી પાસેથી ધ્યાનથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૧

આની સંહિતાદિ ક્રમથી વ્યાખ્યા - તેમાં અસ્ખલિત પદોનું ઉચ્ચારણતે સંહિતા તે અનુગત જ છે. કેમકે સૂત્રાનુગત તદ્દરૂપપણે છે. 'પદ' સ્વબુદ્ધિથી કહેવા. પદાર્થ આ છે - અન્ય સંયુક્ત કે અસંયુક્તના સચિતાદિ વસ્તુના દ્રવ્યાદિ વડે સંયોજનને 'સંયોગ' કહે છે. તે સંયુક્ત સંયોગાદિ ભેદથી અનેક પ્રકારે કહેવાશે. તેથી માત્રાદિ

સંયોગરૂપથી ઔદયિકાદિ ક્લિષ્ટતર ભાવ સંયોગાત્મકપણાથી વિવિધ જ્ઞાનભાવનાદિ વડે વિચિત્ર પ્રકારોથી પ્રકર્ષથી અર્થાત્ પરીષદ-ઉપસર્ગાદિ સહિષ્ણુતા લક્ષણથી મુક્ત-ભ્રષ્ટ તે વિપ્રમુક્ત છે.

તે અનગાર - જેને ઘર વિદ્યમાન નથી તે, એ પ્રમાણે અહીં વ્યુત્પન્ન અણગાર શબ્દ લેવો. જે અવ્યુત્પન્ન રૂદિ શબ્દ છે, તે યતિનો વાચક છે. કહ્યું છે - અણગાર, મુનિ, મૌની, સાધુ પ્રવ્રજિત, પ્રતી, શ્રમણ અને કાપણ એ યતિના એકાર્થક વાચક છે. તેથી તે અહીં ગ્રહણ કરતા નથી. ભિક્ષુ શબ્દ તે અર્થમાં જ કહેલ છે. તેમાં અગાર - જે ભેદે છે. (૧) દ્રવ્યથી - વૃક્ષ, પત્યારાદિથી નિર્વૃત્ત તે દ્રવ્યાગાર (૨) ભાવાગાર - ફરી અગ શબ્દથી વિપાકકાળે પણ જીવવિપાકપણાથી શરીર - પુદ્ગલાદિમાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિ રહિત થઈને અનંતાનુબંધી આદિથી નિર્વૃત્ત કષાય મોહનીય છે. તેમાં દ્રવ્યઅગાર પદમાં. તેના નિષેધમાં અનગાર એટલે અવિદ્યમાન ગૃહ અર્થ કર્યો. ભાવાગાર પદને અલ્પતાનો વાચક છે. તેથી સ્થિતિ, પ્રદેશ, અનુભાગથી અતિ અલ્પ કષાય મોહનીય એવો અર્થ કર્યો. કષાય મોહનીય જ કર્મ છે, કર્મની સ્થિતિ આદિભૂત તે વિરતિ સંગમ નહીં. ક્લિષ્ટતર ભાવ સંયોગથી મુક્તપણાથી જ અને ફરી કષાય મોહનીયની અતિ દુષ્ટતા જણાવવા કહેલ છે.

ભિક્ષુ - રાંધવા , રંધાવવા આદિ વ્યાપારથી અટકેલા સાધુ ભિક્ષા લે છે. તે ધર્મથી તે ભિક્ષુ છે. - x - ભાષ્યકારના વચનથી ભિક્ષુ શબ્દ ત્રિકાળ વિષયક 'યતિ'ના પર્યાય પણે સિદ્ધ છે. - x - x - x - x -

વિશિષ્ટ કે વિવિધ નય-નીતિતે વિનય - સાધુજન વડે આસેવિત સમાચાર. - x - દ્રવ્યથી નીચ વડે આજીવિકા રૂપ છે અને ભાવથી સાધુ આચાર પ્રતિ પ્રવલત્વ છે, તેને હું કહીશ. - x - x -

સાંભળો શબ્દથી - x - x - "શિષ્યને શ્રવણ પ્રતિ અભિમુખ કરવા" તે અર્થ છે. આના વડે પરાંગમુખ હોય તો પણ પ્રતિબોધ કરતા ધર્મની વ્યાખ્યા કરવી જ એમ જણાવેલ છે તથા વાચક પણ કહે છે કે - એકાંત હિત શ્રવણથી શ્રોતાને ધર્મ થાય છે, પણ અનુગ્રહ બુદ્ધિથી કહેતા વક્તાને તો એકાંતે ધર્મ થાય છે. - x - પદાર્થ કહ્યા. તેના અભિધાનથી સામાસિક પદ અંતર્ગત પદવિગ્રહ કહ્યો. પછી ચાલનાનો અવસર છે, તે સૂત્રાર્થગત દૂષણારૂપ છે.

સૂત્ર ચાલના - સંયોગના વિપ્રમુક્ત ક્રિયા પ્રતિ કર્તૃત્વથી સંયોગાત્. અર્થ ચાલના - વિનયને પ્રગટ કરીશ તે પ્રતિજ્ઞાન છે, - x - પ્રત્યવસ્થાન - શબ્દાર્થ ન્યાયથી બીજાએ કહેલ દોષના પરિહાર રૂપ છે અને તેમાં જે કે સંયોગથી વિમુક્ત થતો ભિક્ષુનું કર્મ તથા પણ કર્તૃપણાથી અહીં વિવક્ષિત છે. ઇત્યાદિ. - x - x - સંયોગનો બીજો અર્થ કહે છે - સંયોગ - કષાયાદિ સંપર્કરૂપ પણાથી અવિપ્રમુક્ત - અપરિત્યક્ત. આ સંયોગાવિપ્રમુક્તને, ઋણની જેમ - કાલાંતર કલેશ અનુભવ હેતુતાથી ઋણ - આઠ પ્રકારના કર્મ, તે કરે છે. શો અર્થ છે? તેવી તેવી ગુરુવચનથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ વડે

એકઠાં કરે છે તે ઋણકાર. તે ભિક્ષુને - કષાયાદિથી વશથી જીવવીર્ય રહિતને પૌરુષધની જ ભિક્ષા, તથાવિધ ફળની નિરપેક્ષતાથી ભ્રમણશીલને વિનય પ્રગટ કરીશ. - દર્શનથી ઉત્પાદિત કરીશ. આ અધ્યયન ભણનારને જ ભારે કર્મપણાથી પ્રાયઃ વિનીત - અવિનીતના ગુણ - દોષની વિભાવનાથી જ્ઞાનાદિ વિનય પરિણતિ છે. અથવા વિરુદ્ધ નય તે વિનય અર્થાત્ સદાચાર, તેને હું પ્રગટ કરીશ. કોના? ભિક્ષુના.

ભિક્ષણશીલનો અવિપરીત યોગ-સમાધિ તે સંયોગ. તેથી વિવિધ પરીષદને સહન ન કરીને ગુરુનિયોગ અસહિષ્ણુત્વ આળસ આદિ પ્રકારોથી જે પ્રકર્ષતયા મુક્ત છે, તે વિપ્રમુક્ત છે. - x - x - x -.

વિનયને પ્રગટ કરીશ, એમ કહેવાથી, વિનય આ અધ્યયનનું નામ છે, તેને પ્રગટ કરવાનું ફળ, તથા આ ઉપેય છે, આનો ઉપાય તે પ્રસ્તુત અધ્યયન છે. એ રીતે આનો ઉપાય - ઉપેય ભાવલક્ષણ સંબંધ બતાવ્યો.

હવે 'સંયોગ' એ આદ્ય પદને સ્પર્શ - નિક્ષેપ કરવાને કહે છે -

(નિર્યુક્તિ ૩૦ થી ૬૩ સુધી સંયોગની જ ચર્ચા છે. અમને તેમાં કંઈજ સમજણ પડી નથી. અનુવાદ પછી પણ અભ્યાસુઓએ તે જ્ઞાની મદદથી જ સમજવું પડે તેમ છે - તે નિશ્ચિત વાત છે.)

● નિર્યુક્તિ - ૩૦ - વિવેચન -

'સંયોગ' વિષયક નિક્ષેપ - ન્યાસ છ પ્રકારે છે, આ ભેદો - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ પ્રસિદ્ધ છે. (અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ અતિ વિસ્તારથી ઘણાં શ્લોકોમાં નામ આદિ નયોની વ્યાખ્યા કરેલ છે. અમે તેમાંના કેટલાંક શબ્દો કે વાક્યોને જ અહીં વ્યાખ્યારૂપે રજૂ કરેલ છે. કેમકે સમગ્ર વ્યાખ્યા સમજવા 'અનુયોગદ્વાર'ના અવગાહનની આવશ્યકતા છે. તેને સમજીને જ આ વ્યાખ્યા સમજવી સરળ બનશે, તેથી અમે સંપૂર્ણ અનુવાદ કરેલ નથી.)

- નામાદિ વિધિથી આરંભ્યા વિના તેની વ્યાખ્યા કરવી યુક્ત નથી.

- દ્રવ્ય અને પર્યાયવાદીઓએ અહીં નયો ને છોડવા ન જોઈએ.

- 'માતૃકા' નામે ત્રણ પદ છે - ઉત્પત્તિ, વિગમ અને દ્રૌવ્ય.

- અહીં ઉત્પત્તિ અને વિગમ એ પર્યાયવાદીનો મત છે, દ્રવ્યાર્થિક મત તે દ્રૌવ્ય છે. આ રીતે માતૃકા નામે ત્રણ પદ છે.

- નામ કોઈ સંકેતથી કહેવાય છે, સ્થાપના નામને અનુરૂપ ક્રિયાથી અથવા બુદ્ધિથી થાય છે. તે નામ અને સ્થાપના દ્રવ્ય નિક્ષેપથી અનુવર્તિત છે. અને આ દ્રવ્યાર્થિક નય ભાવ નિક્ષેપથી જૂદો છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ દ્રવ્યાર્થિક નયનો નિક્ષેપ છે, ભાવ એ પર્યાયાર્થિકની પ્રરૂપણ છે.

--નામનય કહે છે કે જે કારણે નામ વિના વસ્તુનું ગ્રહણ થતું નથી, તેથી નામ છે જ, તે આ પ્રમાણે કુંભ-માટીનો જ, બીજી વસ્તુનો નહીં. પ્રતીત વસ્તુથી જ તેની સ્વરૂપ પ્રતીતિ થાય છે. જેમ માટી પ્રતીત છે, તેથી કહેવાતા ઘડાનું માટી જ રૂપ થાય, તેમ પ્રતીત નામ થી જ વસ્તુ ઓળખાય છે, તેના વિના જ ઓળખાય. જે નામ

રૂપ વસ્તુ જ ન હોય, તો તે જાણતા હોવા છતાં વસ્તુમાં સંશય આદિમાંનું કંઈ પણ સંભવે છે. નામથી અર્થની પ્રતિપત્તિ થાય.

--**સ્થાપનાનય** - સ્થાપના તે આકાર છે. આ આકાર એ અમુક આ અર્થનું પ્રમાણ છે, નામાદિ વિના આકારને કોઈ પણ ન જાણી શકે. નામ કદાચ બીજા અર્થમાં પણ વર્તે તે શક્ય છે. પણ તેના ઉલ્લેખ છતાં આકારમાં બીજો આભાસ ન થાય. નિયત નીલ આદિ અર્થ ગ્રહણ આકાર ગ્રહણથી જ ગ્રહણ થાય. - x - x - આકાર જ મતિ શબ્દ વસ્તુ ક્રિયા ફળને જણાવે છે.

- **દ્રવ્યનય** - જેમ નામ આદિ આકાર વિના સંવેદિત ન થાય. તેમ આકાર પણ દ્રવ્ય વિના જણાતો નથી, કેમ કે બધું દ્રવ્યાત્મક છે. દ્રવ્ય જ માટી આદિની સર્વ સ્થાસક, કોશ, કુશૂલ આદિ વસ્તુ છે. - x - x - x - x - કહે છે કે દ્રવ્ય પરિમાણ માત્ર છોડીને આકારદર્શનથી શું? ઉત્પાદ અને વ્યય રહિત દ્રવ્ય નિર્વિકાર જ છે. - x - x -.

- **ભાવનય** - અહીં સમ્યક્ રીતે વિચારતા માત્ર ભાવ જે બાકી રહે છે. પૂર્વાપર વિચારણા વિના, જે કારણે તેનું જ દર્શન છે. તેથી કહે છે - ભાવ એટલે પર્યાય. દ્રવ્ય તે રૂપ જ છે. - x - x - x - x - પ્રતિ સમય ઉદય અને વ્યય સ્વરૂપ સ્વયં થવાથી જ તેને ભાવ કહેવાય છે. - x - x - x - x -.

હવે આનો પરમાર્થ કહે છે - આ ઘડો છે, તે નામ કહ્યું. પૃથુ અને બુદ્ધ્યાદિથી આકૃતિ છે. માટી રૂપ દ્રવ્ય, તેના હોવાથી ભાવ. એ પ્રમાણે ચારે ભેદ કહ્યા. તેમાં પણ નામ વિના આકાર કે આકાર વિના નામ નથી. તે બંને વિના અન્યોન્યની ઉત્તર સંસ્થિતિ નથી. જેમ મોરના ઇંડાના રસમાં જે નીલ આદિ વર્ણો રહેલા છે. તેમ બધાં જ અન્યોન્ય-ઉન્મિશ્ર નામાદિ ઘટમાં રહેલા છે. - x - 'ઘડો' આદિના નામાદિ ભેદ રૂપથી જ 'ઘડો' આદિ અર્થમાં બુદ્ધિ પરિણામ ઉપજે છે. તેથી બધી વસ્તુની નામ આદિ ચાર રૂપતા છે. - x - x - પ્રસંગથી આટલું કહ્યું. હવે નિર્યુક્તિકારને અનુસરે છે -

તેમાં નામ, સ્થાપના, આગમથી - નો આગમથી અને જ્ઞા શરીર ભવ્ય શરીર રૂપ દ્રવ્ય સંયોગ સુગમ છે. તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સંયોગને જણાવવા માટે કહે છે - દ્રવ્યથી કે દ્રવ્યનો સંગત યોગ તે સંયોગ. સંયોગનું દ્વૈવિધ્ય કહે છે. સંયુક્ત જ સંયુક્તક - અન્યથી સંમિલિત, તેનો સંયોગ - વસ્તુ અનંતર સંબંધને સંયુક્તક સંયોગ જાણવો. ઇતરેતર સંયોગ, આ જ દ્વિવિધ સંયોગ છે. વિસ્તાર્ય જણાવવા ભેદ વડે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ-૩૧- વિવેચન -

સંયુક્તક સંયોગ - અનંતર નિર્યુક્તિમાં બતાવેલ છે. દ્રવ્યોનો સચિત, અચિત અને મિશ્રનો થાય છે. તેનું ઉદાહરણ કહે છે - વૃક્ષ, અણુ, સુવર્ણાદિ અર્થાત્ સચિત દ્રવ્યાદિ તે વૃક્ષાદિ, સચિત દ્રવ્યાદિ અણુ આદિ, મિશ્રદ્રવ્ય તે સુવર્ણાદિ લેવા. અહીં અણુ આદિ, સુવર્ણ આદિનું ઉદાહરણ બંને અચિત દ્રવ્યોની સચિત મિશ્ર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી વધારાપણું જણાવવાને માટે છે, આ વધારાપણું જીવથી પુદ્ગલોના

અનંતગુણત્વથી કહેલ છે. આના વડે સચિતાદિ સંયોગદ્રવ્યના ત્રૈવિધ્યથી સંયુક્ત સંયોગનું ત્રૈવિધ્ય કહેલ છે. તેમાં વૃક્ષાદિનું સચિત સંયુક્ત દ્રવ્ય સંયોગના વિવરણને માટે કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૩૨ - વિવેચન -

મૂલ - સ્વ અવયવ વડે નીચે પ્રસરેલ, કંદ - તે જ મૂળ અને સ્કંધના અંતરાલવર્તી, સ્કંધ-થડ, ત્વચા - ચામડી રૂપ, છાલ. સાલ - શાખા, પ્રવાલ - પલ્લવ, પત્ર - પાન, ફળ-પુષ્પ અને બીજો વડે સંબંધ છે તેથી વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ આદિનો સંયુક્તક સંયોગ છે. તેજ પહેલાં ઉગતાં અંકુરા રૂપે પૃથ્વી સાથે સંયુક્ત જ મૂળ વડે જોડાય છે, પછી મૂળથી સંયુક્તક જ કંદથી છે, કંદસંયુક્ત જ સ્કંધથી છે. એ પ્રમાણે છાલ, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, ફળ, બીજો વડે પૂર્વ સંયુક્ત જ ઉત્તરોત્તરથી સંયોજાય છે, એમ ભાવના કરવી. એ પ્રમાણે ધર્મ અને ધર્મી વચ્ચે કથંચિત અનન્યત્વથી આ પ્રમાણે કહેલ છે, તેથી દોષ રહિત છે. એ પ્રમાણે ઉત્તર ભેદો પણ જાણવા.

હવે અણુ આદિ અચિત સંયુક્ત દ્રવ્ય સંયોગ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૩૩ - વિવેચન -

એકરસ - તિક્ત આદિ રસમાંનો કોઈ એક, એક વર્ણ - કૃષ્ણ આદિ વર્ણમાંથી કોઈ એક, એક ગંધ - સુગંધી કે દુર્ગંધી, તથા બે અવિરુદ્ધ સ્નિગ્ધ, શીત આદિ સ્પર્શ જેનો છે તે, ચ શબ્દથી સ્વગત અનંત ભેદો જાણવા. આવો પરમ - જેનાથી અન્ય સૂક્ષ્મતરનો અસંભવ છે, તેવો પ્રકર્ષવાન અણુ, તે પરમાણુ અને બે અણુ આદિ. સ્કંધ - જેના બે પ્રદેશ છે તેવો દ્વિપ્રદેશ - દ્વિઅણુક, ત્રિપ્રદેશ આદિથી અચિત મહાસ્કંધ સુધી, તેના વડે સંયોજ્ય. વિજ્ઞેય - સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત ભંગ વિભાવના રૂપથી જાણવું. અચિત સંયુક્ત સંયોગ - પરમાણુ જો ત્રિઅણુક આદિ સ્કંધ પરિણતિને પામે ત્યારે રસાદિ સંયુક્ત જ દ્વિ અણુકાદિ સ્કંધ વડે સંયોજાય છે, જો તિક્તતા આદિ પરિણતિને છોડીને કટુત્વાદિ પરિણતિને પામે છે, ત્યારે પણ વર્ણાદિ વડે સંયુક્ત જ કટુકત્વાદિ વડે સંયોજાય છે. તે સંયુક્ત સંયોગ કહેવાય છે. અહીં કૃષ્ણ પરમાણુ કૃષ્ણત્વને છોડીને નીલત્વને પામે. તે એક ભંગ છે. એ પ્રમાણે બાકીના વર્ણોમાં, તથા રસ, ગંધ, સ્પર્શમાં કહેવું. એ પ્રમાણે બીજો પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાદિ વડે યોજવાથી સંખ્યાતાદિ ભંગ રચના પામે છે. ----- હવે જીવના મિશ્ર સંયુક્તક દ્રવ્ય સંયોગને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૩૪ - વિવેચન -

જે રીતે “ઘાતુઓ” કનક આદિ યોનિ રૂપ માટી આદિ, સુવર્ણ તામ્ર આદિ વડે સ્વભાવથી સંયોગ કરે - પ્રકૃતિ, ઈશ્વર આદિ બીજા અર્થોના વ્યાપારની અપેક્ષા વિના જે સંબંધ, તેના વડે મિશ્રિત, તે સ્વભાગ સંયોગ સંયુત હોય છે. આ જ અર્થાન્તર નિરપેક્ષત્વ લક્ષણ પ્રકારથી સંતાતિ - ઉત્તરોત્તર નિરંતર ઉત્પત્તિરૂપ પ્રવાહ, તેને આશ્રીને કર્મ - જ્ઞાનાવરણ આદિ સંતાતિકર્મ, તેના વડે આની આદિ ન હોવાથી અનાદિ. તે અહીં ક્રમથી આવેલ સંયોગ, તેના વડે તે યુક્ત હોવાથી અનાદિ સંયુક્ત છે તે જ

અનાદિ સંયુક્ત, અથવા સંયોગથી અનાદિ સંયુક્ત કોણ ? જીવે છે - જીવશે અને જીવ્યા તે જીવ, તેનો મિશ્ર સંયુક્ત દ્રવ્ય સંયોગ કહ્યો.

અહીં એવું કહેવા માંગે છે કે - અનંત કર્માણુ વર્ગણા વડે આવેષિત અને પ્રવેષિત છતાં પણ તેનું સ્વરૂપ ચૈતન્ય અતિવર્તતું નથી કે કર્માણુનું અચૈતન્ય જતું નથી. તેથી તેમના યુક્તપણાથી આને સંયુક્તક મિશ્ર દ્રવ્ય રૂપે વિવક્ષા કરાય છે તેનાથી આ કર્મપ્રદેશાંતરથી સંયોગને મિશ્ર સંયુક્ત દ્રવ્ય સંયોગ કહે છે. ---- આ અનાદિત્વ છતાં ઉપાયથી જીવ અને કર્મના સંયોગનો અભાવ જણાવે છે. અન્યથા મુક્તિના અનુષ્ઠાનનું વૈફલ્ય દર્શાવે છે. --- હવે ઇતરેતર સંયોગ બતાવે છે -

● નિર્ચુકિત - ૩૫ - વિવેચન -

ઇતરેતર એટલે પરસ્પરનો સંયોગ - ઘટના તે ઇતરેતર સંયોગ. પરમાણુનો તથા પ્રદેશોનો. સૂક્ષ્માતિશય લક્ષણથી કહેવાય છે. તે પ્રદેશો - ધર્માસ્તિકાયાદિ સંબંધી તેમનો નિર્વિભાગ ભાગ, અભિપ્રેત, ઇતરેતર સંયોગ જોડાય છે. તેમ આગળ પણ કહેવું, અભિપ્રેત વિષયપણાથી આનું અભિપ્રેતત્વ છે, તેનાથી વિપરીત તે અનાભિપ્રેત છે. અભિમુખતાથી વ્યક્તપણે જેના વડે અર્થ કહેવાય, તે અભિલાપ - વાયક, તેના વિષયપણાથી શબ્દને અભિલાપ કહે છે. આનો સંબંધ અને શબ્દાંતર યોજવું. સંબંધ, તે સ્વસ્વામીત્વ આદિ અનેક પ્રકારે કહેવાશે. આ ઇતરેતર સંયોગના આટલા જ ભેદો છે.

હવે પરમાણુનો સંયોગ કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૩૬ - વિવેચન -

પરમાણુ સંબંધી બે ભેદ છે - સંસ્થાન અને સ્કંધથી. આ રૂપથી પુદ્ગલાત્મક વસ્તુ રહે છે, તે સંસ્થાન - આકાર વિશેષ, તેથી તેને આશ્રીને અને સ્કંધને આશ્રીને છે. બે ભેદ છતાં પ્રત્યેકના ભેદોનો કહે છે - સંસ્થાન વિષયક પાંચ પ્રકાર અને સ્કંધ વિષયક બે પ્રકાર છે. અહીં સંસ્થાન અને સ્કંધ ભેદ દ્વારા જ આ ઇતરેતર સંયોગભેદ છે, તેથી અભિધાન ઉચિત છે. સંસ્થાનભેદના અભિધાન પ્રસ્તાવમાં પણ અત્ય વક્તવ્ય હોવાથી સ્કંધ ભેદને હેતુભેદ દ્વારથી કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૩૭ - વિવેચન -

પરમાણુ પુદ્ગલો નિશ્ચે બે કે ઘણાં - ત્રણ વગેરે છે. તે પરમાણુ પુદ્ગલો એક પિંડતાને પામીને નિર્વેતે છે. શું નિર્વેતે છે ? દ્વિ અણુક આદિ સ્કંધ, આના વડે દ્વિપરમાણુ જન્યતાથી ઘણાં પરમાણુ જન્યત્વથી સ્કંધના બે ભેદ કહે છે. અહીં રૂક્ષ કે સ્નિગ્ધ એક ગુણનો સંબંધ કરતાં દ્વિગુણ અધિકતાથી સ્વ સ્વરૂપ અપેક્ષાથી સંબંધ કરાય છે, પણ સમગુણ કે એક ગુણ અધિકથી સંબંધ થતો નથી. અર્થાત્ એક ગુણ સ્નિગ્ધ ત્રિગુણ સ્નિગ્ધથી સંબંધ કરે છે. ત્રિગુણ સ્નિગ્ધ, પાંચ ગુણ સ્નિગ્ધથી સંબંધ કરે છે, ઇત્યાદિ. એ રીતે દ્વિગુણ સ્નિગ્ધ ચાર ગુણ સ્નિગ્ધથી સંબંધ કરે છે, ઇત્યાદિ. એ પ્રમાણે એક ગુણ રૂક્ષથી ત્રિગુણ રૂક્ષ સાથે ઇત્યાદિ સંબંધ જાણવો. પણ એક ગુણ

સ્નિગ્ધનો એક ગુણ સ્નિગ્ધ સાથે કે બે ગુણ સ્નિગ્ધ સાથે સંબંધ ન થાય યાવત્ અનંતગુણ સ્નિગ્ધનો અનંતગુણ સ્નિગ્ધ સાથે સંબંધ ન થાય ----- કેમકે સમગુણ કે એક ગુણ અધિક સાથે સંબંધ થતો નથી. ---- કહ્યું છે કે સમસ્નિગ્ધતાથી બંધ ન થાય, સમરૂક્ષતાથી પણ ન થાય. વિમાત્ર સ્નિગ્ધ રૂક્ષતાથી સ્કંધોનો બંધ થાય છે. બે જધન્ય ગુણવાળા સ્નિગ્ધનો કે તે પ્રમાણે જ રૂક્ષ દ્રવ્યોનો એકાધિક ગુણમાં પણ બંધનો પરિણામ ન થાય. સ્નિગ્ધનો દ્વિગુણાધિક સ્નિગ્ધ સાથે. એ રીતે રૂક્ષનો પણ બંધ જાણવો.

સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષના પરસ્પર બંધની વિચારણામાં સમગુણનો કે વિષમગુણનો જધન્યને વર્ણને પરિણતિ થાય છે.

જે વિશેષણથી સંસ્થાનથી સ્કંધના ભેદથી ઉપાદાન છે; તેનો આવિષ્કાર કરતાં કહે છે - તે સ્કંધનો આકાર તે સંસ્થાન. તેમાં પરિમંડલાદિ અનંતરોક્ત પ્રકારે આ - રીતે રહે તે ઇત્થંસ્થ, ન રહે તે અનિત્થંસ્થ. આના વડે નિયત પરિમંડલાદિમાંનો કોઈ આકાર સંસ્થાન છે. બાકીના અનિયત આકાર સ્કંધ છે. સ્કંધોનો પણ પરસ્પર બંધ થાય છે. તેમનો પણ ઇતરેતર સંયોગ અહીં કહેલ છે, કેમકે તેમના પ્રદેશોનો સદ્ભાવ છે.

હવે સંસ્થાનના ભેદો કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૩૮ + વિવેચન -

પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, આયત. તેમાં બહાર વૃત્ત પાણે અવસ્થિત પ્રદેશ જનિત અને અંદર પોલું તે પરિમંડલ. વૃત્ત - તે જ અંદરથી પોલાણ રહિત, જેમ કુંભારનો ચાકળો. ત્ર્યસ્ર - ત્રિલોક. જેમ શ્રૃંગાટકનું. ચતુરસ્ર - ચતુષ્કોણ. જેમ કુંભિકાનું. આયત - લાંબુ, જેમ દંડનું. આટલાં જ સંસ્થાન ભેદો છે. ઘન એવું પ્રતર જે ઘનપ્રતર. ---- તેથી એકેક પરિમંડલાદિ પ્રતર ઘન હોય છે, તેમ જાણવું. તેમાં પહેલું અર્થાત્ પરિમંડલ સંસ્થાન વર્ણવું. ઓજઃ પ્રદેશ - વિષમ સંખ્યા પરમાણુક અને જુઝમ - યુગ્મ પ્રદેશ. અહીં ઘનપ્રતર ભેદ જ વૃત્ત આદિથી ભેદાય છે, તેથી પ્રતરવૃત્ત ઓજપ્રદેશ અને યુગ્મ પ્રદેશ છે. એ પ્રમાણે ઘનવૃત્ત પણ ઓજ પ્રદેશ અને યુગ્મ પ્રદેશ છે. આ પ્રમાણે પરિમંડલ સિવાયના બધામાં કહેવું પરિમંડલમાં સમ સંખ્યાણુમાં જ તેનો સંભવ હોવાથી આવા પ્રકારના ભેદો અસંભવ છે.

આ પરિમંડલાદિ પ્રત્યેક જધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ તે સર્વ અનંતાણુ નિષ્પન્ન અસંખ્ય પ્રદેશાવગાઠ તે એકરૂપતાથી ન કહેલ હોવા છતાં સંપ્રદાયથી જાણવાને શક્ય છે, તેની ઉપેક્ષા કરીને જધન્ય તો પ્રત્યેક ભેદ અન્યાન્ય રૂપતાથી તે પ્રમાણે નથી, તેને ઉપદર્શનાર્થે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૩૯ થી ૪૧ + વિવેચન -

સંસ્થાનોમાં વૃત્તના પાંચ, બાર, સાત અને બત્રીશ ભેદો છે. ત્ર્યસ્રના ત્રણ, છ, પાત્રીશ, ચાર ભેદો છે. ચતુરસ્રના નવ, ચાર, સત્તાવીશ અને આઠ ભેદો છે, આયતના

ત્રણ, બે, પંદર, છે ભેદો છે. આયત સંસ્થાનમાં પીસ્તાળીશ, બાર, છ ભેદો થાય અને પરિમંડલમાં ૨૦ અને ૪૦ થાય.

આયતમાં છ ભેદ અભિધાનના અવ્યાપિત્વથી પૂર્વે ન કહ્યા છતાં શ્રેણિગત બે ભેદ અધિકનો ત્યાં સંભવ છે. તથા પરિમંડલાદિત્વમાં પણ સંસ્થાનોના વૃત્તાદિ ભેદોનો ઓજ: પ્રદેશ પ્રતરાદિના અનંતોરાદિષ્ટત્વથી પ્રત્યાસતિન્યાયથી યથાક્રમ પંચક આદિથી પહેલાં ઉપદર્શન કર્યું. પછી પરિમંડલના બે ભેદોનું ઉપદર્શન કરવું. તેમાં ઓજ: પ્રદેશ પ્રતર-વૃત્ત પાંચ અણુ નિષ્પન્ન પાંચ આકાશ પ્રદેશાવગાઠ, તેમાં અહીં એક અણુ અંતરથી સ્થાપવું, ચારે - પૂર્વાદિ દિશામાં એક-એકની સ્થાપના કરવી. આ પ્રમાણે વૃત્તિકારત્રીએ ઉક્ત - નિર્યુક્તિ ૩૬ થી ૪૧ના અર્થ પ્રમાણે પાંચ, બાર, સાત, બત્રીશ, ત્રણ, છ ઇત્યાદિ ભેદોની સ્થાપના આકૃતિ સહિત દર્શાવેલ છે. જિજ્ઞાસુઓએ આકૃતિ અને તેની સ્થાપનાની રીત મૂળ વૃત્તિમાં ખેવી. અમે અહીં માત્ર પહેલી સ્થાપના ઉપર દર્શાવી છે. બાકી યથાયોગ્ય જાણી લેવી.

પરમાણુનો ઇતરેતરસંયોગ કહ્યો. હવે તેના ૪ પ્રદેશોને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૨ - વિવેચન -

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલોના પ્રદેશો, તેના પાંચ સંખ્યાપણાથી સંયોગ જાણવો. તે શ્રુતત્વથી ધર્માદિ વડે સ્કંધોથી તથા તેના અંતર્ગત દેશોથી અને પ્રદેશાંતરથી, સજાતીય અને વિજાતીયથી પ્રદેશોનો સંયોગ “ઇતરેતર” નામે પ્રદેશ સંયોગ કહેવાય છે. આના ૪ વિભાગ કહે છે - ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ પ્રદેશોના ધર્માદિ વડે ૪ ત્રણથી, તેના ૪ દેશો અને પ્રદેશાંતરથી પ્રકૃતત્વથી ઇતરેતર સંયોગ અનાદિ અને આદિ બે ભેદ છે. તે પારિશેષ્યથી જીવપ્રદેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશ જાણવા. તેથી ૪ કહે છે કે - સંસારી જીવ પ્રદેશો અને કર્મપુદ્ગલ પ્રદેશો પરસ્પર અને ધર્માદિ પ્રદેશો સાથે સંયોજાય છે અને છુટા પડે છે. જીવ પ્રદેશોનો ધર્માદિ ત્રણેના દેશ, પ્રદેશની અપેક્ષાથી પુદ્ગલ અને સ્કંધાદિની અપેક્ષાથી આદિ સંયોગ છે, ધર્માદિ સ્કંધ ત્રણની અપેક્ષાદિથી અનાદિ છે. પુદ્ગલ પ્રદેશોના પણ ધર્માદિ સ્કંધ ત્રણની અપેક્ષાથી અનાદિ અને શેષ અપેક્ષાથી આદિ છે. - x - x -

પ્રદેશોનો ઇતરેતર સંયોગ કહ્યો. હવે તેના અભિષ્પેત અને અનભિષ્પેત ભેદરૂપને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૩ - વિવેચન -

અભિષ્પેત અને અનભિષ્પેત ઇતરોતર સંયોગ શબ્દાદિ પાંચ વિષયોમાં જાણવો. અર્થથી ઇન્દ્રિય અને મનની તેમાં ગ્રહણ પ્રવૃત્તિમાં ગ્રાહ્ય - ગ્રાહક ભાવ છે. તે અભિષ્પેતાર્થ વિષયક અભિષ્પેત અને અનભિષ્પેત અર્થ વિષયથી અનભિષ્પેત થાય છે, તેમ જાણવું. અહીં અભિષ્પેત અને અનભિષ્પેત વિષયત્વમાં અભિષ્પેત અને અનભિષ્પેતનો ઇતરેતર સંયોગ છે. તેમાં ઇન્દ્રિયોના પ્રમોદ હેતુતાથી અનુકૂળ શ્રવ્યકાકલીગીતાદિથી અભિષ્પેત અને પ્રતિલોભ - ઉક્ત વિપરીત કાકસ્વરાદિ તે અનભિષ્પેત છે.

અહીં ગાથાના પશ્ચાર્ધથી મનોનિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિ અભાવે પણ ઇન્દ્રિયોના પ્રાધાન્યને આશ્રીને તેની અપેક્ષાથી અભિપ્રેત અને અનભિપ્રેત અર્થ કહેલ છે.

હવે મનો અપેક્ષાથી તે જ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૪ - વિવેચન -

બધી ઔષધયુક્તિ, ગંધયુક્તિ, ભોજનવિધિ, રાગવિધિ, ગીત વાજિંત્ર વિધિ અનુલોમ - અનુકૂળ હોય તે અભિપ્રેત છે. -૦- બધી, ઇન્દ્રિયોને અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ, આ ઔષધિયુક્તિ આદિ વડે ૦ ઔષધિ - અગરુ કુંકુમાદિની અને સાજુખાર આદિની યુક્તિ જોડવું તે સમ-વિષમ વિભાગ કે નિચત ઔષધિયુક્ત. ગંધદ્રવ્યોની શ્રીખંડ આદિ અને લ્હસુણાદિની યુક્તિ. તે ગંધયુક્તિ, ભોજન - અન્નની વિધિ, શાલિ ઓદનાદિ અને કોદરા ભોજનાદિની ભેદો તે ભોજનવિધિ, રાગવિધિ - તેમાં કુસુંભઆદિથી બીજા વર્ણને કરવો તે રાગ, તેની સ્નિગ્ધત્વ કે રૂક્ષત્વાદિ વિધિ. ગીત-ગાન, કોચલનો સ્વર કે કાગડાનો સ્વર, તેની વિધિ. ઇત્યાદિ તેમાં જે અનુકૂળ હોય તે અભિપ્રેત અર્થ જે શુભ હોય કે અશુભ પણ મનને અનુકૂળપણે જણાય તે. આના વડે એમ પણ કહે છે કે - જો આ જ દેશ અને કાળ અવસ્થાદિ વશથી વિચિત્ર અભિસંધિતાથી પ્રાણીના મનને અનુલોમ હોય તો તે અનભિપ્રેત છે.

ઇન્દ્રિય અપેક્ષાથી અને મનો અપેક્ષાથી ભેદ વડે અભિપ્રેત અને અનભિપ્રેત અર્થ કહ્યો. અથવા નિરંતર ગાથા પશ્ચાર્ધથી અવિશેષથી ઇન્દ્રિય અને મનને અનુકૂળ અભિપ્રેત અર્થ છે અને બીજો તે અનભિપ્રેત કહ્યો. આ ગાથા વડે પણ તે જ વિશેષથી દર્શાવ્યો, એવી વ્યાખ્યા કરી છે. -x-

અભિપ્રેત અને અનભિપ્રેત ભેદરૂપ ઇતરેતર સંયોગ કહ્યો. હવે આ જ અભિલાપનો વિષય કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૫ - વિવેચન -

અભિલાપ વિષયક સંયોગ - પ્રક્રમથી અભિલાપ ઇતરેતર સંયોગ, તે ત્રણ પ્રકારે સંભવ છે. (૧) અભિલાપના અભિલાયથી, (૨) અભિલાપના બીજા અભિલાપથી, (૩) વર્ણનો વર્ણાન્તરથી. તેમાં પહેલો - અભિલાયના દ્રવ્યાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. દ્રવ્ય વિષયક - તે અર્થથી ઘટાદિ શબ્દનો છે. ક્ષેત્ર વિષયક - આકાશનો માર્ગમાં અવગાહનાદાન લક્ષણથી છે. કાળ વિષયક - સમયાદિ શ્રુતના વર્તનાદિ વ્યંગથી કાળ પદાર્થ વડે. ભાવ વિષયક - ઔદયિકાદિ વચનથી મનુષ્યત્વાદિ પર્યાયથી છે.

બીજો ભેદ - દ્વિકસંયોગાદિ, અહીં દ્વિકના ગ્રહણથી બંને અભિલાય ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં દ્વિકસંયોગ આ પ્રમાણે - તે અને તે - તે બંને. ત્રિક સંયોગ આ પ્રમાણે - તે અને તે બંને - તે ત્રણ. અહીં તે બંને અને તે ત્રણે એમ કહેવાથી તે અને તે તથા તે અને તે બંને ન કહ્યા છતાં એકત્ર અભિલાયાર્થ બંને અન્યત્ર અભિલાયાર્થત્રયની સાથે જણાય છે. આનું અભિલાપ સંયોગત્વ અભિલાપદ્વારકત્વથી અભિલાય સાથે જણાય છે.

ત્રીજો ભેદ - બે અક્ષર અને અક્ષરોનો સંયોગ તે અક્ષરસંયોગ તે આદિ છે, જે ઉદાત્તાદિ અશેષ વર્ણ ધર્મ સંયોગનો, તે આ અક્ષર સંયોગાદિ -x-x- આનું અભિલાપ સંયોગત્વ વર્ણાદિના કોઈ અભિલાપ અનન્યત્વથી તે રૂપ છે. અથવા “અક્ષરસંયોગ” આના વડે બધો જ વ્યંજન સંયોગ કહ્યો છે. આદિ શબ્દથી ‘અર્થસંયોગ’ લેવો. -x-x-

આ અભિલાપનું દ્રવ્યસંયોગત્વ દ્રવ્યત્વથી છે. આનું દ્રવ્યત્વ ગુણના આશ્રયપણાથી સ્પર્શત્વથી છે. -x-x-x-

અભિલાપ વિષયક ઇતરેતર સંયોગ કહ્યો. હવે સંબંધન સંયોગરૂપનો અવસર છે. તે પણ દ્રવ્યાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દ્રવ્યસંયોગ :-

● નિર્ચુક્તિ - ૪૬ - વિવેચન -

પ્રાય: “આ મારું” ઇત્યાદિ બુદ્ધિથી, આના વડે કે આમાં આત્મા આઠ પ્રકારના કર્મની સાથે બંધાય તે સંબંધન. તેવા આ સંયોગ તે સંબંધનસંયોગ. તેના સચિત, અચિત, મિશ્ર એ ત્રણ ભેદ છે. સચિતમાં દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, અપદને જાણવા. તેમાં દ્વિપદ સંયોગ, જેમકે - પુત્રી. ચતુષ્પદ સંયોગ, જેમકે - ગાય. અપદ સંયોગ - ફણસ. અચિત - હિરણ્ય, મણિ, મુક્તાદિ. મિશ્ર સંયોગ તે રથમાં જોડેલ ઘોડા. આદિ શબ્દથી બળદગારું આદિ લેવા. બહુદા - ઘણાં પ્રકારે. અહીં સચિત વિષયત્વથી સંબંધનસંયોગ પણ સચિત ઇત્યાદિ સર્વત્ર કહેવો. -x-x- હવે ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ વિષય કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૪૭ + વિવેચન -

ક્ષેત્ર અને કાળ એ બંનેના તથા ભાવના દ્વિસંયોગ થાય તે બધાં આદેશ તથા અનાદેશ બબ્બે ભેદે થાય છે. તે આ રીતે - ક્ષેત્ર વિષયક અને કાળ વિષયક, તેમાં આગમ્યસિદ્ધ પ્રકારથી તે બંનેના બબ્બે ભેદો જાણવા. ય શબ્દથી અહીં ભાવમાં યોજાય છે. સંયોગના પ્રક્રમથી સંબંધનસંયોગ થાય છે. -x-x- હવે ક્ષેત્રાદિનું દ્વિવિધ્ય કહે છે - આદેશ અને અનાદેશ. આદેશ માં આ - મર્યાદાથી, વિશેષરૂપે અનતિક્રમરૂપથી, દિશ્ - કહેવું તે આદેશ. અર્થાત્ તેમાં વિશેષ છે, તેનાથી અન્ય તે અનાદેશ - સામાન્ય છે. -x-

ક્ષેત્ર વિષયક અનાદેશ આ પ્રમાણે - આ જંબૂદ્વીપ છે, આદેશમાં આ પ્રમાણે - આ ભરતક્ષેત્ર છે. કાળ વિષયક અનાદેશ - આ દૌષ્ણિક કાળ છે. આદેશમાં - આ વાસંતિક છે. ભાવ વિષયક અનાદેશ - આ ભાવવાન છે, આદેશમાં આ ઔદયિક ભાવવાન છે. સામાન્ય અવગમ પૂર્વકત્વથી વિશેષ અવગમને એ પ્રમાણે ઉદાહરણથી જણાવાય છે. નિર્ચુક્તિમાં વિપર્યય છે, છતાં ભરત એ મગધાદિની અપેક્ષાથી સામાન્ય છે. એ પ્રમાણે બધે જ સામાન્ય અને વિશેષનું અનિયતત્વ જણાવે છે. -x-x-

ક્ષેત્ર અને કાલગત આદેશ - અનાદેશને સુગમ જાણીને ભાવગત આદેશ અનાદેશ વિષયક જણાવવા માટે પહેલાં અનાદેશ વિષયને ભેદથી કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૪૮ + વિવેચન -

ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણમિક અને સાંનિપાતિક

એ પ્રમાણે છ ભેદે અનાદેશ થાય છે. -૦- તેમાં ઉદય - શુભમાં તીર્થંકર નામ આદિ પ્રકૃતિ અને અશુભમાં મિથ્યાત્વ આદિને વિપાકથી અનુભવે, તેના વડે નિર્વૃત્ત તે ઔદયિક. -x-x- વિપાક અને પ્રદેશ અનુભવરૂપતાથી ઉદયના બે ભેદ છે. વિષ્કંભાણને ઉપશમ, તેના વડે નિર્વૃત્ત તે ઔપશમિક. ક્ષય - કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ, તેના વડે નિર્વૃત્ત તે ક્ષાયિક. તથા ક્ષયોપશમમાં ક્ષય - ઉદયાવસ્થાનો અભાવ, ઉપશમ - ઉદયત્વને શાંત કરવું તે. આ ક્ષયોપશમ વડે નિર્વૃત્ત તે ક્ષાયોપશમિક. પરીણમન એટલે બધાં પ્રકારે જીવોનું અને સજીવોનું જીવત્વાદિ રૂપને અનુભવવું તે. સંનિપાત એટલે ઔદયિકાદિ ભાવોનો દ્વિ-આદિ સંયોગ. આ છ પ્રકારે થાય છે. અનાદેશ એટલે સામાન્ય. તેનું સામાન્યત્વ ઔદયિકાદિના ગતિ, કષાય આદિ વિશેષમાં અનુવૃત્તિ ધર્મકત્વથી છે. આ અનાદેશ વિષયક સંયોગો પણ છ જાણવા.

-૦- હવે આદેશ વિષયક તેને ૪ ભેદથી કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૪૬ + વિવેચન -

આદેશ વળી બે ભેદે છે, કઈ રીતે ? અર્પિત વ્યવહાર અને અનર્પિત વ્યવહાર. અર્પિત એટલે ક્ષાયિકાદિ ભાવ, જેમાં જ્ઞાતા સ્વ આધારે વિચારે છે બોલે છે ઇત્યાદિ. અનર્પિત વસ્તુના સાધારણત્વમાં પણ નિરાધાર ૪ પ્રરૂપણાર્થે વિવક્ષિત છે, જેમકે - સર્વ ભાવ પ્રધાન ક્ષાયિક ભાવ છે. આના પણ ભેદો કહે છે - એક એક, તે અર્પિત વ્યવહાર. અનર્પિત વ્યવહાર વળી ત્રણ ભેદે છે - આત્મામાં, પરમાં, ઉભયમાં. અહીં પણ અનર્પિતની પ્રરૂપણા માત્ર સત્ત્વમાં છતાં અર્પિત પ્રતિપક્ષત્વથી ૪ અહીં ઉપાદાન છે. તેથી વસ્તુતઃ તેના અસત્ત્વપણાથી તેનો કોઈ સાથે સંયોગ થતો નથી, તેથી તેના ભેદથી સંયોગભેદ થતો નથી. અર્પિતમાં સ્વ, પર, ઉભયથી ત્રણ ભેદ થાય છે. તેથી તેનો ત્રિવિધ સંયોગ કહ્યો છે. તેમાં આત્માર્પિત સંબંધન સંયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૦ + વિવેચન -

ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણમિક એ ચારને નિશ્ચે આત્મ સંયોગ જાણવા. -૦- -x-x- આત્મસંયોગ - આત્મા અર્પિત સંબંધન સંયોગ, અહીં આત્મ શબ્દથી અર્પિતભાવ ૪ ધર્મ-ધર્મીના કંઈક અનન્યત્વથી કહેલ છે. વૃદ્ધો પણ કહે છે કે - આ ૪ જીવમય હોય છે. આ ભાવોથી જીવ અન્ય હોતો નથી. ઔપશમિકાદિ ભાવોને પૂર્વે અનાદેશથી કહ્યાં છતાં અહીં આદેશત્વથી કહ્યા તે સમ્યક્ત્વાદિ વિશેષ નિષ્કત્વથી વિવક્ષિત છે અથવા ભાવ સામાન્ય અપેક્ષાથી છે.

● નિર્યુક્તિ - ૫૧ + વિવેચન -

ઔદયિક ભાવને વર્જીને જે સાક્ષિપાતિક ભાવ છે તેના અગિયાર સંયોગ, આત્મ સંયોગ છે. -૦- સંયોગ - બે આદિ મીલનરૂપ જેમાં છે તે અગિયાર સંયોગ. સૂત્રના આ વિષયના સૂચકપણાથી જે સંયોગ છે તે. આ પણ માત્ર ઔપશમિકાદિ સંયોગ નથી. પણ પૂર્વવત્ આત્માર્પિત સંયોગ છે. અગિયાર સંયોગો આ પ્રમાણે થાય - ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણમિકના ચારના છ દ્વિક સંયોગ,

ચાર ત્રિકસંયોગ, એક ચતુષ્ક સંયોગ. એ બધાં મળીને ૧૧ સંયોગ થાય. હવે બાહ્યાર્પિત સંબંધન સંયોગ-

● નિર્ચુકિત - ૫૨ + વિવેચન -

લેશ્યા, કષાય, વેદના, વેદ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર. જેટલા ઔદયિક ભાવો છે, તે બધાં બાહ્ય સંયોગ છે. -૦- લેશ્યા - લેશ્યા અધ્યયનમાં કહેવાનારા, કષાયો, વેદના - સાતા કે અસાતારૂપ, વેદ - પુરુષ, સ્ત્રી કે ઉભયના અભિલાષ રૂપ, મિથ્યાત્વના ઉદયવાળાને અસત્ અધ્યવસાયરૂપ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન છે. -૪- તેથી જ મિથ્યાત્વના ઉદય ભાવિત્વથી તેનું ઔદયિકત્વ છે. તેના દલિકોમાં અર્પિતત્વની વિવક્ષાથી બાહ્ય અર્પિતત્વ છે. 'મિથ્યા' એ ભાવપ્રધાનત્વથી મિથ્યાત્વ અર્થાત્ અશુદ્ધ દલિક સ્વરૂપ છે. મિશ્ર - શુદ્ધાશુદ્ધ દલિક સ્વભાવ. ચ શબ્દ બાકીના ઔદયિક ભેદના સમુચ્ચય માટે છે. તેથી ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

ઔદયિક ભાવના જેટલાં પરિમાણો છે, તે વિષયોનો જે સંયોગ તે બધો જ બાહ્ય છે, બાહ્ય સંયોગ તે પ્રકૃતત્વથી સંબંધન સંયોગ જાણવો. અહીં પણ બાહ્ય શબ્દથી પૂર્વવત્ બાહ્યાર્પિત કહ્યું.

(શંકા) ઔદયિક પણ જીવભાવત્વથી જીવાર્પિત જ છે, તો પછી બાહ્યકર્મમાં અર્પિત કેમ કહ્યું ? (સમાધાન) કર્મનુભવનનો ઉદય, આ અનુભવન અનુભવિતા જીવમાં અનુભૂયમાન કર્મમાં સ્થિત છે. તેમાં જ્યારે અનુભવિતા જીવમાં વિવક્ષા કરાય ત્યારે તેનો ઉદય જીવગત લેશ્યાદિ પરિણામ, જેનું પ્રયોજન છે, તે ઔદયિક - કર્મના ફળપ્રદાન આભિમુખ્ય લક્ષણ કહ્યું. જ્યારે અનુભૂયમાનસ્થપણે વિવક્ષા કરાય, તેના ઉદયમાં - કર્મના ફળપ્રદાન અભિમુખ્ય લક્ષણમાં ભવ ઔદયિક, લેશ્યા - કષાયાર્પિત રૂપ જીવ પરિણામ હોય તેના આશ્રયથી કહે છે - જીવને ઔદયિક ભાવો થાય છે. -x-x-

ઉભયાર્પિત સંબંધન સંયોગને કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૫૩ + વિવેચન -

જે સાંનિપાતિક ભાવ, ઔદયિક ભાવથી સંયુક્ત થાય છે, તેમાં પંદર સંયોગો થાય છે. આત્મ અને કર્મના મિશ્રત્વથી અર્પિત ભાવો પણ ઔદયિક સહિત ઔપશમિકાદિ મિશ્ર છે તેથી તેના વિષયપણાથી સંયોગો પણ મિશ્ર છે. તે જ મિશ્રક યોગ છે. કર્મથી સંબંધન સંયોગ જાણવો. તે પંદર સંયોગો ઔદયિકને ન છોડીને ઔપશમિકાદિ પંચકના દ્વિક, ત્રિક, ચતુષ્ક, પંચક સંયોગથી કરવા. તેમાં ચાર દ્વિક સંયોગ, છ ત્રિક સંયોગ, ચાર ચતુષ્ક સંયોગ, એક પંચક સંયોગ, બધાં મળીને પંદર થાય.

ફરી આત્મસંયોગાર્પિથી બીજા પ્રકારે જણાવવા પ્રસ્તાવના કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૫૪ + વિવેચન -

બીજો પણ આદેશ આત્મામાં, બાહ્યમાં અને તદુભયમાં છે. તે સંયોગ તીર્થકરાદિએ કહેલ છે, તેને હું સંક્ષેપથી કહીશ.

બીજો પણ અર્થાત્ માત્ર એક નહીં. આદેશ - પ્રકારના પ્રસ્તાવથી કહેવા યોગ્ય છે. કેવા પ્રકારે ? આત્મામાં, બાહ્યમાં અને તદુભયમાં. સંયોગ તે સંબંધન સંયોગ. નિશ્ચે કેવલી આદિ વડે કહેવાય છે. આના વડે ગુરુ પારતંબ્યને જણાવે છે. તે બીજો આદેશ હું સંક્ષેપથી કહીશ. તેમાં આત્મસંયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૫ + વિવેચન -

ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાંનિપાતિક એ છ ભેદે આત્મસંયોગ છે. ઔદયિક - ઔદયિક આદિ વિષયમાં, બધામાં, 'સંયોગ' શબ્દો જોડવો. તેથી આત્મરૂપથી સંયોગ તે સંબંધન સંયોગ. આના એક એકથી સંયોગ સંભવતો નથી, પણ બે વડે, ત્રણ-ચાર કે પાંચ વડે સંભવે છે. તેમાં બેમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનથી કે પારિણામિક અને જીવત્વથી થાય. ત્રણ વડેમાં ઔદયિક વડે દેવગતિ આદિથી, ક્ષાયોપશમિકથી મતિ આદિથી, પારિણામિક વડે જીવત્વથી થાય. ચાર વડેમાં ત્રણ ભેદ તો કહ્યા તે લેવા અને ચોથા વડે - ઔપશમિક કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વથી થાય. પાંચ વડેમાં જ્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ દૃષ્ટિથી જ ઉપશમ શ્રેણી ચડે છે, ત્યારે ઔદયિક મનુષ્યત્વથી, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વથી, ક્ષાયોપશમિક મતિ આદિથી, ઔપશમિક ચારિત્રથી, પારિણામિક જીવત્વથી થાય છે. અહીં ત્રિકભંગક એક અને ચતુષ્કભંગક બે આ ત્રણે પણ ચાર ગતિભાવી છે. એ રીતે ચારગતિથી ભેદ કરતાં બાર ભંગો થાય છે.

પાંચ ભંગો મનુષ્યના જ લેવા. કેમકે તેમને જ ઉપશમ શ્રેણીના આરંભકત્વથી તેનો સંભવ છે. અન્યથા ત્રણ સંયોગથી જ સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે - ઔદયિકથી મનુષ્યત્વ વડે, ક્ષાયિકથી જ્ઞાન વડે, પારિણામિકથી જીવત્વ વડે. આ કેવલીને હોય છે. પૂર્વોક્ત ભાવો ઉભયથી સિદ્ધોને જ હોય છે. આ પંચક, ત્રિક, દ્વિક સંયોગ ભંગોમાં પૂર્વના બાર ઉમેરતા પંદર ભેદો સંભવે છે. આ જ અવિરુદ્ધ સાંનિપાતિક ભેદો ત્યાં ત્યાં કહેલા છે. -x-x-

હવે બાહ્ય સંબંધ સંયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૬ + વિવેચન -

નામમાં અને ક્ષેત્રમાં બાહ્ય સંયોગો જાણવા. કાળથી પણ બાહ્ય સંયોગ જાણવો, તદુભયથી મિશ્ર સંયોગ પણ થાય. -૦- નામમાં, વસ્તુને જણાવતા ધ્વનિ સ્વભાવથી, ચ કારથી દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રમાં આકાશના દેશરૂપથી, પ્રકૃતત્વથી સંયોગ થાય, તેને બાહ્યવિષયત્વથી જાણવા. આ સંબંધન સંયોગ કાળથી પણ થાય છે. તે કાલ - સમય, આવલિકાદિ વડે છે. તેનાથી જે સંયોગ, તે બાહ્ય સંબંધન સંયોગ જાણવો.

અહીં રહસ્ય આ પ્રમાણે છે - જે પુરુષ આદિનો દેવદત્ત આદિ નામથી સંબંધ છે, તે "આ દેવદત્ત છે" ઇત્યાદિ, દ્રવ્યથી દંડી આદિ ક્ષેત્રથી અરણ્યજ, નગરજ ઇત્યાદિ કાળથી દિનજ, રજનિજ ઇત્યાદિ. તે બધાં નામાદિ વડે બાહ્ય જ છે, તેથી બાહ્ય સંબંધન સંયોગ કહ્યા. ભાવથી સંયોગ આત્મસંયોગત્વથી કહેલ છે. 'તથા કાળથી બાહ્ય' એ

પ્રમાણે જે અલગ વાક્યરચના છે તે કેટલાંકના મતથી કાળના અસત્વને જણાવવા માટે છે. -x-x-x- મિશ્રના વિષયત્વથી મિશ્ર સંબંધન સંયોગ જાણવો. તે આત્મ અને બાહ્ય લક્ષણથી તદુભયમાં ઉકતરૂપ જ થાય છે. જેમકે કોઠી, દેવદત્ત, કૌઠી કૌન્તિક, માની સૌરાષ્ટ્ર. અહીં કોઠાદિ વડે ઔદયિક ભાવ અંતર્ગતત્વથી આત્મરૂપથી નામાદિ વડે આત્માના અન્યત્વથી બાહ્યરૂપથી સંયોગ. તે ઉભય સંબંધ સંયોગ છે. -x-x-x- હવે બીજા પ્રકારે બાહ્ય સંબંધન સંયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૭ + વિવેચન -

આચાર્ય, શિષ્ય, પુત્ર, પિતા, માતા, પુત્રી, પત્ની, પતિ, શીત-ઉષ્ણ, તમસ્, ઉદ્યોત અને છાયા (એ બાહ્ય સંબંધ સંયોગ છે.)

આચાર્ય - અભિવ્યાપ્તિ કે મર્યાદાથી સ્વયં પંચવિધ આચારને પાળે છે કે બીજા પાસે પળાવે છે કે મુક્તિના અર્થી દ્વારા સેવાય છે તે આચાર્ય. શિષ્ય - શાસિત કરવો શક્ય હોય તે. પુત્ર - પિતાના આચારને અનુવર્તીપણે પોતાને પુનિત કરે તે. પિતા - સંતાનોનું રક્ષણ કરે તે. જન્મી - સંતાનને જન્મ આપે તે. આ બધાં બાહ્ય સંબંધન સંયોગ વિષયત્વથી બાહ્ય છે તેમ પૂર્વાચાર્યો કહે છે. આ વાક્ય બધે જ જોડવું.

દુહિતા - પુત્રી, માતાને કેવળ દુધને માટે દોહે છે તે. ભાર્યા - ભર્તા જેનું પોષણ કરે છે તે, પત્ની. પતિ - પત્નીનું રક્ષણ કરે તે. શીત - ઠંડી, ઉષ્ણ - પ્રાણીને જે બાળે છે તે. છાયા - આત્મને છીનવે છે તે. આત્મ - ચોતરફથી જગતને સંતાપે છે તે. ચ શબ્દ રામ, નોકર આદિ બાકીના સંબંધીના સમુચ્ચયને માટે છે.

નૈરુક્ત વિધિથી આ લક્ષણો કહ્યા.

હવે રહસ્ય કહે છે - આચાર્ય, શિષ્યથી અન્યત્વને લીધે બાહ્ય છે, તેથી જે તેના વડે શિષ્યનો સંયોગ - શિષ્ય એમ કહેતા અવશ્ય આચાર્યને આદોષ કરે છે. એ રીતે આદોષ્ય આદોષક ભાવ લક્ષણ છે તે બાહ્યથી છે, એમ કરીને બાહ્ય સંબંધન સંયોગ છે તેથી તે વિષયમાં આચાર્ય પણ ઉપચારથી તે પ્રમાણે કહેવાય છે, શિષ્ય પણ આચાર્યથી અન્યત્વને લીધે બાહ્ય છે. -x-x- એ પ્રમાણે પુત્ર-પિતા આદિમાં પણ કહેવું. બધે સામાન્યથી પરસ્પર આદોષ્ય - આદોષક ભાવ છે. વિશેષ નિરૂપણમાં ઉપકાર્ય - ઉપકારક ભાવ, જન્મય - જનકભાવ, વિરોધ સંબંધ તે-તે સંબંધોમાં જાણવો.

હવે આચાર્ય-શિષ્ય મૂલત્વથી તેમનો અનુયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૮ + વિવેચન -

આચાર્યને આચાર્ય જ અન્ય સદૈશ થાય છે, અનાચાર્ય થતો નથી. કેમકે બીજે આચાર્યના ગુણો અવિદ્યમાન છે. આચાર્ય સિવાય બીજે છત્રીશ ગુણ યુક્તતા નથી. તેનાથી યુક્ત હોય તો તે બીજા પણ તત્વથી આચાર્ય જ છે. આ ૩૬ ગુણો કયા છે ? પ્રત્યેક ચાર પ્રકારે - આઠગણિ સંપદા છે, તેથી બત્રીશ ગુણ, તેમાં આચાર્યાદિ ચાર વિનયને ઉમેરતા - છત્રીશ ગુણો થાય છે. તે આઠગણિ સંપદા આ પ્રમાણે છે -

(૧) આચાર સંપત, (૨) શ્રુત સંપત, (૩) શરીર સંપત, (૪) વચન સંપત,

(૫) વાચના સંપત (૬) મતિ સંપત, (૭) પ્રયોગમતિ સંપત, (૮) સંગ્રહ પરિજ્ઞા સંપત.

તેમાં (૧) આચાર સંપત - ચાર ભેદે છે. (૧) સંયમ ધ્રુવ યોગ યુક્તતા, (૨) અસંપ્રગ્રહતા, (૩) અનિયત વૃત્તિ, (૪) વૃદ્ધ શીલતા. તેમાં (૧) સંયમ - ચારિત્ર. તેમાં ધ્રુવ - નિત્ય, યોગ - સમાધિયુક્તતા. આ સંયમ ધ્રુવ યોગ યુક્તતામાં સતત ઉપયોગ. (૨) અસમ્પ્રગ્રહ - ચોતરફથી પ્રકર્ષ વડે જાત્યાદિ પ્રકૃષ્ટતા લક્ષણથી ગ્રહણ - આત્માનું અવધારણ. (૩) અનિયત વૃત્તિ - અનિયત વિહાર રૂપ. (૪) વૃદ્ધશીલતા - શરીર અને મનમાં નિભૃત સ્વભાવતા અર્થાત્ નિર્વિકારતા.

(૨) શ્રુતસંપત ચાર ભેદે છે - (૧) બહુશ્રુતતા - યુગપ્રધાન આગમતા, (૨) પરિચિત સૂત્રતા - ઉત્ક્રમ ક્રમ વચનાદિ વડે સ્થિર સૂત્રતા, (૩) વિચિત્ર સૂત્રતા - સ્વ પર સમય વિવિધ ઉત્સર્ગ અપવાદના જ્ઞાતા, (૪) ધોષ વિશુદ્ધિ કરણતા - ઉદાત અનુદાત આદિ સ્વરશુદ્ધિ વિધાયિતા.

(૩) શરીર સંપત્ ચાર ભેદ છે - (૧) આરોહ પરિણાહ યુક્તતા - લંબાઈ અને પહોડાઈની તુલ્યતા વડે યુક્તતા. (૨) અવિદ્યમાનમવત્રાપ્યમ્ - અવત્રપણ લજ્જા પામવી જેને છે તે અયમનવત્રાપ્ય અથવા લજ્જાને યોગ્ય કે શક્ય તે અવત્રાપ્ય, તે પ્રમાણે ન હોવાનો ભાવ તે અનવત્રાપ્યતા. (૩) પરિપૂર્ણ ઇન્દ્રિયતા - ન હણાયેલા ચક્ષુ આદિની કરણતા. (૪) સ્થિર સંહનનતા - તપ વગેરેમાં શક્તિયુક્તતા.

(૪) વચન સંપત ચાર ભેદે છે - (૧) આદેયવચનતા - બધાં લોકોને ગ્રાહ્ય વાક્યપણું, (૨) મધુર વચનતા - મધુરરસવત્ જે અર્થથી વિશિષ્ટાર્થપણાથી અર્થના અવગાટવ્યથી, શબ્દથી કઠોરતા રહિત, ગાંભીર્યાદિ ગુણયુક્તતાથી શ્રોતાને આહ્વાદ ઉપજાવે એવા વચનો. (૩) અનિશ્ચિત વચનતા - રાગાદિથી અકલુષિત વચનતા. (૪) અસંદિગ્ધ વચનતા - પરિસ્કૂટ વચનપણું.

(૫) વાચના સંપત્ ચાર ભેદે - (૧, ૨) વિદિત્વ ઉદ્દેશન - સમુદ્દેશન - પરિણામિક પણું આદિ ગુણયુક્ત શિષ્ય, જે જેને યોગ્ય છે, તેને જ ઉદ્દેશો કે સમુદ્દેશો કરવો તે. (૩) પરિનિર્વાપ્યવાચના - પૂર્વે આપેલ આલાપકાદિ સંપૂર્ણપણે પોતાના આત્મામાં પરિણમાવતા શિષ્યને સૂત્રગત અશોષ વિશેષ ગ્રહણકાળની પ્રતીક્ષા કરીને શક્તિ અનુરૂપ પ્રદાનથી અશોષ અનુભવીને સૂત્ર પ્રદાન કરવું તે. (૪) અર્થનિર્વાપણા - સૂત્ર અભિધેય વસ્તુ. તેની પ્રચૂર નિર્વાહણા, પૂર્વાપરસંગતિથી સ્વયં જ્ઞાનથી અને બીજાને કથનથી નિર્ગમન કરવું, તે નિર્વાપણા.

(૬) મતિસંપદા ચાર ભેદે - (૧) અવગ્રહ, (૨) ઇલા, (૩) અવાચ, (૪) ધારણા. આ અવગ્રહાદિ તે-તે સ્થળે કહેવાયેલા છે.

(૭) પ્રયોગમતિ સંપદા ચાર ભેદે છે - (૧) આત્મજ્ઞાન - વાદાદિના કાળે કઈ રીતે આ પ્રતિવાદીને જીતવા, તે મારી શક્તિ છે કે નહીં ? તેની આલોચના (૨) પુરુષજ્ઞાન - આ પ્રતિયાત પુરુષ શું સાંખ્ય છે કે અન્ય અને પ્રતિભા આદિવાળો છે કે વગરનો તે વિચારવું (૩) ક્ષેત્રજ્ઞાન - શું આ માયાવી છે કે અન્યથા ? સાધુ વડે તે

નગરાદિ અભાવિત છે કે ભાવિત ? (૪) વસ્તુજ્ઞાન - શું આ રાજા, અમાત્ય કે સભાસદ આદિ છે અથવા દારુણ કે અદારુણ, ભદ્રક છે કે અભદ્રક તેનું નિરૂપણ કરવું.

(૮) સંગ્રહપરિજ્ઞા - (૧) બાળ, દુર્બળ, ગ્લાનના નિર્વાહ અને બહુજન યોગ્ય ક્ષેત્રગ્રહણ લક્ષણ, (૨) નિષેધા આદિ માલિન્યના પરિહાર માટે ફલક, પીઠના ઉપાદાન રૂપ, (૩) યથા સમય જ સ્વાધ્યાય, ઉપધિનું સમુત્પાદન, પ્રત્યુપેક્ષણ, ભિન્નાદિકરણ રૂપ, (૪) પ્રવાજક, અધ્યાપક, રત્નાધિક આદિ ગુરૂની ઉપધિનું વહન, વિશ્રામણા, સંપૂજના, અભ્યુત્થાન, દંડકોપાદનાદિ.

આ પ્રમાણે આઠ યતુર્ગુણ આચારાદિ ગણિ સંપત્તિ કહી. વિનય, તે આગળ આચાર્ય વિનયના પ્રસ્તાવમાં કહેશે. આચાર્યનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે શિષ્યનું સ્વરૂપ કહે છે -x-x- શિષ્ય પણ બધાં સાથે તુલ્ય હોય, કેટલાંક સાથે જ નહીં, શેના વડે ? સાધારણ ક્ષાંતિ આદિ ગુણ વડે. શિષ્યને આચાર્યની સદેશ યોજ્યો, આ સદેશ્ય સ્વગુણમાહાત્મ્યની વિભૂતિથી બંનેને પણ યથોક્ત અન્વયર્યુક્ત જ છે. અથવા આચાર્ય પણ સ્વગુણને આશ્રીને શિષ્ય સદેશ જ છે. અનુરૂપ અર્થને પણ સદેશ શબ્દથી કહેલ છે. અનનુરૂપ તે તત્ત્વથી અશિષ્ય જ છે. આ શિષ્યના ગુણો કયા છે ? ભાવ વિજ્ઞાન અનુવર્તના, ગુરુનું બહુમાન અને ભક્તિ, દક્ષત્વ, દાક્ષિણ્ય, શીલ, કુળ, ઉદમ, લજ્જા, શુશ્રૂષા, પ્રતિપૃચ્છા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ઘટા, અપાય, ઘરણ સમ્યક્કરણ. એ બધાં શિષ્યગુણો છે.

હવે બીજા પ્રકારે આચાર્ય અને શિષ્યનો સંબંધ સંયોગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૫૯ + વિવેચન -

અનંતરોક્ત બાહ્ય સંયોગવત્ આક્ષેપ્ય - આક્ષેપક ભાવથી જ્ઞાન વિષયક, ચારિત્ર વિષયક આત્માનો ઉભય સંબંધ સંયોગ જાણવો. અહીં ભાવના આ છે - જ્ઞાન વડે આત્મભૂતથી સંયોગ ઘટ્યાદિ -x- એ પ્રમાણે ચારિત્ર વડે પણ આત્મભૂતથી બાહ્ય સંયોગ તે ઉભય સંબંધન સંયોગ. -x-x- આને જ બીજા પ્રકારે કહે છે - સ્વામિત્વ વિષયક ઉભય સંબંધન સંયોગ છે. -x-x- લૌકિક સ્વામીત્વ સંબંધમાં મારા પિતા, મારો ભાઈ, મારો પુત્ર ઘટ્યાદિ, મારું કંબલ આદિ આવશે. લોકોત્તર સ્વામીત્વ - મારા કુળમાં અર્થાત્ નાગેન્દ્ર આદિમાં આ સાધુ આદિ જાણવા. -x-x- અહીં 'મારા' શબ્દથી કુળની સાથે આત્મદ્વારક સ્વસ્વામી ભાવ સંબંધ છે, કુલાંતર્વર્તી સાધુ આદિ સાથે પરદ્વારક - x-x-x- વળી અન્યથા તેને જ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૬૦ + વિવેચન -

પ્રત્યય - જેના વડે અર્થ જણાય તે, જ્ઞાનકારણ ઘટ આદિ છે. -x- જ્ઞાનને આશ્રીને બહુ પ્રકારે આત્માનો જે સંયોગ તે ઉભય સંબંધન સંયોગ છે, તે બહુત્વ પ્રત્યયોનું અને તેના વિશિષ્ટ જ્ઞાનોનું બહુવિધત્વથી છે. વૃદ્ધાચાર્યો કહે છે - ઘટને આશ્રીને ઘટજ્ઞાન, પટને આશ્રીને પટજ્ઞાન એ પ્રમાણેના પ્રત્યયોથી જ્ઞાનો થાય છે. તેમ હોવાથી જ્ઞાન વડે આત્મદ્વારક, મને આ જ્ઞાન છે, તે પ્રત્યયથી પરદ્વારક છે. મારા

જ્ઞાનનો આ વિષય છે. એ જ્ઞાનદ્વારકત્વથી તેને પરદ્વારક કહ્યું. ઉભય વિષયત્વથી ઉભયસંબંધ સંયોગ. એ પ્રમાણે કેવલીને પણ ઉભયસંયોગ જ છે ? નિર્વૃત્તિ: ભિન્નક્રમત્વથી નિર્વૃત્તિ જ - સર્વ આવરણના કાયથી ઉત્પત્તિ જ જિન સંબંધી જ્ઞાનનો પ્રત્યય છે. છન્નસ્થને મતિ આદિ જ્ઞાન હોય તો પણ ઉપયોગરૂપ બાહ્ય ઘટ આદિની અપેક્ષા રાખે છે, તેથી કહે છે - ઘટને આશ્રીને ઘટજ્ઞાન, પટને આશ્રીને પટજ્ઞાન થાય છે. કેવલીને તો જ્ઞાન લબ્ધિરૂપતાથી ઉત્પન્ન છે. તેથી ઉપયોગરૂપ પણ બાહ્ય ઘટ આદિની અપેક્ષા રાખતા નથી. કેમકે તેમને બધું જ પ્રત્યક્ષ છે. તેથી કેવળજ્ઞાનના સર્વત્ર સતત ઉપયોગથી નોપયોગ પ્રતિ બાહ્ય અપેક્ષાની નિર્વૃત્તિ જ પ્રત્યય છે. પણ છન્નસ્થજ્ઞાનને પ્રત્યયથી ઉભય સંયોગ નથી.

-x-x- ઉભય સંબંધ સંયોગ જ પુનઃ સ્વ સ્વામીભાવથી કહે છે - દેહ - પુદ્ગલોથી ઉપરીત થાય તે, કાયા, તેનાથી આ જન્મમાં જીવ વડે સંબંધ તે બદ્ધ છે. મુક્ત - અન્ય જન્મમાં તેના વડે જ ત્યાગ કરાયેલ. આ બંનેનો સમાસ, તે બુદ્ધમુક્ત. માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન આદિ; અહીં પણ 'બુદ્ધમુક્ત' જોડવું. કેમકે જીવને પૂર્વવત્ ઉભય સંબંધન સંયોગ હોય છે. અહીં ભાવના આવી છે કે - આ દેહ માતા આદિથી અને સ્વ રૂપે બદ્ધ છે. તેમાં દેહ અને આત્મા ક્ષીર-નીરવત્ અન્યોન્ય અનુગત છે, તથા માતા આદિ સ્નેહ વિષયત્વથી આત્મવત્ જાણવા. 'મૂક્ત' આ ઉભયથી બાહ્ય છે. -x- અહીં દેહ અને માતા આદિ વડે બદ્ધ-મુક્તથી સ્વસ્વામીભાવ લક્ષણ સંબંધ જીવને ઉભય સંબંધન સંયોગ છે. -x-x- આના વડે અનેક પ્રકારે સંબંધન સંયોગ કહ્યો અને આ તેને કયા પ્રકારે થાય છે ? તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૬૧ + વિવેચન -

ઉક્તરૂપ સંબંધન સંયોગ, કષાય - કોઠાદિથી વ્યાપ્ત અર્થાત્ પ્રભૂત કષાયના, થાય છે. કોને ? જીવને. કેવા પ્રકારે ? સંબંધિ વસ્તુ તે તે સ્વકૃત્યમાં નિયોજવાને સમર્થ થાય છે. તેથી પ્રભુ. ઉક્તથી વિપરીત તે અપ્રભુ. બંનેના પણ સંયોગ સામ્ય પ્રતિ કારણ કહે છે - આ મારા નગર, જનપદ આદિ મમત્વના આચારથી. અર્થાત્ મારા સંબંધી પણ બાહ્ય વસ્તુમાં તત્ત્વથી જે રાગ, તે જ સંબંધન સંયોગ છે. આના દ્વારા કષાય બહુલત્વમાં હેતુ કહ્યો. અને કષાય બહુલ કહેવા વડે કષાયદ્વારથી સંબંધ સંયોગને કર્મબંધહેતુ પણ જણાવાયેલ છે.

(શંકા) મિથ્યાત્વ આદિ બંધના હેતુ છે, તે શા માટે કષાયની સત્તા માત્રથી તેનો હેતુ જણાવેલ છે ? (સમાધાન) ત્યાં તેનું જ પ્રાધાન્ય છે. અને તેનું પ્રાધાન્ય બંધના તારતમ્યથી તેનું જ તારતમ્ય છે. જેમ શ્વેતવર્ણની બહુલતાને લીધે સફેદ બગલો એમ કહ્યું, તેમ કષાયની બહુલતાવાળો જીવ કહેવો. તેથી અકષાય હેતુપણમાં ઔપશમિકાદિ ભાવમાં નામાદિ સંયોગોના સજીવ-વિષયત્વમાં પણ શીત-ઉષ્ણ આદિ વિરોધી સંયોગોનો સંબંધન સંયોગ પણ વિરુદ્ધ નથી. -x-x-x-x-

આ સંબંધન સંયોગનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે તેને જ ફળથી પ્રરૂપણાપૂર્વક 'વિપ્રમુક્ત'નું વ્યાખ્યાનાદિ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૬૨ + વિવેચન -

સંબંધન સંયોગો ઉક્ત રૂપ છે. જેમાં કર્મવશવર્તી જીવો સરકે છે તેથી તે સંસાર છે તેનાથી, જેમાં ઉત્તરણ - પારગમન વિદ્યમાન નથી. તે અનુતરણ, તેમાં જે અવસ્થાન તે અનુતરણ વાસ, -x- અનુતરણ વાસ તે આત્માના પારતંબ્ય હેતુથી પાશની માફક પાશ છે. તેથી અનુતરણપાશ. -x- આના વડે સંસારની અવસ્થિતિ કે પારવશ્ય, તે સંબંધન સંયોગનું અર્થથી ફળ કહેલ છે. એવા પ્રકારના સંબંધન સંયોગ, અર્થાત્ ઔદયિક ભાવ વિષય અને માત્રાદિ વિષયને નાશ થાય ત્યાં સુધી બબ્બે ભાગ કરવાથી વિપ્રમુક્ત થાય. શ્રુતપણાથી અનંતરોક્ત સંબંધન સંયોગથી જ વિપ્રમુક્ત કહ્યા. કોને કહ્યા ? તે સાધુઓ - અણગારો ને. તેઓ સંસારથી મુક્ત થાય છે, તેથી વિપ્રમુક્ત કહ્યા. એ પ્રમાણે ગાથાના પશ્ચાર્ધથી સંબંધ છેદન લક્ષણ પ્રકારથી વિપ્રમુક્ત થાય છે. તેનું ફળ મુક્તિ છે, એ પ્રમાણે અર્થથી કહેલ જાણવું. અહીં જે “વિપ્રમુક્તો” એ પ્રમાણે બહુવચન મૂક્યું તે - આવા પ્રકારના ભિક્ષુનું પૂજ્યત્વ જણાવવા માટે છે.

એ પ્રમાણે સંજોગે નિક્ષેત્રોઽઽ ઇત્યાદિ મૂળ ગાથામાં કહેલ સંયુક્તક સંયોગ ઇતરેતર સંયોગ ભેદથી, બે પ્રકારે દ્રવ્ય સંયોગનું નિરૂપણ કર્યું. તેમાં સંયુક્તક સંયોગ સચિત્તાદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે ઇતરેતર સંયોગ પણ પરમાણુ પ્રદેશ અભિષ્પેત - અનભિષ્પેત અભિલાપ સંબંધન વિદ્યાનથી છ ભેદે બતાવીને સંબંધન સંયોગ જ સાક્ષાત્ કર્મ-સંબંધ નિબંધનતાથી સંસાર હેતુ છે. તેની ત્યાજતા ને અને હાલ તેના પ્રતિપાદનથી જ બીજે ઉક્ત પ્રાયઃ છે તેમ માનતા ક્ષેત્રાદિ નિક્ષેપને અવિશિષ્ટ અતિદેશ કરવાને માટે કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૬૩ + વિવેચન -

ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના સંબંધન સંયોગમાં જે આદેશ,, અનાદેશ આદિ ભેદથી અનેક ભેદોથી જે ભાષા તેને વિભાષા કહે છે. આવી જે વિભાષા કહી છે, ક્ષેત્રાદિ વિષય સંયોગની પ્રથમ દ્વારગાથા સૂચિતની જ અહીં વિભાષા કરવી જોઈએ. અહીં વિભાષાનું સંયોગત્વ વચનરૂપત્વથી વચન પર્યાયોના કથંચિત વાચ્યથી અભેદ જણાવવાને માટે કહેલ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે - સંબંધન સંયોગ વિષય ક્ષેત્રાદિ વિભાષામાં જે સંયોગનું સ્વરૂપ કહેલ છે, તે અહીં પણ, તે જ પ્રમાણે કહેવું.

સંયુક્તક સંયોગના સંભવથી ઇતરેતર સંયોગ અને બાકીના ભેદો કહેવા. તેમાં ક્ષેત્રનો સંયુક્તક સંયોગ, જેમ કે - જંબૂદ્વીપનો સ્વપ્રદેશ સંયુક્તક જ લવણસમુદ્ર વડે જોડાય છે. ઇતરેતર સંયોગના ક્ષેત્રપ્રદેશના જ પરસ્પર અથવા ધર્માસ્તિકાયાદિ પ્રદેશોથી સંયોગ છે એ પણ કાળ અને ભાવના પણ જાણવા.

અહીં ઉક્ત નીતિથી સંબંધન સંયોગ જ સાક્ષાત્ ઉપયોગી છે. બીજાનું તેના ઉપકારીપણાથી અને તેમની પણ કથંચિત ત્યાજ્યતાથી શિષ્યની મતિના વ્યુત્પાદનને માટે ઉપન્યાસ કરેલ છે, તેમ જાણવું.

સંયોગ કહ્યો. તેના અભિધાનથી પહેલા સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી. હવે જે “વિનયને પ્રગટ કરીશ” એમ કહ્યું, તેમાં ‘વિનય’ એ ધર્મ છે. તે ધર્મીથી કંઈક અભિન્ન છે. તેથી ધર્મી દ્વારાથી તેનું સ્વરૂપ કહે છે -

● સૂત્ર - ૨

જે ગૃત્નની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, ગુરુના સામ્પ્રિધ્યમાં રહે છે અને ગુરુના ઇંગિત અને આકારને જાણે છે, તે વિનીત કહેવાય છે.

● વિવેચન-૨

આજ્ - સ્વસ્વભાવ સ્થાનરૂપ મર્યાદા કે અભિવ્યાપ્તિ વડે, જ્ઞા - જેના વડે અર્થોને જાણે છે તે. આજ્ઞા - ભગવંતે કહેલા આગમ રૂપ છે. તેનો નિર્દેશ - ઉત્સર્ગ અને અપવાદો વડે પ્રતિપાદન, તે આજ્ઞા નિર્દેશ. તેને અનુકૂળ અનુષ્ઠાનો વડે તેને કરવાના સ્વભાવવાળા તે આજ્ઞાનિર્દેશકર. અથવા આજ્ઞા - એટલે - હે સૌમ્ય ! આમ કર, આમ ન કરીશ. આવા જે ગુરુ વચન, તેનો નિર્દેશ - આ હું આમ જ કરું છું તેવા નિશ્ચયનું કથન, તે કરવું. અથવા આજ્ઞાનિર્દેશથી ભવરૂપ સમુદ્રને તરે છે તે આજ્ઞાનિર્દેશતર. ઇત્યાદિ અનંતગમ પર્યાયત્વથી ભગવદ્વચનના વ્યાખ્યાન ભેદો સંભવતા હોવા છતાં મંદમતીના વ્યામોહ હેતુપણે બાળ, સ્ત્રી આદિને બોધ પમાડવા આ પ્રયાસ છે તે બધાં સૂત્રોમાં પ્રદર્શિત કરીશું નહીં.

ગુરુજ્ઞાં - ગૌરવને યોગ્ય એવા આચાર્યાદિની પાસે, પત્તાન - સ્થાન, ઉપખાતા - દેખાતા વચનવિષયકના દેશમાં રહેવું તેના અનુષ્ઠાતા, પણ ગુરુના આદેશાદિથી ડરીને રહેનાર નહીં. તથા ઇંગિત - નિપુણમતિગમ્ય પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ સૂચક કંઈક ભ્રમર કે મસ્તક કંપાદિ આકાર - સ્થૂળ બુદ્ધિથી જાણીને પ્રસ્થાન આદિ ભાવ જણાવતા દિશા - અવલોક આદિ -x- આ ઇંગિત અને આકાર જે ગુરુના હોય, તેના વડે સમ્યક્ પણે પ્રકર્ષથી જાણે છે તે. અથવા ઇંગિતાકારો વડે ગુરુમાં રહેલા ભાવનું પરિજ્ઞાન, તેના વડે યુક્ત. એવો તે વિનીત - વિનયવાળો છે, - તેમ તીર્થકર, ગણધર આદિ વડે કહેવાય છે. આને વડે પોતાની બુદ્ધિથી ‘અપોહ’ કહ્યો.

આ વિનય કહ્યો, તે વિપરીત પણે જાણીને તેને છોડવાથી સુખપૂર્વક જાણવાનું શક્ય છે. તેથી સવિનય ધર્મી દ્વારાથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૩

જે ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતો નથી. ગુરુના સામ્પ્રિધ્યમાં રહેતો નથી, ગુરુ પ્રત્યનીક છે, અસંબુદ્ધ છે, તે અવિનીત કહેવાય છે.

● વિવેચન-૩

પહેલાં બંને પદ સૂત્ર-૨ મુજબ જાણવા. માત્ર તેમ ‘ન કરે’ એ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરવી. પ્રત્યનીક - પ્રતિકૂળ વર્તનાર, ફૂલવાલક શ્રમણની જેમ. દોષશત્રુ પ્રતિ વર્તે તે પ્રત્યનીક. તે એવા કેમ છે ? અસંબુદ્ધ - તત્ત્વને જાણતો નથી. તે અવિનયવાન કહેવાય છે. હવે દૈષ્ટાંતપૂર્વક તેની સદોષતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૪

જેમ સડેલા કાનવાળી કુતરી ઘૂલા સાથે બધા સ્થાનોથી કાઢી મૂકાય છે. તે જ પ્રકારે દુઃશીલ, પ્રત્યનીક, વાયાળને કાઢી મૂકાય છે.

● વિવેચન - ૪

શુન્ની - કુતરી, સ્ત્રી નિર્દેશ અત્યંત કુત્સા બતાવવા માટે છે. પૂતિ - પાકી જવાથી. સડેલપણથી કુત્સિત ગંધવાળા, કૃમિ વડે વ્યાપ્ય, તેવા પ્રકારના બે કાનો - શ્રુતિ, જેમાંથી લોહી અથવા રસી નીકળે છે, તેવા કાનવાળી તે પૂતિકર્ણા. ઉપલક્ષણથી બધાં અવયવો કુત્સિત હોય તેવી. આવી જે કુતરી જે રીતે બહાર કાઢી મૂકાય છે. કયાંથી ? નગર, ઘરનું આંગણું આદિ બંધેથી અથવા બંધે 'હટ્ટ - હટ્ટ' જેવા વિરૂદ્ધ વચનોથી, સોટી - લાકડી - ટેફાદિના ઘાતથી કાઢી મૂકાય છે. હવે તેનો ઉપનય કહે છે :- એ જ પ્રકારે રાગદ્વેષ આદિ દોષ વિકૃત સ્વભાવ કે આચારો જેના છે તેવા દુઃશીલ, પ્રત્યનીક અને મુખ વડે શત્રુને - આલોક પરલોક અપકારિતાને બોલાવે છે, અથવા કંઈ કામ વિના ફોગટ જ જેને અરિ છે તેવા મુખારિ કે મુઘારિ - ઘણું બૂધું અસંબધ બોલતો હોય તેવો. તેને બંધેથી કાઢી મૂકાય છે. અર્થાત્ કુલ, ગણ, સંઘ અને સમવાયથી બહાર કરાય છે.

(શંકા) દુશીલતાના નિમિત્તે જ આ અવિનીતનો દોષ છે. પ્રત્યનીકતા અને મુખરત્વ એ બંને પણ તેનાથી પ્રભવેલ હોવાથી તેમાં જ અનર્થ હેતુ છે, તો અહીં કેમ પ્રવર્તે છે ? (ઉત્તર) પાપથી ઉપહત મતિત્વ વડે ત્યાં જ આની અભિરતિ છે, એમ કહીને તેને જ દેષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે -

● સૂત્ર - ૫

જે પ્રમાણે સુવર યોખાના ભૂસાને છોડીને વિજાને ખાય છે તે પ્રમાણે મૃગબુદ્ધિ શિષ્ય શીલનો ત્યાગ કરી દુઃશીલતામાં રમણ કરે છે.

● વિવેચન-૫

યોખા કે તેનાથી મિશ્ર કણ અથવા તેને છણવાથી ઉત્પન્ન કુસકા તે કણ અને કુસકાને છોડીને, ભુંડો વીજામાં જ રમે છે. એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત શોભન શીલને તજીને, જેઓ દુષ્ટશીલવાળા છે તેઓ. દુરાચારાદિમાં જ ધૃતિ પામે છે. કેમકે તેઓ મૃગની જેમ અજ્ઞાતવથી અવિનીત છે. અહીં આ રીતે વિચારવું કે - જેમ મૃગ ગીતગાનમાં ડૂબીને, મૃત્યુરૂપ આવતા અપાયને જોતો નથી. તેમ આ પણ દુઃશીલતાના હેતુથી આગામી ભવભ્રમણ રૂપ અપાયને જોઈ શકતો નથી. ખાડામાં પડેલા ભુંડની માફક આ પુષ્ટિદારી કણ અને કુસકા સમાન શીલને છોડીને વિવેકીજન ગર્હિતપણે વિજાની ઉપમા સમાન દુઃશીલમાં રમણ કરે છે. -x-x- અહીં શુભના પરિહારથી અશુભનો આશ્રય બંનેમાં પણ સાદૈશ્યનું નિમિત્ત છે.

ઉક્ત ઉપસંહારપૂર્વક કૃત્યનો ઉપદેશ કહે છે -

● સૂત્ર-૬

પોતાના હિતને ઇચ્છતો ભિક્ષુ સડેલ કાનવાળી કુતરી અને વિષાભોજી સુવર સમાન દુઃશીલથી ધનારી મનુષ્યની હીન સ્થિતિને સમજીને પોતાને વિનયમાં સ્થાપિત કરે છે.

● વિવેચન-૬

દર્શનમાં અશોભન એવા ભાવ - બધેથી કાઠી મૂકવા રૂપ લક્ષણ સાંભળીને, પૂર્વોક્ત કુતરી તથા ભુંડની ઉપમાવત્ મનુષ્યના અશોભનરૂપને સાંભળીને આત્માને હવે કહેવાનાર વિનય રૂપમાં સ્થાપે. કોણ ? આત્માના આલોક અને પરલોકરૂપ પથ્ય-હિતને ઇચ્છનાર. -x-

જો એમ હોય તો તે સાધુ (શિષ્ય) શું કરે ?

● સૂત્ર - ૭

એ કારણે વિનય કરવો જોઈએ, જેનાથી શીલની પ્રાપ્તિ થાય. જે બુદ્ધપુત્ર છે, મોક્ષાર્થી છે. તે ક્યાંયથી પણ કાઠી મૂકાતો નથી.

● વિવેચન-૭

જે કારણે વિનય દોષના દર્શનથી આત્મા સ્થાપવો જોઈએ, તે કારણે વિનય કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે આત્માને વિનયમાં સ્થાપવો જોઈએ. આ વિનયનું ફળ શું છે? જે કારણે અહીં આત્માનું અવસ્થાપન ઉદ્દેશેલ છે, તે આશંકાને માટે કહે છે - વિનયથી ઉક્તરૂપ શીલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આના વડે વિનયનું શીલપ્રાપ્તિ ફળ કહ્યું. તેનું પણ ફળ કહે છે - તત્ત્વને પામેલા તીર્થકરાદિ વડે કહેવાયેલ અને તેના નિજક - જ્ઞાનાદિ, તેને જ બુદ્ધો વડે આત્મીયત્વથી તત્ત્વપણે કહેલ હોવાથી તે બુદ્ધોક્તનિજક છે, તેને પામવાની ઇચ્છાવાળા પુત્ર સમાન શિષ્યો તે બુદ્ધપુત્ર અને જેમાં નિરંતર પૂજા છે તે આ નિયાગ - મોક્ષ. તેના અર્થને ગચ્છ કે ગણાદિથી બહાર કરાતા નથી. પણ બધાં ગુણના આધારરૂપ વિનિતપણાથી બધે જ મુખ્ય કરાય છે.

આ વિનય કઈ રીતે પામવો તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૮

શિષ્ય ગુરુજનોની પાસે સદા પ્રશાંત ભાવથી રહે, વાચાળ ન બને અર્થપૂર્ણ પદોને શીખે, નિરર્થક વાતોને છોડી દે.

● વિવેચન-૮

અતિશય ઉપશમવાળા, ક્રોધના પરિહાર વડે અંતરથી અને પ્રશાંત આકાર પણે બહારથી શાંત તેવા નિશાંત થાય. વાચાળ ન બનીને આચાર્ય આદિ સમીપે રહે. હેય, ઉપાદેય, ઉભય રૂપ અર્થને જાણે અર્થાત્ આવા આગમ વચનોને જાણે અથવા મુમુક્ષુ વડે પ્રાર્થના કરતા અર્થ - મોક્ષ, તેના વડે યુક્ત - ઉપાયપણાથી સંગત અર્થ એવા યતિજન ઉચિત અર્થને વિપરીત એવા નિરર્થક કે વૈશ્વિક વાત્સ્યાયનાદિ સ્ત્રી કથા વગેરેનો પરિહાર કરે. અહીં નિશાંત, આ શબ્દ વડે પ્રશામાદિને આશ્રીને તેના

દર્શન સુવિનાભાવિત્વથી દર્શનના - જિનોક્ત ભાવ શ્રદ્ધારૂપત્વથી, તે જ દર્શન વિનયપણાથી અર્થ વડે દર્શન વિનય કહ્યો. -x-x-

વળી કઈ રીતે અર્થયુક્તને શીખે ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯

ગુરુ દ્વારા અનુશાસિત યતાં શિષ્ય કોપ ન કરે, તે પંડિત ક્ષમાને આરાધે, કુદ્ર સાથે સંસર્ગ, હાસ્ય અને ક્રીડાનો પણ ત્યાગ કરે.

● વિવેચન - ૯

અર્થયુક્તને શીખવતા કોઈકને સ્ખલનાદિમાં ગુરુ વડે કઠોર ઉક્તિ વડે પણ શીખવાડાય. તો તે કોપ ન પામે, ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે - તે શિષ્ય કઠોર ભાષણને પણ સહન કરવારૂપ ક્ષાંતિ રાખે. પંડા - અર્થાત્ તત્વાનુગા બુદ્ધિ જન્મી છે જેને તે પંડિત. તથા ક્ષુદ્ર - અર્થાત્ બાળ કે શીલહીન કે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસર્ગ, હાસ્ય અને અંતાક્ષરી કે પ્રદેલિકા દાનાદિ જનિતા ક્રીડા ન પરિહરે. કેમકે તે લોકાગમ વિરુદ્ધ છે.

ફરી અન્ય રીતે વિનયને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦

શિષ્ય આવેશમાં આવી કોઈ ચાંડાલિક અકર્મ ન કરે, ભક્તવાસ ન કરે, અધ્યયન કાલે અધ્યયન કરે, પછી એકાકી ધ્યાન કરે.

● વિવેચન - ૧૦

ચંડ - ક્રોધ, તેનાથી અનૃત ભાષણ તે ચાંડાલિક અથવા ચંડપણાથી યુક્ત તે ચાંડાલ. તે અતિ કુરત્વથી ચાંડાલ જાતિમાં થનાર હોવાથી ચાંડાલિક કર્મ જાણવું. -x- અતીક્ર - અન્યથાત્વ વિદ્યાન આદિથી અસત્ય. આગમ - ગુરુ વચન, -x- બાહુ - અપરિમિત માલ-જલ રૂપ, સ્ત્રી આદિ કથા વડે અભિવ્યાખ્યાણથી ન બોલે. કેમકે વધારે બોલવાથી ધ્યાન, અધ્યયન, ક્ષિતિ, વાતક્ષોભ આદિ સંભવે છે. તો શું કરે ? તે કહે છે - પહેલી પોરિસિ આદિ અધ્યયન અવસર રૂપ કાળ, તેમાં અધ્યયન કરે ત્યાર પછી ધ્યાન - ચિંતન કરે. કઈ રીતે ? ભાવથી રાગ-દ્વેષાદિ સાહિત્ય રહિત અને દ્રવ્યથી વિવિક્ત શય્યાદિમાં રહે. અહીં ચાંડાલિક કરણાદિના અનુત્યાનમાં અધીત અર્થનું સ્થિરીકરણ કરેલ થાય છે. અહીં ત્રણ પાદ વડે સાક્ષાત્ વાગ્ ગુમિ કહેલી છે. અને “ધ્યાન કરે” વડે મનોગુમિ કહી છે. આદ્ય પાદોત્તર બંને વ્યાખ્યાન વડે કાયગુમિ કહેલ છે. આ ચારિત્ર અંતર્ગત જ છે. -x-x-

આ રીતે અકૃત્યનો નિષેધ અને કૃત્યવિધિનો ઉપદેશ કર્યો છે. કદાચિત આના કરતા વિપરિત થાય તો શું કરવું જોઈએ ?

● સૂત્ર - ૧૧

આવેશથી કદાચ કોઈ શિષ્ય ચાંડાલિક વ્યવહાર કરી પણ લે તો તેને કદી ન છુપાવે, કયો હોય તો કયો અને ન કયો હોય તો ‘ન કયો’ કહે.

● વિવેચન - ૧૧

કદાચ ચંડ એવા અલીક તે ચાંડાલીક કર્મ કરે તો તેને ગોપવે નહીં - કર્યું નથી તેમ ન કહે. -x- તો તેણે શું કર્યું ? ચાંડાલિક કર્મ કરેલ હોય તો કરેલ જ છે, તેમ કહે પણ ભય કે લજ્જા આદિથી નથી કર્યું તેમ ન કહે. જો ન કરેલ હોય તો “નથી કર્યું” તેમ જ કહે. -x-x-x- કદાચિત જો કોઈ અતિચારનો સંભવ હોય તો લજ્જાદિ ન કરે, સ્વયં ગુરુ સમીપે આવીને - જેમ બાળક કાર્ય કે અકાર્ય ને જેમ હોય તેમ કહે. તે માયા અને મદને છોડીને તે પ્રમાણે જ આલોચે છે. બીજાને પ્રતીત કે અપ્રતીત મનઃ શત્રુને યથાવત્ આલોચે છે. આ રીતે તપ અંતર્ગત આલોચના પ્રાયશ્ચિતનો ભેદ બતાવીને બાકીના તપોભેદના આશ્રિતત્વથી તપોવિનય કહ્યો.

તો શું વારંવાર ગુરુના ઉપદેશથી જ પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ કરવી ? આવી શંકાને દૂર કરવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨

જેમ અડિચલ ઘોડાને વારંવાર ચાબુકની જરૂરત હોય છે, તેમ શિષ્ય ગુરુના વારંવાર આદેશ વચનોની અપેક્ષા ન કરે. પરંતુ જેમ આકીર્ણ અશ્વ ચાબુકને જોઈને જ ઉન્માર્ગને છોડી દે, તે રીતે યોગ્ય શિષ્ય ગુરુના સંકેત માત્રથી પાપકર્મને છોડી દે.

● વિવેચન - ૧૨

ગલિત - અવિનીત, તેવો આ અશ્વ, તે ગલિતાશ્વ, તેની જેમ કશ પ્રહારથી. વચન - પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ વિષયક ઉપદેશ, કોનો ? ગુરુનો. વારંવાર ન ઇચ્છે. અર્થાત્ - જેમ ગલિત અશ્વ દુર્વિનીતતાથી વારંવાર કશપ્રહાર વિના પ્રવર્તતા કે નિવર્તતો નથી, તેમ તારે પણ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ માટે વારંવાર ગુરુવચનની અપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. પણ જેમ અશ્વ ચર્મચ્છિ જોઈને જ વિનીત થઈ જાય તેમ સુશિષ્ય ગુરુના આકારાદિ જોઈને પાપ અનુષ્ઠાનને સર્વ પ્રકારે પરિહરે છે. ધર્માનુષ્ઠાનમાં સ્થિર થાય છે - ખાવક - શુભ અનુષ્ઠાન સ્વીકારે છે. અર્થાત્ સુશિષ્ય ગુરુના વચનની પ્રેરણા વિના જ પ્રવર્તે કે નિવર્તે છે.

અહીં નિર્યુક્તિકારે ગલિત અશ્વની કરેલ વ્યાખ્યા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૬૪ + વિવેચન

ગઙ્ગિડ - પ્રેરિત પ્રતિપથાદિ વડે જાય છે, વિહાર્યોગમનથી કૂદતા જાય તે ગંડી, ગળીયા છે પણ વહન કરતા નથી કે જતા નથી તે ગલિતા, મરેલ જેવાને ગાડા આદિમાં જોડાય, જમીન ઉપર પડતાને લતા આદિથી મરાય છે, તે મરાલિ. આવા ઘોડા અને બળદો હોય છે. બધાં દુષ્ટતા લક્ષણથી એકાર્થક છે. વિનયાદિ ગુણો વડે વ્યાપ્ત તે આકીર્ણ. પ્રેરકના ચિત્તને અનુવર્તવા વડે વિશેષ પ્રાપિત તે વિનીત. સ્વ ગુણો વડે શોભે છે પ્રેરણા કરવાથી ચિત્તને નિવૃત્તિ આપે છે તે ભદ્રક. -x- એ બધાં એકાર્થક છે.

આવા ઉક્ત ગલિત અશ્વતુલ્ય શિષ્ય કે આકીર્ણતુલ્ય શિષ્ય એ તેમના દોષ કે

ગુણ છે. તેઓ ચિત્તને કોપ કે પ્રસાદ કરે છે તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩

આજ્ઞામાં ન રહેનારા, વિચાર્યા વિના બોલનારા, કુશીલ, મૃદુ, સ્વભાવવાળા શિષ્યો ગુરુને પણ કોપિત કરે છે. ગુરુને મનોનુકૂલ ચાલનારા, પટુતાથી કાર્ય કરનારા, જલ્દી કુપિત થનારા દુરાશ્રય ગુરુને પણ પ્રસન્ન કરી લે છે.

● વિવેચન - ૧૩

આજ્ઞાસ્થ - ગુરુ વચનને સાંભળે તે આશ્રવ, તેવી પ્રતિભાષા વિષયવાળા નથી તે અનાશ્રવા. સ્થૂલ - અનિપુણ, જેના જેમતેમ ભાષિત વચનો છે તે સ્થૂળ વચનવાળા, કુશીલ - દુષ્ટ શીલવાળા, મૃદુ - અકોપન કે કોમળ આલાપનવાળા ગુરુને ચંડ - કઠોરભાષી કરી દે છે. આવા પ્રકારના શિષ્યના અનુશાનને માટે ફરી વચનરૂપ અનુશાસનને માટે ખેદ અનુભવતા મૃદુ પણ ગુરુ કોપ પામે છે. આ ગાલિતતુલ્યના દોષ કહ્યા. હવે આકીર્ણ તુલ્યના ગુણો કહે છે -

કસ આદિના માર વિના જે પ્રકારના ચિત્તને અનુસરે છે, તેવા અશ્વ તુલ્ય, જલ્દીથી - અવિલંબિત કારિતાથી જે યુક્ત છે, તે પ્રસાદ (પ્રસન્ન) કરે છે. કોને ? કોપનપણા આદિ વડે દુઃખે આશ્રય કરાય છે તેવા દુરાશ્રય ગુરુને ફરી અનુલકટ કષાયવાળા કરે છે. અહીં ચંડરુદ્રાચાર્યના શિષ્યનું દેષ્ટાંત છે -

અવંતી જનપદમાં ઉજ્જૈની નગરીમાં સ્વપ્ન ઉદાનમાં સાધુઓ પધાર્યા, ત્યાં ઉદાત વેશવાળો એક યુવાન મિત્રો સાથે આવ્યો. તે તેમને વાંદીને બોલ્યો - ભગવન્ ! મને સંસારથી પાર ઉતારો, મને દીક્ષા આપો. તેને એવું કપટ કરતો જોઈ, ચંડરુદ્રાચાર્યને બતાવીને કહ્યું - જા, આ તારો નિસ્તાર કરશે. તે પણ સ્વભાવે કઠોર હતા. તેને વાંદીને કહ્યું - ભગવન્ ! મને દીક્ષા આપો. આચાર્યએ રાખ લઈને, તેનો લોચ કરીને પ્રવર્જિત કરી દીધો. મિત્રો તેમને ખેદ પહોંચાડી ચાલ્યા ગયા. સાધુઓ પણ પોતાના ઉપાશ્રયે ગયા. કંઈક સૂર્ય હતો ત્યારે માર્ગનું પ્રતિલેખન કરે છે, વહેલી સવારે નીકળીશું કહી બધાંને વિસર્જિત કર્યા. વિહાર કરતાં વિષમ માર્ગમાં ચંડરુદ્ર આચાર્યને ઠુંઠા વાગવાથી પડી ગયા. રોષથી તેણે નવા શિષ્યના માથામાં દંડ વડે પ્રહાર કર્યો. માથું ફૂટ્યું, તે પણ તે સાધુએ સમ્યક્ પ્રકારે સહન કર્યું. વિમળ પ્રભાતમાં ચંડરુદ્રએ તેના મસ્તકમાંથી વહેતા લોહીને જોયું. ખોટું થયાનો ભાવ ઉપજતા ક્ષમા માંગી. એ પ્રમાણે તે શિષ્યએ ગુરુને પ્રસન્ન કર્યા. એ પ્રમાણે શિષ્યએ મન, વચન, કાર્યાથી ગુરુના ચિત્તનું અનુવર્તન કરવું એ રીતે પ્રતિરૂપ યોગ યોજનરૂપ ઔપચારિક વિનય કહ્યો.

ગુરુના ચિત્તનું અનુગમન કઈ રીતે કરવું ?

● સૂત્ર - ૧૪

પૂણ્યા વિના કાંઈ ન બોલે, પૂણે ત્યારે અસત્ય ન કહે, કદાચ કોધ આવી જાય તો, તેને નિષ્ફળ કરે. આચાર્યની પ્રિય અને અપ્રિય, બંને

શિક્ષાઓને ધારણ કરે.

● વિવેચન - ૧૪

ગુરુના પૂછ્યા વિના તથાવિધ કારણ વિના થોડું પણ ન જોલે, પૂછે ત્યારે કે અન્ય કોઈ કારણે પણ જૂઠું ન જોલે, ગુરુ વડે ઘણી નિર્ભર્ત્સના કરાય તો પણ ક્રોધ ન કરે, કદાચ ક્રોધ ઉપજે તો તેનાથી ઉત્પન્ન કુવિકલ્પને નિષ્કળ કરે, તેને મનમાં જ સમાવી દે. પ્રિય - ઇષ્ટ કે સદાગુણકારી, અપ્રિય - કાનને કટુ લાગવાથી અનિષ્ટ એવા ગુરુવચન. -x-x-x-

‘ક્રોધ’ના ઉપલક્ષણથી માન આદિ કષાય પણ લેવા. અસત્યતામાં ક્રોધનું ઉદાહરણ સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે છે -

કોઈ કુલપુત્રના ભાઈને વૈરીએ મારી નાંખ્યો તેની માતાએ કહ્યું - દે પુત્ર ! પુત્રઘાતકનો ઘાત કરી દે. તે કુલપુત્ર તે જીવગ્રાહને લઈને માતા પાસે આવ્યો. તે જોલ્યો - દે ભ્રાતૃઘાતક ! તને હું ક્યાં મારું ? માતાએ જોઈને કહ્યું કે - દે પુત્ર ! શરણે આવેલાને ન મરાય. પુત્રે કહ્યું - હું મારા રોષને કઈ રીતે સફળ કરું ? માતાના કહેવાથી તેણે રોષને છોડી દઈ, તે ભ્રાતૃઘાતકને છોડી દીધો.

આ પ્રમાણે ક્રોધને છોડી દેવો. માન આદિના વિફલીકરણના ઉદાહરણો આગમથી જાણવા. આ રીતે ક્રોધાદિને વિફળ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. હવે આનો ઉદય જ ન થાય, તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરતાં કહે છે - સ્વરૂપે અવધારવા, તેને વશ થઈને રાગદ્વેષ ન કરે. પ્રિય - બાકીના લોકોની અપેક્ષાથી પ્રીતિ ઉત્પાદક સ્તુતિ આદિ. અપ્રિય - તેનાથી વિપરીત નિંદા આદિ. તેનું દેષાંત -

નગરમાં અશિવ ઉત્પન્ન થતાં ત્રણ ભૂતવાદિકો રાજા પાસે આવીને જોલ્યા - અમે અશિવને ઉપશાંત કરીશું. રાજાએ પૂછ્યું - ક્યા ઉપાયથી ? એકે કહ્યું - મારી પાસે એક ભૂત છે. તે સુરૂપ - વિદ્યુર્વીને ગોપુર, માર્ગ આદિમાં પર્યટન કરશે. તેને અશિવ કરતાં તે રોષ પામે છે. ફરી તેને બીજી વખત તેમ કરે તે વિનાશ પામે છે. જે તેમને જોઈને અદ્યોમુખ રહે છે. તે રોગથી મુક્ત થાય છે. રાજાએ કહ્યું - રહેવા દો.

બીજાએ કહ્યું - મારું ભૂત મહામોટું રૂપ વિદ્યુર્વે છે. તે લંબોદર, વિસ્તૃત પેટવાળો, પાંચ મસ્તક, એક પગ, વિસ્મરૂપ, અટ્ટહાસ્ય કરતો, ગાતો, નાયતો રહે છે. તેનું વિકૃતરૂપ જોઈ જે હસે છે કે વંચના કરે છે, તેના મસ્તકના સાત ટુકડા થાય છે. વળી જે તેને શુભ વાણી વડે અભિનંદે છે, ઘૂપ અને પુષ્પાદિથી પૂજે છે, તે સર્વથા અશિવથી મુક્ત થાય છે. રાજાએ તેને પણ કહ્યું - રહેવા દે.

ત્રીજાએ કહ્યું - મારે પણ આવા પ્રકારનો જ ભૂત છે. પ્રિય કે અધિયકારીને દર્શનથી જ રોગમુક્ત કરે છે. રાજાએ કહ્યું - એમ જ થવા દો. તેણે તે પ્રમાણે કરતાં અશિવ ઉપશાંત થયો. એ પ્રમાણે સાધુ પણ આવા અરૂપતા છતાં પ્રતિકૂળ શબ્દોથી પરાભવ કે પ્રવંચના પામે અથવા સ્તવના કે પૂજા કરાય તો પણ તે પ્રિય - અધિયને સહન કરે.

આના વડે મનોગુપ્તિ નામક ચારિત્રવિનય કહ્યો.

કોદાદિનો દમનનો ઉપાય. તેના દમનનું ફળ હવે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫

આત્માનું જ દમન કરવું, કેમકે આત્મા જ નિશ્ચે દુર્દમ છે. આત્માને દમનાર આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

● વિવેચન - ૧૫

સતત શુદ્ધિને પામે છે. સંકલેશરૂપ પરિણામાંતરને પામે છે તે આત્માનું દમન કરવું, ઇંદ્રિય - નોઇંદ્રિયના દમનથી મનોજ્ઞ - અમનોજ્ઞ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષને વશ થઈ દુષ્ટ હાથીની જેમ ઉન્માર્ગગામીને સ્વયં વિવેક અંકુશથી ઉપશમને પામે છે. -x-x- જે કારણે તે દુર્દમ અર્થાત્ દુર્જય છે, તેથી તેનું દમન કરતાં બાહ્ય દમનીય થાય છે. કહે છે કે - બધે આત્માને જિતતા જિત છે. ઉપશમમાં આણેલ આત્મા સુખી થાય છે. ક્યાં? આ અનુભૂયમાન આયુષ્યમાં શિષ્યના પ્રત્યક્ષ લોકમાં, તથા પરલોકમાં - ભવાંતરમાં, દાંતાત્મા પરમગ્રહિ અહીં જ દેવો વડે પૂજાય છે. અદાંતાત્માને ચોર કે પારદારિકાદિ વિનાશ પામે છે.

તેનાથી વિપરીત - શબ્દાદિમાં ન ફસાનાર બધે પ્રશંસા પામે છે. તેનું ઉદાહરણ:- બે ભાઈઓ ચોર હતા. તેમના ઉપાશ્રયમાં સાધુઓ વર્ષાવાસ રહ્યા. ચોમાસુ પૂરૂ કરીને જતી વેળાએ તે બંને ચોરોને કોઈ વ્રત ન સ્વીકારતા રાખિના ન ખાવાનું વ્રત આપ્યું. કોઈ વખતે તે ચોરો ઘાડ પાડીને ઘણાં ગાય-બેંસ લાવ્યા. બીજાઓ પાડાને મારીને પકાવવા લાગ્યા, બીજા દારુને માટે ગયા. માંસ પકવનારે વિચાર્યું કે અડધાં માંસમાં ઝેર નાંખીએ, પછી દારુ લાવનારને પણ આપી દઈશું. તેથી આપણને ઘણાં ગાય-બેંસ ભાગમાં આવશે. દારુ લાવનારે પણ આવું જ વિચાર્યું, એ પ્રમાણે તેઓએ બંનેએ વિષ ભેળવ્યું. સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો. તે બે ભાઈઓએ કંઈ ન ખાધું. બાકીનાએ પરસ્પર વિષયુક્ત ભોજનાદિ કર્યા. મરીને દુર્ગતિમાં ગયા. બંને ભાઈઓ પરલોકમાં સુખના ભાગી થયા.

આ પ્રમાણે જિહ્વેન્દ્રિયનું દમન કરવું, એ પ્રમાણે બાકીની ઇંદ્રિયોને પણ દમતા આત્મા દાંત થતાં આલોક પરલોકમાં સુખી થાય છે. હવે કેવી ભાવના કરવાથી આત્માનું દમન થાય તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬

સંયમ અને તપ વડે મારા આત્માને દમવો તે સારુ છે પણ વધ અને બંધન દ્વારા બીજાથી હું દમન કરાઈ તે સારું નથી.

● વિવેચન - ૧૬

અભિહિતરૂપ આત્મા કે તેનો આધારરૂપ દેહ છે તે આત્મા, તેને દમવો - અસમંજસ ચેષ્ટાથી રોકવો. કઈ રીતે ? સંયમ - પાંચ આશ્રયોથી વિરમણ આદિ વડે. તપ - અનશન આદિ વડે. આ બંને મુક્તિ હેતુથી અવિરહિત અને પરસ્પર સાપેક્ષતા સૂચનાર્થે છે અથવા સમગ્ર જ્ઞાનના સમુચ્ચયાર્થે છે. તેથી વિપરીતમાં દોષના દર્શન

માટે કહે છે - હું બીજા વડે ન દમાઉં. કોના વડે ? શીકારી દ્વારા રચેલ મયૂરબંધાદિ બંધનો વડે, લતા - લકુટાદિ તાડન રૂપ વધ વડે. અહીં ઉદાહરણ આ છે -

સેચનક નામે ગંધહસ્તી:- અટવીમાં મોટા હસ્તિજૂથમાં રહેતો હતો. ત્યાં યૂથપતિ યત્તાં બાળ હાથીને મારી નાંખતો હતો. કોઈ એક હાથિણી ગર્ભવતી યત્તાં વિચરે છે - જો કદાચ મારે હાથીનો જન્મ થશે, તો તેનો પણ આ હાથી વિનાશ કરી દેશે. તેથી તેણી ધીમે ધીમે ત્યાંથી સરકી જતી. વળી બીજે - ત્રીજે દિવસે જૂથમાં ભેગી થતી. તેણીએ એક ઋષિનો આશ્રમ જોયો. ત્યાં આશ્રય લીધો. તેણી ઋષિઓમાં પરિચિત બની. તેણીએ એક બાળ હાથીને જન્મ આપ્યો. તે હાથી ઋષિકુમારો સહિત ફૂલના બગીચાને સિંચતો, તેથી તેનું “સેચનક” નામ કર્યું. હાથી મોટો થયો. યૂથને જોયું. યૂથપતિને હણીને તે યૂથનો અધિપતિ થયો. આશ્રમને ભાંગી નાંખ્યો કેમકે બીજી કોઈ હાથણી પણ તેમ કરી ન શકે.

તેથી તે ઋષિઓ રોષાયમાન થયા. હાથમાં પુષ્પો અને ફળો લઈને શ્રેણિક રાજાની પાસે ગયા. તેમણે કહ્યું કે - અહીં સર્વલક્ષણ સંપૂર્ણ સેચનક નામે ગંધહસ્તિ છે. શ્રેણિક હાથીને પકડવા ગયો. તે હાથી દેવતા અધિષ્ઠિત હતો. તેણે અવધિ વડે જાણ્યું કે - આ લોકો અવશ્ય પકડી લેશે. તે દેવીએ કહ્યું - હે પુત્ર ! (હાથી!) તું તારા આત્માને દમ. જેથી વધ-બંધન વડે બીજા તારું દમન ન કરે. હાથીએ તે વાત કબુલ કરી. સ્વયં જ રાત્રિના આવીને આલાન સ્તંભને આશ્રીને રહ્યો.

જેમ આને સ્વયં દમનથી મહાગુણ થયો, તેમ મુક્તિના અર્થને પણ વિશિષ્ટ નિર્જરા યાચ છે તેમ ન કરતા અકામ નિર્જરા યાચ છે.

ગુરુનું અનુવર્તન કરનારને પ્રતિરૂપ વિનય કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭

જાહેરમાં કે ખાનગીમાં વાણીથી કે કર્મથી ક્યારેય આચાર્યોની પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરવું જોઈએ.

● વિવેચન - ૧૭

પ્રત્યક્ષીક - એટલે કે પ્રતિકૂળ. બુદ્ધ - વસ્તુ તાત્પર્યના જાણકાર અથવા ગુરુની, પ્રતિકૂળ ન વર્તે. કેવી રીતે ? વચનથી. શું તમે કંઈ જાણો છો ? આ રીતે તમે વિપરીત પ્રરૂપણાથી અમને પ્રેરિત કર્યા છે અથવા કર્મથી - જેમકે સંચારાનું અતિક્રમણ કરે કે હાથ-પગથી સ્પર્શે. લોકો સમક્ષ તેમ કરે અથવા એકલા ઉપાશ્રયમાં તેમ કરે. તો તેનો નિષેધ કર્યો છે. -x-x-

ફરીથી શુશ્રૂષણારૂપ તે જ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૮

આચાર્યની જોડે ન બેસે, આગળ કે પીઠ પાછળ ન બેસે. ગુરુની બહુ જ નીકટ જાંઘ અડાડીને ન બેસે. સંચારામાં જ રહીને ગુરુના કથિત આદેશની સ્વીકૃતિરૂપ ઉત્તર ન આપે.

● વિવેચન - ૧૮

જમણે કે ડાબે પડખે ન બેસે. તે રીતે બેસવાથી અવિનય થાય. ગુરુને પણ વક્ અવલોકનમાં સ્કંધ આદિને બાધા પહોંચે. આગળ ન બેસે. કેમકે તેથી વંદન કરનારને ગુરુનું વંદન ન દેખાતા અપ્રીતિ સંભવે છે. કૃતિ - વંદનને યોગ્ય, તે અર્થથી આચાર્યાદિ, તેની પાછળ ન બેસે કેમકે બંનેને મુખનું દર્શન ન થાય. અતિ નીકટ બેસવા વડે એકમેકના સાથળને ન સ્પર્શે તેમ કરવાથી અતિ અવિનય થાય. ઉપલક્ષણથી બાકીના અંગના સ્પર્શનો પણ પરિહાર જાણવો. શય્યામાં બેસીને કે સુતા - સુતા ઉતર ન આપે. શય્યા ત્યાગથી ગુરુના આકારથી કે કહેલને જાણી શકે અને અવજ્ઞા ન થાય. તેથી ગુરુના વચન પછી તુરંત જ સંભ્રાંત ચિત્તથી વિનયથી અંજલિ જોડી સમીપે આવી, પગે પડી, પોતાને અનુગ્રહીત કર્યો તેમ માની, ભગવન ! આપ મને અનુશાસિત કરો, તેમ કહે, ફરી તે જ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૯

ગુરુ સામે પલાઠી મારીને ન બેસે, બંને હાથોથી શરીર બાંધીને ન બેસે તથા પગને ફેલાવીને ન બેસે.

● વિવેચન - ૧૯

પર્યસ્તિકા - મનુ અને જંઘા ઉપરનું વસ્ત્ર વીંટવા રૂપ, તે ન કરે. પક્ષપિંડ - બંને હાથને શરીર સાથે બાંધવા, સંયત - સાધુ, -x-x- ગુરુની અતિ નીકટ ન બેસે, પણ ઉચિત દેશે જ બેસે. અન્યથા અવિનય દોષ સંભવે છે. ઇત્યાદિ -x-x-

હવે પ્રતિશ્રવણવિધિ વિશેષથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૦

ગુરુની કૃપાને ઇચ્છનારો મોક્ષાર્થી શિષ્ય, આચાર્યો દ્વારા બોલાવાતા કોઈપણ સ્થિતિમાં મૌન ન રહે પણ નિરંતર તેમની સેવામાં ઉપસ્થિત રહે.

● વિવેચન - ૨૦

આચાર્ય, ઉપલક્ષણત્વથી ઉપાધ્યાય આદિથી વ્યાહત - બોલાવાય ત્યારે ગ્લાનાદિ અવસ્થામાં પણ મૌન ન રહે, પરંતુ એમ વિચારે કે - બીજા હોવા છતાં મને બોલાવે છે, તે ગુરુની કૃપા છે, તે પ્રમાણે પ્રાસાદપ્રેક્ષી બને, અથવા પ્રાસાદાર્થી - ગુરુના પરિતોષનો અભિલાષી થઈ મસ્તક વડે વંદન ઇત્યાદિ બોલતો સર્વકાળ સવિનય ઉભો રહે.

● સૂત્ર - ૨૧

ગુરુ દ્વારા એક કે અનેકવાર બોલાવાતા બુદ્ધિમાન શિષ્ય બેસી ન રહે, પણ આસન છોડીને, તેમના આદેશને ચત્નપૂર્વક સ્વીકારે.

● વિવેચન - ૨૧

આઙ્ - કિંચિત્, એક વખત બોલાવે કે વારંવાર બોલાવે ત્યારે વ્યાખ્યાનાદિથી વ્યાકુળતા હોવા છતાં બેસી ન રહે. પરંતુ આસન - પાદપુંજનાદિ છોડીને, બુદ્ધિ વડે

શોભે તે ધીર, પરીષહાદિથી ક્ષોભિત ન થનાર, એવો શિષ્ય, જ્યારે ગુરુ આદેશ કરે ત્યારે અવશ્ય ઉભો થઈને ત્યાં જાય. અને ગુરુના આદેશનો સ્વીકાર કરે.

ફરી પ્રતિરૂપ વિનયને જ કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૨

આસન કે શય્યા ઉપર બેસીને ગુરુને કોઈ વાત ન પૂછે, પણ તેમની સમીપે આવીને ઉત્કુટુક આસને બેસીને, હાથ જોડીને પૂછે.

● વિવેચન - ૨૨

આસને બેસીને સૂત્રાદિ ન પૂછે, સંચારામાં રહીને પણ ન પૂછે. તે અવસ્થામાં પૂછતાં દોષ લાગે. બહુશ્રુત હોય અને સંશય થાય તો પણ ન પૂછે. પૂછતી વેળા અવજ્ઞા ન કરે. -x-x- તો શું કરે ? ગુરુની પાસે આવીને ઉત્કુટુક આસને બેસીને, કારણે આસને રહીને સૂત્રાદિ પૂછે. પ્રીતિપૂર્વક, બે હાથ છોડીને - અંજલિ જોડીને પૂછે. ગુરુ તેને શું કરે તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૩

એ પ્રમાણે વિનયયુક્ત શિષ્ય વડે પૂછાતા, ગુરુ સૂત્ર - અર્થ અને તદુભય, તે બંનેનું યથાશ્રુત નિરૂપણ કરે.

● વિવેચન - ૨૩

ઉક્ત પ્રકારે વિનયયુક્ત, સૂત્ર - કાલિક ઉત્કાલિકાદિ, અર્થ - તેનો જ અર્થ, તદુભય - સૂત્ર અર્થ બંનેની જિજ્ઞાસા કરતાં, સ્વયં દીક્ષિત કે ઉપસંપદા પ્રાપ્ત શિષ્યને વિવિધ વ્યાપ્તિથી બધું પ્રગટ કરે. જે પ્રકારે ગુરુ પાસેથી સાંભળે, તેમજ કહે. પણ સ્વબુદ્ધિથી ઉત્તેજા ન કરે. આના વડે આગમ અભિહિત ચાર પ્રકારના આચાર્ય વિનય અંતર્ગત પ્રતિપત્તિ કહી. શ્રુત વિનયનો નિર્દેશ કર્યો -x-x-x-

હવે શિષ્યનો વચનવિનય કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૪

ભિક્ષુ અસત્યનો પરિહાર કરે, નિશ્ચયાત્મક ભાષા ન બોલે, ભાષાદોષનો પરિહાર કરે અને સદા માયાનું વર્ષન કરે.

● વિવેચન - ૨૪

મૃષા - અસત્ય, ભૂતનિહવાદિ, સર્વપ્રકારે ત્યજે. અવધારણા રૂપ ભાષા કદી ન બોલે. ભાકીના પણ વાણીના દૂષણો - સાવધ અનુમોદના આદિનો ત્યાગ કરે. માયા શબ્દથી કોઠાદિ, તેના હેતુને સર્વકાળ વર્જે.

● સૂત્ર - ૨૫

કોઈ પૂછે તો પણ પોતાના માટે, બીજાના માટે કે બંનેને માટે સાવધ ભાષા ન બોલે, નિરર્થક ન બોલે, મર્મભેદક વચન ન કહે.

● વિવેચન - ૨૫

સાવધ - સપાપ, નિરર્થ - અર્થ રહિત, જેમકે - આ વંધ્યાપુત્ર જાય છે, ઇત્યાદિ.

રાજાદિ વિરુદ્ધ ઉચ્ચારવાથી મરે છે, તેથી તે મર્મ - તેવા જે વચનો તે મર્મ વચનો, તે અતિ સંકલેશ ઉત્પાદક હોય છે, જેમકે - કાણાને કાણો કહેવો, ઘત્યાદિ. આવા વચનો પોતાના - બીજાના કે ઉભયના માટે પણ ન બોલે. ભાષાદોષ એટલે પુનરુક્તિ અથવા અપ્શબ્દો ન બોલે.

ઉક્ત બંને સૂત્રો વડે વાગ્ગુપ્તિના અભિધાનથી ચારિત્ર વિનય કહ્યો. આ પ્રમાણે સ્વગત દોષના પરિહારને કહીને ઉપાધિકૃત દોષ પરિહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૬

લુહારની શાળામાં, ઘરોમાં, ઘરોની વચ્ચેની સંધિમાં, રાજમાર્ગમાં એકલા મુનિ, એકલી સ્ત્રી સાથે ઉભા ન રહે કે વાત ન કરે.

● વિવેચન - ૨૬

સમર - ખરકુટી, ચૂર્ણિમાં લુહાર શાળા અર્થ કરે છે. ઉપલક્ષણથી આવી બીજી પણ નીચ સભા જાણવી. અગાર - ઘર, ગૃહસંધિ - બે ઘરની મધ્યનો માર્ગ, મહાપથ - રાજમાર્ગાદિ. એકલો સાધુ એકલી સ્ત્રી સાથે ન રહે. વાત ન કરે ઘત્યાદિ -x- અહીં અતિ દુષ્ટતા બતાવવા “એકલા” શબ્દ મૂક્યો. અન્યથા એક કરતાં વધુ સાધુને, એક કરતાં વધુ સ્ત્રીઓ સાથે પણ રહેવું, વાત કરવી ઘત્યાદિ દોષને માટે જ થાય છે. કેમકે પ્રવચનમાલિન્ય આદિ દોષ સંભવે છે. અથવા શત્રુની જેમ વર્તે છે તે સમર; દ્રવ્યથી જનસંહાર કરી સંગ્રામ, ભાવથી સ્ત્રીના શત્રુભૂતવથી જ્ઞાનાદિ જીવ સ્વતત્વધાતી, તેમના જ દંષ્ટિસંબંધ. તે આ ભાવસમરથી અધિકાર છે અર્થાત્ દ્રવ્યસમરા પ્રાણ અપહારી ન થાય, ભાવસમરા જ્ઞાનાદિ ભાવરૂપ પ્રાણના અપહારી જ છે. તે વિશેષથી એકલાને થાય. તેથી આ દારુણ ભાવ સમરમાં એક સ્ત્રી સાથે એકલા સાધુ ન રહે, ન વાત કરે આના વડે ચારિત્રવિનય કહ્યો.

કદાચ સ્ખલના થાય ત્યારે શું કરે? તે કહે છે-

● સૂત્ર - ૨૭

“પ્રિય અથવા કઠોર શબ્દથી આચાર્ય મારા ઉપર જે અનુશાસન કરે છે, તે મારા લાભને માટે છે” - એમ વિચારી પ્રયત્નપૂર્વક તેમના અનુશાસનને સ્વીકારે.

● વિવેચન - ૨૭

મને બુદ્ધો જે શિક્ષાને ગ્રહણ કરાવે છે તે સોપચારવચનથી હોય. તેમાં શીલ - મહાવ્રતાદિ, ઉપચારથી તેના જનક વચનો પણ શીલ છે. અથવા શીલ વડે સમાધાનકારી, જેમકે - હે ભદ્ર ! તારા જેવાને આ અનુચિત છે, ઘત્યાદિથી કે કઠોર વચનથી કહે તો તેને સમભાવે સ્વાકારે ત્યારે વિચારે કે - મને અપ્રાપ્ત અર્થની પ્રાપ્તિ થઈ, કે જે મને અનાચારકારીને તેઓ અનુશાસિત કરે છે. તેની આલોચના કે પ્રેક્ષા કરીને પ્રયત્નપૂર્વક તથાવિધ સૂત્રાલાપકનું અનુસ્મરણ કરે.

શું ગુરુવચન આલોક કે પરલોકમાં અત્યંત ઉપકારી છે કે અન્યથા પણ સંભવે

છે? તે વિષયમાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૮

કઠોર કે કોમળ અનુશાસન, દુષ્કૃત્યનું નિવારક થાય છે, બુદ્ધિમાન શિષ્ય તેને હિતકર માને છે, અસાધુને માટે તે દ્વેષનું કારણ બને છે.

● વિવેચન - ૨૮

અનુશાસન - પૂર્વે કહેલ છે. ઉપાય - મૂઢ કે કઠોર રૂપ ભાષણાદિ, અથવા સમીપ રહેવું તે. ગુરુ સંચારમાં, બેઠેલા કે વિશ્રામણાદિ કરતા હોય ત્યારે સમીપ રહેવું. કુત્સિત કરતા શિષ્યને પ્રેરણા કરે કે - તેં કેમ આવું આચરણ કર્યું? ઇત્યાદિ રૂપ. હિતા - આલોક, પરલોકમાં ઉપકારી આ અનુશાસન છે, તેમ તે બુદ્ધિવાન માને. પણ અસાધુ - જેનામાંથી ભાવ સાધુત્વ ચાલી ગયેલ છે, તેવાને દ્વેષ ઉત્પાદક થાય છે. આના વડે સાધુને ગુરુના વચનની સ્થાપના અને અન્યથાત્વનો સંભવ કલ્પો.

આ જ અર્થને વિશેષ વ્યક્ત કરતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૨૯

ભયરહિત, મેઘાવી, પ્રબુદ્ધ શિષ્ય ગુરુના કઠોર અનુશાસનને પણ હિતકર માને છે. પણ તે જ ક્ષમા અને ચિત્ત વિશુદ્ધિકર અનુશાસન મૂર્ખને માટે દ્વેષનું નિમિત્ત થઈ જાય છે.

● વિવેચન - ૨૯

હિતા - પથ્ય, વિગતભય - સાત ભયરહિત, બુદ્ધ - તત્ત્વના જ્ઞાતા એવું માને છે કે ગુરુવિહિત અનુશાસન કર્કશ હોય તો પણ હિતકર માને. મૂઢ - અજ્ઞાનને દ્વેષોત્પાદક છે. ક્ષાંતિ - ક્ષમા. શુદ્ધિ - આશયવિશુદ્ધતા, અથવા ક્ષમાથી નિર્મળતાને કરનારું. શું? ગુરુનું અનુશાસન, ઉપલક્ષણથી માર્દવાદિ શુદ્ધિકરત્વ લેવું. તે જ્ઞાનાદિ ગુણનું સ્થાન છે. -x-x- બુદ્ધ એટલે 'આચાર્યાદિ' અર્થ પણ થાય. પરુષ - જે સાંભળવું અસુખદ લાગે તેવું અનુશાસન. ફરી વિનય જ કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૦

શિષ્ય એવા આસને બેસે કે જે ગુરુના આસનથી નીચું હોય, જેમાંથી અવાજ નીકળતો ન હોય, સ્થિર હોય. આસનથી વારંવાર ન ઉઠે પ્રયોજન હોય તો પણ ઓછા ઉઠે, સ્થિર અને શાંત બેસે, ચપળતા ન કરે.

● વિવેચન - ૩૦

આસન - વર્ષાઋતુમાં પીઠ આદિ, ઋતુબદ્ધકાળમાં પાદપુંજન. તે પીઠ આદિમાં બેસે. કેવા? દ્રવ્યથી નીચું, ભાવથી અલ્પમૂલ્યાદિ. કોનાથી? ગુરુના આસનથી. સ્પંદિત ન થતાં, નેતરના પાટીયાની જેમ જરાપણ ચલિત નહીં તેવા. કેમકે તે શૃંગારનું અંગ છે. સમપાદ પ્રતિષ્ઠિતપણાથી નિશ્ચલ, કેમકે નહીં તો જીવ વિરાધના સંભવે છે. આવા આસન ઉપરથી પણ અલ્પ ઉભા થવાના આચારવાળા, પ્રયોજનમાં પણ વારંવાર ન ઉભા થાય. નિમિત્ત વિના ઉભા ન થાય તેવા, એ પ્રમાણે બેસે. અલ્પ સ્પંદનવાળું

હોય અથવા સ્પંદનનો અભાવ હોય. કૌતુક્ય - જેને હાથ, પગ, ભ્રમરાદિ ચેષ્ટારૂપ અલ્પ હોય તે આના વડે ઔપચારિક વિનય બીજા પ્રકારે કહ્યો.

હવે એષણા સમિતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૧

ભિક્ષુ સમયે જ ભિક્ષાને માટે નીકળે અને સમયે જ પાછા ફરે. અકાળે કોઈ કાર્ય ન કરે. બધાં કાર્ય સ્વ - સ્વકાળે જ આચરે.

● વિવેચન - ૩૧

ભિક્ષુ કાળે જ નીકળે, અકાળે નીકળવામાં આત્મફલાભનાદિ દોષ સંભવે છે. કાળે જ ભિક્ષા અટનાદિથી પાછા ફરે છે. અર્થાત્ લાભમાં પણ સમયને અનુસ્મરે. મને થોડું મળ્યું કે ન મળ્યું તો પણ લાભાર્થી અટન કરતો ન રહે. ક્યારે ? અકાળે. તે ક્રિયાના અસમયે અહીં પડીલેહણાદિ ક્રિયામાં પણ કાલોચિતતા જાણવી. અન્યથા ખેતીની માફક તેના ફળનો અસંભવ છે. આના વડે કાળનિષ્ક્રમણાદિ હેતુ કહ્યો. નીકળીને શું કરે ?

● સૂત્ર - ૩૨

ભિક્ષાર્થે ગયેલ ભિક્ષુ, ભોજનાર્થે એકલા થયેલા લોકોની પંક્તિમાં ન ઉભા રહે. મર્યાદાનુરૂપ એષણા કરીને ગૃહસ્થ દત્ત આહાર સ્વીકારે અને શાસ્ત્રોક્ત કાળે પરિમિત ભોજન કરે.

● વિવેચન - ૩૨

પરિખાટી - ગૃહપંક્તિ, આ પંક્તિમાં રહેલા ભિક્ષાર્થે એકત્ર થયેલા હોય, ત્યાં ઉભા ન રહે, જેથી દાયકદોષનો પ્રસંગ ન આવે. અથવા ભોજન માટે બેઠેલા પુરુષાદિ સંબંધી પંક્તિમાં ન ઉભો રહે. જેથી અપ્રીતિ, અદૈષ્ટ કલ્યાણના આદિ દોષ સંભવે છે. પણ ભિક્ષુ ગૃહસ્થ દ્વારા અપાતા, તેમાં રહેલાં દોષોના અન્વેષણ રૂપ એષણા સમિતિને સેવે. આના વડે ગ્રહલૈષણા કહી. કેવી દૈષણા આચરે ? પ્રધાનરૂપ. અથવા પૂર્વના મુનિએ આચરેલ. ઇત્યાદિ -x-x- થી ગવેષણા વિધિ કહી. ગ્રાસૈષણા વિધિ કહે છે - પરિમિત ભોજનથી, જેથી સ્વાધ્યાય વિઘાતાદિ ઘણાં દોષ ન થાય. કાલ - નમસ્કારથી પારીને, જિન સંસ્તવ કરીને, સજગાય પ્રસ્થાપીને ઘણવાર મુનિ વિશ્રામ કરે. ઇત્યાદિ આગમોક્ત વિધિથી ભોજન કરે. જ્યાં અન્ય ભિક્ષુ સંભવતા નથી, તેની વિધિ કહી, જ્યાં પૂર્વે આવેલા ભિક્ષુ સંભવે છે, તેની વિધિ કહે છે.

● સૂત્ર - ૩૩

જો પહેલાથી અન્ય ભિક્ષુ ગૃહસ્થના દ્વારે ઉભા હોય તો તેમનાથી અતિ દૂર કે અતિ નીકટ ન રહે. દેનાર ગૃહસ્થની દૈષ્ટિ સામે ન ઉભા રહે. પણ એકાંતમાં એકલા ઉભા રહે, ભિક્ષુને ઉલ્લંઘીને ભોજન લેવા ન જાય.

● વિવેચન - ૩૩

ઘણો દૂર ઉભા ન રહે, ત્યાં જવા-આવવાનો પ્રસંગ અને એષણાની અશુદ્ધિ

સંભવે છે. અતિ નીકટના ભૂભાગમાં ન ઉભા રહે. ત્યાં પૂર્વે આવેલા ભિક્ષુને અપ્રીતિ થાય. બીજા ગૃહસ્થોના દૈષ્ટિપથમાં ન ઉભા રહે. પણ એકાંત પ્રદેશમાં જ્યાં ગૃહસ્થ ન જાણે કે આ ભિક્ષુના નિષ્કમલની પ્રતીક્ષા કરે છે. પૂર્વે પ્રવેશલ ઉપર દ્વેષ રહિત રહે અને ભોજન નિમિત્તે તેમને ઉલ્લંઘીને ન જાય. તેમાં પણ તેને અપ્રીતિ, અપ્વાદ આદિ સંભવે છે. અહીં મિત કાળથી ભોજન કરે, પણ ફરી ભિક્ષાટનનું વિધાન ગ્લાનાદિ નિમિત્તે અથવા પોતાને ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થવાથી ફરી ભ્રમણ પણ દોષને માટે ન થાય, જે જણાવે છે. -x- ફરી તેમાંની જ વિધિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૪

સંયમી મુનિ પ્રાસુક અને પરકૃત આહાર લે, પરંતુ ઘણાં ઈંચા કે નીચા સ્થાનેથી લાવેલ કે અતિ નજીક કે અતિ દૂરથી દેવાતો આહાર ન લે.

● વિવેચન - ૩૪

સૂત્રાર્થ કહ્યો છે. વિશેષ વૃત્તિ આ છે - અતિ ઈંચો, એટલે પ્રસાદની ઉપરની ભૂમિકાથી. અતિ નીચે - ભોંયરામાંથી, કેમકે ત્યાં ઉત્ક્રોષ, નિક્રોષ કે નિરીક્ષણ અસંભવ છે. દેનારને પણ અપાય સંભવે છે. અથવા ઈંચા - દ્રવ્યથી ઈંચે સ્થાને રહીને, ભાવથી - દેન્યતા પૂર્ણ. બહુ દૂર કે બહુ નીકટના સ્થાનમાં જુગુપ્સા, આશંકા, એષણા અશુદ્ધિ માટે ગૃહસ્થે દોષો સંભવે છે. -x-x- પરકૃત - પોતાના કે બીજાના માંટે ગૃહસ્થે કરેલ. પિંડ - આહાર.

આ બે સૂત્રથી ગવેષણા, ગ્રહણેષણા કહી. હવે ગ્રાસેષણા કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૫

સંયમી મુનિ પ્રાણી અને બીજેથી રહિત, ઉપરથી ટાંકેલ અને સંવૃત્ત મકાનમાં, પોતાના સહધર્મી સાથે, ભોજનને જમીન ઉપર ન પડવા દેતો ચતનાપૂર્વક આહાર કરે.

● વિવેચન - ૩૫

સૂત્રાર્થ કહ્યો. વિશેષ વૃત્તિ આ છે - અલ્પ શબ્દ અભાવવાથી છે, પ્રાણ - પ્રાણી. જેમાં પ્રાણ વિદ્યમાન નથી તે અલ્પપ્રાણ, આગંતુક જંતુ રહિત. શાલ્યાદિ બીજ રહિત તે અલ્પબીજ. અહીં પ્રાણ માં બીજાદિ એકેન્દ્રિયો સંભવે છે. તેના ઉપરી પ્રાવરણથી યુક્ત. સંવૃત્ત - બંને પડખેથી ભીંત આદિ વડે ટાંકેલ, અટવીમાં કુડંગાદિથી ટંકાયેલ. અન્યથા દીન આદિ યાચનામાં દાન કે અદાનમાં પુન્યબંધ કે પ્રદેષાદિ સંભવે છે. અથવા સંવૃત્ત એટલે બધાં આશ્રવથી વિરમણ. બીજા સાથે - એકલો નહીં. જેથી રસલંપટતાદિ ન સંભવે. -x-x-x- સરસ, વિરસ આદિ આહારમાં રાગ કે દ્વેષ રહિત પણે. સમ્યક્ ચત્ના કરે તે સંચત. -x- હવે વાહ્યતના કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૬

આહાર સુકૃત છે, સુપકવ છે, સુચ્છિન્ન છે, સુહત છે, મડ છે, સુનિષ્ઠિત છે, સુલષ્ટ છે, ઇત્યાદિ સાવધ વચનને મુનિ વર્જે.

● વિવેચન - ૩૬

સુકૃત - સારી રીતે બનાવેલ અન્ન આદિ, સુપાન્ન - ઘી આદિ પકાવેલ, સુચિન્ન - શાક આદિ સારી રીતે છેદેલ, સુહૃત - કડવાપણું આદિ દૂર થયેલ, મઠ - સૂપ આદિમાં ઘી વગેરે સારી રીતે ભરેલ છે. સુનિષ્ઠિત - અતિશય રસના પ્રકર્યથી યુક્ત, સુલષ્ટ - બધાં જ રસાદિ પ્રકારોથી શોભન. આવા પ્રકારના બીજા સાવધ વચનોને પણ મુનિ વર્જે. - અથવા -

સુકૃત - સુષુ કરાયેલ, સુષ્ટુપાન્ન - માંસ અશનાદિ, સુચિન્ન - ન્યગ્રોઘવૃક્ષાદિ, સુહૃત - કદરીથી અર્થજાત અથવા ચૌરાદિથી સુહૃત. સુમૃત - પ્રત્યનીક બ્રાહ્મણ આદિ, સુનિષ્ઠિત - પ્રાસાદ, કૂવા આદિ. ઇત્યાદિ. -x-x-

નિરવધ - તેમાં સુકૃત એટલે ધર્મધ્યાનાદિ, સુપકવ - વચન વિજ્ઞાન આદિ, સુચિન્ન - સ્નેહની બેડી આદિ, સુહૃત - અશિવની ઉપશાંતિ માટે ઉપકરણ અથવા કર્મ શત્રુને સારી રીતે હણેલ ને સુહૃત, સુમૃત - પંડિત મરણે મરવું. સુનિષ્ઠિત - સાધુ આચારમાં, સુલષ્ટિ - શોભન તપો અનુષ્ઠાન.

આ પ્રમાણે પ્રતિરૂપ યોગ યોજનાત્મક વાર્ષિક વિનય કલ્પો. વિનય જ આદર જણાવવા માટે સુવિનિત અને અવિનિતને ઉપદેશ દેતા ગુરુ કેવા થાય ?

● સૂત્ર - ૩૭

મેઘાવી શિષ્યને શિક્ષા આપતા આચાર્ય એ જ રીતે પ્રસન્ન થાય છે, જે રીતે વાહક સારા ઘોડાને ચલાવતા પ્રસન્ન થાય. અબોધ શિષ્યને શિક્ષા આપતા, ગભિત અશ્વને ચલાવતા વાહકવત્ ગુરુ ખિન્ન થાય છે.

● વિવેચન - ૩૭

રમતે - અભિરતિવાળા થાય છે. પંડિત - વિનીત, શાસ્ત્ર - આજ્ઞા કરાતા કંઈક પ્રમાદથી સ્પલના પામે, તો ગુરુ શિક્ષા આપે. કોની જેમ ? અશ્વની જેમ. ભદ્ર - કલ્યાણને લાવનાર. બાલ - અજ્ઞ. એક વખત કહેતાં જો કૃત્યમાં ન પ્રવર્તે, પછી “આમ કર, આમ ન કરીશ” એમ વારંવાર તેમને આજ્ઞા કરીને શીખવે. ગુરુને શ્રમહેતુત્વ પમાડતા બાળની અભિસંધિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૮

ગુરુના કલ્યાણકારી અનુશાસનને પાપદંડિવાળો શિષ્ય ઠોકર, થપ્પડ, આક્રોશ અને વધ સમાન કષ્ટકારી સમગ્રે છે.

● વિવેચન - ૩૮

થપ્પડ આદિમાં ચ શબ્દથી બીજા આવા પ્રકારના દુઃખ હેતુ અનુશાસન પ્રકારોથી તે આચાર્ય આલોક - પરલોક હિતકારી શિક્ષા આપે છે. તેને પાપબુદ્ધિ શિષ્ય એવું માને છે કે - આ આચાર્ય પાપી છે, મને નિર્દુલ પણે મારે છે, કેદખાનાના રક્ષકની જેમ મને ઠોકર આદિ મારે છે -x-x- અથવા વાણી વડે અનુશાસિત કરાતો, આ ઠોકરાદિ રૂપ, તે વાણીને માને છે.

ગુરુના અતિહિતત્વને તે વિનીત - અવિનીત શું માને છે ?

● સૂત્ર - ૩૯

ગુરુ મને પુત્ર, ભાઈ, સ્વજન સમગ્ર શિક્ષા આપે છે. એમ સમગ્ર વિનીત શિષ્ય તેને કલ્યાણકારી માને છે, પાપદૈષ્ટિ શિષ્ય હિતાનુશાસનથી પોતાને દાસ સમાન હીન સમજે છે.

● વિવેચન - ૩૯

આચાર્યો મને પુત્રની જેમ ઇત્યાદિ બુદ્ધિથી અનુશાસિત કરે છે. તેને સુશિષ્ય કલ્યાણના હેતુનું અનુશાસન માને છે. મને મિત્ર ભાવે શિક્ષા આપે છે, દુર્વિનીતત્વમાં મારે કેમ છોડવા ? તેનાથી તો મને જ અર્થનો ભ્રંશ થાય, પાપદૈષ્ટિ, કુશિષ્ય પોતાને અનુશાસિત થતો જોઈ દાસ જેવો માને છે. આ મને નોકર માનીને આજ્ઞા કરી રહ્યા છે, -૦- વિનય સર્વસ્વનો ઉપદેશ આપે છે -

● સૂત્ર - ૪૦

શિષ્ય, આચાર્યને ન કોપિત કરે અને સ્વયં પણ ન કોપે. તે આચાર્યનો ઉપઘાત કરનાર ન થાય કે ન છિદ્રગવેષી બને.

● વિવેચન - ૪૦

આચાર્ય કે બીજા વિનયને યોગ્ય ને કોપયુક્ત ન કરે. ગુરુ વડે અતિ કઠોર ભાષણાદિ વડે અનુશાસિત કરાતા ન સ્વયં કોપે. કંઈક કોપપણને પામે તો પણ આચાર્યનો ઉપઘાતકારી કે વ્યથાકારી ન બને. તોત્ર - દ્રવ્યથી છિદ્ર અને ભાવથી તેમના દોષોનો ઉદ્ભાવક, તે વડે વ્યથા ઉપજાવતા વચનો ન કહે. આચાર્યનો ઉપઘાતી ન બને, તેમાં ઉદાહરણ - કોઈ આચાર્યાદિ ગણિગુણ સંપન્ન યુગ્મધાન પ્રક્રીણ પ્રાયઃ કર્મવાળા આચાર્ય અનિયત વિહારપણથી વિહરવા ઇચ્છવા છતાં જંઘાબળ ક્ષીણ થવાથી એકસ્થાને જ રહેલા. ત્યાં શ્રાવક લોકો આ ભગવંત છે, તો તીર્થ સનાથ છે, એમ વિચારી, તેમની વચ અને અવસ્થા સમુચિત સ્નિગ્ધ, મધુર આહારાદિ વડે રોજ સેવતા હતા. તેમના શિષ્યોએ કોઈ દિવસે ભારેકર્મીપણથી વિચાર્યું કે આને અમારે ક્યાં સુધી પાળવા ? તેથી તેને ઉચિત અશનાદિ ન આપવા, અંતપ્રાંતાદિ ભોજન આપવું. શ્રાવકોને કહ્યું કે તેઓ શરીરની અપેક્ષા રહિત હોવાથી પ્રણીત ભોજનપાનને ઇચ્છતા નથી, પણ સંલેખના કરવાને ઇચ્છે છે. શ્રાવકો બોલ્યા કે હે ભગવન્ ! આપ શા માટે અકાળે સંલેખના વિધિને આરંભો છો ? અમે આને નિર્વેદનું કારણ માનતા નથી. ત્યારે આચાર્યએ પણ ઇંગિતથી જાણ્યું કે આ બધાં મારા શિષ્યોની મતિથી વ્યુદ્ગ્રાહિત થયા છે. તેથી તેમણે વિચાર્યું કે મારે અપ્રીતિના ભાજન થવા કરતાં ઉત્તમાર્થની સાધના જ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી તેમણે ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કર્યાં. આ પ્રમાણે બુદ્ધોપઘાતી ન થવું જોઈએ.

એ પ્રમાણે આચાર્યને કોપ ન કરાવવો તે કહ્યું. કદાચ જો કોપ પામે તો જે કરવું જોઈએ, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૧

(શિષ્ય) જો આચાર્યને કુપિત થયેલા જાણે તો પ્રીતિ વચનોથી તેમને પ્રસન્ન કરે, અંજલિ જોડી તેમને શાંત કરીને કહે કે હું ફરી આવું કરીશ નહીં.

● વિવેચન - ૪૧

આચાર્ય, ઉપાધ્યાયાદિ અનુશાસન ઉદાસીનતાથી કોપને પામે તો તેમના કોપને જાણીને, જેનું પ્રયોજન પ્રતીતિ છે. તે પ્રાતીતિક - શપથ આદિ, પ્રસન્ન કરે. -x-x- તેના કારણોને દૂર કરે, પ્રતીતિ ઉત્પાદક વચન વડે તેમને પ્રસન્ન કરે. ભેદ કે દંડની યુક્તિથી નહીં પણ 'શામ' યુક્તિ વડે પ્રીતિ પમાડે. કંઈક ઉદીરિત કોપ અગ્નિને ઉપશાંત કરે. અંતરની પ્રીતિ વડે અંજલિ જોડીને અથવા પ્રકૃષ્ટ ભાવયુક્તપણાથી અંજલિ કરીને રહે. અહીં કાચિક અને માનસિક ઉપશાંત કરણના ઉપાય કહીને વાચિક ઉપાય કહે છે - કંઈક કોપેલ ગુરુને ઉપશાંત કરવા કહે છે - હે ભગવન્ ! મારા આ પ્રમાદ આચરિતની ક્ષમા કરો, ફરી હું આવું આચરણ કરીશ નહીં.

હવે નિરપવાદ પણે આચાર્યને કોપ થાય જ નહીં, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૨

જે વ્યવહાર ધર્મથી અર્જિત છે, સદા પ્રબુદ્ધ આચાર્યો વડે આચરિત છે, તે વ્યવહારને આચરતો મુનિ કદી નિંદાને ન પામે.

● વિવેચન - ૪૨

ધર્માર્જિત - ક્ષાંતિ આદિ રૂપ ધર્મને ઉપાર્જિત. કેમકે ધર્મ રહિતને આ પ્રાપ્ત ન થાય. વ્યવહાર - વિવિધ કે વિધિવત્ અને કાર્યત્વથી આચરણ - ચતિકર્તવ્યતા રૂપ, તત્ત્વજ્ઞાતા વડે આચરિત, તેને સદા અવસ્થિતપણાથી આચરતો, અથવા ધર્માર્જિત બુદ્ધો વડે આચરિત જે વ્યવહાર તેને આચરતો, વિશેષથી પાપકર્મને હરે તે વ્યવહાર. તેનાથી શું થાય ? “આ અવિનિત છે” એવા પ્રકારની નિંદાને સાધુ ન પામે. અથવા આના વડે આચાર્યવિનય જ કહ્યો છે.

ધર્મને ન ઉલ્લંઘેલ અને તેથી જ આચાર્ય વડે આચરિત સર્વકાળ - ત્રિકાળ વિષયત્વથી જીતવ્યવહાર, તેમાં પ્રમાદથી સ્ખલિત આદિમાં પ્રાયશ્ચિતદાન રૂપ આચરતો આ દંડરુચિ છે કે નિર્મૂળ છે, એવા પ્રકારની જુગુપ્સા ન પામે. ધર્મ્યર્જિત વિશેષણ - “મને આચાર્યએ દંડવો ન જોઈએ” આવું ન વિચારવા માટે છે.

● સૂત્ર - ૪૩

(શિષ્ય) આચાર્યના મનોગત કે વાણીગત બાવોને જાણીને, તેને પહેલાં વાણીથી ગ્રહણ કરે, પછી કાર્ય રૂપે પરિણત કરે.

● વિવેચન - ૪૩

મનોગતા - ચિત્તમાં રહેલ, વાણીગત - વચનરચના રૂપે રહેલ કૃત્ય. -x- જાણીને, કોના ? આચાર્ય કે વિનયયોગ્ય ગુરુના, તુ શબ્દ કાયગતકૃત્ય પણ લેવા. તે મનોગત

આદિને સ્વીકારીને, વચનથી આમ આ કરીશ - રૂપને ક્રિયા વડે સ્વીકારે. આચાર્યના અભિલાષને જાણીને કે ગુરુવચનને આ અભિમત છે, અમુક કાર્યની ઇચ્છા છે. આના વડે સૂક્ષ્મ વિનય કહ્યો.

આવા વિનય વડે વિનીત જેવો થાય, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૪

વિનયી શિષ્ય ગુરુ દ્વારા પ્રેરિત ન કરાયા છતાં પણ કાર્ય કરવાને માટે સદા પ્રસ્તુત રહે. પ્રેરણા થતા તત્કાળ યથોપદિષ્ટ કાર્યને સારી રીતે સંપન્ન કરે છે.

● વિવેચન - ૪૪

વિનયપણાથી વિનીત તે વિત્ત - સર્વ ગુણના આશ્રયપણાથી પ્રસિદ્ધ છે. પ્રેરણા ન કરાયા છતાં પ્રતિ પ્રસ્તાવ ગુરુ કૃત્યોમાં પ્રવર્તે છે. તો તેને પ્રેરવાથી શું ? -x-x- પ્રેરણા કરાયેલા કૃત્યોમાં જલ્દીથી વર્તે છે, વિલંબ કરતો નથી. કેમકે “મને આજ્ઞા કરાતી નથી” તેમ વિચારતો તે અપ્રસન્ન થાય છે. પણ “આ મારા ઉપર અનુગ્રહ કરે છે” તેમ માનતો તે જલ્દીથી કાર્ય કરે છે. કેવી રીતે કરે ? ઉપદિષ્ટ - આજ્ઞા કર્યા મુજબ, તેને ઉલ્લંઘીને નહીં, તે કાર્ય સારી રીતે પરિપૂર્ણ થાય તેમ કાર્યને નિર્વતવિ - કરે. તે પણ સદા શોભે તે રીતે કરે. હવે ઉપસંહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૫

(વિનયનું સ્વરૂપ જાણીને) મેઘાવી શિષ્ય વિનમ્ર બને છે, તેની લોકમાં કીર્તિ થાય છે, જેમ પૃથ્વી, પ્રાણીને માટે આધારરૂપ છે, તેમ વિનીત ધર્માચરણ કરનારને આધારરૂપ બને છે.

● વિવેચન - ૪૫

અનંતર સંપૂર્ણ અધ્યયનના અર્થને જાણીને. તે કૃત્ય કરનાર પ્રત્યે વિનમ્ર બને છે. મેઘાવી - આ અધ્યયનના અર્થને અવધારવા શક્તિમાન કે મર્યાદાવર્તી, તેના ગુણો કહે છે - લોકમાં તેની પ્રશંસા થાય છે કે “આણે જન્મ સફળ કર્યો” વગેરે. -x-x- ઉચિત અનુષ્ઠાન કર્તા અને કલુષાંતકરણવૃત્તિ વડે તે બધાંનો આશ્રય બને છે. કોની જેમ ? પૃથ્વીની જેમ.

(શંકા) વિનય પૂજ્યને પ્રસન્ન કરવા રૂપ ફળ આપે, તેનાથી શું મળે ?

● સૂત્ર - ૪૬

પૂર્વ સંસ્તુત અને સંબુદ્ધ વિનયી શિષ્ય ઉપર આચાર્ય પ્રસન્ન રહે છે, પ્રસન્ન થઈને, તે તેમને અર્થ ગંભીર વિપુલ શ્રુતનો લાભ કરાવે છે.

● વિવેચન - ૪૬

પૂજાને યોગ્ય તે પૂજ્ય - આચાર્યાદિ. વિપદક્ષિત શિષ્ય પરત્વે સંતુષ્ટ રહે છે, સંબુદ્ધ - સમ્યગ્ વસ્તુ તત્ત્વના જ્ઞાતા, ખૂર્વ - વચનાદિ કાળની પહેલાથી જ, વાચના કાળે નહીં. તત્કાળ વિનયની કૃતપ્રતિક્રિયા રૂપત્વથી તેવા પ્રકારની પ્રસન્નતાના

જનકત્વથી. સંસ્તુતા - વિનયવિષયપણાથી પરિચિત અથવા સદ્ભૂત ગુણ કીર્તનાદિ વડે પૂર્વ સંસ્તુત -x-x- અર્થ - મોક્ષ, તે પ્રયોજન જેનું છે તે, શ્રુત - અંગોપાંગ, પ્રકીર્ણકાદિ રૂપ આગમ, તેવા વિપુલ અર્થી, સુવર્ણાદિ કે સ્વર્ગના અર્થી નહીં. આના વડે પૂજ્યપ્રસાદનું અનંતર ફળ શ્રુત કહ્યું અને વ્યવહિત ફળમુક્તિ છે.

હવે શ્રુત પ્રાપ્તિનું ઐહિક ફળ કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૭

તે શિષ્ય પૂજ્યશાસ્ત્ર થાય છે, તેના બધાં સંશયો નષ્ટ થાય છે. તે ગુરુના મનને પ્રિય થાય છે, કર્મસંપદા યુક્ત થાય છે, તપ - સમાચારી અને સમાધિ સંપન્ન થાય છે. પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરીને તે મહાન ધૃતિવાન થાય છે.

● વિવેચન - ૪૭

પ્રસન્ન થયેલા ગુરુ પાસે શ્રુત ભણેલ શિષ્ય, સર્વજનના શ્લાઘાદિ વડે પૂજ્ય થાય છે. વિનીતના શાસ્ત્ર સર્વત્ર વિશેષથી પૂજ્ય બને છે. અથવા પૂજ્ય શાસ્ત્રક થાય છે. વિનીત એવો શિષ્ય શાસ્ત્રારને પૂજ્ય થતાં વિશેષથી પૂજાને પામે છે. અથવા સર્વત્ર પ્રશંસાસ્પદત્વથી પૂજ્યશસ્ત્ર બને છે. પ્રસાદિત ગુરુ વડે જ શાસ્ત્ર પરમાર્થ સમર્પણથી સંશયો દૂર કરે છે. -x- ગુરુ સંબંધી ચિત્તની રુચિ તે મનોરુચિ થાય છે. વિનયથી ભણેલ શાસ્ત્ર જ ગુરુને કંઈપણ અપ્રીતિનો હેતુ બનતા નથી. કર્મ - ક્રિયા, દશવિધ ચક્રવાલ સમાચારી વગેરે કર્તવ્યતા, તેનાથી યુક્ત રહે છે. -x-x- કર્મ - જ્ઞાનાવરણાદિ, સંપત્ - ઉદય - ઉદીરણાદિરૂપ વિભૂતિ. તેના ઉચ્છેદની શક્તિયુક્તતાના પ્રતિભાસ માનતાથી મનની રુચિ કદી. કર્મસંપદા - ચતિના અનુષ્ઠાનના માહાત્મ્યથી સમુત્પન્ન પુલાકાદિ લબ્ધિરૂપ સંપત્તિ. મનોરુચિતા કર્મસંપત્ - શુભ પ્રકૃતિરૂપને અનુભવે છે. આ સંપત્તિ તે યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ છે. તપ - અનશનાદિ, સમાચારી - સમ આચરણ. સમાધિ - ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય તેના વડે આશ્રવોનો રોધ કરીને -x- મહાધૃતિ અર્થાત્ તપોદીપ્તિ કે તેજોલેશ્યા થાય છે. શું કરીને ? પ્રાણાતિપાત વિરમણાદિને નિરતિચાર પાળીને.

હજી આનું જ ફળ કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૮

તે દેવ, ગંધર્વ અને મનુષ્યોથી પૂજિત વિનયી શિષ્ય મલ અને પંકથી નિર્મિત આ દેહનો ત્યાગ કરીને શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે અથવા અલ્પકર્મી મહાભક્તિ સંપન્ન દેવ થાય છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૪૮

તેવા પ્રકારનો વિનીત શિષ્ય, દેવ - વૈમાનિક, જ્યોતિષ અને ગંધર્વ - અર્થાત્ ભુવનપતિ અને વ્યંતર, મનુષ્ય - મહારાજાધિરાજ વગેરે દ્વારા પૂજિત, મલ-પંક પૂર્વકના શરીરને ત્યજીને. મલ - જીવ શુદ્ધિના અપહારિપણાથી મલવત્, પંક - કર્મમલપંક. અથવા મલપંક એટલે રક્ત અને શુક્ર, તેના પૂર્વક. સિદ્ધ - નિષ્ઠિતાર્થ થાય છે. શાશ્વતા

- સર્વકાળ રહેનાર, પરંતુ પર પરિકલ્પિત તીર્થ નિકારાદિ કારણથી ફરી અહીં આવવા રૂપ અશાશ્વત નહીં. અથવા થોડા કર્મો બાકી રહેતા દેવ થાય છે. મોહનીય કર્મોદયજનિત કીડિત આને અવિદ્યમાન છે. તે અલ્પરતા - લવસમમાદિ. અથવા અલ્પરજ એટલે બંધાતા કર્મો જેને પાતાળ છે તેવા. મોટા પ્રમાણમાં કે પ્રશસ્ય બ્રહ્મિવાન્ - ચક્રવર્તી સાથે પણ યુદ્ધ કરે તેવી વિકરણ શક્તિ અથવા હિરણ્યકોટિ ઇત્યાદિ રૂપ સમૃદ્ધિ જેની છે, તેવા મહદ્ધિક દેવ વિશેષ થાય.

આવા પ્રકારનું વિનયશ્રુત આવા પ્રકારથી ગણધરાદિ ગુરુના ઉપદેશથી કહું છું, પણ સ્વમતિથી નહીં. અનુગમ કહ્યો.

હવે ચોથો અનુયોગ દ્વાર તે નયો. અનેક અંશાત્મક વસ્તુના એક અંશના અવલંબનથી પ્રતીતિ પથને આરોપે છે અથવા લઈ જાય છે તેનાથી, તેમાં કે તેથી અથવા લઈ જવું તે નય અર્થાત્ પ્રમાણ પ્રવૃત્તિ ઉત્તરકાળભાવી પરામર્શ.

આ નયો છે, તેનો અહીં શું ઉપયોગ છે ? ઉપક્રમથી ઉપક્રાંતની, નિક્ષેપથી યથાસંભવ નિક્ષિપ્તની, અનુગમથી અનુગતની આ જ અધ્યયનની વિચારણા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.-x-

નય વડે વિચારણા ભલે થાઓ, પણ તે પ્રત્યેક સૂત્રમાં કે સમસ્ત અધ્યયનની કરવી ? પ્રત્યેક સૂત્રની નહીં. પણ સમસ્ત અધ્યયનની કરવી, તે પણ ન થાય, કેમકે સૂત્રથી વ્યતિરિક્ત તે વિચારણાનો સંભવ નથી, તેનું શું ? તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે - પ્રત્યેક સૂત્રમાં નયોનો અવતાર નિષેધ છે. સૂત્ર વ્યતિરિક્ત અધ્યયન જ અસંભવ છે.-x-x-

તો શું આનો સમસ્ત નયો વડે વિચાર કરવો કે કેટલાંક નયો વડે ? સમસ્ત નયોથી ન થાય. તેના અસંખ્યત્વથી તેના વડે વિચાર કરવો અશક્ય છે. તેથી કહે છે - જેટલાં વચનમાર્ગો છે તેટલાં જ નયો છે. પ્રત્યેક પ્રાણીનો અભિપ્રાય ભિન્ન હોવાથી સ્વસ્થ અભિપ્રાય વિરચિત વચન માર્ગોની સંખ્યા નથી. કેટલાંક નયો વડે પણ કહેવું શક્ય નથી. કેમકે તેથી અનવસ્થા પ્રસંગ આવે.-x-x-x-

પૂર્વવિદોએ સકલનય સંગ્રાહક ૭૦૦ નયો કહ્યા છે. તેનો પણ સંગ્રહ કરતા -x-x- નૈગમાદિ સાત નયો કહ્યા. તેનો પણ સંગ્રહ કરતા સંગ્રાહિક નયો માત્ર બે જ કહ્યા છે. -x- સંક્ષિપ્ત રુચિપણાથી પૂર્વકાલીન લોકોએ સંગ્રાહિત નયોમાં બે જ નયો વડે વિચાર કહ્યો

આ અધ્યયનમાં વિનયની વિચારણા કરી. તે મુક્તિફળ દેનાર છે. તેથી જે મુક્તિપ્રાપ્તિ નિબંધન રૂપ છે, તે જ વિચારણીય છે અને તે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ નયો છે. તેથી બીજા નયોથી ન વિચારવું તેમાં જ્ઞાનનય કહે છે - જ્ઞાન જ મુક્તિ પ્રાપ્તિનું કારણ છે. -x-x-x- જ્ઞાન જ ગ્રહીતવ્ય કે અગ્રહીતવ્ય અર્થમાં યત્ન કરવો જોઈએ અન્યથા પ્રવર્તમાન ફળનો વિસંવાદ થાય છે. બીજાએ પણ કહ્યું છે કે - સમ્યગ્ જ્ઞાનપૂર્વિકા સર્વપુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. અને અજ્ઞાનને ઘણાં દોષપણાનું કારણ કહેલ છે. -x-x-

તેમાં કર્મનિર્જરણા આશ્રિત મુક્તિ કહી છે. કર્મનિર્જરણા એ જ જ્ઞાનનો આત્યંતિક હેતુ છે. કેમકે તેના વિના તામસિ વગેરેને કષ્ટ અનુષ્ઠાનથી અત્પફળ મળેલ છે. વળી કહ્યું પણ છે કે - અજ્ઞાની જે કર્મો ઘણાં કરોડો વર્ષે ખપાવે છે, તેને ત્રણ ગુમ વડે ગુમ જ્ઞાની ઉચ્છવાસ માત્રમાં ખપાવે છે. દર્શનથી મુક્તિમાં પણ -x- જ્ઞાનનું પ્રાધાન્ય છે. મરુદેવીને દર્શન ઉત્પન્ન થતાં સમ્યગ્જ્ઞાન માત્રથી મુક્તિ મળી, તેણીએ કોઈ કષ્ટક્રિયા કરી નથી. વળી બહુશ્રુત અધ્યયનમાં બહુશ્રુતનું જ તે-તે રીતે પૂજ્યતાનું વિધાન છે. -x-x- આ રીતે જ્ઞાનનયમાં જ્ઞાનનું પ્રાધાન્ય બતાવ્યું.

હવે ક્રિયાનય કહે છે - “બધાં નયોમાં બહુવિધ વક્તવ્યતાને સાંભળીને તેમાં જે સર્વનય વિશુદ્ધ તે ચરણગુણ સ્થિત સાધુ કહ્યા છે. -x-x- અર્થાત્ બધાં નયો નિર્દોષપણે સમ્મત છે કે :- ચરણા એટલે ચારિત્ર, ગુણ - સાધનને ઉપકારક છે. ચરણ એવા આ ગુણ નિર્વાણમાં અત્યંત ઉપકારીપણાથી ચરણગુણ છે, તેમાં રહીને - તેને આરાધીને પૌરુષેય ક્રિયા વડે અપવર્ગની સાધના કરાય છે. અહીં કહેવાનો આશય એ છે કે - ઘણી વક્તવ્યતામાં ક્રિયાથી જ ફળની પ્રાપ્તિ છે. તેથી જ કહે છે કે - પાણીના અવલોકન માત્રથી, પીવાની ક્રિયા કર્યા વિના તૃપ્તિ રૂપ ફળને પામતા નથી. -x-x- આગમમાં પણ કહે છે કે - જ્યાં-ત્યાં પણ ક્રિયાની વિફળતાથી જ્ઞાન વિફળ છે. કહ્યું છે કે - જેમ ગઘેડો ચંદનો ભાર ઉપાડે તો પણ ચંદનનો ભાગી થતો નથી, તેમ ચારિત્ર વગરનો જ્ઞાની, જ્ઞાનનો ભાગી થાય પણ સદ્ગતિનો ન થાય. જો જ્ઞાન જ મુક્તિનું સાધન હોય તો જ્ઞાન સાથે અવિનાભાવી સંબંધી અનુચર દર્શન સંપત્તિ યુક્ત વાસુદેવને પણ હતું છતાં તે અધોગતિમાં ગયા તેમ સંભળાય છે. કેમકે વાસુદેવ, શ્રેણિક આદિ અનુચર દર્શન સંપત્તિ છતાં ચારિત્ર ન હોવાથી અધોગતિમાં ગયા. જો જ્ઞાન જ મુક્તિનું કારણ હોય તો દેશોન પૂર્વકોટિ સુધી પણ વિચરે. આ વાક્યમાં વિરોધ આવે. જ્ઞાનથી જ મુક્તિ થાય તો કેવળ જ્ઞાનીને તુરંત જ મુક્તિ મળવી જોઈએ. પછી તેમના વિહરણનો સંભવ કઈ રીતે થાય ? પરંતુ જ્ઞાન પામીને પણ શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વસંવરૂપ ક્રિયા કર્યા પછી જ મુક્તિ મળે છે તેથી ક્રિયા જ મુક્તિનું કારણ છે. -x-x- પાંચે પ્રકારના વિનયમાં પણ જ્ઞાન-દર્શનને કારણરૂપે જ કહેલ છે.

(પ્રશ્ન) તો શું જ્ઞાન જ તત્ત્વ છે કે ક્રિયા તત્ત્વ છે ?

(સમાધાન) પરસ્પર અપેક્ષાથી આ બંને મુક્તિના કારણરૂપ છે. નિરપેક્ષપણે કારણરૂપ નથી, એ તત્ત્વ છે. -x-x-x- જેમ જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી. કેમકે તે જ્ઞાન-અવિનાભાવી છે, એ પ્રમાણે ક્રિયા વિના પણ મુક્તિ નથી. કેમકે તે પણ અવિનાભાવી છે, બંને સમાન જ છે. જ્ઞાન માત્રથી કાર્યની નિષ્પત્તિ થતી નથી, -x-x- એ પ્રમાણે ક્રિયાનંતરભાવિની મુક્તિમાં જે હેતુ કહ્યો, તે પણ અનેકાંતિક છે. શૈલેશી અવસ્થામાં સર્વસંવરૂપ જે ક્રિયા કહી છે કે જેના પછી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વખતે પણ કેવળ જ્ઞાન તો હોય જ છે. કેવળ જ્ઞાન વિના તે અવસ્થા ન આવે. એમ હોવા છતાં ઉભયમાં અવિનાભાવિત્વ છતાં પણ બંનેના ફળરૂપે મુક્તિ કહેલ નથી. તો શું જ્ઞાન-ક્રિયા બંનેના સમુદાયમાં મુક્તિને આપવાની શક્તિ છે ?

જે પ્રત્યેકમાં નથી, તે તેના સમુદાયમાં પણ ન હોઈ, જેમકે રેતીમાં તૈલ. જ્ઞાન કે ક્રિયા એકેકમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ નથી. તો પછી પ્રત્યેકમાં નિર્વાણના અભાવથી સમુદિતમાં પણ નિર્વાણ યુક્ત નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયાને રેતીનાં સમુદાયમાં તેલની જેમ જાણવા.

ના, તેમ નથી. જો સર્વથા તે બંને પ્રત્યેકને મુક્તિ અનુપકારિતા કહી, તો તે બંને પ્રત્યેકના દેશોપકારિતા સમુદાયમાં સંપૂર્ણ હેતુતા કહે છે, તેમાં કોઈ દોષ નથી. તેથી અહીં પૃથક્ રૂપે રેતીમાં તેલની જેમ સાધનાનો ભાવ નથી, પણ તે બંનેની દેશ ઉપકારિતાથી સંપૂર્ણ સમવાય કહેલ છે.

આ સમગ્ર ચર્યાનો નિષ્કર્ષ બતાવતા કહે છે કે - જ્ઞાન અને ક્રિયા સમુદિતમાં જ 'મુક્તિ' કારણ છે, તે એક-એક મુક્તિનું કારણ નથી એમ તત્વ છે. બંનેનું ગ્રહણ કરવું એ જ સમ્યક્ત્વ છે.

**મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલો
અધ્યયન-૧ નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ**

૦ - x - x - x - x - ૦

◉ અધ્યયન - ૨ “પરીષદ વિભક્તિ” ◉

— x — x — x — x —

૦ વિનયશ્રુત નામે પહેલા અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરી, હવે બીજાની કરે છે. તેનો સંબંધ આ છે - અનંતર અધ્યયનમાં વિનયને વિસ્તારથી પાંચ ભેદે કહ્યો, તે સ્વસ્થ અવસ્થાવાળાએ જ વિચારવો કે પરીષદ રૂપી મહાસૈન્યસમરથી સમાકુલ એવા મન વડે પણ આચરવો ? બંને અવસ્થામાં પણ આચરવો. તો આ પરીષદો કયા છે? કેવા સ્વરૂપે છે ? ઇત્યાદિ. -x- આ સંબંધે આવેલ મહાર્થ, મહાપુરની સમાન ચાર અનુયોગ દ્વારાનું સ્વરૂપ વર્ણવવું. તેમાં નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં ‘પરિષદ’ એ નામ છે. તેથી તેના નિક્ષેપદર્શન માટે નિર્ચુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૬૫ + વિવેચન -

નિયત કે નિશ્ચિત નામાદિ રચનારૂપ ક્ષેપણ તે નિક્ષેપ. કોનું ? પરીષદ - ચોતરફથી સ્વહેતુ વડે ઉદીરિત, માગથી ન સ્યવીને, નિજાર્યે સાધુ આદિ વડે સહન કરાય છે તે પરીષદ. તેના ચાર ભેદો છે - નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવથી. તેમાં નામ અને સ્થાપનાને છોડીને દ્રવ્યપરીષદ કહે છે - દ્રવ્ય વિષયક પરીષદ બે ભેદે - આગમથી, નોઆગમથી. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયોગ રહિત હોય છે. નોઆગમથી પરીષદ ત્રણ પ્રકારે છે, તે કહે છે-

● નિર્ચુક્તિ - ૬૬ + વિવેચન -

જ્ઞાનકનું શરીર તે જ્ઞશરીર અથવા જીવરહિત સિદ્ધશિલાતલે અથવા નિષિધિકામાં રહેલ, અહો ! આણે શરીરના સમુચ્ચય વડે પરીષદ સહ્યા. ‘આ ધીનો ઘડો હતો’ તેની જેમ વિચારવું. ભવ્યશરીર - તે તે અવસ્થા આત્મ પ્રાપ્ત કરશે જે તે ભવ્ય જીવ, તેનું શરીર. જો કે હજી સુધી પરીષદોને સહ્યા નથી, પણ સહેશે. જેમકે - આ ધીનો ઘડો થશે. તે નોઆગમથી દ્રવ્યપરીષદ કહ્યો. તે બંનેથી વ્યતિરિક્ત તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પરીષદ. તે બે ભેદે છે - (૧) મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય યોગાનુગતથી આત્મા નિર્વતે છે તે કર્મ - જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપ. (૨) તેનાથી વિપરીત તે નોકર્મ. તેમાં કર્મમાં વિચારતા દ્રવ્યપરીષદ, તે ઉદયનો અભાવ, પ્રક્રમથી વેદનીયકર્મનો જ કહેવો.

● નિર્ચુક્તિ - ૬૭ + વિવેચન -

નોકર્મ - દ્રવ્યપરીષદ ત્રણ ભેદો છે - સચિત, અચિત, મીશ્ર. તેમાં નોકર્મ સચિત દ્રવ્યપરીષદ તે પર્વતના ઝરણાનું જળ આદિ. અચિત દ્રવ્યપરીષદ ચિત્રક ચૂણાદિ. મિશ્ર દ્રવ્યપરીષદ - આર્દ્રગોળ. ત્રણે પણ કર્મના અભાવ રૂપત્વથી અને ક્ષુધાપરીષદ જનકપણાથી છે, અહીં પિપાસા આદિ જનક ખારું પાણી આદિ અનેક પ્રકારે નોકર્મ દ્રવ્યપરીષદને સ્વબુદ્ધિથી વિચારવા.

ભાવપરીષદ તે આગમથી જ્ઞાતા અને તેમાં ઉપયુક્ત હોય. નો શબ્દના એકદેશવાચિત્વથી “નો આગમથી” આ અધ્યયન આગમના અંશરૂપ છે.

નિષેધવાચીપણામાં તેના અભાવરૂપ પરીષદ વેદનીય કર્મનો ઉદય છે. -x- આ ભાવપરીષદના દ્વારો અનંતર કહેવાશે. તે જ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૬૮ + વિવેચન -

(૧) કયા અંગાદિથી આ ઉદ્ધૃત છે ? (૨) કયા સંચતને આ પરીષદો છે ? (૩) આનું ઉત્પાદક દ્રવ્ય શું છે ? (૪) કઈ કર્મ પ્રકૃતિમાં આનો સંભવ છે ? (૫) કઈ રીતે આ સહન કરવારૂપ છે ? (૬) કયો નય કયા પરીષદને ઇચ્છે છે ? (૭) ક્ષુદાદિ કેટલા પરીષદ એક સાથે એક સ્વામીમાં વર્તે છે ? (૮) કેટલો કાળ પરીષદનું અસ્તિત્વ છે ? (૯) કયા અથવા કેટલાં ક્ષેત્રમાં છે ? (૧૦) ઉદ્દેશ, (૧૧) તેની જિજ્ઞાસામાં શિષ્યનો પ્રશ્ન (૧૨) ગુરુ વડે પૃષ્ઠ અર્થવિશેષને કહેવો. (૧૩) સૂત્ર સૂચિત અર્થ વચન. તેમાં પહેલાં દ્વારનો ઉત્તર આપતા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૬૯ + વિવેચન -

કર્મપ્રવાદપૂર્વના સત્તરમાં પ્રાભૃતમાં જે સૂત્ર છે, તે નય અને ઉદાહરણ સહિત અહીં જાણવું. કર્મપ્રવાદ - કર્મોનું પ્રકર્ષથી પ્રતિપાદન જેમાં છે તે. તેમાં પણ સત્તરમું પ્રાભૃત - પ્રતિ નિયત અર્થાધિકાર. સૂત્ર - ગણધર પ્રણીત શ્રુતરૂપ. નૈગમાદિનય અને દેષ્ટાંત સહ કહેવું. તે જ અહીં જાણવું, અધિક નહીં. બીજું દ્વાર -

● નિર્યુક્તિ - ૭૦ + વિવેચન -

અવિરત, વિરતાવિરત અને વિરતોને, માત્ર વિરતને જ નહીં એવું નૈગમનય ક્ષુદાદિપરીષદને માને છે. ત્રણેને પણ પરીષદ સાતા આદિ કર્મના ઉદયથી થતાં ક્ષુદાદિને સહન કરવા, તેથી યથાયોગ સકામ કે અકામ નિર્જરા સંભવે છે. અનેક ગમત્વથી આના બધાં પ્રકાર સંગ્રાહિત્વથી આમ કહ્યું. સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર એ ત્રણે પણ પરીષદને માને છે. એકેક નયના સો ભેદ-પણાથી આ ભેદોમાંના કેટલાંક પરીષદ પ્રતિ નૈગમનયથી તુલ્ય છે. ત્રયાણામ્ - શબ્દ પ્રધાન નયો, શબ્દ - સમભિરૂટ - એવંભૂત. તેમના મતે વિરતને પરીષદ હોય છે. -x-

દ્રવ્યદ્વારને આશ્રીને નયમત કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૭૧ + વિવેચન -

નૈગમનયમાં આઠ ભંગો છે. (૧) એક પુરુષાદિ વડે થય્પક આદિ થકી પરીષદ ઉદીરાય, ત્યારે પરીષદ વેદનીય કર્મના ઉદયનું નિમિત્તપણામાં પણ તેને તેની અવિવક્ષાથી જીવ વડે આ પરીષદ ઉદીરાયો તેમ કહેવાય. (૨) જો ઘણા વડે હોય તો જીવો થકી (૩) જો એક અચેતનથી એક પત્યરાદિ વડે જીવપ્રયોગરહિતથી થાય તો અજીવ વડે, (૪) જો તે ઘણાં વડે થાય તો અજીવો વડે. (૫) જો એક લુબ્ધિકાદિ વડે એક બાણ આદિ વડે થાય ત્યારે જીવ અને અજીવ વડે. (૬) જો એક વડે પણ ઘણાં બાણો વડે થાય ત્યારે જીવ અને અજીવોથી. (૭) જ ઘણાં પુરુષો થઈને એક શિલાદિ ઉપાડીને ફેંકાય ત્યારે જીવો અને અજીવથી. (૮) જો ઘણાં પુરુષો ઘણાં મુદ્ગરાદિ મૂકે તો જીવો અને અજીવો વડે પરીષદ ઉદીરાયો કહેવાય.

સંગ્રહનયથી વિચારતા જીવ દ્રવ્ય કે અજીવ દ્રવ્ય વડે પરીષદ ઉદીરાય છે. તે સામાન્યગ્રાહિત્વથી એકત્વને ઇચ્છે છે, દ્વિત્વ કે બહુત્વને નહીં. આ પણ શતભેદપણાથી ચિદ્વૃપતાથી સર્વને ગ્રહણ કરે ત્યારે જીવ દ્રવ્યથી અને અચિદ્વૃપતાથી ગ્રહણ કરે ત્યારે અજીવદ્રવ્યથી જાણવું. વ્યવહાર નયના મતે નોજીવ એટલે અજીવ, અજીવ દ્રવ્યથી પરીષદ ઉદીરાય છે. તે એક જ ભંગને ઇચ્છે છે. -x-x-x-x- બાકીના અર્થાત્ બ્રહ્મસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂટ, એવંભૂત પર્યાયનયોના મતથી - જીવદ્રવ્ય વડે પરીષદ ઉદીરાય છે, એ જ ભંગ અભિમત છે, તે જ પર્યાયાસ્તિક્ષ્ણપણાથી પરીષદ્દમાણને જ પરીષદ માને છે. -x- તેનાથી વિપરીત અજીવદ્રવ્ય તે દંડાદિ તે અકારણ છે, કેમકે જીવદ્રવ્ય તે દ્રવ્યગ્રહણ પર્યાયનયના પણ ગુણ સંહતિરૂપના દ્રવ્યના ઇષ્ટ પણ છે.

હવે સમવતાર દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૭૨ + વિવેચન -

સમવતાર બે ભેદે છે - પ્રકૃતિ અને પુરુષ. પ્રકૃતિ - જ્ઞાનાવરણ આદિ રૂપ, પુરુષ અને ચ શબ્દથી સ્ત્રી અને પંડકમાં, તે તે ગુણસ્થાન વિશેષવર્તીમાં જાણવા. આ પ્રકૃતિ આદિના ભેદ અનુક્રમે કહીશ.

● નિર્યુક્તિ - ૭૩ + વિવેચન

જ્ઞાનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય અને અંતરાયિક, એ ચાર કર્મોમાં હવે કહેવાનાર બાવીશે પરીષદો સમવતરે છે. આના વડે પ્રકૃતિ ભેદ કહ્યો, હવે જેનો જેમાં અવતાર છે, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૭૪ + વિવેચન -

પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન બે પરીષદો જ્ઞાનાવરણમાં અને અંતરાયમાં એક અલાભ પરીષદ અવતરે છે. પરીસહન કરાય તે પરીષદ. જ્ઞાનાવરણીયના ઉદય કે ક્ષયોપશમથી બે પરીષદોનો સદ્ભાવ કહ્યો. અંતરાયકર્મના ઉદય કે નિબંધનત્વથી અલાભ પરીષદ થાય છે.

મોહનીય બે ભેદે છે, તેના ભેદમાં અને વેદનીયમાં પરીષદ -

● નિર્યુક્તિ - ૭૫ થી ૭૭ + વિવેચન -

ચારિત્ર મોહનીયમાં સાત પરીષદો અવતરે છે - અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાયના, આક્રોશ અને સત્કારપુરસ્કાર. ચારિત્રમોહનીયના પણ ઘણાં ભેદ હોવાથી, તેના ભેદના ઉદયથી જે પરીષદનો સદ્ભાવ છે તેને કહે છે - અરતિ, જુગુપ્સા તથા પુરુષવેદ, ભય, માન, ક્રોધ અને લોભનો ઉદય. દર્શનમોહનીયમાં દર્શન પરીષદ નિયમથી એક જ છે. બાકીના ૧૧ - પરીષદો વેદનીય કર્મથી સંભવે છે. -૦- પરીષદ શબ્દ ઉક્ત બધામાં જોડવો. જુગુપ્સા અચેલની જાણવી. અરતિના ઉદયથી અરતિ પરીષદ એ પ્રમાણે બધાં પરીષદોમાં જાણવું. જે ૧૧ પરિષદો વેદનીયના કહ્યા, તે કયા છે ?

● નિર્યુક્તિ - ૭૮ + વિવેચન -

પાંચ સંખ્યા જ છે, તે બીજા પ્રકારે પણ છે, તે કહે છે. અનુક્રમે ભુખ, તરસ,

શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક. ચર્ચા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને જલ (મેલ) આ ૧૧ વેદનીય કર્મના ઉદયથી પરીષહો થાય છે.

● નિર્યુક્તિ - ૭૯ + વિવેચન -

પરીષહોની સંખ્યા ૨૨ છે. બાદર સંપરાય નામના ગુણસ્થાન સુધી બધાં પરીષહો સંભવે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં ચૌદ પરીષહો સંભવે છે. સાત ચારિત્રમોહનીય પ્રતિબદ્ધ અને દર્શન મોહનીય પ્રતિબદ્ધ એક એ આઠનો ત્યાં અસંભવ છે. છન્નસ્થવીતરાગ નામના ગુણસ્થાને ઉક્તરૂપ ચૌદ પરીષહો જ સંભવે છે. કેવલીને ક્ષુધા આદિ વેદનીય પ્રતિબદ્ધ ૧૧ પરીષહો સંભવે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૮૦ + વિવેચન -

એષ્ટતો - તે એષણા - એષણા શુદ્ધ, અનેષણીય - તેનાથી વિપરીત તેવા ભોજનનું અનુપાદાન - ગ્રહણ ન કરવું, કદાચ ગ્રહણ થાય તો પણ ભોજન ન કરવું, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહારનયોના મતે અધ્યાસના - સહન કરવું, તેમ જાણવું. સ્થૂળદર્શી - ભુખ વગેરેને સહેવું તે અજ્ઞાદિના પરિહારરૂપ જ ઇચ્છે છે. શબ્દાદિ ત્રણ નયો અને ઋજુ સૂત્રના મતે પ્રાસુક અજ્ઞાદિ, તે કલ્પને ગ્રહણ કરતો ખાવા છતાં પણ અધ્યાસિત કરે છે, તેમ જાણવું. તે જ ભાવપ્રધાનતાથી ભાવ અધ્યાસના જ માને છે. તે માત્ર ન ખાનારને નથી, પણ શાસ્ત્રાનુસારી પ્રવૃત્તિથી સમતાવસ્થિતને પ્રાસુક અને એષણીય આહાર વડે ધર્મધૂરાના વહન માટે ભોજન કરનારને પણ અધ્યાસના છે.

હવે નયદ્વાર કહે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૮૧ + વિવેચન -

પર્વતના ઝરણાનું જળ પામીને ક્ષુધા આદિ પરીષહો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને નૈગમ નય પરીષહ કહે છે. જો તે ક્ષુધાદિ ઉત્પાદક વસ્તુ ન હોત તો ક્ષુધા આદિ જ ન થાય. તેના અભાવે શું કોણ સહન કરશે, તેથી પરીષહનો અનુભવ જ થાય. તેથી તેના ભાવ ભાવિત્વથી પરીષહમાં તે પ્રધાન હોવાથી જ પરીષહ છે. -x-x-

બધાં ભેદોને કહેવા શક્ય નથી, તેથી કેટલાંક જ ભેદ કહે છે. તેમ બાકીના નયોમાં યથોક્ત શંકામાં કહેવું.

વેદના - ક્ષુધાદિ જનિત અસાતા વેદના, તેનાથી ઉત્પાદક પરીષહ. -x-x- વેદના - ક્ષુધાદિ અનુભવરૂપ છે. તેને આશ્રીને જીવમાં પરીષહ થાય તેમ ઋજુસૂત્રનય પણ માને છે. ઇત્યાદિ -x-x- તે જીવનો ધર્મ હોવાથી જીવમાં કહ્યો, અજીવમાં વેદના ન હોય, તેથી જીવમાં પરીષહ કહે છે. (નયના જ્ઞાન વિના આ વ્યાખ્યાઓ સમજવી કઠીન છે, માટે લખતા નથી) હવે વર્તના દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૮૨ + વિવેચન -

ઉત્કૃષ્ટ પદે વિચારતા ૨૦ પરીષહો પ્રાણીને વર્તે છે. જઘન્યપદને આશ્રીને એક પરીષહ છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ પદે ૨૨ - એક સાથે ન વર્તે, તે કહે છે - શીત અને ઉષ્ણ, ચર્ચા

અને નૈષેધિકી એક કાળે ન વર્તે, કેમકે પરસ્પર પરિહાર સ્થિતિલક્ષણત્વથી આમ કહ્યું તેથી યુગપત્ ન વર્તે -x-x- (શંકા) નૈષેધિકીવત્ શય્યા પણ ચર્યાથી કેમ વિરુદ્ધ ન થાય ? નિરોધ - બાધાદિથી તો અંગનિકાદિથી પણ તેના સંભવથી નૈષેધિકી, સ્વાધ્યાય આદિની ભૂમિ. તે પ્રાયઃ સ્થિરતામાં જ અનુજ્ઞાતા છે, તેથી તેનો જ ચર્યા સાથે વિરોધ થાય. હવે કાળદ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૮૩ + વિવેચન -

વર્ષલક્ષણ કાળ પરિમાણને આશ્રીને પરીષદ થાય છે, તેમ નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનયના મતથી ઉક્ત વ્યાયથી તેની ઉત્પાદક વસ્તુ પણ પરીષદને ઘસે છે, તેથી આટલી કાળસ્થિતિ સંભવે છે. પ્રાકૃતત્વથી તે અંતર્મુહૂર્ત થાય છે. ઋજુસૂત્રથી વિચારતા તે વેદના પરીષદ જ કહે છે. તે ઉપયોગ રૂપ છે ઉપયોગ આંતર્મુહૂર્તિક જ છે. આદિ ત્રણ ભેદના મતથી એક સમય પરીષદ થાય છે, તે પણ ઉક્ત નીતિથી વેદના ઉપયુક્ત આત્માને જ પરીષદ માને છે. -x-

વર્ષાગ્રતઃ ત્રણના પરીષદને દૃષ્ટાંતથી કહે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૮૪ + વિવેચન -

કંડૂતિમ્ - ખંજવાળ, ભોજન અરૂચિરૂપ, આંખમાં દુઃખનો અનુભવ, પેટમાં શૂળાદિ વેદનારૂપ, ખાંસી, શ્વાસ, તાવ એ વેદના ૭૦૦ વર્ષ સહેલ છે. આના વડે સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું ઉદાહરણ સૂચવેલ છે. તે મહાત્માની શક્યે પ્રશંસા કરી. તે ન સહન થવાથી બે દેવો આવ્યા. તેમણે શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થયાનું સનત્કુમારને કહ્યું. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં રાજ્યને છોડીને દીક્ષા લીધી. પ્રતિક્ષણ નવો-નવો સંવેગ વધતો ગયો. મધુકરવૃત્તિથી જ જેવા પ્રાપ્ત થાય તેવા અન્ન, પાન વડે સમભાવે ઉપરોક્ત સાતે વેદનાથી પીડાતા શરીર છતાં સંયમથી જરા પણ ચલિત ન થાય. ફરી તેના સત્વની પરીક્ષા માટે વૈદ્યનો વેશ લઈ તે દેવો આવ્યા. તેમને સ્વલબ્ધિથી સુવર્ણ જેવી આંગળી સનત્કુમારમુનિએ બતાવી. પછી પૂર્વના કરેલા કર્મો વેદાય છે એવા સંવેગ ઉત્પાદક આગમ વચનો કહીને મોકલ્યા ત્યારે શક્યે સ્વયં આવીને અભિવંદિત કર્યા.

હવે પરીષદના ક્ષેત્ર વિષયક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૮૫ + વિવેચન -

લોકમાં અને સંસ્તારકમાં ઋજુસૂત્ર સુધી, આના પૂર્વાર્હના સૂચકપણાથી વિશુદ્ધ નૈગમનયના મતથી લોકમાં પરીષદો કહ્યા. તેને મુનિ નિવાસભૂત ક્ષેત્રમાં પણ સહન કરે, બીજા અર્થમાં ચૌદ રાજલોકમાં સહન કરે. આ પણ વ્યવહારદર્શનથી કહ્યું. યાવત્ અત્યંત વિશુદ્ધ નૈગમના મતે ઉપાશ્રયના એક દેશમાં આ પરીષદો સહન કરે. -x- સંગ્રહનયના મતે સંસ્તારકમાં પરીષદો કહ્યા. સંગ્રહ કરે તે સંગ્રહ તે નિરુક્તિથી સંગ્રહને આશ્રીને જ આધાર માને છે. સંસ્તારકમાં જ મુનિના શરીર પ્રદેશ વડે સંગૃહિત થાય છે. ઉપાશ્રયનો એક દેશ નહીં, તેથી સંસ્તારકેજ આનો પરીષદ કહ્યો. ઋજુસૂત્ર કહે છે જે આકાશ પ્રદેશમાં આત્મા અવગાદ છે, તેમાં જ પરીષદ છે. કેમકે સંસ્તારકાદિ

પ્રદેશ તેના અણુ વડે જ વ્યાપ છે. શબ્દાદિ ત્રણ નયના મતે આત્મામાં પરીષદ થાય છે.
-x-x-x- હવે ઉદ્દેશાદિ ત્રણ દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૮૬ + વિવેચન -

ઉદ્દેશાય તે ઉદ્દેશ, ગુરુના વિવક્ષિતાર્થના સામાન્ય અભિધાયક વચન, જેમ કે
- “આ બાવીશ પરીષદો” શિષ્યની પૃચ્છા - ગુરુના ઉદ્દિષ્ટ અર્થ વિશેષમાં શિષ્યની
જિજ્ઞાસા, પુનઃ પ્રક્રમથી વચનને જાણવી. જેમકે તે બાવીશ પરીષદો કયા છે ? નિર્દેશ
- તે “આ નિશ્ચે ૨૨ - પરીષદો છે. આના વડે શિષ્યના પ્રશ્ન પછી ગુરુનો ઉત્તર તે
નિર્દેશ એમ અર્થથી કહ્યું. -x-x- આ રીતે દ્વારના વર્ણનથી નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો.
હવે ‘સૂત્રસ્પર્શ’ એ છેલ્લા દ્વારનો સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર છે. તે સૂત્રના
હોવાથી થાય, તેથી સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૯/૧

હે આયુષ્યમાન્ ! મેં સાંભળેલ છે કે - ભગવંતે આ પ્રમાણે કહેલ છે.
નિશ્ચે આ બાવીશ પરીષદો છે, જે કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવંત મહાવીર
વડે કહેવાયેલ છે. જેને સાંભળીને, જાણીને, પરિચિત કરી, પરાજિત કરી
ભિક્ષાચર્યાને માટે પર્યટન કરતા મુનિ, પરીષદોથી સ્પૃષ્ટ થવા છતાં
વિચલિત ન થાય.

● વિવેચન - ૪૯/૧

શ્રુતમ્ - સાંભળેલ છે, અવધારેલ છે. મારા વડે. આયુષ્યમાન્ ! એ શિષ્યને
આમંત્રણ છે. કોણે કોને કહ્યું ? સુધર્માસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને બધાં જીવોની ભાષામાં
વ્યાપ્તિ વડે કહેલ છે. -x- આ લોકમાં કે પ્રવચનમાં નિશ્ચે અર્થાત્ આ જિનપ્રવચનમાં
બાવીશ પરીષદો છે. શ્રુતમ્ કહેવાથી - બીજાને અવધારવાનું કહેતા પોતે પણ અવધારેલ
છે, બીજાને પ્રતિપાદનીય છે, તેમ કહે છે. -x-x- આના વડે અર્થથી અનંતરાગમત્વ
કહ્યું. “ભગવંત દ્વારા” - આ શબ્દ વડે બોલનારના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણવાનપણાને
સૂચવીને પ્રકૃત વચનનું પ્રામાણ્ય જણાવવાને માટે વક્તાનું પ્રામાણ્ય કહ્યું. કેમકે વક્તાનું
પ્રામાણ્ય જ વચન પ્રામાણ્યમાં નિમિત્ત છે. -x- ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ કહીને પ્રસ્તુત
અધ્યયનનો પ્રામાણ્ય નિશ્ચય કહે છે. કેમકે સંદિગ્ધ વક્તાના ગુણવત્ત્વમાં વચનના
પ્રામાણ્યમાં પણ સંદેહ થાય છે. -x-x-x- અથવા આઉસંતોષ્ટા એ ભગવનનું વિશેષણ
છે. આયુષ્યવાળા ભગવંત અર્થાત્ ચીરંજીવી, આ મંગલ વચન છે. અથવા
પરાયર્થવૃત્તિઆદિ વડે પ્રશસ્ત આયુનું ધારણ કરવા પણું, પણ મુક્તિ પામીને પણ તીર્થની
હાનિ જોઈને ફરી આવવાપણું નહીં -x- આના વડે તેમના રાગાદિ દોષના અભાવથી
તેમના વચનનું પ્રામાણ્ય કહ્યું.

અથવા આવસંતોષ્ટા “મારા વડે”નું વિશેષણ છે. તેથી ગુરુએ દર્શાવેલી મર્યાદા
વડે વસતા, આના વડે તત્ત્વથી ગુરુમર્યાદા વર્તીત્વરૂપથી ગુરુકૂલવાસનું વિધાન અર્થથી
કહ્યું. કેમકે જ્ઞાનાદિ હેતુ છે. -x- અથવા આમુસંતોષ્ટા - ભગવંતના ચરણકમળમાં

ભક્તિ વડે બંને હાથ જોડીને સ્પર્શના કરવી. આના વડે એમ જણાવે છે કે - સમસ્ત શાસ્ત્રો ભણ્યા પછી પણ ગુરુના વિશ્રામણાદિ વિનયકૃત્યને ન છોડવું જોઈએ. -x- અથવા આઉસંતોડા - શ્રવણવિધિની મર્યાદાવડે ગુરુને સેવવા-આરાધવા વડે. અમ્ના દ્વારા જણાવ્યું કે - વિદિપૂર્વક ગુરુની પાસે ઉચિત દેશે રહીને જ સાંભળવું, પણ જેમ તેમ નહીં. -x-x-

આગળ કહે છે - ભગવંત વડે બાવીશ પરીષહો કહેવાયા. તો તે શું પોતે જાણ્યા કે પુરુષ વિશેષથી જાણ્યા ? શ્રમણ ભગવંત મહાવીર વડે સૂત્રત્વથી કહેવાયા. તેમાં - શ્રમ પામે તે શ્રમણ - તપસ્વી -x-x-x- ભગવંત - સમગ્ર જ્ઞાન - ઐશ્વર્યાદિ સૂચક સર્વજ્ઞતા ગુણ યોગિત્વ કહ્યું -x-x- કેમકે અસર્વજ્ઞ યથાવત્ સોપાય હેય - ઉપાદેયના તત્ત્વવિદ્ હોતા નથી. સોપાય હેયોપાદેયતત્ત્વ વેદન સર્વજ્ઞતા વિના ના સંભવે. મહાવીર - શક્ય કરેલ આ નામ વાળા છેલ્લા તીર્થંકર. કાશ્યપ - કાશ્યપ ગોત્રવાળા. આના વડે નિયત દેશ કાળ કુળ જણાવીને સકલ દેશ કાલ કલાવ્યાપી પુરુષ અદ્વૈતનું નિરાકરણ કરેલ છે. -x-x- પ્રવિદિત - પ્રકર્ષથી સ્વયં સાદાત્કારિત્વ લક્ષણથી જ્ઞાતા. સ્વયં સાદાત્કારી -x-x- અર્થાત્ બીજા કોઈ પુરુષ વિશેષથી આ જાણેલ નથી, કેમકે ભગવંત સ્વયં સંબુદ્ધ છે. આપૌરુષેય આગમથી પણ જાણેલ નથી, કેમકે તે અસંભવ છે. -x-x-x-

તે પરીષહો કેવા છે ? જે પરીષહોને ભિક્ષુ ગુરુની પાસે સાંભળીને, યથાવત્ જાણીને, પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી પરિચિત કરીને, સર્વથા તેના સામર્થ્યને હણીને, ભિક્ષુચર્યા - વિહિત ક્રિયાસેવન વડે, બધે વિચરતો પરીષહો વડે આશ્લિષ્ટ થતાં, વિવિધ પ્રકારે સંયમ શરીર ઉપધાતથી વિનાશને ન પામે. ભિક્ષાચર્યાનો અર્થ ભિક્ષા અટનમાં ફરતો, પણ કર્યો છે. કેમકે પ્રાયઃ ભિક્ષા અટનમાં પરીષહો ઉદીરાય છે. ઉદેશ કહ્યો. હવે પૃષ્ઠા કહે છે -

● સૂત્ર - ૪૯/૨

તે બાવીશ પરીષહો કયા કહ્યા છે ? તે બાવીશ પરીષહો જે ભગવંત મહાવીરે કહ્યા છે, તે નિશ્ચે આ પ્રમાણે છે -

● વિવેચન - ૪૯/૨

અનંતર સૂત્રમાંકહેવાયેલા તે પરીષહોના નામો શું છે ? આ પૃષ્ઠા કહી, હવે તેનો નિર્દેશ કહે છે - અનંતર કહેવાનાર હોવાથી, હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ ધારવા, તે પૂછેલા બાવીશ પરીષહો, આ છે -

● સૂત્ર - ૪૯/૩

(૧) ક્રુષ્ણ પરીષહ, (૨) વૃષ્ણ પરીષહ, (૩) શીત પરીષહ, (૪) ઉષ્ણ પરીષહ, (૫) દંશમશક પરીષહ, (૬) અચેલ પરીષહ, (૭) અરતિ પરીષહ, (૮) સ્ત્રી પરીષહ, (૯) ચર્યા પરીષહ, (૧૦) નિષધા પરીષહ, (૧૧) શય્યા પરીષહ, (૧૨) આકોશ પરીષહ, (૧૩) વધ પરીષહ, (૧૪) યાયના પરીષહ, (૧૫) અલાભ પરીષહ, (૧૬) રોગ પરીષહ, (૧૭)

તૃણસ્પર્શ પરીષદ, (૧૮) જલ્લ પરીષદ, (૧૯) સત્કારપુરસ્કાર પરીષદ, (૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષદ, (૨૧) અજ્ઞાન પરીષદ, (૨૨) સમ્યક્ત્વ પરીષદ.

● વિવેચન - ૪૬/૩

દુધા, તૃષા આદિ બાવીશ પરીષદો સૂત્રમાં બતાવ્યા. તેના શબ્દોની વ્યાખ્યા વૃત્તિકાર કહે છે :-

(૧) દિગિંછા - ભુખ, તે અત્યંત વ્યાકુળત્વનો હેતુ છે. તો પણ સંયમભીરુતાથી આહાર પરિપાકાદિ વાંછાને નિવારીને સર્વ પ્રકારે સહન કરવું તે દિગિંછા પરીષદ. (૨) પીવાની ઇચ્છા તે પિપાસા, (૩) શીત - ઠંડીનો સ્પર્શ, (૪) ઉષ્ણ - ઉનાળા આદિના તાપ રૂપ, (૫) દંશ - ડસે કે ડંખ મારે તે અને મશક - મારવાને શક્તિમાન, દંશ મશક, ઉપલક્ષણથી 'જૂ' વગેરે. (૬) અચેલ - જિનકલ્પિકાદિને વસ્ત્રનો અભાવ, બીજાને અલ્પમૂલ્ય વસ્ત્ર પણ અચેલ જ છે, (૭) રતિ - રમણ, સંયમ વિષયક ધૃતિ, તેનાથી વિપરીત તે અરતિ. એ બધાં પરીષદો જાણવા.

(૮) સ્ત્રી - તેનામાં થતા રોગને કારણે ગતિ વિભ્રમ, ઇંગિત આકાર વિલોકનમાં પણ - ત્વચા, લોહી, માંસ, મેદ, સ્નાયુ, અસ્થિ, શિરા, વ્રણ વડે દુર્ગંધી છે. સ્તન, નયન, જઘન, વદન, ઉરૂમાં મૂર્છિત થઈને સુરૂપ માને છે. -x- આ બધાં પરિષદમાણત્વથી પરીષદ હોવાથી સ્ત્રી પરીષદ કહ્યો.

(૯) ચર્યા - ગ્રામાનુગ્રામ વિહરણ રૂપ (૧૦) નિષેધ કરવાથી નિષેધ - પાપકર્મનો અને ગમનાદિ ક્રિયાનો, તે જેનું પ્રયોજન છે તે નૈષેધિકી અર્થાત્ શ્મશાન આદિ સ્વાધ્યાયાદિની ભૂમિ તે નિષેધા. (૧૧) જેમાં રહેવાય આદિ તે શય્યા એટલે ઉપાશ્રય, (૧૨) આક્રોશ કરવો તે આક્રોશ - અસત્યભાષા રૂપ, (૧૩) હનન તે વધ - તાડના. (૧૪) માંગવું તે યાચના - પ્રાર્થના (૧૫) પ્રાપ્ત ન થવું તે અલાભ, (૧૬) રોગ-કુષ્ઠ આદિ રૂપ, (૧૭) તરે છે તે તૃણ, તેનો સ્પર્શ તે તૃણસ્પર્શ. (૧૮) જલ્લ - મેલ. આ બધાંને પરીષદ કહ્યા છે.

(૧૯) સત્કાર - વસ્ત્રાદિ વડે પૂજન, પુરસ્કાર - અભ્યુત્થાન, આસનદાન આદિથી. અથવા બધાં જ અભ્યુત્થાન, અભિવાદન, દાનાદિરૂપ પ્રતિપત્તિ તે સત્કાર, તેના વડે પુરસ્કરણ તે સત્કાર પુરસ્કાર. તે બંને અથવા તે જ પરીષદ છે. (૨૦) પ્રજ્ઞા, (૨૧) અજ્ઞાન. તેમાં જેના દ્વારા વસ્તુતત્ત્વ વિચારાય છે, તે પ્રજ્ઞા અર્થાત્ સ્વયં વિમર્શપૂર્વક વસ્તુ પરિચ્છેદ. જેના વડે વસ્તુતત્ત્વ જણાય છે, તે જ્ઞાન - સામાન્યથી મતિ આદિ, તેનો અભાવ તે અજ્ઞાન. (૨૨) દર્શન - સમ્યક્ત્વ, તે જ ક્રિયાદી વાદીના વિચિત્ર મત સાંભળવા છતાં પણ સમ્યક્ રીતે સહેવો - નિશ્ચલ ચિત્તાથી ધારણ કરવો તે દર્શન પરીષદ. આ રીતે નામથી પરીષદો જણાવીને, તેને જ સ્વરૂપથી જણાવવા કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૦

કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવંત મહાવીરે પરીષદોના જે ભેદ બતાવેલ છે, તે હું તમને કહું છું. તે તમે અનુક્રમે મારી પાસેથી સાંભળો.

● વિવેચન - ૫૦

અનંતરોક્ત પરીષદોની પ્રવિભક્તિ - સ્વરૂપ સંમોહ અભાવરૂપ વિભાગો ભગવંત મહાવીરે પ્રરૂપેલ છે. તે પરીષદ પ્રવિભક્તિને તમને પ્રતિપાદિત કરીશ, તે કમથી હું ઉદાહૃત કરું છું. “કાશ્યપે કહેલ છે” એ વચન શિષ્યનો આદર બતાવવાનો છે. ક્ષુધા પરીષદ દુઃસહ હોવાથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૧, ૫૨

ભુખથી પીડાતા દેહવાળો તપસ્વી ભિક્ષુ, મનોબળથી યુક્ત યર્ષ, ફળ આદિ ન છેદે, ન છેદાવે. ન સ્વયં સંધે, ન સંધાવે.... ક્ષુધા વેદનાથી કાકજંઘા સમાન શરીર દુર્બળ યર્ષ જાય, કૃશ યર્ષ જાય, ધમનીઓ દેખાવા લાગે તો પણ અશન-પાનનો માત્રાજ્ઞ અદીમનથી વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૫૧, ૫૨

ભુખ વડે સર્વાંગી સંતાપ તે દિગિંછા પરિતાપ, તેના વડે - બુભૂક્ષા વ્યાપ્ત શરીર હોય, જેને તપ છે તેવા તપસ્વી, વિકૃષ્ટ અટ્ટમાદિ તપ - અનુષ્ઠાનવાળા, તેવા ગૃહસ્થો પણ હોય તેથી કહે છે - ભિક્ષુ - સાધુ, તે પણ સંયમ વિષયક બળ વાળો હોય તે ફલ આદિને સ્વયં ન છેદે, ન છેદાવે. સ્વયં સંધે નહીં, સંધાવે નહીં, ઉપલક્ષણથી બીજા છેદનાર કે સંધનારને ન અનુમોદે, તેથી જ સ્વયં ખરીદે નહીં, ખરીદાવે નહીં, ખરીદનારને અનુમોદે નહીં, ભુખથી પીડાવા છતાં નવકોટિશુદ્ધિને ધારણ કરે.

કાલી - કાકજંઘા, તેના પર્વો મધ્યે સ્થૂળ અને પાતળા હોય છે. તે કાલીપર્વ સમાન ઘુંટણ - કૂર્પરાદિ જેમાં છે, તથાવિધ શરીર અવયવોથી સમ્યક્ પણે તપરૂપ લક્ષ્મીથી દીપે છે તે “કાલીપર્વાગસંકાશ” કહેવાય. -x-x- તે જ વિકૃષ્ટ તપો અનુષ્ઠાનથી જેના લોહી - માંસાદિ સુકાઈ ગયા છે, હાડ અને ચામ માત્ર રહ્યા છે, તેથી જ કૃશ શરીરી, ધમનિ - શિરા વડે વ્યાપ્ત છે. તેવા ધમનિસંતત, એવા પ્રકારની અવસ્થામાં પણ, પરિમાણરૂપ માત્રાને જાણ છે - અતિ લોલુપતાથી નહીં - તે ઓદનાદિ અશન અને સૌવીરાદિ પાનનો માત્રજ્ઞ, અનાકુલચિત્ત યર્ષ સંયમ માર્ગમાં વિચરે. અર્થાત્ ક્ષુધાથી અતિ બાધિત થવા છતાં નવકોટી શુદ્ધિ આહારને પામીને પણ લોલુપ ન બને કે તેની અપ્રાપ્તિમાં દૈન્યવાન ન બને એ પ્રમાણે ક્ષુધા પરીષદ સહ્યો છે, તેમ કહેવાય અને ‘સૂત્ર સ્પર્શ’ એ તેરમાં દ્વાર સંબંધી નિર્ચુક્તિ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૮૭, ૮૮ + વિવેચન -

નિર્ચુક્તિ વિશે વિશેષ સ્પષ્ટતા કરતાં વૃત્તિકાર કહે છે - કુમારક આદિ વડે પ્રત્યેક બાવીશે પણ પરીષદોના ઉદાહરણ કહે છે તેથી બતાવે છે કે - કુમારક એટલે ક્ષુલ્લક, લોડા - લયન, મહલ્લય - આર્યરક્ષિતના પિતા, આનું સૂત્ર સ્પર્શિત્વ સૂત્રસૂચિત ઉદાહરણના પ્રદર્શકત્વથી છે. અહીં નિર્ચુક્તિકાર જે ‘ન દિજ્ઞે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર અવયવ સૂચિત કુમારક ઇત્યાદિ દ્વારમાં કહેલ ક્ષુધા પરીષદનું ઉદાહરણ કહે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૮૯ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી વૃત્તકાર જણાવે છે - તે કાળે તે સમયે ઉજ્જૈની નગરીમાં હસ્તિમિત્ર નામે ગાથાપતિ હતો. તેની પત્ની મૃત્યુ પામેલી. તેનો પુત્ર હસ્તિભૂતિ નામે બાળક હતો. તે તેને લઈને પ્રવ્રજિત થયો. તે બંને કોઈ દિવસે ઉજ્જૈનથી ભોગકટ જવા નીકળ્યા. અટવી મધ્યમાં તે વૃદ્ધનો પગ કાંટાથી વિંધાયો. તે અસમર્થ થયો. તેણે સાધુઓને કહ્યું - તમે નીકળો, અટવી પાર કરી દો. હું મહાકષ્ટમાં પડેલ છું. જો તમે મને વહન કરશો, તો વિનાશ પામશો. હું ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. તે હસ્તિમિત્રમુનિ ગિરિકંદરાના એક પડખે ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરી રહ્યા. સાધુઓએ વિહાર કર્યો. તે ક્ષુલ્લકમુનિએ કહ્યું કે - હું અહીં રહેવા ઇચ્છુ છું. તેને બીજા સાધુ બળપૂર્વક લઈ ગયા. થોડે દૂર ગયા ત્યારે સાધુઓ વિશ્રામ કરવા રહ્યા ત્યારે ક્ષુલ્લકમુનિ નીકળીને વૃદ્ધ સાધુ પાસે પાછો આવી ગયો.

વૃદ્ધ સાધુએ પૂછ્યું - તું કેમ આવી ગયો ? અહીં તું મરી જઈશ. તે વૃદ્ધ સાધુ વેદનાથી પીડાઈને તે જ દિવસે કાળ પામ્યા. ક્ષુલ્લકમુનિ તે જાણતા ન હતા કે વૃદ્ધે કાળ કર્યો છે. તે વૃદ્ધ મુનિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. પછી તેણે અવધિજ્ઞાન પ્રયોજ્યું - મેં શું આપેલ છે કે તપ કર્યો છે ? જેટલામાં પોતાનું શરીર જોયું, ત્યાં ક્ષુલ્લક સાથે વાત કરતાં રહ્યો. તેણે કહ્યું - હે પુત્ર ! ભિક્ષા માટે જા. ક્ષુલ્લકે પૂછ્યું - ક્યાં ? દેવે કહ્યું - આ ધવ, વ્યગ્રોઘાદિ વૃક્ષો છે. અહીં તેના નિવાસીએ રસોઈ કરી છે, તેઓ તને ભિક્ષા આપશે. સારું, એમ કહીને નીકળ્યો. વૃક્ષની નીચે 'ધર્મલાભ' આપે છે. પછી અલંકાર સહિત હાથ નીકળીને ભિક્ષા આપે છે. એ પ્રમાણે રોજેરોજ ભિક્ષાને ગ્રહણ કરતો રહે છે. યાવત્ તે સાધુઓ તે દેશમાં દુકાળ પડતાં ફરી પણ ઉજ્જૈની દેશે પાછા જતાં તે જ માર્ગેથી આવતા, બીજા સંવત્સરમાં તે પ્રદેશમાં જતા, તેમણે ક્ષુલ્લકમુનિને જોયા.

તેને સાધુઓએ પૂછતા તે બોલ્યો કે વૃદ્ધ સાધુ પણ અહીં રહે છે. જઈને જોયું તો શુષ્ક શરીર દેખાયું. તેઓએ જાણ્યું કે - દેવ વડે અનુકંપા કરાઈ છે. અહીં વૃદ્ધે ક્ષુધા પરીષદ સહન કર્યો, પણ ક્ષુલ્લકમુનિએ ન સહન કર્યો. અથવા ક્ષુલ્લકે પણ સહન કર્યો, તેને એવો ભાવ ન થયો કે - મને ભિક્ષા મળી નથી. પછી તે ક્ષુલ્લકમુનિને સાધુ લઈ ગયા. જે રીતે તેઓએ પરીષદ સહન કર્યો તે રીતે વર્તમાનમાં મુનિએ પણ સહન કરવો. ક્ષુધા પરીષદ કહ્યો. એ પ્રમાણે સહન કરતા ન્યૂનકુક્ષીતાથી કે એપણીય આહારાર્થે પર્યટન કરતાં શ્રમ આદિથી અવશ્ય તૃષ્ણા લાગે છે. તેને સમ્યક્પણે સહન કરવી જોઈએ, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૩, ૫૪

અનાચારમાં જુગુપ્સા રાજનાર, લજ્જાવાન સંયમી મુનિ તૃષ્ણાથી પીડિત થતાં પણ સચિત્ત જળને ન સેવે, પણ અચિત્ત જળની ગવેષણા કરે.... આવાગમન શૂન્ય નિર્જન માર્ગમાં પણ તીવ્ર તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ થવા છતાં અને મોઢું પણ સૂકાઈ જાય તો પણ અદીન ભાવે તે પરીષદને સહન કરે.

● વિવેચન - ૫૩, ૫૪

ઉક્ત વિશેષણવાળો ભિક્ષુ ક્ષુધા પરીષહથી સ્પૃષ્ટ તૃષાથી પીડિત હોય, તે અનાચારની દુગ્ધા કરનારો, તેથી જ અવામ - પ્રામ સંયમ - પાંચ આશ્રવાદિથી વિરમણરૂપ છે તેવો અથવા લજ્જા અને સંયમ વડે અર્થાત્ સમ્યગ્ ચતના કરે છે - કૃત્ય પ્રતિ આદરવાન થાય છે, તે લજ્જા સંયત તે આવા પ્રકારનો મુનિ શીતળ અર્થાત્ સ્વરૂપસ્થ, સ્વકીય આદિ શસ્ત્ર વડે ન હણાયેલ અર્થાત્ અપ્રાસુક એવું જળ તે શીતોદક એવું પાન આદિ ન લે. પરંતુ અગ્નિ આદિ વડે વિકારને પ્રામ પ્રાસુક જળની ગવેષણાને માટે તથાવિધ કુળોમાં પર્યટન કરે અથવા એષણા સમિતિને આચરે અર્થાત્ પુનઃ પુનઃ સેવે. -x- કદાચિત જનાકુળ જ નિકેતનાદિમાં લજ્જાથી સ્વસ્થ રહે, તેથી આ પ્રમાણે કહે છે -

દિબ્જ - અપગત, આપાતા - અન્યથી અન્ય, આગમન રૂપ, લોકોના અર્થાત્ આવાગમન શૂન્ય, એવા માર્ગમાં જતાં. કેવો થઈને ? અત્યંત આકુળ શરીરી, કઈ રીતે ? અતિશય તૃષાવાળો પરિશુષ્ક મુખાદિથી તૃષા પરીષહને સહન કરે. મનોયોગાદિને આશ્રીને સર્વ પ્રકારે સંયમ માર્ગમાં ચાલે.

વિવિક્ત દેશમાં રહેલો પણ અત્યંત તરસથી અસ્વાસ્થ્યને પામેલો પણ ઉક્ત વિધિને ઉલ્લંઘે છે. પછી તૃષાપરીષહ સહન કરે છે. આ રીતે નદી દ્વારને અનુસરતો શીતોદક ન સેવે, ઇત્યાદિ સૂત્ર અવયવ સૂચિતને નિર્યુક્તિ કૃત દેષ્ટાંત કહે છે-

● નિર્યુક્ત - ૯૦ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી જણાવતા વૃત્તિકાર નોંધે છે - અહીં જે ઉદાહરણ છે, તે કિંચિત પ્રતિપક્ષથી, કંઈક અનુલોમથી છે.

ઉજ્જૈની નામે નગરી હતી. ત્યાં ધનમિત્ર નામે વણિક રહેતો હતો, તેને ધનશર્મા નામે પુત્ર હતો. તે ધનમિત્રએ તેના પુત્ર સાથે દીક્ષા લીધી. કોઈ દિવસે તે સાધુઓ મધ્યાહ્નવેળાએ એલકાક્ષમાર્ગે નીકળ્યા. તે બાળમુનિ તૃષિત થયેલ. તે પણ તેના પિતા સ્નેહાનુરાગથી પાછળ આવે છે, સાધુઓ પણ આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં નદી આવી. પછી તેણે કહ્યું - જા પુત્ર ! આ પાણી પી. તે વૃદ્ધ પણ નદીને ઉતરતા વિચારે છે - હું કંઈક સરકું, એટલામાં આ બાળમુનિ પાણી પીએ. મારા હોવાની શંકાથી પીશે નહીં, તેથી એકાંતમાં પ્રતીક્ષા કરે છે. જેટલામાં બાળમુનિએ નદીને પ્રાપ્ત કરી, પાણી ન પીધું. કેટલાક કહે છે - તેણે અંજલિમાં પાણી લીધું, ત્યાં તેને વિચાર આવ્યો કે - હું આ પાણી પીઉં, પછી થયું કે હું કઈ રીતે આ જીવોને પી શકું ? ન પીધું. તૃષાથી પીડાઈને કાળધર્મ પામ્યા. દેવલોકે ઉત્પન્ન થયા.

તે દેવે અવધિજ્ઞાન પ્રયોજ્યુ, તેટલામાં બાળમુનિનું શરીરને જોયું. તેમાં પ્રવેશ કર્યો. વૃદ્ધ સાધુની પાછળ ગયો. વૃદ્ધ પણ ચાલ્યો. પછી તે દેવે તે સાધુઓ માટે ગોકુળ વિકુલ્યું. સાધુઓ પણ તે વ્રજિકામાં છાસ આદિ ગ્રહણ કરે છે એ પ્રમાણે વ્રજિકાની પરંપરાથી યાવત્ જનપદને પામ્યા. છેલ્લા વ્રજિકામાં તે દેવે જ્ઞાનનિમિત્તે વિંટિકા

વિસ્મારિત કરી, એક સાધુએ તે વિંટિકા જોઈ, પછી તેઓએ જાણ્યું, પછી તે દેવે સાધુને વંદના કરી, પણ વૃદ્ધ સાધુને ન વાંધા. પછી સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. આમના વડે હું ત્યજાયો, મને કહેલ કે - તું આ પાણી પી. જે મેં પીધું હોત તો હું સંસારમાં ભ્રમત. આ પ્રમાણે તૃષ્ણા પરિષ્કંધ સહેવો.

દુધા, પિપાસા સહન કરનારના શરીરમાં નિત્ય શીતકાળમાં શીત-ઠંડીનો સંભવ છે, તેથી શીત પરીષ્કંધને કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૫, ૫૬

વિચરતા અને વિરત એવા રૂક્ષ શરીરી ઘર્ષ વિચરતા મુનિને શીતકાલાદિમાં શીતનો સ્પર્શ થાય છે, તો પણ જિનશાસનને સમજીને પોતાની ચથોચિત મર્યાદાનું કે સ્વાધ્યાયાદિ પ્રાપ્ત કાળનું ઉલ્લંઘન ન કરે... શીત લાગતા મુનિ એવું ન વિચારે કે મારી પાસે શીતનું નિવારણ નથી. શરીરનું કોઈ ભાગ - વસ્ત્રાદિ નથી, હું અગ્નિનું સેવન કરું.

● વિવેચન - ૫૫, ૫૬

ગ્રામાનુગ્રામ કે મુક્તિ પથે જતાં અથવા ધર્મનું આસેવન કરતો. વિરત - અગ્નિ સમારંભાદિથી નિવૃત્ત અથવા આસક્તિ રહિત, રૂક્ષ - સ્નાન અને સ્નિગ્ધ ભોજનાદિના પરિહારથી રૂક્ષ, શીત વડે અભિદ્રવિત થાય, વિશેષથી ઠંડી વડે પીડાય છે. ક્યારે ? શીતકાલાદિમાં અથવા પ્રતિમા સ્વીકારેલ હોય ત્યારે. પછી શું ? વેલા - સીમા, મર્યાદા, સેતુ. શીત સહન કરવા રૂપ મર્યાદાને ન ઉલ્લંઘે. અથવા અપધ્યાન રૂપ સ્થાનાંતર સર્પણાદિ વડે ન ઉલ્લંઘે. અહીં શું ઉપદેશ કરે છે ? તેથી કહે છે - ભવ આવર્તમાં પડે છે, પાપબુદ્ધિ ઉક્ત રૂપ મર્યાદા અતિક્રમકારી છે, તેથી સદ્બુદ્ધિ વડે આ પાપબુદ્ધિ પરિહરવી. અથવા વેલા - સ્વાધ્યાયાદિ કાળ રૂપ, તેને ઉલ્લંઘીને, “ઠંડી વડે હું પીડાઉં છું” એ પ્રમાણે તપસ્વી મુનિ બીજે સ્થાને ન જાય. કેમ ? જિનાગમમાં - જીવ અન્ય છે અને શરીર અન્ય છે એમ સાંભળીને. પૂર્વે નરકાદિમાં ઘણી વેદના અનુભવી છે.

વળી મારી પાસે શીત - વાતાદિ નિવારણ મકાન આદિ નથી. તેમ ન વિચારે, શીત આદિથી રક્ષક વસ્ત્ર, કંબલાદિ નથી માટે હું અગ્નિને સેવું, તેમ ન વિચારે. વિચારવાનો જ નિષેધ છે, તો સેવવાની વાત જ ક્યાં રહી ? આ લયનહાર છે. તેમાં “મુનિ મર્યાદા ન ઓળંગે” ઇત્યાદિ સૂત્ર અવયવ સૂચિત દેષ્ટાંત કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૯૧ - વિવેચન

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃદ્ધવિવરણથી વૃત્તિકારશ્રી જણાવે છે - રાજગૃહ નગરમાં ચાર મિત્રો વણિજની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યા. તેઓ ભદ્રબાહુસ્વામી પાસે ધર્મ સાંભળીને પ્રવ્રજિત થયા. તેઓ ઘણું શ્રુત ભણીને અન્યદા કોઈ દિવસે એકાકી વિહાર પ્રતિમાવાળા થયા. તેની સમાપ્તિ પછી વિચરતા ફરી પણ રાજગૃહ નગરે આવ્યા. હેમંતઋતુ વર્તતી હતી. તેઓ ભિક્ષા કરી ત્રીજી પોરિસિમાં નિવૃત્ત થયા. વૈભારગિરિના

માર્ગે જવાનું હતું. તેમાં પહેલાને ગિરિગુફા દ્વારે છેલ્લા પોરિસિ થઈ, તે ત્યાં જ રહ્યો. બીજાને ઉદ્યાનમાં, ત્રીજાને ઉદ્યાન નજીક, ચોથાને નગરાભ્યાસમાં થઈ. જે ગિરિગુફા પાસે હતો તે ઠંડીને સહન કરતા અને ખમતા પહેલાં યામે જ કાળધર્મ પામ્યો. એ પ્રમાણે જે નગર સમીપે હતો તે ચોથા યામે કાળધર્મ પામ્યો. આ પ્રમાણે સમ્યક્પણે શીત પરીષદ સહન કરવો. જેમ તે ચારે સહન કર્યો.

હવે શીતના વિપક્ષરૂપ ઉષ્ણ પરીષદને કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૭, ૫૮

ઉષ્ણભૂમિ આદિના પરિતાપથી અને તૃષ્ણાના દાહથી અથવા ગ્રીષ્મના પરિતાપથી પીડિત થતાં પણ મુનિ સાતા ને માટે આકુળતા ન કરે... ઉષ્ણતા વડે પરેશાન થવા છતાં પણ સ્નાનની ઇચ્છા ન કરે, જળ વડે શરીરને સિંચિત ન કરે, વીંઝણા આદિથી પોતાને માટે હવા ન કરે.

● વિવેચન - ૫૭, ૫૮

ઉષ્ણ સ્પર્શવત ભૂમિ કે શિલાદિ વડે પરિતાપ વડે તથા બાહ્ય સ્પેદ અને મલ વડે કે અગ્નિથી તૃષ્ણા જનિત દાહરૂપથી અત્યંત પીડિત તથા ગ્રીષ્મ કે શરદ્માં નારકાદિની તીક્ષ્ણ વેદનાને વિચારતો, “મને મંદભાગ્યને સુખ કઈ રીતે થાય ? એવું ન બોલે અથવા ક્યારે શીતકાળ કે ચંદ્રકાળથી મને સુખ કેવી રીતે થાય ? એવું ન વિચારે. ઉપદેશાંતરથી કહે છે -

ઉષ્ણતાથી અત્યંત પીડિત, મર્યાદામાં વર્તતો - મેઘાવી દેશથી કે સર્વથી સ્નાનની અભિલાષા પણ ન કરે. ન પ્રાર્થના કરે, શરીરને જળથી સૂક્ષ્મ િંદુ વડે ભીનું પણ ન કરે, વીંઝણાથી પોતાને વીંઝે નહી. હવે શિલા દ્વારને અનુસ્મરીને “ઉષ્ણ પરિતાપ” ઇત્યાદિ સૂત્ર અવયવનું દેષ્ટાંત કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૯૨ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિ ભાવાર્થ વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી વૃત્તિકાર જણાવે છે - તગરા નામે નગરી હતી. ત્યાં અર્હન્મિત્ર નામે આચાર્ય હતા. તેની પાસે દત્ત નામે વલિફ્, તેની પત્ની ભદ્રા અને પુત્ર અર્હન્નકે દીક્ષા લીધી. તે બાળમુનિ અર્હન્નકને કદી ભિક્ષાર્થે મોકલતા ન હતા. પ્રથમાલિકાદિથી શું જોઈએ છે ? તેમ પૂછી પોષતા હતા. તે સુકુમાલ સાધુઓમાં અપીતિક બન્યો. કંઈ ભણવા પણ તૈયાર ન થયો. કોઈ દિવસે તે વૃદ્ધે કાળ કર્યો. સાધુઓએ બે ત્રણ દિવસ ભિક્ષા લાવી આપી. તે પછી ભિક્ષાર્થે મોકલ્યો. તે સુકુમાલ શરીરી ગ્રીષ્મમાં મસ્તકે અને પગે બળવા લાગ્યો. તૃષ્ણાથી પીડાઈને છાયામાં વિશ્રામ લેતો હતો. કોઈ વલિફ્ સ્ત્રી, જેનો પતિ પરદેશ ગયેલો, તેણીએ અર્હન્નક મુનિને જોયા. મુનિના ઉદાર સુકુમાલ શરીરને જોઈને તેણીને તેનામાં રાગ ઉત્પન્ન થયો. દાસી વડે તપાસ કરાવી કે તેને શું જોઈએ છે ? અર્હન્નક મુનિને લાડવા વહોરાવ્યા અને પૂછ્યું - “તમે શા માટે ધર્મ કરો છો ?” સાધુએ કહ્યું - સુખને માટે. ત્યારે તેણી બોલી, તો મારી સાથે ભોગ ભોગવો. તે ગરમી વડે પીડાયો હતો. ઉપસર્ગોથી ભગ્ન

થઈને ભોગો ભોગવે છે.

સાધુઓ વડે બધે તેની તપાસ કરાઈ, ક્યાંય ભાળ ન મળી. પછી તેની માતા પુત્રશોકથી ઉન્મતા થઈ ગઈ. નગરમાં પરિભ્રમે છે. “અર્હજ્ઞક - અર્હજ્ઞક” એમ વિલાપ કરે છે. જેને જ્યાં જુએ, ત્યાં તે બધાંને કહે છે - કોઈ છે કે જેણે મારા અર્હજ્ઞકને જોયો હોય. એ પ્રમાણે વિલાપ કરતી ભમ્યા કરે છે. અર્હજ્ઞકે કોઈ વખત માતા સાધ્વીને જોયા. તુરંત ઉતરીને પગે પડ્યો. તેને જોઈને માતા પૂર્વવત્ સ્વસ્થચિત્તવાળા થયા. ત્યારે કહ્યું - દે પુત્ર ! ફરી દીક્ષા લે. દુર્ગતિમાં ન જઈશ. તેણે કહ્યું - મારાથી સંયમ નહીં પાળી શકાય, પણ હું અનશન કરું. પછી માતાના વચનથી તેણે તપતી શિલા ઉપર પાદપોષગમન અનશન કર્યું. મુદ્દૂત માત્રમાં સુકુમાલ શરીર ઉષ્ણતાથી ઓગળી ગયું. આ પ્રમાણે ઉષ્ણ પરીષહને સહન કરવો જોઈએ.

ઉષ્ણતા ગ્રીષ્મમાં હોય. પછી વર્ષાનો સમય આવે, તેમાં દંશમશક સંભવે છે, તેથી તે પરીષહને કહે છે -

● સૂત્ર - ૫૯, ૬૦

મહામુનિ ડાંસ અને મચ્છરોનો ઉપદ્રવ થાય તો પણ સમભાવ રાખે. જેમ યુદ્ધમાં મોરચે હાથી બાણોની પરવા ન કરતો શત્રુનું હનન કરે છે તેમ મુનિ પરીષહની પરવા ન કરતા અંતરંગ શત્રુને હણે.... દંશમશક પરીષહ, તેનાથી ત્રાસ ન પામે, તેને નિવારે નહીં, મનમાં પણ તેમના પ્રત્યે દ્વેષ ન કરે. માંસ અને લોહીને ભોગવે તો પણ દંશમશકની ઉપેક્ષા કરે, પણ તેમને હણે નહીં.

● વિવેચન - ૫૯, ૬૦

દંશ-મશક અને ઉપલક્ષણથી જૂ આદિથી પીડિત મુનિ, તેને ન ગણકારતો સમભાવમાં રહે, અથવા સમર - યુદ્ધમાં કે સંગ્રામને મોરચે પ્રશસ્ત યતિ, સંગ્રામને મોરચે રહેલા પરાક્રમવાન હાથી કે યોદ્ધાની માફક શત્રુનો પરાજય કરે. જેમ પરાક્રમી હાથી કે યોદ્ધો બાણો વડે વીંધાવા છતાં તેને અવગણીને શત્રુને જીતે છે, તેમ મુનિ પણ દંશાદિ વડે પીડાવા છતાં કોઠાદિ ભાવશત્રુને જીતે છે. કઈ રીતે ભાવશત્રુને જીતે ?

દંશાદિ વડે ઉદ્દેગ ન પામે અથવા તેઓ વડે પીડા પામતા પણ મુનિના અંગો કંપે નહીં. દંશાદિને પીડા કરતા નિવારે નહીં. અર્થાત્ અંતરાય ન કરે. વચન તો દૂર રહ્યું, મનમાં પણ પ્રદેષ ન કરે. પરંતુ ઉદાસીનતા - ઉપેક્ષા જ કરે. તેથી મુનિ પોતાના માંસ અને લોહીનો આહાર કરતાં જીવોને હણે નહીં. -x-x-x-x-x- એમ વિચારે કે આ અસંડી અને આહારાર્થી મારા આ શરીરને ખાય, તો તે તેમનું ભોજન છે, તેમાં શો દ્વેષ કરવો એ પ્રમાણે વિચારે, પણ તેની ઉપેક્ષા કરી. તેનો ઘાત ન વિચારે.

આ પથિ દ્વાર છે. તેમાં દંશ મશકની પીડાને આશ્રીને દેષ્ટાંત -

● નિર્યુક્તિ - ૯૩ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ બતાવતા વૃત્તિકારશ્રી દેષ્ટાંતને કહે છે - ચંપા નગરીમાં

જિતશત્રુ રાજાનો પુત્ર સુમનોભદ્ર યુવરાજ હતો. ધર્મઘોષસૂરિ પાસે ધર્મ સાંભળીને કામભોગથી કંટાળીને દીક્ષા લીધી. એકાકી વિહાર સ્વીકાર્યો. પછી અઘોભૂમિમાં વિચરતા શરત્કાળમાં અટવી તરફ આવ્યો. રાત્રિના મશકો વડે ખવાતા, તે તેને પ્રમાર્જતો નથી, પણ સમ્યક્ સહન કરે છે, તેનાથી તે રાત્રે જ કાળધર્મ પામ્યો. આ પ્રમાણે પરીષદ સહેવો.

ઉક્ત પરીષદોથી પીડાતો ને વસ્ત્ર, કંબલ આદિના અન્વેષણમાં તત્પર ન બને, તેથી અચેલ પરીષદ કહે છે -

● સૂત્ર - ૬૧, ૬૨

વસ્ત્રોના અતિ ગુણ થવાથી, હવે હું અચેલક થઈ જઈશ. અથવા નવા વસ્ત્રો મળતા હું ફરી સચેલક થઈ જઈશ. એવું મુનિ ન વિચારે.... મુનિ ક્યારેક અચેલક થાય છે, ક્યારેક સચેલક પણ થઈ જાય છે. બંનેને સંયમ હિતકારી જાણીને જ્ઞાની તેમાં ખેદ ન કરે.

● વિવેચન - ૬૧, ૬૨

પરિણામ - બધી તરફ દાનિને પામેલ વસ્ત્રો વડે, હું વસ્ત્ર રહિત થઈ જઈશ, અત્પ દિન ભાવિત્વથી ભિક્ષુ એમ ન વિચારે અથવા વસ્ત્રયુક્ત થઈશ, કેમકે મારા ગુણ વસ્ત્રો જોઈને કોઈ શ્રાદ્ધ સુંદરતર વસ્ત્રો આપશે, તેમ ભિક્ષુ ન વિચારે. મારી પાસે પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ વસ્ત્ર નથી. તેવો દાતા પણ નથી, એવી દૈન્યતા ન કરે કે અન્ય લાભની સંભાવના નથી પ્રમુદિત માનસવાળા ન થાય.

આ રીતે ગુણાદિ વસ્ત્રતાથી અચેલ વડે સ્થાવિરકલ્પિકને આશ્રીને અચેલ પરીષદ કહ્યો હવે તે જ સામાન્યથી કહે છે -

કોઈ કાળે જિનકલ્પ પ્રતિપતિમાં સ્થવિર કલ્પમાં પણ અથવા દુર્લભ વસ્ત્રાદિમાં સર્વથા વસ્ત્રના અભાવથી, વસ્ત્ર વિના વર્ષાદિ નિમિત્તે પ્રાવરણ રહિત કે ગુણાદિ વસ્ત્રપણાથી અવસ્ત્રવાળો થાય છે. તેમાં જાતે જ, બીજાના અભિયોગથી નહીં, સ્થવિર કલ્પિકત્વમાં ક્યારેક વસ્ત્રયુક્ત હોય. આ પ્રમાણે અવસ્થાના ઔચિત્યથી સચેલત્વ કે અચેલત્વમાં, યતિધર્મ તેમને ઉપકારક જાણીને તેમાં અચેલકત્વના ધર્મહિતત્વ, અત્પ પ્રત્યુપેક્ષા આદિ વડે જાણવું. સચેલત્વ પણ ધર્મોપકારિત્વને અગ્નિ આદિ આરંભના નિવારકપણાથી સંયમફળ રૂપે છે. -x- પણ અચેલ થઈને શું આ શીત આદિથી પીડિત એવા મને કંઈ શરણ નથી, તેમ દિનતાનો આશ્રય ન કરે. -x-x-x-x-x-x-x-x- (અહીં વસ્ત્રને આશ્રીને કેટલોક વાદ છે. જેના કેટલાંક અંશો જ અમે નોંધીએ છીએ -) વસ્ત્રને માત્ર પરિગ્રહ ન ગણવો, કેમકે જો પરિગ્રહ મૂછાને કહેલ છે, તો શરીરની પણ મૂછા હોય જ છે. જેમ શરીર એ મુક્તિનું અંગ છે, તેમ તથાવિધ શક્તિ રહિતને શીતકાળ આદિમાં સ્વાધ્યાયાદિમાં વસ્ત્ર ઉપકારક છે, તેથી તે પણ મુક્તિના અંગરૂપ જ છે. અભ્યુપગમને મૂછાનો હેતુ કહેલ છે, નિગૂહીત આત્માને જરાપણ મૂછા હોતી નથી. મૂછાના અભાવે તે અપરિગ્રહ જ છે. તેથી સંયમ રક્ષણના ઉપાય રૂપે સ્વીકારાતા વસ્ત્રમાં પરિગ્રહ નથી.

કહ્યું છે કે - જે પણ વસ્ત્ર કે પાત્ર કે કંબલ કે પ્રાદ્યપ્રોંછન છે, તે પણ સંયમ લખખર્ચે ધારણ કરે અને પરિભોગ કરે. -x-x-x- સૂત્રમાં પણ તીર્થકરને સચેલ અને અચેલ બંને અવસ્થા કહી છે, જેમકે - જિનકલ્પિકોને વસ્ત્રાદિ ઉપકરણનો જે અભાવ કહ્યો છે, તે તેમના ધૃતિ, શક્તિ, સંહનન, શ્રુતાતિશય યુક્તતાથી જ છે.

તથાવિધિ શક્તિ અને સંહનન રહિતતાથી, હિમકલાનુષકત શીતાદિમાં બહુતર દોષહેતુક અગ્નિ આરંભાદિક થાય, તથાવિધ આચ્છાદનના અભાવથી શીત આદિથી ખેદિત થયેલાને શુભધ્યાનના અભાવથી સમ્યક્ત્વાદિથી વિચલન સંભવે છે. (માટે વસ્ત્ર જરૂરી છે.)

જેમ ક્ષુધા પરીપહનો વિજેતા પણ આહાર ગવેષણા કરે છે, તેમ પરિશુદ્ધ ઉપભોગપણાથી સચેલ પરીપહત્વને જીતેલ પણ વસ્ત્રની ગવેષણા કરે કે વાપરે, તો તેમાં દોષ નથી. વસ્ત્રો પણ ધર્મોપકારી છે જ. -x-x-x-x-x-x- વાયક સિદ્ધસેને પણ કહેલ છે કે - મોક્ષને માટે ધર્મસિદ્ધિ અર્થે શરીરને ધારણ કરાવ છે, શરીર ધારણાર્થે ભિક્ષાનું ગ્રહણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે પ્રમાણે જ ઉપગ્રહાર્થે પાત્ર અને વસ્ત્ર જરૂરી છે તેથી પરિગ્રહ નથી. -x-x-

વિવેચનમાં કહેવાયેલ અતિ વિસ્તૃત વાદ - પ્રતિવાદને અંતે નિષ્કર્ષ બતાવતા વૃત્તિકારશ્રી કહે છે કે - ચારિત્રના નિમિત્તે વસ્ત્રો તે અસિદ્ધ હેતુ નથી. એકાંતિક પણે તેનો પરિહાર કરવો ન જોઈએ.

હવે 'મહલ્લ' એ દ્વાર કહે છે. તેમાં "એયં ઘમ્મહિયં નચ્યે" ઇત્યાદિ સૂત્ર સૂચિત દેષ્ટાંતને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૯૪ થી ૯૭ + વિવેચન -

અહીં ચાર નિર્યુક્તિ છે. તેમાં વર્ણવાયેલ સંક્ષિપ્તરૂપ દેષ્ટાંતનો વિસ્તાર વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી જાણવો. એમ કહીને વૃત્તિકારશ્રી અગ્રે નોંધે છે -

જીવિત સ્વામીની પ્રતિમાની વક્તવ્યતા અને દશપુરની ઉત્પત્તિ જેમ કહેવાયેલ છે. તે જ રીતે કહેવી. ચાવત્ વજસ્વામીની પાસે નવ પૂર્વો પુરા અને દશમાં પૂર્વને કંઈક ભણીને આર્ય રક્ષિત દશપુર જ ગયા. ત્યાં સર્વ સ્વજન વગને - માતા, ભાઈ, બહેનને દીક્ષા આપી. જે તેના પિતા હતા તે પણ તેમના અનુરાગથી ત્યાં જ સારી રીતે રહે છે, પણ લખખને કારણે વેશ ગ્રહણ કરતાં નથી. હું કંઈ રીતે શ્રમણ પણે પ્રવજ્યા સ્વીકારું? અહીં મારી પુત્રી, પુત્રવદ્ધુ, પૌત્રી આદિ છે, તેમની આગળ હું નગ્ન રહી ન શકું. એ પ્રમાણે તે ત્યાં રહે છે. આચાર્ય ઘણું કહે છે. ત્યારે તે કહે છે કે જો મને વસ્ત્રયુગલ, કુંડિકા, છત્ર, જોડા, જનોઈ સાથે દીક્ષા આપવી હોય તો હું દીક્ષા લેવા તૈયાર છું. દીક્ષા લીધી. તેણે છત્ર, કરક, જનોઈ આદિ રાખી મૂક્યા. બાકીનું બધું વૃદ્ધે છોડી દીધું.

કોઈ દિવસે તેઓ ચૈત્યોને વાંદવા ગયા. આચાર્યએ બાળકો તૈયાર કર્યા, તેઓને કહ્યું કે બધાંને વંદન કરજો, આ એક છત્રીવાળાને ન વાંદતા. ત્યારે વૃદ્ધે કહ્યું કે - આ બાળકો મારા પુત્રો અને પૌત્રોને વાંદે છે, તો મને કેમ વાંદતા નથી. શું મેં દીક્ષા

લીધી નથી ? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે શું પ્રવ્રજિત થયેલાને જોડાં, કરક, જનોઈ અને છત્ર હોય છે ? ત્યારે વૃદ્ધ જાણ્યું કે - આ બધાં પણ મને પ્રતિચારણા કરી રહ્યા છે. તો હું તેનો ત્યાગ કરું ? ત્યારે આચર્યક્ષિતને કહે છે, હે પુત્ર ! આ છત્રની જરૂર નથી. ત્યારે તેણે કહ્યું - બરોબર છે, જ્યારે ગરમી થશે, ત્યારે ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી દર્શાવ.

એ પ્રમાણે તેની કરક પણ છોડાવી ત્યારે તેમના પુત્રોએ કહ્યું કે માત્રક લાઈને સંજ્ઞાભૂમિ જવું.

એ પ્રમાણે જનોઈ છોડાવી. ત્યારે આચાર્યએ કહ્યું કે - આપણે કોણ નથી જાણતું કે બ્રાહ્મણો છીએ. એ પ્રમાણે તેનાથી મુક્ત થયા. પછી બાળકોને ફરી સમજાવ્યું કે, બધાંને વંદન કરજો પણ પેલા ઘોતીવાળાને ન વાંદતા. ત્યારે તે રોષિત થઈને કહે છે કે પિતા - દાદાને વાંદતા નથી ? જાઓ આ ઘોતી હું નહીં છોડું. ત્યાં કોઈ સાધુએ ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરેલ. ત્યારે તેના નિમિત્તે ઘોતીને છોડાવવા આચાર્યએ કહ્યું - જે સાધુને વહન કરે, તેને મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં પહેલાંથી પ્રવ્રજિત થયેલાંને આચાર્યએ સંકેત કરી રાખેલ કે તમે કહેજો - “અમે વહન કરીશું.” ત્યારે તે સ્થવિરે પૂછ્યું - હે પુત્ર ! આમાં ઘણી નિર્જરા છે ? આચાર્યએ કહ્યું - ગાટ નિર્જરા થાય ત્યારે વૃદ્ધે કહ્યું - તમો કહો તો હું તેનું વહન કરુ. આચાર્યએ કહ્યું - તેમાં ઉપસર્ગો થશે. જો સહન કરી શકો તો જ વહન કરજો. જો સહન નહીં કરો તો અમને પણ સુંદર નહીં થાય. એ પ્રમાણે તેમને સ્થિર કર્યાં.

જ્યારે તે વૃદ્ધ સાધુને ઉચકીને માર્ગથી ચાલ્યા, પાછળ સાધવીઓ ચાલ્યા. ત્યારે બાળકોએ કહ્યું - હવે ઘોતી મૂકી દો. ત્યારે બીજાઓ બોલ્યા કે ન મૂકતા. બાળકોએ ઘોતી ખેંચી લીધી, ત્યારે લજ્જાથી તે વૃદ્ધે ચોલપટ્ટક ધારી લીધો. ઉપર દોરી વીંટી દીધી. તે વૃદ્ધે પણ ઉપસર્ગ સમજી તેને ધારણ કરી રાખ્યો. આચાર્યએ કહ્યું, શાટક - ઘોતી જેવું વસ્ત્ર લાવો, મારા પિતાને તે જોઈશે. ત્યારે વૃદ્ધે કહ્યું - જે જોવાનું હતું, તે તો જોવાઈ ગયું. હવે મને ચોલપટ્ટક ચાલશે. એ પ્રમાણે તેમણે ચોલપટ્ટક ગ્રહણ કર્યો. તેણે એ રીતે અચેલ પરીષદ સહન કર્યો.

અચેલ એવા અપ્રતિબલ્લ વિહારીને શીતાદિ વડે અભિભૂત થતાં અરતિ ઉત્પન્ન થવી ન જોઈએ, તેથી તે પરીષદ કહે છે -

● સૂત્ર - ૬૩, ૬૪

એક ગામથી બીજે ગામ વિચરણ કરતા અકિંચન અણગારના મનમાં જો સંચમ પ્રત્યે અરતિ પ્રવેશે, તો તે પરીષદને સહન કરે.. વિરત, આત્મરક્ષિક, ધર્મમાં રમણ કરનાર, નિરાસંભી મુનિ અરતિ પરત્વે પીઠ કરીને ઉપશાંત બાવે વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૬૩, ૬૪

બુદ્ધિ આદિ ગુણોને ગ્રસે તે ગ્રામ, તે ત્યાંથી અનુગ્રામ જતાં અર્થાત્ તે માર્ગને અનુકૂળ જાય કેમકે અનનુકૂળ ગમનમાં પ્રયોજનનો અભાવ છે માટે ગ્રામાનુગ્રામ

કહ્યું અથવા ગામ મોટું છે અને અનુગ્રામ નાનું છે, તે ગ્રામાનુગ્રામ અથવા 'ગ્રામ' એ રૂઢિ શબ્દથી એક ગામથી બીજે ગામ, ત્યાંથી અન્ય, તેને ગ્રામાનુગ્રામ કહે છે. ઉપલક્ષણથી નગરથી નગર પણ સમજવું. તેમ વિચરતા અણગાર કે જેને ધન, કનક આદિનો પ્રતિબંધ નથી તેવો અર્કિચન - નિષ્પરિગ્રહી, ઉક્ત અરતિને મનમાં પણ ન લાવે. પણ તે પરીષદને સહન કરે. કંઈ રીતે ?

સંયમ વિષયક કે મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિરૂપ અરતિ પ્રતિ પીઠ કરીને, આ ધર્મ વિઘ્ન હેતુ છે, એવી મતિથી તીરસ્કારીને, હિંસાદિથી અટકીને, આત્માને દુર્ગતિના હેતુ અને અપદ્યાનાદિથી રક્ષણ કરે. અથવા આય - જ્ઞાનાદિ લાભ. તેના વડે રક્ષિત તે આચરક્ષિત, શ્રુતધર્માદિમાં રતિવાળો થાય. અથવા ધર્મ જ સતત આનંદહેતુપણે પ્રતિપાલિત કરવા વડે આરામ, તે ધર્મરામ. તેમાં સ્થિત રહે. અસત્ ક્રિયા પ્રવર્તનરૂપ નિરાસંભી થાય, કોઠાદિ ઉપશાંત થાય. સર્વવિરતિનો પ્રતિજ્ઞાતા થઈને વિચારે. સાગરોપમ કાળ ગયો, તે મારા આ મનોદુઃખનું મહત્ત્વ કેટલું ? તેમ ચિંતવે. પણ ઉત્પન્ન અરતિને જોનારો ન થાય. આ વિરત આદિ વિશેષણ અરતિના તિરસ્કારના ફળ પણ છે. -x-

આ તાપસદ્ધાર જાણવું. 'અરતિ' આદિ સૂત્ર સૂચિતનું દેખાંત -

● નિર્યુક્તિ - ૯૮, ૯૯ + વિવેચન -

આ બંને નિર્યુક્તિને અર્થથી સંપ્રદાય થકી જાણવો. તે આ છે -

અચલપુર નામે પ્રતિષ્ઠાન હતું, ત્યાં જિતશત્રુ રાજા હતો, તેનો પુત્ર યુવરાજા હતો. તેણે રાધાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. તે કોઈ દિવસે વિચરતા તગરા નગરી ગયો. તે રાધાચાર્યના સઘ અંતેવાસી આર્ય રાઘક્ષમણ નામે હતા તે ઉજ્જૈની વિચરતા હતા. સાધુઓ ત્યાંથી આવીને રાધાચાર્ય પાસે ગયા. તેમણે પૂછ્યું - બધું નિરૂપસર્ગ વર્તે છે ? તેમણે કહ્યું રાજપુત્ર પુરોહિતપુત્ર તકલીફ આપે છે. તે દીક્ષા લીધેલા યુવરાજાનો તે રાજપુત્ર ભત્રીજો હતો. તે સંસારે ન ભમે એમ સમજીને આચાર્યને પૂછીને ઉજ્જૈની ગયો. રાજપુત્ર અને પુરોહિતપુત્ર તેને જોઈને ઉભા થયા. તેણે પણ મોટા અવાજે 'ધર્મલાભ' કહ્યો. તે બંને બોલ્યા - બહુ સુંદર, આ પ્રવ્રજિત આપણા માર્ગમાં આવ્યો.

તે બંનેએ રોષિત થઈને સામે થયા. તેને પકડીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. સાધુએ તે બંનેના સાંઘા ટીલા કરી દીધા. બંનેને માર્યા, તે બંને માર ખાતા ખાતા રાડો પાડવા લાગ્યા. પરિજનોને થયું કે - તે સાધુ માર ખાવાથી રાડો પાડે છે. સાધુ ત્યાંથી નીકળી ગયા. પછી તે સ્વજનોએ જોયું કે આ બંને નથી જીવતા કે નથી મરેલા. એકેક દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા છે. પછી રાજાએ પુરોહિતને બોલાવીને કહ્યું - કોઈ સાધુ આવેલ, તેણે આમ કર્યું. પછી રાજા સર્વ સૈન્ય સાથે આવ્યો. તે સાધુ પણ એક પડખે રહીને પરાવર્તના કરતા હતા. રાજા આચાર્યના પગે પડી ગયો, અમારા ઉપર કૃપા કરો.

આચાર્યએ કહ્યું - હું કંઈ જાણતો નથી, રાજન્ ! અહીં એક મહેમાન સાધુ પધારેલ છે, કદાચ તે હોય. રાજા તેની પાસે આવ્યો. બધો વૃતાંત જાણ્યો, ત્યારે તે

સાધુએ કહ્યું - તારા રાજપણાને ઢિક્કાર થાયો. જો તું તારા પોતાના પુત્રાદિનો પણ નિગ્રહ કરતો નથી. પછી રાજ બોલ્યો - કૃપા કરો. રાજાએ કહ્યું કે - પછી જો પ્રવ્રજ્યા લે તો આ બંને મુક્ત થાય. અન્યથા તેમને ન છોડું. રાજા અને પુરોહિતે કહ્યું - ભલે, તેમ થાયો. તે બંનેને પૂછતા તેમણે પણ કહ્યું - અમને પ્રવ્રજિત કરો. પહેલાં તે બંનેનો લોચ કર્યો, પછી મુક્ત કર્યા.

તે રાજપુત્ર નિ:શંકિતપણે ધર્મ કરે છે, પણ પુરોહિત પુત્રને જાતિભદ્ર હતો. તેને થતું હતું કે અમને બંનેને બળાત્કારે દીક્ષા આપેલ છે. એ પ્રમાણે તે બંને કાળ કરી દેવલોકે ઉત્પન્ન થયા.

આ તરફ કૌશાંબી નગરીમાં તાપસ નામે શ્રેષ્ઠી હતો. તે મરીને પોતાના જ ઘેર શૂકર રૂપે જન્મ્યો. તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હતું. પછી તે જ દિવસે પુત્ર વડે મારી નંખાયો. પછી તે જ ઘરમાં સર્પ રૂપે જન્મ્યો. ત્યાં પણ જાતિ સ્મરણ થયું. ત્યાં પણ તેને મારી નાંખ્યો. પછી તે પુત્રના પુત્ર રૂપે જન્મ્યો. ત્યાં પણ જાતિસ્મરણથી વિચારે છે - કઈ રીતે હું મારી પુત્રવધૂ સાથે માતા રૂપે વ્યવહાર કરું ? પુત્ર રૂપે કે પિતા રૂપે ? પછી મૂંગાપણાને ધારણ કર્યું. પછી મોટો થઈને સાધુને આશ્રીને રહ્યો. ધર્મ સાંભળ્યો.

આ તરફ પેલા બ્રાહ્મણ દેવે મહાવિદેહમાં તીર્થકરને પૂછ્યું - શું હું દુર્લભ બોધિ છું કે સુલભ બોધિ ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું - દુર્લભબોધિક છો. ફરી પણ પૂછે છે કે - હું કયાં ઉત્પન્ન થઈશ ? ભગવંતે કહ્યું કે - કૌશાંબીમાં મૂંગાનો ભાઈ થઈશ. તે મુક દીક્ષા લેશે. તે દેવ ભગવંતને વાંદીને મૂંગા પાસે ગયો. તેને ઘણું જ દ્રવ્ય આપીને કહે છે - હું તારા પિતૃગૃહે ઉત્પન્ન થઈશ. તેણીને આપ્તના દોહદ થશે. અમુક પર્વતે મેં આપ્તને સદા પુષ્પફળયુક્ત કરેલ છે, તું તેની આગળ લખ કે તને પુત્ર થશે. જો તે મને આપશે, તો હું તમારા માટે આપ્તફળોને લાવીશ. હું જન્મું ત્યારે મને ધર્મનો બોધ કરજે. તે મુંગાએ એ વાત સ્વીકારી, દેવ પાછો ગયો.

અન્યદા કેટલાંક દિવસો પછી સ્યવીને તેણીના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયો. અકાલે તેણીને આપ્તનો દોહાદ ઉત્પન્ન થયો. તે મુંગાએ લખ્યું કે - જો મને ગર્ભ આપીશ તો હું આપ્તને લાવી આપીશ. તેણીએ કહ્યું - આપીશ. તેણે આપ્તફળ લાવી આપીને દોહદ પૂર્ણ કરાવ્યો. ઉચિત કાળે બાળક જન્મ્યો. તેણે તે બાળકને સાધુને પગે લગાડ્યો. તે વંદન કરતો નથી. પછી શ્રાંત અને પરિશ્રાંત થઈને મુંગાએ દીક્ષા લીધી, શ્રામણ્ય પાળીને દેવલોકે ગયો. તેણે અવધિજ્ઞાન પ્રયોજ્યું. તેટલામાં આ બ્રાહ્મણદેવ જે પુત્રરૂપે જન્મ્યો હતો તેને જોયો. દેવે તેનામાં જલોદર કર્યું. તેનાથી તે ઉઠી શકતો નથી. બધા વૈદોએ પ્રત્યાખ્યાન કરાવ્યા. તે દેવ ડોંબનું રૂપ કરી ઘોષણા કરતો ચાલવા લાગ્યો - “હું વૈદ છું” બધાં રોગોને ઉપશાંત કરું છું. તેણે દેવને કહ્યું - મારું ઉદર નીરોગી કર. દેવે કહ્યું - તને અસાધ્ય વ્યાધિ છે, જો તું મને જ વળગી રહીશ, ત્યારે તને નીરોગી કરી દઈશ. તે બોલ્યો - હું તમારી પાછળ ચાલીશ. તેની સાથે ગયો.

તેણે તે શસ્ત્રકોષકનો આશ્રય કર્યો. તેણે દેવમાયાથી ઘણો ભારિત કર્યો. વૈદો

કહ્યું - જો દીક્ષા લઈશ, તો જ તને મુક્ત કરીશ. તે તેના ભારને કારણે અતીવ પરિતાપ પામતા વિચારે છે કે - મારે દીક્ષા લેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે. તેણે કહ્યું કે - હું દીક્ષા લઈશ. દીક્ષા લીધી, દેવ ગયો. તેણે તુરંત દીક્ષા છોડી દીધી. તે દેવે અવધિજ્ઞાનથી જોઈને તેના શરીરમાં ફરી રોગ ઉત્પન્ન કરી દીધો. તે જ ઉપાયથી ફરી પણ પ્રવ્રજિત કર્યો. એ પ્રમાણે એક, બે, ત્રણ વખત તેણે દીક્ષા છોડી દીધી પછી દેવે પણ તેની જ સાથે તૃણભાર લઈને સળગાવીને ગામમાં પ્રવેશે છે ? દેવે કહ્યું - તું કેમ ક્રોધ-માન-માયા-લોભથી બળતાં ગૃહવાસમાં પ્રવેશે છે ? તો પણ તે બોધ ન પામ્યો.

પછી બંને પણ ચાલ્યા. વિશેષ એ કે દેવ અટવીમાં ઉત્પથથી ચાલ્યો. પુરોહીત પુત્રનો જીવ બોલ્યો - કેમ તું આ માગને મૂકીને ચાલે છે ? દેવે તેને કહ્યું - તું શા માટે મોક્ષ પથને છોડીને સંસાર અટવીમાં પ્રવેશે છે ? તો પણ તે બોધ ન પામ્યો. પછી કોઈ દેવકુળમાં વ્યંતર અર્ચિતથી નીચે પડે છે. તે બોલ્યો - અહો ! વ્યંતર અધન્ય અને અપુણ્ય છે જે ઉપરિ અર્ચિત કરીને નીચે પડે છે. તે દેવે તેને કહ્યું - અહો ! તું પણ અધન્ય છે, જે ઉપર સ્થપાયેલ અને અર્ચનીય એવા સ્થાનમાં ફરી ફરી દીક્ષા છોડે છે. પુરોહીત પુત્રના જીવે તેને પૂછ્યું - તું કોણ છે ?

તે દેવે મૂકરૂપ દર્શાવ્યું તેનો પૂર્વભવ કહ્યો. તેણે પૂછ્યું - તમે કહો છો, તેની શી ખાત્રી ? હું દેવ હતો, ઇત્યાદિ. પછી તે દેવ તેને લઈને ચૈતાદ્ય પર્વતે ગયો. સિદ્ધાયતન કૂટે ગયો. ત્યાં તેણે પૂર્વે સંકેત કરેલો કે જો હું બોધ ન પામું તો મારા આ નામાંકિત કુંડલ યુગલને સિદ્ધાયતનની પુષ્કરિણીમાં દેખાડવા તે દેવે તેને દેખાડ્યા. તેને કુંડલ જોઈને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પછી બોધ પામ્યો. પ્રવ્રજિત થયો તેને સંયમમાં રતિ થઈ, પૂર્વે અરતિ હતી, પછી રતિ જન્મી. આ સંયમમાં અરતિનું કારણ સ્ત્રી વડે નિમંત્રિત થતાં તેણીનો અભિલાષ છે, તેથી હવે સ્ત્રી પરીષદ કહે છે -

● સૂત્ર - ૬૫, ૬૬

“લોકમાં જે સ્ત્રીઓ છે, તે પુરુષોને માટે બંધન છે” જેઓ આ જાણે છે, તેનું શ્રામણ્ય સુકૃત - સફળ છે.... “બ્રહ્મચારીને માટે સ્ત્રીઓ પંક સમાન છે” મેઘાવી મુનિ આ સમજીને કોઈ રીતે સંયમી જીવનનો વિનિઘાત ન થવા દે, પણ આત્મગવેષક બને.

● વિવેચન - ૬૫, ૬૬

રાગાદિને વશ થઈને પ્રાણી જે આસક્તિને અનુભવે છે તે ‘સંગ’ અનંતર કહેવાનાર પુરુષોને, તે જ કહે છે - જે કોઈ માનુષી, દેવી કે તિર્યચીણી, તિર્છા લોકાદિની સ્ત્રીઓ છે, તેના હાવભાવાદિ વડે અત્યંત આસક્તિ હેતુ મનુષ્યોને થાય, એમ કહ્યું. અન્યથા ગીત આદિમાં પણ મનુષ્યો આસક્ત થાય છે. મનુષ્યો લેવાનું કારણ એ છે કે તેઓમાં જ મૈથુન સંજ્ઞાનો અતિરેક છે. તેથી શું ? યતિ આ સ્ત્રીઓને સર્વપકારે જાણીને, તેમાં જ્ઞાપરિજ્ઞાથી અહીં અને બીજે પણ મહાન અનર્થ હેતુ પાણે. -x-x- અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે, તેના જ પ્રત્યાખ્યાતા થાય. સુકૃતા - સારી રીતે અનુષ્ઠિત.

અથવા સુખેથી અનુષ્ઠાન કરવાને શક્ય, શ્રામારૂપ - વ્રતને, અર્થાત્ અવધાના હેતુનો ત્યાગ જ વ્રત છે અને રાગદ્વેષ જ તત્ત્વથી તેનો હેતુ છે.

ઉક્ત નીતિથી સ્ત્રીઓ જ દુસ્ત્યજન્ય જ છે. તેથી તેના ત્યાગમાં બીજુ તજેલ જ છે તેના પ્રત્યાખ્યાનથી સુકૃતત્વને શ્રામણ્ય કહે છે. આ કારણે હવે શું કરવું તે કહે છે -

અનંતરોક્ત પ્રકારે અત્યંત આસક્તિ હેતુત્વ લક્ષણથી સ્વરૂપ અભિવ્યાપિથી જાણીને, મેઘાવી - અવધારણ શક્તિમાન્, કાદવરૂપ - મુક્તિપથ પ્રવૃત્તના વિબંધકત્વથી અને માલિન્ય હેતુત્વથી સ્ત્રીઓ કાદવરૂપ જ છે. એ પ્રમાણે બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરીને મેઘાવી એમ કહે છે - આ સ્ત્રીઓ તુચ્છ આશયત્વાદિથી લઘુ છે. તેથી તેણીઓ વડે ન હણાવું - વિશેષથી સંયમ જીવિતવ્ય વ્યાપરોપણરૂપ અતિશયથી આત્માને સામસ્ત્ય ઉચ્છેદ રૂપે અતિપાત કરે છે. તેથી ધર્માનુષ્ઠાનને આરાધે છે અને આત્માની ગવેષણા કરે. અર્થાત્ મારો આત્મા કઈ રીતે ભવથી નિસ્તારીત કરવો, એ પ્રમાણે અન્વેષણા કરે, તે આત્મગવેષક. સિદ્ધિ કે આત્મા, કઈ રીતે મારા થાય, એ પ્રમાણે અન્વેષણા કરે તે આત્મ ગવેષક. અથવા આત્માની જ ગવેષણા કરે તે આત્મ ગવેષક. મિત્તના ચિત્રમાં રહેલ સ્ત્રીને જોઈને પણ દૈષ્ટિ સંહરી લેવી.

હવે પ્રતિમા દ્વારનું વિવરણ કરતાં “યસ્યૈતાઃ પરિજ્ઞાતા” ઇત્યાદિ સૂત્ર સૂચિત ઐદંયુગીન જનને દેહતા ઉત્પાદક દેષ્ટાંત કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૦૦ થી ૧૦૫ + વિવેચન -

છએ નિર્ચુકિતમાં ૨જૂ થયેલ સંક્ષિપ્ત વિગતોની શબ્દાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કરીને વૃત્તિકારશ્રી કહે છે કે - આ અર્થને વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે છે - (એમ કહીને વૃત્તિકારશ્રી કથાનકને નોંધે છે:-)

પૂર્વે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર હતું. તેમાં વસ્તુઓ ક્ષીણ થતાં ચણકપુર વસાવ્યું, પછી ઋષભપુર. પછી રાજગૃહ, પછી ચંપા, પછી પાટલીપુત્ર વસાવ્યું ઇત્યાદિ કહેવું. ચાવત્ શકટાલ મંત્રી મૃત્યો પામ્યો. નંદે શ્રીયકને કહ્યું - કુમાર અમાત્યપણાંને સ્વીકાર. તે કહે છે - મારો મોટો ભાઈ સ્થૂલભદ્ર છે, તે બાર વર્ષથી ગણિકાના ઘરે રહેલો છે, તેને કહેવું.

સ્થૂલભદ્રને જોલાવ્યો, તેણે કહ્યું - વિચારીને કહીશ. રાજાએ કહ્યું, અશોક વનિકામાં જઈને વિચાર. તે ત્યાં જઈને વિચારે છે. ભોગ કાર્યમાં વ્યાક્ષિપ્તને શું મળશે? ફરી નરકે જવાનું થશે. ભોગના આવા દુસ્સાહ પરિણામો છે. એમ વિચારી પંચમુહિ લોચ કરીને, કંબલરત્ન છેદીને રજોહરણ બનાવ્યું. રાજા પાસે ગયો. મેં આ વિચાર્યું છે. રાજા જોલ્યો - તેં સારું વિચાર્યું. સ્થૂલભદ્ર નીકળી ગયા. રાજાએ વિચાર્યું - જોવા દે, તે ફરી કપટથી ગણિકાના ઘરે જતો નથી ને ? પ્રાસાદની અગાસીએ જઈને જુઓ છે. મૃત કલેવર પાસેથી લોકો પસાર થાય ત્યારે મોઢું ટાંકી દે છે. પણ સ્થૂલભદ્ર તેની મધ્યેથી નીકળી ગયા. રાજા જોલ્યો - આ ખરેખર કામભોગથી નિર્વિર્ણ થયેલ છે. શ્રીયકને મંત્રી રૂપે સ્થાપ્યો.

તે સંભૂતવિજયની પાસે પ્રવ્રજિત થયા. પછી ત્યાં ધોરકાર તપ કરે છે. વિચરતા - વિચરતા પાટલીપુત્ર આવ્યા. ત્યાં ત્રણ અણગારો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરે છે. એકે અભિગ્રહ કર્યો કે તેને જોઈને સિંહ ઉપશાંત થાય. બીજા અણગાર સર્પના બિલ પાસે રહે તે દૈષ્ટિવિષ પણ ઉપશાંત થાય તેમ અભિગ્રહ લીધો. (ત્રીજા અણગારે કૂવાના કાંઠા ઉપર ચોમાસુ વીતાવવાનો અભિગ્રહ કર્યો.) સ્થૂલભદ્રે કોશાને ઘેર સહેવાનો કર્યો.

કોશા તેમને જોઈને ખુશ થઈ, પરીષદથી પરાજિત થઈને આવેલ છે, તેમ માનીને પૂછ્યું - હું શું કરું ? ઉદ્યાનગૃહમાં સ્થાન આપ. કોશાએ આપ્યું. રાત્રિના સર્વાલંકાર વિભૂષિત થઈને આવી. સરસ વાણી બોલે છે. સ્થૂલભદ્ર તો મેરુની જેમ અકંપ રહ્યા. ત્યારે સદ્ભાવથી સાંભળે છે, સ્થૂલભદ્રએ ધર્મ કહ્યો. કોશા શ્રાવિકા થઈ. તેણીએ નિયમ કર્યો કે રાત્રની આજ્ઞાથી કોઈ બીજા સાથે વસવું પડે, તે સિવાય હું બ્રહ્મચારિણી વ્રતને સ્વીકારું છું.

ત્યારે સિંહ ગુફાથી ચાર માસના ઉપવાસ કરીને આચાર્ય પાસે આવ્યા. આચાર્યએ કહ્યું - હે દુષ્કરકારક આપનું સ્વાગત છે. એ પ્રમાણે સર્પના બિલવાળાને કહ્યું (કુવાના કાંઠાવાળા મુનિને પણ તેમજ કહ્યું) સ્થૂલભદ્ર સ્વામી ત્યાં જ ગણિકાગૃહમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તે પણ ચાર માસ પૂર્ણ થતાં આવ્યા. આચાર્ય સંભ્રમથી ઉભા થયા. અને બોલ્યા - હે અતિ દુષ્કરકારક તમારું સ્વાગત છે. તે બંને (ત્રણે) બોલ્યા, જુઓ આચાર્ય ભગવંત મંત્રીપુત્ર પ્રત્યે રાગવાળા છે.

બીજા ચોમાસામાં સિંહગ્રસવાસી મુનિ બોલ્યા - હું ગણિકાને ઘેર જવાનો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરીશ. આચાર્યએ જ્ઞાનોપયોગ મૂક્યો. તેને નિવાર્યા, પણ તે મુનિએ વાત સ્વીકારી નહીં અને ગયા. ત્યાં વસતિ માંગી. ગણિકાએ આપી. તેણી વિભૂષિત કે અવિભૂષિત દશામાં પણ સુંદર શરીરી હતી. મુનિ તેણીના શરીરમાં આસક્ત થયા. તેણી સાથે ભોગની યાચના કરી. ગણિકા તે માટે તૈયાર ન હતી. તેથી બોલી કે જો તમે મને કંઈ મૂલ્ય આપો તો તેમ બને. મુનિએ પૂછ્યું - શું આપું ? ગણિકાએ કહ્યું લક્ષ્મીમૂલ્ય. નેપાળમાં શ્રાવક છે, તે લક્ષ્મીમૂલ્ય કંબલ આપે છે. મુનિ ત્યાં ગયા. શ્રાવકે કંબલ આપી. મુનિએ આવીને તે કંબલ ગણિકાને આપી. તે ગણિકાએ મલગૃહમાં તે રત્ન કંબલને ફેંકી દીધી.

મુનિ બોલ્યા - અરેરે ! કેમ ફેંકી દે છે ? ગણિકાએ કહ્યું - તમારી હાલત પણ આ જ થશે. ઉપશાંત કર્યા, સદ્બુદ્ધિ પામ્યા. હું અનુશાસન ઇચ્છુ છું. ઉપાશ્રયે પાછા ગયા. ફરી આલોચના કરીને વિચરે છે.

આચાર્યએ કહ્યું - એ પ્રમાણે “દુષ્કર દુષ્કરકારક” સ્થૂલભદ્રને કહ્યું. કોશા પણ શ્રાવિકા થઈ. એ પ્રમાણે વિચરે છે. કોઈ વખતે રાત્રએ તે ગણિકા રથકારને આપી. તેનું આપ્યાન જેમ નમસ્કારમાં આવશ્યક વૃત્તિમાં છે, તેમ જાણવું.

જે પ્રમાણે સ્થૂલભદ્રએ સ્ત્રી પરીષદ સહન કર્યો, તેમ સાધુઓએ સહન કરવો જોઈએ. -x- આ પ્રમાણે એકત્ર વસતા તેવા સ્ત્રીજનના સંસર્ગથી મંદસત્ત્વને થાય છે, પણ

એકલા રહેલને ન થાય. પરંતુ તેમણે ચર્ચા પરીષદ સહન કરવો જોઈએ, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૬૭, ૬૮

શુદ્ધ ચર્ચાથી લાટમુનિ એકલા જ પરીષદોને પરાજિત કરી ગામ, નગર, નિગમ કે રાજધાનીમાં વિચરણ કરે... ભિક્ષુ ગૃહસ્થાદિથી અસમાન થઈ વિચરે. પરિહરણ ન કરે, ગૃહસ્થોથી અસંસકત રહે. સર્વત્ર અનિકેત ભાવે પરિભ્રમણ કરે.

● વિવેચન - ૬૭, ૬૮

એકલો જ અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત, અપ્રતિબદ્ધ વિહારથી વિચરે અથવા સહાય રહિતતાથી તથાવિધ ગીતાર્થ. કહે છે કે - જો ગુણાધિક કે ગુણથી સમાનની નિપુણ સહાય ન મળે, તો પાપનું વર્જન કરતો અને કામમાં આસક્ત ન થતો એકલો વિચરે. લાટ - પ્રાસુક અને એષણીય આહાર વડે કે સાધુ ગુણોથી આત્માનું યાપન કરે તે લાટ, આ શબ્દ પ્રશંસાવાચી છે. તેથી એકલો, પ્રતિમા પ્રતિપન્ન આદિ એવો તે રાગાદિ રહિત વિચરે, ક્ષુદ્યાદિ પરીષદોનો જય કરે, ગ્રામાદિમાં વિહરણ કરે. અહીં ગામ શબ્દ પૂર્વે કહ્યો છે, નગર - કર રહિત સંનિવેશ, નિગમ - વણિકોનો નિવાસ, રાજધાની - પ્રસિદ્ધ છે. ઉપલક્ષણથી મર્ડબ આદિ પણ લેવા. આના વડે આગ્રહનો અભાવ કહ્યો. ફરી તે કહે છે -

મુનિને 'સમાન' સાથે અર્થાત્ ગૃહસ્થને આશ્રીને મૂર્છિતપણા વડે અથવા અન્યતીર્થિકોમાં, અનિચત વિહાર હોવાથી તે અસમાન છે અથવા સમાન એટલે સાહંકાર, તેમ ન હોવાથી અસમાન, અથવા અસમાન એટલે નિવાસન વિદ્યમાન નથી તેવા. જ્યાં રહે ત્યાં પણ અસંનિહિત જ રહે. -x- એ પ્રમાણે મુનિ વિચરે. અપ્રતિબદ્ધ વિહાર પણથી ચતિ વિચરે. એ કઈ રીતે ? તે કહે છે - ગ્રામ આદિમાં મમત્વ બુદ્ધિરૂપ પરિગ્રહ ન કરે. કહે છે કે - ગામ, કુળ, નગર કે દેશમાં કયાંય કોઈ મમત્વભાવ ન કરે. આ મમત્વભાવ કઈ રીતે થાય ? તે કહે છે - ગૃહસ્થ સાથે અસંબદ્ધ રહે. અનિકેત - જેને ઘર વિદ્યમાન નથી, તેવો થાય. બદ્ધ આસ્પદ ન થઈ, ચોતરફ વિચરે. ગૃહી સંપર્ક ન રાખે. તેમ કરતાં મમત્વબુદ્ધિ થાય.

અહીં શિષ્યદ્વારને અનુસરતો "અસમાપ્ત ચરે" ઇત્યાદિ સૂત્ર સૂચિત ઉદાહરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૦૬ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ સંપ્રદાયાનુસાર વૃત્તિકાર કહે છે, તે આ -

કોલ્લકર નગરમાં સંગમ સ્થવિર આચાર્ય રહેતા હતા દુકાળને લીધે તેમણે સાધુઓને વિસર્જિત કર્યા, તે નગરના નવ ભાગ કરીને પરીક્ષીણ જંઘાબળથી વિચરે છે. તેનાથી નગરદેવતા પણ ઉપશાંત થયેલો. તેમને દત્ત નામે શિષ્ય હતો. ઘણાં કાળ પછી પાછો આવ્યો. તે તેમના પ્રતિશ્રયમાં ન પ્રવેશ્યો. કેમકે આચાર્ય નિત્યવાસ રહેલ છે. ભિક્ષાવેળાએ ઔપગ્રહિક ચાલતા તે સંકલેશ પામ્યો. કુંટ શ્રાદ્ધકુળો દર્શાવતો

નથી. આચાર્ય તેને એક શ્રેષ્ઠીના કુળમાં લઈ ગયા. ત્યાં બાળક છ માસથી રડતો હતો. કેમકે રેવતિકા વડે ગૃહિત હતો. આચાર્યએ ચપટી વગાડી. કહ્યું - રડ નહીં. તેમના પ્રભાવે વ્યંતરીએ તે બાળકને મુક્ત કર્યો. તે ગૃહસ્થોએ ખુશ થઈને ઇચ્છિત ગૌચરીથી પ્રતિલાભ્યા. તે સાધુને વિદાય આપી. આ કુળો છે, તે બતાવ્યા.

આચાર્યએ ઘણું ભ્રમણ કરીને પોતાના માટે અંતર્પાંત ભિક્ષા લીધી. ઉપાશ્રયે આવ્યા, ભોજન કર્યું. આવશ્યક વેળા આલોચનામાં આલોચના કરતા કહ્યું - હે શિષ્ય! તેં ધાત્રીપિંડ ખાધેલ છે, તેની આલોચના કરો. તે સાધુને દ્રેષ થયો. ત્યાંથી નીકળી ગયો. અર્ધરાત્રિમાં વર્ષા અને અંધકાર વિકુવ્યા. સાધુ કંપવા લાગ્યો. આચાર્યએ કહ્યું - અહીં આવી જા. સાધુ બોલ્યો - અંધકાર છે. આચાર્યએ આંગળી દર્શાવી, તે પ્રજ્વલિત હતી. આવીને તેણે આલોચના કરી. આચાર્યએ પણ તેને નવ ભાગોનું કથન કર્યું.

જેમ મહાત્મા સંગમ સ્થવિર આચાર્યએ ચર્યા પરીપહ સહન કર્યો. તે પ્રમાણે બીજાઓએ પણ સહન કરવો. જે રીતે આ ગ્રામાદિમાં અપ્રતિબદ્ધ સહન કરે છે, એ પ્રમાણે નૈષેધિક પરીપહ પણ શરીરાદિમાં અપ્રતિબદ્ધ હોય તેણે સહન કરવો જોઈએ.

● સૂત્ર ૬૬, ૭૦

શ્મશાનમાં, શૂન્યગૃહમાં, વૃક્ષના મૂળમાં એકાકી મુનિ અચપળ ભાવથી બેસે. બીજા કોઈ પ્રાણીને કષ્ટ ન આપે... ઉક્ત સ્થાને બેઠેલા એવા તેમને જો કોઈ ઉપસર્ગ થાય તો તેને સમભાવે ધારણ કરે, અનિષ્ટની શંકાથી ભયભીત થઈને, ત્યાંથી ઉઠીને અન્ય સ્થાને ન જાય.

● વિવેચન - ૬૬, ૭૦

મૃતકોનું શયન જેમાં થાય તે શ્મશાન તેમાં શૂન્ય - જ્યાં કોઈ રહેતું ન હોય તેવું ગૃહ તે શૂન્યાગાર, વૃક્ષના અધો ભૂભાગમાં, એકલો કે પ્રતિમા સ્વીકારીને રહે તે એકગઃ અથવા એક પણ કર્મ સહિતતાના અભાવે મોક્ષે જાય, તેની પ્રાપ્તિ ને યોગ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત તે એકગઃ, અશિષ્ટ ચેષ્ટા રહિત રહે. બીજા કોઈને ત્રાસ ન આપે. -x- શ્મશાનાદિમાં પણ એકલો, અનેક ભયો પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ સ્વયં કરે નહીં. સ્વયં પણ વિકૃત સ્વર કે મુખાદિ વિકારથી બીજાને ભય ન ઉપજાવે, અથવા કુંથુ આદિની વિરાધનાના ભયથી કર્મબંધ હેતુત્વથી કુત્સિત હાથ-પગ આદિ વડે સ્પંદન ન કરતો રહે, બીજાને ક્ષોભ પમાડે, જેથી અસંયમ ન થાય. ત્યાં રહેતા કદાચિત ઉપસર્ગ આવે તો જે કરે, તે કહે છે -

ત્યાં શ્મશાનાદિમાં રહેતા, સમીપતાથી સર્જાતા - નિરચય નર કે દેવો વડે કર્મના વશથી આત્મા વડે કરાય તે ઉપસર્ગને અંતર્ભાવિત અર્થત્વથી ધારણ કરે. ઉત્કટ પણે અત્યંત ઉત્સિક્ત શત્રુવત્ અભિમુખ કરે. -x- અથવા જે ઉપસર્ગો સંભવે, તેને ધારણ કરે - આ મને કે મારા ચિત્તને વળી શું ચલિત કરી શકશે ? તેમ વિચારે. તેના વડે કરાતા અપકાર શંકાથી ત્રાસ ન પામે, ઉઠીને બીજે ન થાય. અર્થાત્ તે સ્થાન છોડીને બીજા કોઈ સ્થાને - જ્યાં બેસાય તે આસને ન જાય.

હવે અગ્નિદ્વારમાં “શંકાભીતો ન ગચ્છેજ્જ” સૂત્ર અવયવના અર્થથી સ્પર્શતા ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૦૭ + વિવેચન -

આ નિર્ચુક્તિનો ભાવાર્થ વૃદ્ધસંપ્રદાયથી જાણવો, તે વૃત્તિકાર કહે છે -

હસ્તિનાપુર નગરમાં કુરુદત્તસુત નામે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હતો. તેણે તથાગ્નિ સ્થવિરોની પાસે દીક્ષા લીધી. તેણે કોઈ દિવસે એકાકી વિહાર પ્રતિમા સ્વીકારી. સાકેતનગરની કંઈક નીકટ છેલ્લી પૌરુષી થઈ, ત્યાં જ ચાર રસ્તે પ્રતિમા ધ્યાને રહ્યા. તેમાં કોઈ એક ગામથી ગાયોનું હરણ કરીને લઈ જતા હતાં. ત્યાં શોધ કરતાં હત ગવેષકો આવ્યા, તેટલામાં સાધુને જોયા. ત્યાં બે માર્ગો હતા. પછી તેઓ જાણતા ન હતા કે કયા માર્ગથી ગાયો લઈ જવાઈ. તેઓએ સાધુને પૂછ્યું. ત્યારે તે સાધુએ ઉત્તર ન આપ્યો. તેઓએ રુષ્ટ થઈને સાધુના મસ્તકે માટીની પાળ બાંધી, તેમાં ચિતામાં રહેલ અંગારા લાવીને મસ્તકમાં ભર્યા. પછી ચાલી ગયા. તે સાધુએ સમ્યક્ રીતે સહન કર્યું.

આ પ્રમાણે નૈષેધિકી પરીષદ સમ્યક્ પ્રકારે સહેવો. નૈષેધિકીથી સ્વાધ્યાયાદિ કરીને શય્યા પ્રતિ નિવર્તે, તેથી તે પરીષદને કહે છે -

● સૂત્ર - ૭૧, ૭૨

સારી કે ખરાબ શય્યા - ઉપાશ્રયને કારણે તપસ્વી અને સદ્ગમ ભિક્ષુ સંવમ - મર્યાદાનો ભંગ ન કરે, પાપદંષ્ટિ જ મર્યાદાને તોડે છે... પ્રતિરિક્ત ઉપાશ્રય પામીને. પછી તે કલ્યાણકારી હોય કે પાપક, તેમાં મુનિ એમ વિચારીને રહે કે - એક રાતમાં શું થશે ? એ પ્રમાણે ત્યાં સહન કરે.

● વિવેચન - ૭૧, ૭૨

ઉચ્ચ - ઉર્ધ્વ ચિત્ત, ઉપલક્ષણથી ઉપલિખતલઆદિ વાળી, અથવા શીત, આતપ નિવારકત્વાદિ ગુણો વડે બીજી શય્યા કરતા ઉચ્ચ, સુંદર. તેનાથી વિપરીત તે અવચ્યા - ખરાબ અથવા વિવિધ પ્રકારની તે ઉચ્ચાવચ્યા એવી વસતિ વડે પ્રશસ્ત તપોયુક્ત. ભિક્ષુ, શીતાતપાદિ સહન કરવામાં સામર્થ્યવાન્ સ્વાધ્યાયાદિ વેળાને અતિક્રમીને, શીતાદિ વડે અભિભૂત થઈ બીજા સ્થાને ન જાય. અથવા અન્ય સમય અતિશાયિની મર્યાદા - સમતાગ્રા ઉચ્ચ શય્યાને પામવા છતાં અહો ! હું ભાગ્યવાન છું, જે આવી સર્વશ્રુતુ સુખોત્પાદિની વસત મળી અથવા અવચ - ખરાબ શય્યા પામીને અહો ! મારી મંદભાગ્યતા, જે વસતિમાં શીતાદિ નિવારિકા પણ પ્રાપ્ત નથી. એ પ્રમાણે હર્ષ કે વિષાદિથી મર્યાદા ન ઉલ્લંઘે. પાપદંષ્ટિ હોય તે ઉલ્લંઘે.

તો પછી શું કરે ? સ્ત્રી આદિ વિરહિતત્વથી વિવિક્ત કે અવ્યાબાધ ઉપાશ્રયને પામીને શોભન અથવા ધૂળના ટગલાથી વ્યાપ્ત હોવાથી અશોભન હોય તો તે ઉભયમાં કંઈ સુખ કે દુઃખ ન પામે. પણ કલ્યાણક કે પાપક વસતિ મને એક રાત્રિમાં શું કરી શકશે ? તેમ વિચારે. અહીં શો અભિપ્રાય છે ? કેટલાક પૂર્વે સંચિત સુકૃતથી વિવિધ મણિકરણના ઉદ્યોત યુક્ત, મહાધન સમૃદ્ધ !, મહારજતથી યુક્ત ભિત્તિ, મણિનિર્મિત

સ્તંભો ઘટ્યાદિ યુક્ત વસતિ મળે. બીજાને જીર્ણ વિશીર્ણ, ભગ્ન, કટક, ઠુંકા આદિથી સંવૃત્ત દ્વારોમાં તૃણ, કચરો, તુષ, ઉંદર, ઉકરડો, ઘૂળ, રાખ, મૂત્ર, મળ આદિથી સંકીર્ણ, ધ્યાન, નોળીયા, બિલાડાના મૂત્રાદિની દુર્ગન્ધયુક્ત વસતિ પ્રાપ્ત થાય. મને આવી કે તેવી શય્યા મળવાથી શો હર્ષ કે વિષાદ કરવાનો હોય ? મારે તો ધર્મના નિર્વાહ માટે વિવિકતત્વ જ આશ્રયની અન્વેષણા કરવાની હોય. બીજાથી શું ? આવા પ્રકારે કલ્યાણ કે પાપક આશ્રયમાં સુખ કે દુઃખને સહન કરે. પ્રતિમા કલ્પને આશ્રીને એક રાત્રિ અને સ્થવિરકલ્પને આશ્રીને કેટલીક રાત્રિએ - અહોરાત્ર જાણવા.

અહીં નિર્વેદ દ્વાર છે. અહીં “અદુવ પાવગં” એ સૂત્ર અવયવ અર્થથી સ્પર્શનું ઉદાહરણ નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૦૮, ૧૦૯ + વિવેચન -

આ બંને નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃત્તિકાર વૃદ્ધસંપ્રદાયથી કહે છે -

કૌશાંબી નગરીમાં યજ્ઞદત્ત નામે બ્રાહ્મણ હતો. તેને બે પુત્રો હતા. - સોમદત્ત અને સોમદેવ. તે બંને કામભોગથી નિર્વિર્ણ થઈને પ્રવ્રજિત થયા. સોમભૂત અણગારના શિષ્ય થયા. બંને બહુશ્રુત અને બહુઆગમ થયા. તે બંને કોઈ દિવસે સંજ્ઞાતપલ્લીમાં આવ્યા. તેમના માતા-પિતા ઉજ્જૈનીમાં ગયા. તે દેશમાં બ્રાહ્મણો વિકટ પાણી પીતા હતા. તેઓએ તેમાં અન્ય દ્રવ્ય મેળવીને બંનેને આપ્યું. કેટલાક કહે છે - વિકટ જ અખણતાં આપ્યું. તે બંનેએ પણ તેને વિશેષથી ન જાણતાં પીધું. પછી પીડાવા લાગ્યા. તે બંનેને થયું કે આપણે ખોટું કર્યું. આ પ્રમાદ છે. આપણે ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરવું જ શ્રેષ્ઠ છે. તે બંનેએ એક નદીના કાંઠે, તેના કાષ્ઠની ઉપર પાદપોષગત અનશને રહ્યા. ત્યાં અકાળે વર્ષા થઈ, પૂર આવ્યું. જળ વડે વહન કરાતા સમુદ્રમાં લઈ જવાયા. તે બંને તેને સમ્યક્તયા સહન કર્યું. આયુષ્ય હતું તે પાળીને શય્યા પરીષદ સહન કર્યો. આ પ્રમાણે સમ કે વિષમ શય્યાને સહન કરવી.

શય્યામાં રહેલ ને તે ઉપદ્રવ પરત્વે ઉદાસીન રહેવા છતાં તે શય્યાતર કે બીજા દ્વારા ક્યારેક આક્રોશ પરીષદ સહન કરવો પડે, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૭૩, ૭૪

જો કોઈ સાધુને આક્રોશ કરે, તો તે તેમના પ્રત્યે ક્રોધ ન કરે. ક્રોધી, અજ્ઞાની સદૈશ હોય છે. તેથી સાધુએ તેમાં સંજવલિત ન થવું... દારુણ ગ્રામકંટક જેવી ખુંચતી કઠોર ભાષા સાંભળી, સાધુ મૌન રહે, ઉપેક્ષા કરે, પણ તેને મનમાં ન લાવે (ન ગણકારે.)

● વિવેચન - ૭૩, ૭૪

આક્રોશ - તિરસ્કાર કરે, કોણ ? ધર્મની અપેક્ષાએ ધર્મબાહ્ય કે આત્મવ્યતિરિક્ત. કોને ? સાધુને. જેમકે - હે મુંડ ! તને ઘિસ્કાર છે. તું અહીં કેમ આવેલો છે ? તે વચનથી વિપરીત ભાવ ન પામે કે સામો આક્રોશ કરીને સળગે નહીં. તેની નિર્યતના અર્થે દેહ દાહ લૌહિત્ય પ્રતિ આક્રોશના અભિઘાતાદિ વડે અગ્નિવત્

દીક્ષા ન થાય. સંજવલન કોપ પણ ન કરે. અહીં શું ઉપદેશ કરે છે, તે કહે છે - સંજવલનથી અજ્ઞાની સમાન થાય. જેમ કોઈ ક્ષાપક - તપસ્વી, તેના ગુણને કારણે દેવતા આવર્જિત થતાં સતત વંદન પામતો હતો. દેવતા કહેતા કે મને કાર્ય જણાવો. કોઈ દિવસે એક બ્રાહ્મણ સાથે યુદ્ધ થયું. તેણે બળથી ક્ષુત્કામ શરીરી સાધુને જમીન ઉપર પાડી દીધા. રાત્રિના દેવતા વંદનાર્થે આવ્યા. ક્ષાપક મૌન રહ્યો. ત્યારે તે દેવતાએ પૂછ્યું - ભગવન્! મારો શો અપરાધ છે ? મુનિએ કહ્યું - તે મારા અપકારી તે દુરાત્માને કંઈ ન કર્યું. દેવીએ કહ્યું કે ત્યારે મને આમાં શ્રમણ કોણ છે ? અને બ્રાહ્મણ કોણ છે ? એવો તફાવત ન દેખાયો. કોપના આવેશથી તો બંને સમાન લાગતા હતા. એ રીતે ક્ષાપકને પ્રેરણા મળી. આ રીતે તે ભિક્ષુની જેમ સંજવલિત ન થવું.

તો શું કરવું ? કર્કશ વાણી સાંભળીને મંદસત્ત્વ વાળાને સંયમ વિષયમાં ધૃતિ રહેતી નથી, તે દારુણા. ઇન્દ્રિયગ્રામ, તેના કાંટા જેવા ગ્રામકંટક - પ્રતિકૂળ શબ્દાદિ, કંટકત્વ - આ દુઃખોપાદકત્વથી અને મુક્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાં વિઘ્નહેતુપણાથી, તેના એકદેશત્વથી કઠોર ભાષા પણ તે પ્રમાણે કહી છે. તૂષ્ણીશીલ - કોપથી પ્રતિ પરુષભાષી ન બને, આ પ્રમાણે ગ્રામકંટક અને આક્રોશ પ્રહારને સહન કરે. એ પ્રમાણે ભાવના કરતા કઠોર ભાષા બોલનારની ઉપેક્ષા કરે. તે બોલનાર પ્રત્યે મનમાં પણ દ્વેષ ન કરે.

હવે મુદ્ગરદ્વારની વ્યાખ્યા કરવા ઉદાહરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૦ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃત્તિકાર સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે જણાવે છે -

રાજગૃહ નગરે અર્જુન નામે માળી હતો. તેને સ્કંદશ્રી નામે પત્ની હતી. તે રાજગૃહનગરની બહાર મુદ્ગરપાણી નામે યક્ષ હતો, તે અર્જુનનો કુળદેવતા હતો. તે માળીના બગીચાના માર્ગમાં યક્ષ હતો. કોઈ દિવસે સ્કંદશ્રી ભોજન લઈને તેના પતિને દેવા ગઈ. અગ્ર પુષ્પો લઈને ઘેર જતી હતી. ત્યારે તે મુદ્ગરપાણી યક્ષ ગૃહમાં રહેલ દુર્લભિતા ગોળીના છ જણાએ જોઈ. તેઓ બોલ્યા કે આ આર્જુન માળીની પત્ની અપતિરૂપ છે, આને પકડી લો. તેઓ વડે સ્કંદશ્રીને પકડી લેવાઈ. છએ જણાએ તે યક્ષની સન્મુખ ભોગો ભોગવ્યા. તે માળી પણ નિત્યકાળે જ ત્યાં આગળ સુંદર પુષ્પો વડે યક્ષને પૂજતો હતો. તે પૂજા કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવે છે.

સ્કંદશ્રીએ કહ્યું - આ માળી આવે છે, તો તમે મને કંઈ રીતે વિસર્જિત કરશો ? તેઓએ જાણ્યું કે - આ સ્ત્રીને પણ ભોગો ગમે છે. એ જણાએ કહ્યું - માલાકારને બાંધી લઈશું. તેઓએ અવકોટક બંધનથી અર્જુનને બાંધ્યો. યક્ષની આગળ તેને બાંધીને ત્યાં જ તેની પત્નીને ભોગવે છે. સ્કંદશ્રી તેના પતિની મોહોત્પાદક સ્ત્રી શબ્દો કહે છે. પછી તે માળી વિચારે છે કે - હું આ યક્ષને નિત્યકાળે જ શ્રેષ્ઠ અગ્ર પુષ્પો વડે અર્ચના કરું છું. તો પણ હું તેની આગળ આ પ્રમાણે જ દુઃખી થાઉં છું. જો અહીં કોઈ યક્ષ હોત તો હું આવો દુઃખી ન થાય. આ કાષ્ઠ જ છે, અહીં કોઈ મુદ્ગરપાણિ યક્ષ નથી.

ત્યારે તે યક્ષે અનુકંપા કરતા માળીના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. તડ-તડ કરતાં બંધનો છેદીને લોટાનો સહસ્રપલ નિષ્પન્ન મુદ્ગર લઈને અન્યાયિષ્ટ થઈને તે છ એ પુરુષ અને સાતમી સ્ત્રી એ સાતેને મારી નાંખ્યા. એ પ્રમાણે રોજે રોજ છ પુરુષ અને એક સ્ત્રી એ સાતેનો ઘાત કરતો રહે છે. રાજગૃહ નગરથી લોકો પણ ત્યાં સુધી ન નીકળતા જ્યાં સુધી તે સાતેનો ઘાત ન કરી દે.

તે કાળે, તે સમયે ભગવન્ મહાવીર પધાર્યા. યાવત્ સુદર્શન શ્રેષ્ઠી વંદનાર્થે નીકળ્યો. અર્જુને તેને જોયો. સુદર્શન સાગાર અભિગ્રહ કરીને રહ્યો. અર્જુન, તેની ઉપર આક્રમણ કરી શકતો નથી, તેની ફરતે ભમતાં-ભમતાં ચાકી ગયો. અર્જુન સુદર્શનને અનિમેષ દૃષ્ટિથી અવલોકે છે. યક્ષ પણ મુદ્ગર લઈને ચાલ્યો ગયો. અર્જુન પડી ગયો. ઉભો થઈને પૂછે છે - તું ક્યાં જાય છે ? સુદર્શને કહ્યું - ભગવંતને વંદનાર્થે જાઉં છું. તે પણ સાથે ગયો. ધર્મ સાંભળીને દીક્ષા લીધી.

રાજગૃહમાં ભિક્ષાર્થે નીકળતા, આ અમારા સ્વજનનો મારક છે એ પ્રમાણે લોકો આક્રોશ કરે છે. વિવિધ આક્રોશને તે સમ્યક્ સહન કરે છે. તે સહન કરતાં તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. એ પ્રમાણે બીજા સાધુઓએ પણ આક્રોશ પરીપહ સહન કરવો જોઈએ. ક્યારેક કોઈ આક્રોશ માત્રથી સંતુષ્ટ ન થઈને અધમાધમ તે વધ પણ કરે, તેથી વધ પરીપહ કહે છે -

● સૂત્ર - ૭૫, ૭૬

તાડનાદિ કરાવા છતાં ભિક્ષુ ક્રોધ ન કરે. મનમાં પણ પ્રદ્વેષ ન કરે. તિતિક્ષાને શ્રેષ્ઠ અંગ જાણીને, મુનિ ધર્મનું ચિંતન કરે... સંયત અને દાંત શ્રમણને કદાચ કોઈ ક્યાંય મારે - પીટે, તો તેણે ચિંતન કરવું જોઈએ કે આત્માનો નાશ થતો નથી.

● વિવેચન - ૭૫, ૭૬

લાકડી વડે તાડિત કરાવા છતાં મુનિ કાયા વડે કંપન. પ્રતિ હનન આદિ વડે, વચનથી પ્રતિ આક્રોશ દાનાદિથી પોતાને ગાટ બળતો ન દેખાડે. (બાળે નહીં), મનમાં પણ પ્રદ્વેષ ન કરે - કોપથી ચિત્તને વિકૃત ન કરે, પણ તિતિક્ષા - ક્ષમાને ધારણ કરે. ક્ષમાને ધર્મસાધન પ્રતિ પ્રકર્ષવતી જાણીને યતિધર્મમાં અથવા ક્ષાંતિ આદિ ભિક્ષુ ધર્મના વસ્તુ સ્વરૂપને ચિંતવે. જેમ કે - મુનિ ધર્મ ક્ષમામૂલ જ છે. આ જે નિમિત્તે કર્મો સંચિત કર્યાં છે, તેનો જ આ દોષ છે. તેના પ્રતિ કોપ ન કરવો. આને જ બીજા પ્રકારે કહે છે.

સમાપ્ત - શ્રમણ કે સમમનસ્ - તથાવિધ વધમાં પણ ધર્મ પ્રત્યે પ્રકૃષ્ટ ચિતવાળા રહે. શ્રમણ તો શાક્યાદિને પણ કહે છે, તેથી જણાવે છે - સંયત - પૃથ્વી આદિની હિંસાથી નિવૃત્ત. તે પણ કદાચ લાભાદિ નિમિત્તે બાહ્યવૃત્તિથી જ સંભવે, તેથી કહે છે - ઇન્દ્રિય અને મનના દમનથી દાંત. તેમને કોઈ પણ તેવો અનાર્થ ગ્રામાદિમાં તાડન કરે. ત્યાં શું કરવું ? તે કહે છે - આત્માના ઉપયોગ રૂપનો નાશ - અભાવ થતો નથી. તેના પર્યાય વિનાશરૂપણાથી ત્યાં ત્યાં હિંસાને પણ કહી છે, તેથી તેને ઘાતક રૂપે ન

જુઓ. પરંતુ શત્રુનો જય કરવામાં આ સહાયક છે, એવી બુદ્ધિથી સાધુવત્ જ જુઓ છે.

તો શું ફરી અપકારને માટે ઉપસ્થિત થાય કે સંકલેશ પામે ? અસાધુ જ છતી શક્તિએ પ્રતિ અપકારને માટે ઉપસ્થિત થાય અને શક્તિ ન હોય તો વિકૃત દૈષ્ટિથી જુઓ અથવા સંકલેશ કરે. -x-x- અસાધુતાનો વિચાર પણ ન કરે - તેની ઉપર દ્રોહ સ્વભાવ ધારણ ન કરે.

હવે વાણી એ દ્વાર છે. તેમાં “હતો ન સંજવલેદિ” આદિ સૂત્ર અર્થથી સ્પર્શના ઉદાહરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૧ થી ૧૧૩ + વિવેચન -

આ ત્રણે નિર્યુક્તિનો અક્ષરાર્થ બતાવીને વૃત્તિકાર આગળ કહે છે કે - ભાવાર્થ તો સંપ્રદાયથી જાણવો, તે આ પ્રમાણે છે -

શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા, ધારણી રાણી હતી. તેનો પુત્ર સ્કંદક નામે કુમાર હતો. તેની પુરંદરચશા નામે બહેન હતી. તે કુંભકારકટ નગરમાં દંડકી નામે રાજા હતો. તેની સાથે પુરંદરચશાને પરણાવી. તે દંડકી રાજાને પાલક નામે બ્રાહ્મણ પુરોહિત હતો.

કોઈ દિવસે શ્રાવસ્તીમાં મુનિસુવ્રતસ્વામી તીર્થંકર પદ્યાર્યા, પર્ષદા નીકળી, સ્કંદક (ખંધક) પણ નીકળ્યો, ધર્મ સાંભળીને તે શ્રાવક થયો.

કોઈ દિવસે તે પાલક બ્રાહ્મણ દૂતપણાને કારણે શ્રાવસ્તી આવ્યો. સભા મધ્યે સાધુના અવર્ણવાદ કરતા પાલકને ખંધકે અનુત્તર વડે માર્ગણા કરતા પાલકને પ્રદેષ થયો. ત્યારથી ખંધકના છિદ્રો જાસુસ પુરુષો વડે માર્ગણા કરતો વિચરે છે. તેટલામાં ખંધકે ૫૦૦ લોકો સાથે મુનિસુવ્રતસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. ખંધકમુનિ બહુશ્રુત થયા. તે ૫૦૦ને તેના શિષ્યરૂપે અનુજ્ઞા આપી.

કોઈ દિવસે ખંધકઋષિએ ભગવંતને પૂછ્યું - હું બહેનની પાસે જાઉં છું. ભગવંતે કહ્યું - મારણાંતિક ઉપસર્ગ થશે. ખંધકમુનિએ પૂછ્યું કે - હું આરાધક થઈશ કે વિરાધક? ભગવંતે કહ્યું - તને છોડીને બાકીના બધાં આરાધક થશે. ખંધકઋષિએ કહ્યું - સુંદર, જો આટલાં બધાં આરાધક થાય. તેઓ કુંભકારકટ નગરે ગયા. તેઓ જે ઉદાનમાં રહેલા, ત્યાં પાલકે આયુધોને ગોપાવી દીધા. પછી રાજાને વ્યુદ્ગ્રાહિત કર્યા કે - આ કુમાર પરીષદથી પરાજિત થઈને, આ ઉપાયથી આપને મારીને રાજ્યને ગ્રહણ કરશે. જો આપને વિશ્વાસ ન હોય તો ઉદાનમાં જઈને જુઓ. આયુધો ગોપવેલ હતા, તે બતાવ્યા.

તે સાધુઓને બાંધીને તે જ પુરોહિતને સોંપી દીધા. તે બધાંને એક પુરુષચંત્ર - ઘાણીમાં નાંખીને પીલી નાંખ્યા. તે બધાંએ સમ્યક્ રીતે તે વેદનાને સહન કરી. તેઓને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને સિદ્ધ થયા.

ખંધક પણ પડખે લઈ જવાયો. લોહીના છાંટા ઉડતા અને મરતા બધાંની પાછળ ચંત્રમાં પીલાતા તેઓ નિયાણુ કરીને અગ્નિકુમારમાં ઉપજ્યા.

ત્યારપછી તેના રજોહરણને લોહીથી લિપ્તને પુરુષનો હાથ છે, તેમ સમજીને ગીધે ગ્રહણ કર્યું. પછી પુરંદરચશા આગળ પાડ્યું. તેણી પણ તે દિવસે ખેદ કરે છે કે - સાધુઓ દેખાતા નથી. રજોહરણને પુરંદરચશાએ જોયું. કંબલ - (રજોહરણ)ને ઓળખ્યું. તે તેણીએ જ ખંધકબ્રહ્મણને આપેલ. તેણીએ જોયું કે તેણીના ભાઈમુનિને મારી નાંખાયા છે. તેણીએ રાજાની ખિંસા કરતા કહ્યું - હે રાજા ! પાપ થયું, આ વિનાષ થયા. તેણીએ વિચાર્યું કે - હું દીક્ષા લઈ લઉં. દેવ તેને મુનિસુવ્રત સ્વામી પાસે લઈ ગયા.

તે ખંધક દેવે પણ નગરને બાળી નાંખ્યું. લોકો ચાલ્યા ગયા. આ જ પણ તે દંડકારણ્ય કહેવાય છે. અરણ્યને વન કહેવાય છે, તેથી દ્વારગાથામાં “વન” કહેલ છે. અહીં તે સાધુઓ વડે જે રીતે વધપરીષદ સમ્યક્ તયા સહન કરાયો. તે પ્રમાણે સાધુએ સહન કરવો. ખંધકની જેમ અસહનકર્તા ન થવું.

બીજા વડે અભિહત થયેલા સાધુને તથાવિધ ઔષધાદિ અને ગ્રાસાદિ સદા ઉપયોગી થાય, તે સાધુએ યાચવા જોઈએ, તેથી યાચના પરીષદ -

● સૂત્ર - ૭૭, ૭૮

નિશ્ચે અણગાર ભિક્ષુની આ ચર્વા સદા દુષ્કર છે કે તેમણે વસ્ત્ર, પાત્રાદિ બધું યાચનાથી મળે છે. તેની પાસે કંઈ અચાચિત ન હોય... ગૌચરીને માટે ઘરમાં પ્રવિષ્ટ સાધુને માટે ગૃહસ્થ સામે હાથ પ્રસારવો સરળ નથી, તેથી ગૃહવાસ જ શ્રેષ્ઠ છે, મુનિ એવું ન ચિંતવે.

● વિવેચન - ૭૭, ૭૮

દુઃખેથી કરાય તે દુષ્કર - દુરનુષ્ઠાન, ખલુ વિશેષણ, નિરુપકારી એ વિશેષનું ધોતક છે. નિત્ય - સર્વકાળ, યાવજીવ. તેમને શું દુષ્કર છે ? આહાર, ઉપકરણાદિ યાચવાથી મળે છે. દાંત ખોતરણી પણ અચાચિત ન હોય તેથી બધી વસ્તુની યાચના કરવી, વિશેષથી દુષ્કર છે.

ગાયની જેમ ચરવું, તે ગોચર, જેમ આ પરિચિત કે અપરિચિત વિશેષને છોડીને જ પ્રવર્તે છે, તેમ સાધુ પણ ભિક્ષાર્થે, તેમાં પ્રધાન આ ઓષણાયુક્ત ગ્રહણ કરે છે, પણ ગાયની જેમ ગમે તે નહીં, તેમાં પ્રવિષ્ટને ગોચરાગ્ર પ્રવિષ્ટને હાથ સુખેથી પ્રસારવો (શા માટે ?) આહારાદિ ગ્રહણને માટે તે સુપ્રચારક, કઈ રીતે નિરૂપકારીવડે બીજાને પ્રતિદિન ખુશ કરવા શક્ય છે ? એ કારણે ગાર્હસ્થ્ય અતિ પ્રશસ્ય છે. તેમાં કંઈ માંગવું ન પડે. અને પોતાના હાથે કમાઈને દીન આદિના સંવિભાગ કરીને ખવાય છે. આ પ્રમાણે ભિક્ષુ ન વિચારે. કેમકે ગૃહવાસ બહુ સાવધ છે, નિરવધ વૃત્તિને માટે તેનો પરિત્યાગ કરવો. તે માટે સ્વયં ન રાંધતા ગૃહસ્થ પાસે યાચના કરવી.

હવે રામદ્વાર, તેમાં “દુક્કરં ખલુ ભો ! ષિરચ્યં” એ સૂત્રને અર્થથી સ્પર્શતા ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૪/૧ + વિવેચન -

યાચના પરીષદમાં અહીં બલદેવનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે -

જ્યારે તે વાસુદેવના શબ્દને વહન કરતા હતા, ત્યારે સિદ્ધાર્થ વડે પ્રતિબોધ થયા, કૃષ્ણના શરીર સંસ્કાર કરીને, કૃતસામાયિક થઈ સાધુ વેશને સ્વીકારીને, ઊંચા શિખરે તપ તપતા, માન વડે - ક્યાં નોકરોનો ભિક્ષાર્યે આશ્રય કરવો ? તેથી કઠિયારા આદિ પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. પણ ગામ કે નગરનો આશ્રય કરતા નથી. તેણે યાચના પરીષદને સહન ન કર્યો. એ પ્રમાણે ન કરવું. બીજા કહે છે - બળદેવને ભિક્ષાર્યે ભમતા, ઘણાં લોકો તેના રૂપથી આક્રમિત થઈ, બીજું કંઈ ન કરતાં. તેનામાં જ ચિત્ત રાખીને રહેતા હતા. તેથી તેઓ ગ્રામાદિમાં જતાં ન હતા. યથા આવેલ પથિક આદિ પાસેથી ભિક્ષાને યાચે છે. આ યાચના પરીષદ પ્રશસ્ત છે.

આ પ્રમાણે બાકીના સાધુઓએ યાચના પરીષદ સહન કરવો. યાચનામાં પ્રવૃત્તને ક્યારેક લાભાંતરાચના દોષથી ન પણ મળે. તેથી અલાભ પરીષદ કહે છે -

● સૂત્ર - ૩૯, ૮૦

ગૃહસ્થોના ઘેર ભોજન તૈયાર થઈ જતાં સાધુ આહારની એવલા કરે. આહાર પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય, સંયમી મુનિ તેના માટે અનુતાપ ન કરે... “આજે મને કંઈ ન મળ્યું, કદાચ કાલે મળી જાય” જે એ પ્રમાણે વિચારે છે, તેને ‘અલાભ’ પીડા આપતું નથી.

● વિવેચન - ૩૯, ૮૦

ગૃહસ્થોમાં કવલ (ભોજન), આના વડે મધુકરવૃત્તિ કહી. તેની ગવેષણા કરે. જે ખવાય તે ભોજન - ઓદન આદિ, તે તૈયાર થઈ ગયું હોય. કેમકે વહેલા જવાથી સાધુ માટે જે રાંધવા આદિની પ્રવૃત્તિ થાય. તેવું ભોજન ગૃહસ્થો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય તો પણ સંયત અનુતાપ ન કરે. જેમકે - અહો ! મારી અદ્યન્યતા જુઓ, કે જે મને કંઈ નથી મળતું. અથવા મળી જાય તો, ‘હું લબ્ધિમાન છું’ એવો હર્ષ ન કરે. અથવા ઓછું મળે કે અનિષ્ટ મળે તો પણ આવો અનુતાપ સંભવે છે. (તે ન કરે.)

કયા આલંબનને અવલંબીને અનુતાપ કરે, તે કહે છે - ભલે, આજે મને મળેલ નથી, આવી લાભ પ્રાપ્તિ આગામી દિવસે પણ સંભવે છે. - x - ઉક્ત પ્રકારે અદીન મનથી પ્રતિસમીક્ષા કરે, અલાભને આશ્રીને આલોચના કરે. પણ અલાભ પરીષદથી અભિભૂત ન થાય. અહીં લૌકિક દૈષ્ટાંત છે.

વાસુદેવ, બલદેવ, સત્યક અને દારુક અશ્વો વડે અટવીમાં અપહરણા, વડના ઝાડની નીચે રાખિના વાસ કર્યો. ચારે પ્રહરના જાગવાના ભાગ કર્યા. દારુકનો પહેલા પ્રહર હતો. ક્રોધ પિશાચરૂપ કરીને આવ્યો. અને દારુકને કહે છે - હું આહારને માટે આવેલ છું. આ સુતેલાને ખાઈ જઈશ, અથવા મારી સાથે યુદ્ધ કર. દારુક તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. દારુકને પિશાચને જેમ જેમ હણવાને સમર્થ ન થયો તેમ તેમ રોષે ભરાવા લાગ્યો. જેમ જેમ રોષિત થતો ગયો તેમ તેમ તે ક્રોધ વધવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે તે દારુકે કૃષ્ણપ્રાણ થઈ, તે પ્રહરને વહન કર્યો.

પછી સત્યકને ઉઠાડે છે. સત્યક પણ તે પ્રમાણે જ પિશાચ વડે કૃષ્ણપ્રાણ કરાવ્યો.

ત્રીજા પ્રહરમાં બલદેવ ઉઠે છે, એ પ્રમાણે બલદેવ પણ કરાયો. ચોથા પ્રહરમાં વાસુદેવ ઉઠે છે, વાસુદેવને તે પ્રિશાયે તે પ્રમાણે જ કહ્યું. વાસુદેવે કહ્યું - મને જીત્યા વિના કઈ રીતે મારા સહાયકોને ખાઈશ ? યુદ્ધ થયું. જેમ જેમ યુદ્ધ ચાલતું ગયું તેમ તેમ વાસુદેવ “અહો ! આ મલ્લ તો ઘણો બળવાન છે” તેમ સંતોષ પામવા લાગ્યા. વાસુદેવે તેને પકડીને જંઘાથી પછાડ્યો. પ્રભાતે તેને ભાંગેલા ઘુંટણ આદિ વડે જુએ છે. કોણે કર્યું ? પૂછતાં વાસુદેવે કહ્યું - તે આ કોધ, પિશાચરૂપધારી છે, જેને મેં પ્રશાંતપણે જિતેલ છે. -

x -

હવે ‘પુર’ એ દ્વાર છે. ‘પુરા’ એટલે પૂર્વ કાળમાં કરેલાં કર્મ. તેમાં “નાશુત્તખોજ્જ સંજ્જએ” એ સૂત્ર અવયવને અર્થથી સ્પર્શતું દેખાંત -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૪/૨ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી વૃત્તિકાર આ પ્રમાણે કહે છે -

એક ગામમાં એક પારાશર (ખેડૂત) હતો, ત્યાં બીજા પણ પારાશરો હતા. તે કૃષિમાં કુશલ હતો અથવા શરીરથી કૃશ હતો તેથી કૃષિપારાશર અથવા કૃષ પારાશર કહેવાતો. તે તે ગામમાં નિયુક્ત રાજકુલિક ચારનું વહન કરતો હતો. તે ગાય આદિ દિવસમાં છાયાથી ભોજનવેળાની રાહ જોતાં. પછી તેમના ભોજન પણ લવાતા અને ભોજનની ઇચ્છાવાળા તેમને કહેતો કે એકેક ચાસ ખેડી લો. પછી ભોજન કરજો. તે ૬૦૦ હાલિક વડે પણ ઘણાં હળનું વહન કરાવતો તેના કારણે ઘણાં અંતરાય કર્મો બાંધ્યા. મરીને સંસારમાં ભટકીને બીજા કોઈ સુકૃત વિશેષથી વાસુદેવ કૃષ્ણનો પુત્ર “દંટ” નામે થયો.

દંટકુમારે અરિષ્ટનેમિ પાસે દીક્ષા લીધી. અંતરાય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું. દારિકામાં ભ્રમણ કરવા છતાં આહાર પ્રાપ્ત થતો ન હતો. કદાચ ક્યારેક મળે તો પણ જેવો-તેવો. તેણે ભગવંતને પૂછ્યું, ભગવંતે તેના પૂર્વભવની વાત કરી. પછી તેણે અભિગ્રહ લીધો. બીજાના નિમિત્તે લાભ મળે તો ગ્રહણ ન કરવું. કોઈ દિવસે વાસુદેવ કૃષ્ણએ ભગવંતને પૂછ્યું - આ ૧૮૦૦૦ સાધુ ભગવંતોમાં કોણ દુષ્કારકારક છે ? ભગવંતે કહ્યું - દંટણ અણગાર. પછી તેના અલાભ પરીષદની વાત કહી. કૃષ્ણએ પૂછ્યું - તે ક્યાં છે ? ભગવંતે કહ્યું - નગરીમાં પ્રવેશતા તું તેને જોઈશ. કૃષ્ણએ તેને જોઈને, હાથીના સ્કંધ ઉપરથી ઉતરીને તેમને વંદના કરી.

તે વખત કોઈ શ્રેષ્ઠીએ આ દેશ્ય જોયું. તેણે વિચાર્યું કે આ કોઈ મહાત્મા લાગે છે, જેથી વાસુદેવે તેને વંદના કરી. દંટણમુનિ તેમના જ ઘેર આહારાર્થે પ્રવેશ્યા. શ્રેષ્ઠીએ પરમશ્રદ્ધાથી લાડવા વડે પ્રતિલાભિત કર્યા. તેણે આવીને ભગવંતને ગૌચરી બતાવી, પછી પૂછ્યું કે શું મારો અલાભ પરીષદ ક્ષય પામ્યો ? ભગવંતે કહ્યું કે - ક્ષય પામ્યો નથી, આ વાસુદેવના નિમિત્તે મળેલ લાભ છે. તેણે પરલાભથી આજીવિકા ન કરવી. એમ વિચારી અમૂર્છિતપણે તે લાડવાઓનું પારિષાપન કર્યું, તેને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

આ પ્રમાણે દંટણમુનિની માફક અલાભ પરીષદને સહન કરવો.

અલાભથી અંતઃપ્રાંત આહાર વડે કઢાયિત્ રોગ ઉત્પન્ન થઈ શકે. તેથી રોગ પરીષદને અહીં કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૧, ૮૨

રોગ ઉત્પન્ન થયો જાણીને વેદનાથી પીડિત થઈને દીન ન બને. વ્યાધિથી વિચલિત પ્રજ્ઞાને સ્થિર કરે અને પ્રાપ્ત પીડાને સમભાવે સહે.... આત્મગવેષક મુનિ ચિકિત્સાને અભિનંદે નહીં, આ જ તેનું શ્રામણ્ય છે કે તે રાગ ઉત્પન્ન થતાં તેની ચિકિત્સા ન કરે, ન કરાવે.

● વિવેચન - ૮૧, ૮૨

દુઃખે છે કે દુઃખ અર્થાત્ જ્વરાદિ રોગ, ઉત્પન્ન થયો જાણીને, તેના અનુભવરૂપ વેદનાથી પીડિત કરાય તે દુઃખાર્તિત, તેવો થાય તો પણ અદીન મનથી, “સ્વકર્મનું જ આ ફળ છે” એ પ્રમાણે તત્ત્વબુદ્ધિથી પોતાની પ્રજ્ઞાને સ્થિર કરે. અથવા પુષ્ટ વ્યાધિ વડે દીનતા લાવ્યા વિના તે રોગોના ઉત્પાતને, રોગ જનિત દુઃખને સહન કરે. તો શું ચિકિત્સા વડે રોગને ન નિવારે ?

રોગ પ્રતિકારરૂપ ચિકિત્સાને અનુમતિ ન આપે. અનુમતિના નિષેધથી કરણ અને કરાવણનો તો પ્રશ્ન જ નથી. સ્વકર્મ ફળ આ ભોગવાય છે, એમ વિચારીને સમાધિથી રહે, પણ કૂજન કે કચકચ આદિ ન કરે. ચારિત્રઆત્માની માર્ગણા કરે, આ મારું કંઈ રીતે થાય ? એ પ્રમાણે આત્મ ગવેષણા કરે. તેથી જે કારણે આ શ્રમણનો શ્રમણભાવ છે, તેથી તે ચિકિત્સા ન કરે, ન કરાવે, ઉપલક્ષણત્વથી ન અનુમોદે. આ ક્યન જિનકલ્પિકાદિની અપેક્ષાએ છે. સ્થવિરકલ્પ અપેક્ષાથી “જં ન કુજ્જ” ઇત્યાદિ સાવધ જાણવું. અહીં આ ભાવ છે - જે કારણથી કરણ આદિ વડે સાવધ પરિહાર જ શ્રામણ્ય છે. પ્રાયઃ ચિકિત્સા સાવધ છે, તેથી તેની અનુમોદના ન કરવી. આ પણ ઉત્સર્ગ માર્ગે કહ્યું. અપવાદથી સાવધ છતાં પણ આની અનુમતિ છે જ.

આ ‘ભિક્ષા’ દ્વાર છે, તેમાં “ચિકિત્સાને અનુમોદવી નહીં” આ સૂત્ર અવયવને અર્થથી સ્પર્શતા ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૫ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી જાણવો, એમ કહી વૃત્તિકાર કહે છે -

મથુરામાં જિતશત્રુ રાજા વડે કાલા નામની વેશ્યાને અભ્રતિરૂપા છે તેમ વિચારી અવરોધીને (અંતઃપુરમાં) નાંખી. તેણીનો પુત્ર કાલવેશિક કુમાર થયો. તેણે તેવા પ્રકારના સ્થવિરોની પાસે દીક્ષા લીધે. એકાકી વિહાર પ્રતિમાને સ્વીકારીને મુદ્ગશૈલપુર ગયા.

ત્યાં તેની બહેન હતશત્રુ રાજાની સ્ત્રી (રાણી) હતી, તે સાધુને અર્શ થયેલ હતા. તેથી તેણીએ ભિક્ષાની સમથે ઔષધ આપ્યું. તેને અધિકરણ જાણી ભોજનનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું.

તેને કુમારપણામાં શીયાળના શબ્દને સાંભળીને પાછળ લાગેલા. આ શબ્દ કોનો સંભળાય છે ? તેઓ બોલ્યા - આ શીયાળો અટવીવાસી છે. તેણે કહ્યું - આને

બાંધીને મારી પાસે લાવો. તેઓ શીયાળને બાંધીને લાવ્યા. તેણે તે શીયાળને માર્યું. તે હણાતું એવું 'ખિં-ખિં' કરે છે. તેનાથી તેને રતિ પ્રાપ્ત થઈ. તે શિયાળ હણાતા મૃત્યુ પામ્યો. અકામનિર્જરાથી વ્યંતર થયો.

તે વ્યંતરે અવધિજ્ઞાન વડે જોયું. આજ તે સાધુ છે. તેથી ત્યાં આવીને તે વ્યંતર બચ્યા સહિત શિયાલણીને વિકુર્વી. તે "ખિં-ખિં" કરતા સાધુને ખાવા લાગી. રાજા તે સાધુને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરેલ જાણીને પુરુષો વડે તેમનું રક્ષણ કરે છે, જેથી તેમને કોઈ ઉપસર્ગ કરે નહીં. જેટલામાં તે પુરુષો તે સ્થાને આવ્યા. તેટલામાં તે શિયાલણી વડે ખવાઈ ગયા, પણ શિયાલણી ન દેખાઈ. તે સાધુએ પણ ઉપસર્ગને સમ્યક્ રીતે, ખમ્યો, અધ્યાસિત કર્યો. એ પ્રમાણે બધાંએ તે ઉપસર્ગને સહેવો.

રોગપીડિતને શયનાદિમાં તૃણસ્પર્શ દુઃસહતર છે, તેથી તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૩, ૮૪

અચેલક અને રૂક્ષ શરીરી સંયત તપસ્વી સાધુને તૃણ ઉપર સુવાથી શરીરને કષ્ટ થાય છે.... આતાપના નિપાતથી તેને ઘણી જ વેદના થાય છે. એમ જાણીને તૃણસ્પર્શથી પીડિત મુનિ વસ્ત્ર ધારણ ન કરે.

● વિવેચન - ૮૩, ૮૪

અચેલક, રૂક્ષ, સંયત, તપસ્વીને; તરે છે તે તૃણ - દર્ભ આદિ, તેમાં સુવુ, આમાં ઉપલક્ષણથી બેસવું પણ થાય. તેનાથી શરીરની વિદારણા થાય. અચેલકત્વ આદિ તપસ્વીના વિશેષણ છે, સચેલકને તૃણ સ્પર્શ ન સંભવે, પણ અરૂક્ષને તેમ સંભવે, પણ સ્નિગ્ધત્વથી અસંયતને પોલા લીલા તૃણના ઉપાદાનથી તથાવિધ શરીર વિદારણાનો અસંભવ છે. તેથી શું ? તે કહે છે -

આતાપ - ધર્મનો નિતરાં પાત તે નિપાત, તેથી તિઉલ - તૌદિકા અથવા મન, વચન, કાચારૂપ ત્રણ પ્રસ્તાવથી સ્વરૂપ ચલન વડે ત્રિદુલ અથવા અતુલ કે વિપુલ વેદના થાય છે. એવું જાણીને આસ્તરણ - વસ્ત્રાદિને ન સેવે. કેવા ? તંતુ વડે થયેલ તે તંતુજા. અથવા તંત્રજા. બંનેમાં વસ્ત્ર કે કંબલ જાણવા. તૃણ વડે તર્જિત અર્થાત્ તૃણો વડે અત્યંત વિલિખિત શરીરને સૂર્યના કિરણના સંપર્કથી ઉત્પન્ન પરસેવાથી ક્ષત-ક્ષાર નિક્ષેપરૂપ પીડા થાય છે. તે પણ તે આ પ્રમાણે વિચારે કે - નરકાગ્નિ વડે બળાતા ત્યાં ક્રુણ વિલાપો કરે છે, અગ્નિથી ડરીને દોડતાં ચૈતરણી નદીમાં જાય છે, તેને શીતળ પાણી સમજીને ક્ષારચુક્ત પાણીમાં તે પડે છે. ક્ષારથી બળતા શરીરને તે મૃગની જેમ ઉભા થઈને અસિપત્રવનમાં છાયાને માટે જાય છે. ત્યાં પણ બિચારા શક્તિ, યષ્ટિ, પ્રાસ, કુંત આદિ વડે છેદાય છે. - x - ઇત્યાદિ રૌદ્રતર નરકોમાં પરવશતાથી મેં અનુભવેલ વેદનાની અપેક્ષા આ વેદના કેટલી ?

સ્વવશ થઈ સમ્યક્પણે સહેતા ઘણો જ લાભ છે. એમ ભાવના ભાવતો. તેનાથી હારી જઈને કદી વસ્ત્ર, કંબલને ધારણ ન કરે. આ કથન જિનકલ્પિકની અપેક્ષાથી છે, સ્થવિરકલ્પી સાપેક્ષ સંયમત્વથી સેવે પણ છે.

અહીં સંસ્તારદ્વારને અનુસરતા “તિઉલા હવઈ વેચાડા” એ સૂત્ર સૂચિત ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૧૬ + વિવેચન -

આ નિર્ચુકિતનો ભાવાર્થ વૃત્તિકારશ્રી સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે કહે છે -

શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા હતો. તેને ભદ્ર નામે પુત્ર હતો. તે કામભોગથી ખેદ પામીને તથા રૂપ સ્થવિરોની પાસે પ્રવ્રજિત થયો. કેટલેક કાળે એકાકી વિહાર પ્રતિમાને સ્વીકારીને રહ્યો. તે વિચરણ કરતા હતા ત્યારે વિરુદ્ધ રાજ્યમાં જાસુસ સમજીને તેમને પકડી લીધા. તેમને મારીને ક્ષાર વડે સિંચિત કર્યા. દર્ભ વડે વીંટીને મુક્ત કરાયા. તે દર્ભ વડે લોહી વડે સંમિલિત થઈને થતાં દુઃખને સમ્યક્ સહન કરે છે.

એ પ્રમાણે બાકીના સાધુએ તૃણ પરીષહને સહન કર્યો ખોઈએ.

તૃણ ક્યારેક મલિન પણ હોય છે. તેના સંપર્કથી પરસેવાથી વિશેષ જલ્લ સંભવે છે, તેથી અનંતર જલ્લ પરીષહ કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૫, ૮૬

ગ્રીષ્મમાં મેલથી, રજથી અથવા પરિતાપથી શરીરના સિમ્મ થઈ જેવાથી મેઘાવી મુનિ સાત્તાને માટે વિલાપ ન કરે... નિર્જરણેક્ષી મુનિ અનુત્તર આર્યધર્મને પામીને શરીર વિનાશની અંતિમ ક્ષણો સુધી શરીર ઉપર જલ્લ - પરસેવા જન્ય મેલને રહેવા દે. (તેને સમભાવે સહે.)

● વિવેચન - ૮૫, ૮૬

ક્લિષ્ણ અથવા કલિષ્ટ બાધિત શરીર જેનું છે તેવો તે મેઘાવી - વ્યાધિવાળો હોય કે અરોગી હોય, જે સ્નાનની પ્રાર્થના કરે, તો તે આચારને ઉલ્લંઘેલ અને સંચમને ત્યજેલો થાય છે. એ ઉક્તિને અનુસરીને અસ્નાનરૂપ મર્યાદાને ઉલ્લંઘે નહીં. કોના વડે ક્લિષ્ણગાત્ર કે ક્લિષ્ટગાત્ર થાય ? તે કહે છે - પરસેવાથી ભીના મલરૂપથી, તેનાથી જ કઠિનતા પામેલ કે ઘૂળ વડે, ગ્રીષ્મ કે શરદમાં પણ, તેનાથી પરિતાપ પામીને. અર્થાત્ પરિતાપથી પરસેવો, પરસેવાથી મલજલ્લવાળો થાય. તેથી ક્લિષ્ણગાત્રતા થાય. તેના કારણે સુખનો આશ્રય કરવા એમ ન કહે કે - મને ક્યારે કે કઈ રીતે આ મલવાળા શરીરને સુખાનુભવ થાય ?

તો તે શું કરે ? જલ્લ જનિત દુઃખ સહન કરે. કેવો થઈને ? કર્મોના આત્યંતિક ક્ષયરૂપ નિર્જરાને વિચારતો. એ પ્રમાણે તે શું કરે ? હેય ધર્મો વડે દૂર રહે તે આર્ય. શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કે જે બીજા કરતાં પ્રધાન હોવાથી અનુત્તર છે, તેને આચરે - એવો પ્રસન્ન - ભાવભિક્ષુ થાય. હવે સામર્થ્ય કહેવા છતાં અર્થઆદરને જણાવવા નિગમના વ્યાજથી ફરી કહે છે - શરીરના વિનાશની મર્યાદા કરીને, કઠીનતાને પામેલ મલ અને ઉપલક્ષણથી પંક અને ઘૂળવાળી કાચાને ધારણ કરે. કોઈના અગ્નિથી પરિશોષિત પરિદગ્ધ થઈ ઉપહત શરીરને અથવા રજ વડે અવગુંડિત મલ યુક્ત શરીરને વિચારે. અકામ-નિર્જરાથી તેમાં કોઈ ગુણ નથી. મને સમ્યક્ સહન કરતા મહાન

ગુણકારી થશે. તેમ માનીને તેને દૂર કરવા સ્નાનાદિ ન કરે. - x-x- નિર્જરપ્રેક્ષી તેને સહન કરે.

કોઈ એમ કહે છે કે - ઉદ્ધર્તન પણ ન કરે, તો સ્નાન કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? અથવા યતીના ધર્મના આચારોને જાણે. “જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ” છે તેમ જાણીને તેવી કાચાને ધારણ કરે.

હવે “મલધારી” એ દ્વારને અનુસરતો “સાયં નો પરિદેવચ્ચે” એ સૂત્ર અવયવને અર્થથી સ્પર્શતા ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૭ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃત્તિકારશ્રી સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે કહે છે -

ચંપા નગરીમાં સુનંદ નામે એક વણિક શ્રાવક હતો. સાધુ જે-જે માંગે તે તેને અવજ્ઞાથી આપતો. ઔષધ, ભૈષજ આદિ સકતુ આદિ, સર્વભાંડાદિ આપે. કોઈ દિવસે ગ્રીષ્મમાં સુસાધુઓ જલ્લ વડે પરિદિગ્ધ શરીરવાળા તેની દુકાને આવ્યા. તેમના પરસેવા આદિની ગંધ ઉછળી રહી હતી. તેણે સુગંધી દ્રવ્ય વડે ભાવિત કરતાં વિચારે છે - સાધુનું બધું જ સુંદર છે, જો આ મેલ - જલ્લનું ઉદ્ધર્તન કરશે તો ઘણું જ સારું થશે. એ પ્રમાણે તે વણિક તે સ્થાનની આલોચના કર્યા વિના, પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મૃત્યુ પામ્યો.

તે કૌશાંબી નગરીમાં શ્રેષ્ઠીના કુળમાં પુત્રરૂપે જન્મ્યો. તે ધર્મને સાંભળીને કામભોગથી ખેદિત થઈને પ્રવ્રજિત થયો. તેને પૂર્વના ભવનું તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યું. તે દુર્ગન્ધવાળો થયો. પછી તે જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં અપભ્રાજના પામે છે. પછી સાધુઓએ તેને કહ્યું કે - તું આવી ઉકાહણા પામ, તારે ઉપાશ્રયમાં જ રહેવું. તે રાત્રે દેવીને આશ્રીને કાર્યોત્સર્ગ કર્યો. પછી દેવીએ તેની કાચા સુગંધી કરી દીધી. તે કોષ્ઠપુર કે બીજા વિશિષ્ટ દ્રવ્યોની જેવી ગંધ હોય તેવી ગંધવાળો થયો. ફરી ઉકાહણા થઈ. ફરી પણ દેવીની આરાધના કરી, સ્વાભાવિક ગંધવાળ થયો. તેણે જલ્લ પરીષદ ન સહન કર્યો. આ પ્રમાણે સાધુઓએ કરવું નહીં.

જલ્લ ઉપલિપ્ત અને શુચીને સત્ક્રિય કરતાં અને પુરસ્ક્રિય કરતા બીજા વડે સત્કાર કે પુરસ્કાર વડે સ્પૃહા કરે. તેથી તે પરીષદ કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૭, ૮૮

રાજા આદિ વડે કરાતા અભિવાદન, સત્કાર અને નિમંત્રણને જે અન્ય ભિક્ષુ સ્વીકારે છે, તેની મુનિએ સ્પૃહા ન કરવી.... અનુત્કર્ષી, અલ્પ ઇચ્છાવાળા, અજ્ઞાત કુળોથી ભિક્ષા લેનારા અલોલુપ ભિક્ષુ રસોમાં ગૃહ્ણ ન થાય. પ્રજ્ઞાવાન બીજાને સન્માન મળતું જોઈ અનુતાપ ન કરે.

● વિવેચન - ૮૭, ૮૮

અલિવાદન - શિરોનમન અને ચરણ સ્પર્શાદિ પૂર્વક અભિવાદન કરે. સંભ્રમ સહિત આસનને છોડે, રાજાદિ વડે - “મારા ઘેર ભિક્ષા ગ્રહણ કરો” ઇત્યાદિ રૂપ નિમંત્રણ કરે. જે સ્વયૂથિક કે પરતીથિકો આવા અભિવાદનોને આગમમાં નિષેધ

કરાયો હોવા છતાં ભજે છે - સેવે છે, તેની મુનિ સ્પૃહા ન કરે - જેમ કે “આમનો જન્મ સુલબ્ધ છે”, એવા પ્રકારના અભિવાદનો વડે મુનિ સત્કારાદિને ન ઇચ્છે - પરંતુ -

ઉત્કંઠિત સત્કારાદિમાં રહે તે ઉત્કશાયી, તેવા નથી તે અનુત્કશાયી, અથવા સર્વધનાદિપણાથી અણુકષાયી. અર્થાત્ સત્કારાદિ ન કરાતા જે કોપ ન પામે, તેની સંપ્રાપ્તિમાં અહંકારવાળા ન થાય. તેને માટે કે તેમાં ગુપ્તપણે પણ ગૃહ્ણિને ન ધારણ કરે. તેથી જ અલ્પ - સ્તોક ધર્મોપગરણ પ્રાપ્તિ માત્ર વિષયપણાથી સત્કારાદિ પામે મોટી નહીં કે અલ્પ શબ્દના અભાવ અર્થપણાથી અવિદ્યમાન ઇચ્છા જેને છે, તે અલ્પેચ્છ, ઇચ્છાના કષાય અંતર્ગતત્વમાં ફરી અલ્પત્વ અભિધાનમાં ઘણાં દોષપણાનું ઉપદર્શન છે. તેથી જ જાતિ અને શ્રુતિ આદિ વડે અજ્ઞાત બની પિંડ - ભોજનાદિની ગવેષણા કરે.

જે કારણે સરસ ઓદનાદિમાં લંપટ નથી, એવા પ્રકારનો તે સરસ આહાર ભોજનાદિ કરતાને જોઈને કદાચિત અન્યથા થાય. તેથી કહે છે - સરસ ઓદનાદિમાં કે મધુરાદિ રસોમાં અભિકાક્ષા ન કરે. રસગૃહ્ણિ વર્જન ઉપદેશથી તેમાં ગૃહ્ણ બાલિશને પણ અભિવાદનાદિ સ્પૃહા ન સંભવે. તથા રસગૃહ્ણોવડે મુનિ સ્પૃહાવાળા ન થાય. તેમજ સત્કારાદિ ન કરતાં અન્યતીર્થિ નૃપતિ આદિ પરત્વે અનુતાપ ન કરે.

આના પરિત્યાગથી પ્રવ્રજિત એવા મને શું ? એવી હેયોપાદેય વિવેચન રૂપ મતિવાળો થાય. આના વડે સત્કારકારીમાં સંતોષ અને તેમ ન કરનારમાં દ્વેષને ન કરતો આ પરીષહને સહન કરે એમ કહેલ છે.

અહીં “અંગવિદ્યા” દ્વારને અનુસરતો સૂત્રોક્ત અર્થ વ્યતિરેક ઉદાહરણ વડે સ્પષ્ટતા કરતા કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૧૮ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિના ભાવાર્થને વૃત્તિકારશ્રી સંપ્રદાયથી આ રીતે કહે છે -

ઘણાં કાળથી પ્રતિષ્ઠિત મથુરામાં ઇંદ્રદત્ત પુરોહિતનો પ્રાસાદગત નીચે જતા સાધુ ઉપર પગનો લબડાવી મસ્તક પસાર્યું. તે શ્રાવક શ્રેષ્ઠીએ જોયું. તે શ્રાવકને ખેદ થયો. અરે ! જુઓ - આ પાપીએ સાધુની ઉપર પગ લબડાવ્યો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે - મારે અવશ્ય આનો પગ છેદી નાંખવો. તે શ્રાવક તે પુરોહિતના છિદ્રો શોધે છે. છિદ્ર ન મળતા કોઈ દિવસે આચાર્ય પાસે જઈને વંદન કરીને વાત કરી. આચાર્યએ કહ્યું - તેમાં શું ? સત્કાર પુરસ્કાર પરીષહને સહન કરવો જોઈએ. શ્રેષ્ઠી બોલ્યો - મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આચાર્યએ પૂછ્યું - આ પુરોહિતનું ઘર ક્યાં છે ? તેણે કહ્યું - આ પુરોહિતે પ્રાસાદ કરાવેલ છે. તેના પ્રવેશનમાં રાજા ભોજન કરશે. આચાર્યએ કહ્યું - જ્યારે રાજા તે પ્રાસાદમાં પ્રવેશે ત્યારે તું રાજાને હાથ વડે પકડીને ખેંચી લે જે, કહેજો કે પ્રાસાદ પડે છે ત્યારે હું પ્રાસાદને વિદ્યા વડે પાડી દર્શા.

શ્રેષ્ઠીએ તે પ્રમાણે કર્યું. શ્રેષ્ઠીએ રાજાને કહ્યું - આણે તમને મારી નાંખ્યા હોત. રોષાયમાન થઈ રાજાએ પુરોહિતને સજા આપવા તે શ્રાવકને સોંપી દીધો. તેણે ઇંદ્રકીલમાં પગ ફસાવી પુરોહિતનો પગ છેદી નાંખ્યો. એ પ્રમાણે કરીને તેને વિદાય

કર્યો. તેણે સત્કારપુરસ્કાર સહન ન કર્યો.

જે પ્રમાણે તે શ્રાદ્ધે આ સહન કર્યું, તેમ સાધુએ કરવું ન જોઈએ. પણ સાધુની માફક પરીસહ સહેવો જોઈએ. આ અને પૂર્વનો પરીષહ બંને શ્રાવક પરીષહ અભિધાનથી પહેલાં ચાર નયોને મતે ભાવના કરવી જોઈએ. અહીં ચંગ તે પગ છે, વિદ્યા - પ્રાસાદને પાડવા રૂપ છે.

હવે અનંતરોક્ત પરીષહનો જય કરવા છતાં પણ કોઈને જ્ઞાનના આવરણના અપગમથી પ્રજ્ઞાના ઉત્કર્ષમાં, બીજાને જ્ઞાનાવરણના ઉદયમાં પ્રજ્ઞાના અપકર્ષમાં ઉત્સેક વૈકલ્ય સંભવે છે. તેથી પ્રજ્ઞા પરીષહ કહે છે -

● સૂત્ર - ૮૯, ૯૦

નિશ્ચે મેં પૂર્વે અજ્ઞાનરૂપ ફળ દેનારા અપકર્મ કરેલ છે, જેથી હું કોઈના દ્વારા કોઈ વિષયમાં પૂછે ત્યારે કંઈ પણ ઉત્તર આપવાનું જાણતો નથી... “અજ્ઞાનરૂપ ફળ દેનારા પૂર્વકૃત્ કર્મ પરિપક્વ થવાથી ઉદયમાં આવે.” એ પ્રમાણે કર્મના વિપાકને જાણીને મુનિ પોતાને આશ્રસ્ત કરે.

● વિવેચન - ૮૯, ૯૦

નિશ્ચિત મેં કરેલાં મોહનીય આદિ કર્મો સંભવે છે, તેથી કહે છે - અજ્ઞાન - બોધ ન થવા રૂપ તેનું ફળ છે એવા જ્ઞાનાવરણરૂપ કર્મો, જ્ઞાનની નિંદાદિ વડે ઉપાર્જિત છે. કેમકે પોતે ન કરેલા કર્મોનો ઉપયોગ અસંભવ છે, કેમકે જીવો પોતે કરેલા શુભાશુભ કર્મોના ફળને જ સુખ-દુઃખ રૂપે પોતે ભોગવે છે. જે કારણે કોઈ વડે સ્વયં જાણવા કે ન જાણવાથી પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરોને હું જાણતો નથી. કોઈ સૂત્રાદિ કે વસ્તુ જાણવા છતાં પણ સ્વયં સ્વચ્છ સ્ફટિકવત્ અતિ નિર્મળ પ્રકાશરૂપથી પોતાનું અપ્રકાશત્વ નથી, પણ જ્ઞાનાવરણને વશ જ જ્ઞાન ટંકાયેલું છે.

અથવા કોઈના વડે કંઈક પૂછાતા તેવા પ્રકારના વિમર્શના અભાવથી સ્વયં ન જાણતો, “આ મારું અજ્ઞાન કેમ ?” એમ વિચારતો ગુરુ વચનને અનુસરીને પોતાની જાતે સાથેની પ્રતિ વક્તવ્યતા.

જો પૂર્વકૃત કર્મો છે, તો કેમ ત્યારે જ વેદ્યા નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે - અભાદકાળ પછી જ વિપાક આપે છે - અજ્ઞાનફળરૂપ કરાયેલા કર્મો ઉદીરાય છે. તેથી તેના વિદ્યાતન માટે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ વિષાદ ન કરવો. આ પ્રકારે પોતાને સ્વસ્થ કરે. વિકળતા ન પામે.

હવે ઉક્ત અર્થનું નિગમન કરતાં કહે છે - કર્મના કુત્સિત વિપાકને જાણીને, પ્રજ્ઞાના અપકર્ષને આશ્રીને બંને સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી. પહેલાં ઉત્કર્ષ પદને કહે છે - પ્રજ્ઞાના ઉત્કર્ષવાળાએ એમ વિચારવું કે મેં પૂર્વે જ્ઞાનપ્રશંસાદિ અનુષ્ઠાનો કરેલ છે, અહીં જ્ઞાન એટલે વિમર્શપૂર્વકનો બોધ. તેના ફળોને કર્યા છે, તેથી હું કોઈના પૂછેલાના સર્વ અર્થોને જાણું છું અથવા અહીં - તહીં પણ વસ્તુને જાણું છું. અથવા અપથ્ય એવા કર્મના અજ્ઞાન ફળો જે કટુક વિપાકરૂપ છે તેની આ કાળે ઉદીરણ થયેલી છે. - x - x -

આ પ્રમાણે કર્મોના વિપાકની આલોચના કરતાં આત્માને આશ્વસિત કરે.

અહીં “સૂત્રદ્વાર” છે. સૂત્ર તે આગમ. આમાં પ્રસ્તુત સૂત્ર વડે સૂચિત ઉદાહરણને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૦ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ વૃત્તિકાર સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે કહે છે -

ઉજ્જૈનીમાં બહુશ્રુત એવા કાલક નામે આચાર્ય હતા. તેમનાં કોઈપણ શિષ્ય ભણવા ઇચ્છતા ન હતા. તેના શિષ્યનો શિષ્ય બહુશ્રુત હતો, તેનું સાગરદાપણ નામ હતું. તે સુવર્ણભૂમિમાં જઈને વિચારતા હતા. પછી કાલક આચાર્ય પલાયન થઈને તે સુવર્ણભૂમિમાં ગયા. તેણે સાગરદાપણને અનુયોગ કહ્યો. પ્રજ્ઞા પરીષદથી તેણે સહન ન કર્યું. તે બોલ્યા કે હે વૃદ્ધ ! આ તમારો શ્રુતસ્કંધ ગયેલ છે ? તેણે કહ્યું - ગયેલ છે તો સાંભળો, તે સાંભળવામાં પ્રવૃત્ત થયા. - x -

તેના શિષ્યો સુવર્ણભૂમિથી પછી નીકળ્યા. જતાં એવા વૃંદને લોકો પૂછે છે કે - આના આચાર્ય કોણ છે ? તેમણે કહ્યું - કાલકાચાર્ય. લોક પરંપરાથી તે વૃતાંત આગળ વધતાં સાગર શ્રમણને પણ સંપ્રાપ્ત થયો કે કાલકાચાર્ય આવી રહ્યા છે. સાગર શ્રમણે કહ્યું - હે વૃદ્ધ ! સાંભળ્યું ? મારા દાદા ગુરુ પધારે છે ? કાલકાચાર્યએ કહ્યું - ખબર નહીં, મેં પણ સાંભળેલ છે.

સાધુઓ પધાર્યા, સાગરશ્રમણ ઉભો થયો. તે સાધુઓએ તેને પૂછ્યું - કોઈ ક્ષમાશ્રમણ અહીં આવેલ છે ? પછી સાગરશ્રમણ શંકિત થઈને બોલ્યો - કોઈ એક પરમ વૃદ્ધ આવેલ છે. પણ બીજા કોઈ ક્ષમાશ્રમણને જાણતો નથી. પછી તે કાલકાચાર્યને ખમાવે છે, “મિચ્છામિ દુક્કડ” આપીને કહે છે - મેં આપની આશાતના કરી. પછી તેણે પૂછ્યું - હું કેવું વ્યાખ્યાન કરું છું. કાલકાચાર્યએ કહ્યું - સુંદર, પરંતુ ગર્વ ન કર. કોણ જાણે છે, કોને કર્યું આગમ છે ? પછી ધૂલિ જ્ઞાતથી કર્દમ પિંડ વડે દેષ્ટાંત આપે છે. જેમ સાગરશ્રમણે કર્યું, તેમ (પ્રજ્ઞા ઉત્કર્ષ) કરવો ન જોઈએ.

તે આર્ય કાલક પાસે શક્યે આવીને નિગોદ જીવનું સ્વરૂપ પૂછેલ, આર્યરક્ષિતની માફક જ બધું કહેવું.

આ પ્રજ્ઞાના સદ્ભાવને આશ્રીને ઉદાહરણ કહ્યું. તેના અભાવે સ્વયં સમજી લેવું. હવે પ્રજ્ઞાના જ્ઞાન વિશેષ રૂપત્વથી તેના વિપક્ષરૂપ અજ્ઞાનનો પરીષદ કહે છે. તે પણ અજ્ઞાનભાવ અને અભાવ વડે બે બેટે છે, તેમાં ભાવ પક્ષને આશ્રીને આ કહે છે-

● સૂત્ર - ૯૧, ૯૨

હું વ્યર્થ જ મૈથુનાદિ સાંસારિક સુખોથી વિરક્ત થયો, અને મુસંવરણ કર્યું. કેમકે ધર્મ કલ્યાણકારી છે કે પાપક છે, તે હું જાણતો નથી.... તપ અને ઉપધાનનો સ્વીકાર કરું છું, પ્રતિજ્ઞાઓ પણ પાળું છું. એ પ્રમાણે વિચરવા છતાં મારું ઇન્દ્રિયસ્થત્વ તો દૂર થતું નથી. - આ પ્રમાણે મુનિ ચિંતન ન કરે.

● વિવેચન - ૯૧, ૯૨

પ્રયોજનનો અભાવ તે નિરર્થક, તેમાંથી નિવૃત્ત થયો, શેમાંથી મિથુનનો ભાવ કે કર્મ, તે મૈથુન - અબ્રહ્મથી, બીજા આશ્રવોથી વિરત હોવા છતાં જે મૈથુનનું ઉપાદાન અહીં કર્યું, તે તેના અતિ ગૂઢિંદ્ર હેતુતાથી દુસ્ત્યાજ્ય છે. કેમકે કામ ભોગોને દુસ્ત્યાજ્ય કહેલાં છે. ઇન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયના સંવરણથી સુસંવૃત્ત થયો છે. પણ હું સાક્ષાત્ જાણતો છું નહીં કે આ વસ્તુ સ્વભાવ ધર્મ કલ્યાણ - શુભ છે કે પાપક - તેથી વિપરીત છે.

અથવા ધર્મ એટલે આચાર, કલ્પ - અત્યંતનીરુક્તતાથી મોક્ષ, તેને આણે છે અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપે છે. કલ્યાણ - મુક્તિ હેતુને અથવા પાપક - નરકાદિ હેતુને. અહીં આશય એવો છે કે - જે વિરતિનો કંઈપણ અર્થ સિદ્ધ થતો હોય તો મને આ અજ્ઞાન હોત જ નહીં. કદાચિત્ સામાન્ય ચર્યાથી ફળની પ્રાપ્તિ ન થાય, તેથી કહે છે - ભદ્ર કે મહાભદ્ર આદિ તપ અને આગમ ઉપચાર રૂપ આચંબિલ આદિ રૂપ ઉપધાન સ્વીકારીને વિચર્યો. માસિકી આદિ ભિક્ષુ પ્રતિમાને સ્વીકારીને રહ્યો. આ પ્રમાણે વિશેષ ચર્યા વડે પણ રહ્યો, સામાન્ય ચર્યાની તો વાત જ શું કરવી ? એ પ્રમાણે પ્રતિબંધપણથી અનિયત વિહાર કરવા છતાં, છાદન કરે તે છદ્મ એવા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો દૂર ન થયા. એ પ્રમાણે ભિક્ષુ ન ચિંતવે.

અજ્ઞાનના અભાવના પથમાં તો સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થને જાણ્યા પછી પણ અભિમાનથી ધમધમતા માનસવાળો ન થાય. પરંતુ “પૂર્વ પુરુષસિંહોના વિજ્ઞાન અતિશય સાગરને પાર પામેલાને સાંભળીને વર્તમાન પુરુષો કઈ રીતે પોતાના બુદ્ધિ વડે મદને પામે ?” એ પ્રમાણે ભાવના ભાવે. - x -

“જે એકને જાણે છે, તે સર્વને જાણે છે, જે સર્વને જાણે છે, તે એકને જાણે છે” એવા આગમ વચનથી છદ્મસ્થ એવો હું એકપણ ધર્મવસ્તુ સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણતો નથી. તેથી સાક્ષાત્ ભાવસ્વભાવને જણાવતું વિજ્ઞાન નથી. - x - x - તથા ઉપધાનાદિ વડે પણ ઉપક્રમણ હેતુથી ઉપક્રમ કરવાને અશક્યમાં છદ્મ એવા દારુણ વૈરીમાં પ્રકૃષ્ટ તપે છે, તો મારે તો અહંકારનો અવસર જ ક્યાં છે ?

હવે આવૃત્તિથી ફરી સૂત્રદ્વારને આશ્રીને પ્રકૃત સૂત્રોપક્રમ અજ્ઞાનના સદ્ભાવનું ઉદાહરણ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૨૧ + વિવેચન -

આ નિર્ચુક્તિને ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી જાણવો કહીને વૃત્તિકાર કહે છે -

ગંગાકૂલે બે ભાઈઓ પ્રવ્રજિત થઈ સાધુ થયા. તેમાં એક બહુશ્રુત હતો, એક અલ્પશ્રુત હતો. તેમાં જે બહુશ્રુત હતો. તેને શિષ્યો વડે સૂત્રાર્થ નિમિત્તે સમય પસાર થતાં દિવસના એક ક્ષણ વિશ્રામ ન મળતો, રાત્રિના પણ પ્રતિપૃષ્ઠના શિક્ષણ આદિથી ઈંધવા મળતું ન હતું. જે અલ્પશ્રુત હતો તે સાધુ આખી રાત્રિ સૂઈ રહેતો હતો.

કોઈ દિવસે તે બહુશ્રુત આચાર્ય નિંદ્રાવડે ખેદિત થઈને વિચારે છે કે - અહો ! મારો ભાઈ પુન્યવાન છે, જે સુખેથી સુવે છે, મારા મંદપુન્ય છે કે મને ઈંધવા મળતું

નથી. તેણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું. તે સ્થાનથી તેણે આલોચના અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યાં. તે કાળમાસે કાળ કરીને દેવલોક ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને આ જ ભરત દોષમાં આભીરના ઘેર પુત્રરૂપે જન્મ્યો. મોટો થતાં યુવાનીમાં પરણ્યો, પુત્રી જન્મી. તે પુત્રી અતી રૂપવતી હતી. તે ભદ્રકન્યા હતી.

કોઈ દિવસે તે પિતા અને પુત્રી બીજા આભીરોની સાથે ધીના ગાડાં ભરીને નગરમાં વેચવાને માટે નીકળ્યા. તે કન્યા તે ગાડાંનું સારથીપણું કરતી હતી. પછી તે ગોવાળપુત્રો તેણીના રૂપમાં આસક્ત થઈને તેણીના ગાડાંની નજીક ગાડાં લઈ જઈને તેણીને અવલોકતા હતા. તેનાથી બધાં ગાડાં ઉન્માર્ગે ચાલી ભાંગવા લાગ્યા. તેથી તેણીનું નામ 'અશકટા' પાડી દીધું. અશકટાના પિતાને 'અશકટાતાત' કહેવા લાગ્યા. ત્યારે તે અશકટાતાતને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં, તે કન્યાને પરણાવીને ઘરની બધી સારરૂપ વસ્તુઓ આપીને પોતે દીક્ષા લીધી.

અશકટાતાત મુનિ ઉત્તરધ્યયનના ત્રણ સૂત્રો સુધી ભણ્યા. પછી "અસંખ્યેય" અધ્યયનનો ઉદ્દેશો કરતી વેળા પૂર્વનું જ્ઞાનાવરણ કર્મ ઉદયમાં આવ્યું. બે દિવસો બે આયંબિલ વડે ગયા. એક પણ શ્લોક તેને યાદ રહેતો ન હતો. આચાર્યએ કહ્યું - આ "અસંખ્યેય" અધ્યયન જ્યાં સુધી અનુજ્ઞાત ન થાય ત્યાં સુધી જોગમાં રહેવું. અશકટાતાતે પૂછ્યું - આ કેવા પ્રકારનો યોગ છે ? આચાર્યએ કહ્યું - જ્યાં સુધી યોગ ચાલે ત્યાં સુધી તમારે આયંબિલ કરવાના. તે બોલ્યો - મારે અનુજ્ઞાનું શું કામ છે ?

એ પ્રમાણે તે દિવસથી આયંબિલના આહાર વડે બાર વર્ષ પર્યંત 'અસંખ્યક' અધ્યયન ભણ્યો. પૂર્વનું કર્મ ખપાવી દીધું.

આ પ્રમાણે અજ્ઞાન પરીપહને સહન કરવો જોઈએ. પ્રતિપક્ષમાં ભૌમદ્વાર છે. તેમાં પણ આ સૂત્ર સૂચિત આ ઉદાહરણ છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૨ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિની વ્યાખ્યા કરીને વૃત્તિકારશ્રી તેનો ભાવાર્થ જણાવવા માટે સંપ્રદાયાનુસાર કથાનકને જણાવે છે -

સ્થૂલભદ્ર બહુશ્રુત આચાર્ય હતા. તેનો એક પૂર્વનો (ગૃહસ્થપણાનો) મિત્ર હતો. સજ્ઞાતીય પણ હતો. તે આચાર્ય વિચરણ કરતાં તે મિત્રના ઘેર ગયા. તેની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે - તે ફલાણો ક્યાં ગયો ? તે સ્ત્રી બોલી - વ્યાપાર કરવા ગયા. તેનું ઘર પહેલાં સમૃદ્ધ હતું. પણ પછીથી જીર્ણ - શીર્ષ થઈ ગયું. તેના પૂર્વજોએ એક સ્તંભની નીચે ભૂમિમાં ઘન દાટેલું હતું. આ વાત તે આચાર્ય, જ્ઞાન વડે જાણતા હતા.

પછી તેણે તે સ્તંભ સામે હાથ કરીને કહ્યું - અહીં આ સ્તંભના મૂળમાં ઘણું ઘણું ઘન રહેલ છે. અને મારો મિત્ર અજ્ઞાનથી ભટકી રહ્યો છે. આ વાત સ્થૂલભદ્ર આચાર્યએ સંકેતથી કહી, તેથી લોકો એવું સમજ્યા કે આ ભગવત્ આ ઘરને જોઈને, પૂર્વ ઋદ્ધિસંપન્ન હતું, પણ હાલ જીર્ણશીર્ષ છે, તે જોઈને અનિત્યતાનું નિરૂપણ કરી રહ્યા છે.

જ્યારે તે મિત્ર ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેની પત્નીએ બતાવ્યું કે સ્થૂલભદ્ર આચાર્ય પધારેલ હતા. તેણે પૂછ્યું કે - સ્થૂલભદ્રએ કંઈ કહ્યું ? સ્ત્રી બોલી - કંઈ નહીં, માત્ર આ સ્તંભની સામે હાથ દેખાડીને બોલ્યા કે - “આ અહીં છે, તે ત્યાં ભટકે છે” તે મિત્ર પંડિત હતો, તે સમજી ગયો કે અહીં અવશ્ય કંઈક છે. તેણે ખોદવાનું શરૂ કર્યું. તેટલામાં તેણે વિવિધ પ્રકારના રત્નોથી ભરેલો કળશ જોયો. આ રીતે તેમણે જ્ઞાન પરીષદને સહન ન કર્યો. બીજા સાધુઓએ આમ કરવું ન જોઈએ.

અહીં પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાનના ભાવ અને અભાવ વડે સૂત્રમાં પરીષદપણાથી ઉપવર્ણન છે, નિર્યુક્તિમાં અજ્ઞાન પરીષદમાં તે પ્રમાણે બંને ઉદાહરણનું ઉપવર્ણન કર્યું. અન્યત્ર પણ યથાસંભવ જાણવું.

હવે અજ્ઞાનથી દર્શનમાં પણ સંશયવાળો ક્યારેક થાય, તેથી દર્શન પરીષદને કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૩, ૯૪

“નિશ્ચે જ પરલોક નથી, તપસ્વીની ઋદ્ધિ પણ નથી, અથવા હું તો ઠગાયો છું” - એ પ્રમાણે સાધુ ચિંતવે નહીં... “પૂર્વકાળમાં જિન યથા હતા, વર્તમાનમાં છે અને ભાવિમાં થશે” - એવું જે કહે છે, તે જૂઠ ભોલે છે, એ પ્રમાણે સાધુ વિચારે નહીં.

● વિવેચન - ૯૩, ૯૪

જન્માંતર નિશ્ચે વિદ્યમાન નથી. કેમકે શરીર ભૂતયતુષ્કયુક્ત છે તે અહીં જ પડી રહેશે, અને ચૈતન્ય તો ભૂતધર્મભૂતપણાથી છે. તેના સિવાય પ્રત્યક્ષ તો આત્મા ઉપલબ્ધમાન નથી. ઋદ્ધિ - તપો માહાત્મ્યરૂપ, કોની ? તપસ્વીની. તે આમશોષધ્યાદિ રૂપ છે, ઇત્યાદિ - x - x - x - તે પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી આમ કહ્યું છે - અથવા - વિશેષ શું કહેવું ? હું તો ભોગથી પણ વંચિત થયો છું. કેમકે - આ મસ્તકનું મુંડન, ઉપવાસ આદિ યાતના રૂપ ધર્મ અનુષ્ઠાનથી ઠગાયો છું. આ પ્રમાણે અનંતર કહેવાયેલો ભિક્ષુ વિચારે નહીં.

જે પૂર્વે કહ્યું કે - ભૂતયતુષ્કયાત્મરૂપ શરીરને જન્માંતરનો અભાવ છે, તે અસત્ છે. કેમકે અમે શરીરને બીજા જન્મમાં જવાનું છે. તે પ્રમાણે કહેલ જ નથી. કેમકે તેને તેવા ધર્મત્વથી આગળનો નિષેધ છે.

તપસ્વીને ઋદ્ધિ નથી, તે પણ વચનમાત્ર જ છે. આત્મઋદ્ધિના અભાવે અનુપલંબ - અપ્રાપ્તિ હેતુ કહેલ છે, તે પણ સ્વસંબંધી છે કે સર્વ સંબંધી ? તેમાં તે આત્માના અભાવે સ્વસંબંધી અનુપલંબ હેતુ નથી. કેમકે તે સ્વયં ‘ઘટ’ આદિ વાત ઉપલબ્ધમાન પણ છે. જેમ ઘટ આદિમાં રહેલ રૂપાદિ ઉપલબ્ધ છે, તેમ આત્મામાં રહેલ પણ જ્ઞાનસુખાદિમાં કંઈ મહત્ અંતર રહેલ નથી. અશ્વસેન વાચકે કહ્યું છે - આત્મપ્રત્યક્ષ આ આત્મા છે.

“આ દષ્ટિગોચર નથી” તેમ પણ ન કહેવું. એ કથન એકાંત નથી. તેથી જ કહ્યું છે કે - “જે ચક્ષુ વડે ન દેખાય તે બધું ન લેવું તેમ નહીં” અન્યથા ચૈતન્ય પણ દષ્ટિગોચર નથી, તેથી તે પણ અસત્ય થાય. તેથી તે સ્વસંવિદિત છે, માટે સત્ કહેવાય છે. આત્મા પણ તેવો હોવાથી સત્ જ છે. - x - વિશેષ કેટલું કહેવું ? જેમ ચૈતન્ય છે, તે સ્વીકાર્યું, તેમ આત્માને પણ જાણવો. જેમ સ્વ કે પરમાં રહેલ જ્ઞાન, જ્ઞાન વડે ગ્રહણ કરાય છે. તેમ જ્ઞાતા સ્વમાં કે પરમાં રહેલો હોય તે પણ જ્ઞાન વડે ગ્રહણ કરવો.

- x - વળી હું છું એ પ્રત્યયથી પ્રતિપ્રાણી પોતાના આત્માને જાણે છે અને કેવલીને સર્વાત્મના ઉપલબ્ધ હોવાથી તેનો પ્રતિષેધ અશક્ય છે. એ પ્રમાણે ઋદ્ધિના અભાવે સર્વ સંબંધી અપ્રાપ્તિ પણ અસિદ્ધિ છે. - x - x - x - દેખાય પણ છે કે ક્યારેક કોઈ દિવસ પગની ધૂળના સ્પર્શાદિથી રોગનો ઉપશમ આદિ થાય છે. તેથી અહીં પણ કાલાંતરે મહાવિદેહ આદિમાં સર્વકાળ ઋદ્ધિના અંતર છતાં તેનો સંભવ અનુમત થયેલ છે.

વળી - હું ભોગસુખથી વંચિત થયો, કેમકે શિર અને તુંડના મુંડન, ઉપવાસ આદિ વડે ચાતના રૂપ ધર્માનુષ્ઠાન છે, તે પણ વિચાર્યા વિનાનું વચન છે, ભોગસુખોના દુઃખાનુષ્ઠત્વથી તત્ત્વવેદીએ તેનો અનાદેય કરેલ છે. - x - x - વૈષયિક સુખ અતૃપ્તિકાંક્ષા શોકાદિ નિમિત્ત છે. આ અસિદ્ધ નથી, કેમકે ત્રણે કાળમાં યથાયોગ અતૃપ્તિ આદિ પ્રત્યેક જીવને સ્વસંવિદિત પણે છે.

વળી તપથી પણ ચાતનારૂપ પણે મન અને ઇન્દ્રિય યોગોની હાનિ જ પ્રતિપાદન કરેલી છે. - x - પછી તેમાં દુઃખરૂપતા કઈ રીતે થાય ? શીરમુંડનથી કંઈક પીડાત્મક રૂપ હોવા છતાં સમીહિત અર્થના સંપાદકત્વથી દુઃખદાયકતા ન થાય. જે ઈષ્ટ અર્થના પ્રસાદકપણે સ્વીકારે તો તેને કાયપીડારૂપ પણાં છતાં દુઃખદાયી ન થાય. જેમ રત્ન વણિકને માર્ગમાં લાગતો શ્રમ આદિ પીડાદાયી ન થાય. તપ ઇષ્ટાર્થનો પ્રસાદક છે. તેની પણ અસિદ્ધતા નથી કેમકે તે પ્રશમહેતુ પણે છે. - x - x - x - અગ્નિ તાપના પ્રકર્ષથી જેમ તપનીય વિશુદ્ધિ પ્રકર્ષ થાય, તેમ પ્રશમ તારતમ્યથી પરમ આનંદ તારતમ્ય અનુભવાય છે, તે લોકપ્રતીત છે. - તથા -

જિન - રાગાદિના જિતનારા હતા, હાલ જિનો વિદ્યમાન છે. આને કર્મપ્રવાદ પૂર્વના સ્તરમાં પ્રાભૂતથી ઉદ્ધરીને વસ્તુતઃ સુધર્માસ્વામી વડે જંબૂસ્વામી પ્રતિ કહેલ છે, આના વડે તે કાળે જિનનો સંભવ આ રીતે કહ્યો. અથવા વિદેહ આદિ ક્ષેત્રાંતરની અપેક્ષાથી આ ભાવના કરવી. અથવા વચન વ્યત્યયથી જિનો થશે. તે બધું જ મૃષા છે. જિન અસ્તિત્વવાદી અનંતરોક્ત ન્યાયથી કહે છે, એમ બિશ્વુ ન ચિંતવે. જિનનો સર્વજ્ઞ અધિક્ષેપ - પ્રતિક્ષેપ આદિમાં પ્રમાણ ઉપપન્નતાથી પ્રતિપાદન વડે તેના ઉપદેશ મૂલત્વથી સર્વે આલોક - પરલોકના વ્યવહાર છે.

આ “શિષ્ય આગમન દ્વાર” કહ્યું. તેમાં “નત્થિ નૂનં પરે લોએ” એ સૂત્ર અવચવ સૂચિત ઉદાહરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૩ - વિવેચન

આ નિર્યુક્તિની માત્ર અક્ષર ગમનિકા આપીને વૃત્તિકારશ્રી જણાવે છે કે આનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી જણાવો, તે આ પ્રમાણે છે -

વત્સભૂમિમાં આર્ય અષાઠ નામે આચાર્ય હતા, તે બહુશ્રુત અને બહુ પરિવારવાળા હતા. તે ગચ્છમાં જે સાધુ કાળ કરે તેને નિર્યામિણા કરાવતા, ભક્ત પ્રત્યાખ્યાનાદિ કરાવતા. એ રીતે ઘણાંની નિર્યામિણા કરાવી. કોઈ દિવસે એક આત્મીય શિષ્યને ઘણાં જ આદરથી કહ્યું કે - દેવલોકથી આવીને મને દર્શન આપજે. પણ તે વ્યાક્ષિત ચિત્તવથી ન આવ્યો.

પછી આચાર્યને વિચાર આવ્યો કે - મેં ઘણાં કાળ કલેશ સહન કર્યો. - x - પછી તે શિષ્યએ દેવલોકમાં રહીને ઉપયોગ મૂક્યો. તેણે ગુરુને સ્વલિંગ થકી પાછા જતાં જોયા. તેથી દેવે તેમના માર્ગમાં ગામ વિકુર્વ્યુ. નટપ્રેક્ષણ દિવ્ય પ્રભાવથી વેદતા નથી. પછી તેને સંહરીને ગામની બહાર વિજનમાં - ઉદ્યાનમાં છ બાળકોને સર્વાલંકારથી વિભૂષિત વિકુર્વ્યા, જેથી સંયમની પરીક્ષા થઈ શખે. તે બાળકોને આચાર્યએ જોયા.

આચાર્યને થયું કે - જો હું બાળકોના આભુષણો લઈ લઈ તો સુખેથી જીવનને પસાર કરી શકીશ. તેણે એક પૃથ્વી બાળકને કહ્યું - આભરણ લઈ આવ. તેણે કહ્યું - ભગવન્ ! ત્યાં સુધી મારું એક આખ્યાનક સાંભળો પછી આભરણો ગ્રહણ કરી લેજો. આચાર્યએ કહ્યું - સાંભળું છું. તે બાળક બોલ્યો - એક કુંભાર હતો, તે માટી ખોદતાં કિનારે આકાંત થયો. તે બોલ્યો -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૪ + વિવેચન -

જેના વડે ભિક્ષામાં બલિને હું આપું છું, જેના માટે જ્ઞાતીજનોને હું પોષુ છું. તે મારી ભૂમિને આક્રમે છે, મને શરણથી ભય ઉત્પન્ન છે. આ નિર્યુક્તિનો ઉપનય કહે છે - ચોરના ભયથી હું આપને શરણે આવેલ છું. તમે મને આ પ્રમાણે લૂંટશો તો મને પણ શરણથી જ ભય ઉત્પન્ન થશે. આ પ્રમાણે આગળ પણ ઉપનયની ભાવના કરવી.

આચાર્યએ કહ્યું - આ અતિપંડિતવાદિક છે, તેના આભરણોને ગ્રહણ કરીને પાત્રમાં ભર્યાં. પૃથ્વીકાયિક કહ્યો. હવે બીજો અષ્ટાય કહે છે -

તે પણ આખ્યાનક કહે છે. જેમકે - એક તાલાચર કથાકથક 'પાટલ' નામે હતો. તે કોઈ દિવસે ગંગાને ઉતરતા ઉપરની વર્ષાના જળથી હરાયો. તેને જોઈને લોકો આ પ્રમાણે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૫ + વિવેચન -

બહુશ્રુત, વિવિધ કથાને કહેનાર, પાટલ નામનો કથાકાર ગંગામાં વહે છે. હે ઉદ્ધમાનક ! તારું કલ્યાણ થાઓ. ત્યાં સુધી, જ્યાં સુધી દૂર ન લઈ જાય. અતિ અલ્પ સૂક્ત - સુભાષિત છે. તે બોલ્યો -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૬ + વિવેચન -

જે જળવડે બીજો ઉત્પન્ન થાય છે, જેના વડે ખેડૂતો જીવે છે - પ્રાણ ધારણ કરે છે, તેના મધ્યે વિપત્તિ પામીને હું મર્યો. જન્મનારને શરણથી જ ભય છે. તેના પણ આભરણો આચાર્ય તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કર્યા. આ અપ્કાય કહ્યો. હવે ત્રીજા તેઉકાયને કહે છે. તે પ્રમાણે તે આખ્યાન કહે છે - એક તાપસની મુંપડી અગ્નિ વડે બળી ગઈ. પછી તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૭ + વિવેચન -

જેને હું રાત્રે અને દિવસે મધ અને ઘી વડે પ્રસન્ન કરું છું. તે અગ્નિ વડે જ મારો તાપસ આશ્રમ બળી ગયો. મને શરણથી જ ભય થયો છે. અથવા -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૮ + વિવેચન -

મેં વ્યાઘના ભયથી ડરીને મેં અગ્નિનું શરણ કર્યું. તેનાથી મારું શરીર બળી ગયું. મને શરણથી જ ભય થયો. તેના ઘરેણા પણ આચાર્યએ તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કર્યા. તેઉકાયકુમાર કહ્યો.

હવે ચોથો વાયુકાયકુમાર કહે છે - તે પણ પૂર્વવત્ આખ્યાનક કહે છે - જેમ એક યુવાન ઘન નિચિત શરીરી હતો, તે પછીથી વાયુ વડે ગ્રહણ કરાવ્યો. અન્ય એ કહ્યું -

● નિર્યુક્તિ - ૧૨૯ + વિવેચન -

લંઘન - કુદીને જવું, પ્લવન - દોડવું, તેમાં સમર્થ, પૂર્વે થઈને હવે કઈ રીતે હાથમાં દંડ લઈને જાય છે, હે વચસ્ય ! આ કેવી વ્યાધિ છે ?

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૦ + વિવેચન -

જયેષ્ઠ અને અષાઠ માસમાં જે શુભ શૈત્યાદિ ગુણયુક્તપણાથી શોભન વાયુ વાય છે, તેના વડે મારા અંગ ભાંગે છે, તેના મેઘોન્નતિના સંભવપણાથી વાત પ્રકોપ આદિ જાણવા. એ પ્રમાણે મને શરણથી જ ભય થયો. ધર્માર્હિતાને જ શરણથી ભય છે. - અથવા -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૧ + વિવેચન -

જે વાયુ વડે સત્ત્વો જીવે છે, અપરિમિત વાયુના નિરોધમાં મારા અંગો ભાંગી ગયા, મને શરણથી જ ભય ઉત્પન્ન થયો છે. તેના પણ આભરણો આચાર્યએ પૂર્વવત્ ગ્રહણ કર્યા. આ વાયુકાયકુમાર કહ્યો.

હવે પાંચમો વનસ્પતિકાયિક, તે પૂર્વવત્ જ આખ્યાનક કહે છે - જેમકે - એક વૃક્ષ ઉપર કેટલાંક પક્ષીઓનો આવાસ હતો. તેમના અપત્યો થયા, પછી વૃક્ષના અભ્યાસથી વેલડીઓ ઉત્થિત થઈ. વૃક્ષને વીંટળાઈને ઉપર વિલગ્ન થઈ. વલ્લીને આધારે સર્પ વીંટળાઈને તે અપત્યોને ખાઈ ગયો. પછી બાકીના કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૨ + વિવેચન -

જ્યાં મુઘી વસ્યા, ત્યાં મુઘી મુખેથી વસ્યા. ક્યાં ? નિરુપદ્રવ એવા વૃક્ષ ઉપર. અહીં મૂલમાંથી જ વેલડીઓ ઉદ્ભવી, તેથી વૃક્ષથી જ તત્પતઃ ભય થયો. તે ઉક્તિ રીતિથી શરણ હતું. તે રીતે શરણથી જ ભય થયો. તેના આભરણો પણ આચાર્યોએ તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કર્યાં. આ વનસ્પતિકાર્ય કહ્યો.

હવે છઠ્ઠો કુમાર તે પ્રસકાર્ય, તેને કહે છે. તે પણ પૂર્વવત્ આખ્યાનક કહે છે. જેમકે - કોઈ નગર પરસૈન્ય વડે રુંદાયું. ત્યાં બાહિરિકામાં માતંગો હતા, તેઓ અભ્યંતરો વડે બહાર કઢાયા, બહાર પરસૈન્ય વડે ગ્રહણ કરાયા, પછી કોઈ બીજાએ પણ કહેલ છે કે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૩ + વિવેચન -

નગરની મધ્યે રહેલા તે અભ્યંતરવર્તી, પરસૈન્ય વડે ત્રસ્ત - ક્ષોભિત થયા. આમના વડે અગ્ન આદિનો કાય ન થાય, તે માટે બહાર કઢાયા. બહાર પરસૈન્યના લોકો ઉપદ્રવ કરતા હતા. - x - x - જે કારણે શરણથી ભય થયો. આપને નગર જ શરણ છે, તેનાથી જ ભય થયો. - અથવા -

એકત્ર નગરમાં સ્વયં જ રાજા ચોર હતો અને પુરોહિત ભંડક હતો. તેથી બંને પણ વિચરતા હતા. પછી લોકો અન્યોન્ય કહેતા હતા કે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૪ + વિવેચન -

જ્યાં રાજા સ્વયં ચોર હોય અને પોતાના નગરને લુંટતો હોય. ત્યાંનો પુરોહિત ભંડક હોય, દિશાને ભાંગતો હોય. હે નાગરકો ! શરણથી જ ભય જન્યો. આ પ્રમાણે શ્લોકાર્ય કહ્યો.

અથવા એક બ્રાહ્મણની પુત્રી હતી. તેણી ચૌવનને પામી. તે ઘણી જ રૂપવતી અને દર્શનીય હતી. તે બ્રાહ્મણ તેણીને જોઈને આસક્ત થયો. તેણીને કારણે ઘણો જ દુર્બળ થઈ ગયો. બ્રાહ્મણીએ પૂછ્યું, ઘણું દબાણ કરતાં બ્રાહ્મણે કહ્યું, બ્રાહ્મણી બોલી - અદ્યુતિ ન કરશો. હું એવું કંઈક કરીશ, જેથી કોઈક પ્રયોજનથી સંપત્તિ થશે. પછી પુત્રીને કહ્યું - અમારી કન્યાને પહેલા યજ્ઞ ભોગવે છે, પછી વરને આપાય છે તેથી તને કૃષ્ણપદાની ચૌદશે યજ્ઞ તારી ઇચ્છા કરશે. તું વિમાનસ ન થઈશ. તું ત્યાં ઉઘોત ન કરતી.

તે કન્યાએ પણ યજ્ઞના કુતૂહલથી દીવાને શરાવલાથી ઢાંકીને લઈ ગઈ. તે આવ્યો. તેણીને ભોગવીને રાત્રિના થાકીને સૂઈ ગયો. આણે કૌતુકથી શરાવલું ખસેડ્યું. ત્યાં તેણે પિતાને જોયા. તે કન્યાએ જાણ્યું કે - જે થવાનું હોય તે જ થાય. હવે હું ઇચ્છાપૂર્વક ભોગ ભોગવીશ. પછી તે બંને રતિથી થાકી ગયા. સૂર્ય ઉગવા છતાં જગ્યા નહીં. ત્યારપછી બ્રાહ્મણી માગધિકાને ભણે છે - બોલે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૫ + વિવેચન -

તુરંતનો ઉગેલો સૂર્યમાં, શો અભિપ્રાય છે ? પહેલા ઉદિત થયેલ સૂર્યમાં,

ચૈત્યસ્તૂપે રહેલ કાગડા, ભિંત ઉપર રહેલ આતપ, હે સખી ! લોકો નિદ્રાનો ત્યાગ કરતા નથી. આમ કહીને પોતાનું દુઃખિતપણું પ્રગટ કરે છે. તે બ્રાહ્મણી પણ પતિના વિરહથી દુઃખિત થઈ. સત્રિમાં નિદ્રાને ન પામી, એ પ્રમાણે માગધિકા - અર્થ છે. પછી તેણીને તે પુત્રી સાંભળીને માગધિકાને પ્રતિ ભણે છે તે આ પ્રમાણે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૬ + વિવેચન -

તમે જ હે માતા ! શિક્ષા સમયે કહેતા હતા કે - વિમનસ્ક થતી નહીં. વિમુખ થતાં યજ્ઞ આવ્યો. યજ્ઞાહતક ખરેખર પિતા હતા. હવે અન્ય તાતની શોધ કર, એ માગધિકા અર્થ છે.

પછી તે બ્રાહ્મણી આ પ્રમાણે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૭ + વિવેચન -

જે કન્યાને નવ માસ કુક્ષિમાં ધારણ કરી, જેણીના મળ અને મૂત્રનું મર્દન કર્યું (મળ-મૂત્ર સુંથ્યા) તે પુત્રીએ જ મારા પતિને હરી લીધો. એ હેતુથી જ ચોરી લીધો. શરણ જ અશરણ થયું, મને અપકારી થયા.

- અથવા - એક બ્રાહ્મણે તળાવ ખોદાવ્યું, ત્યાં જ પાણીના દેશભાગે દેવકુલ અને આરામ તૈયાર કરાવ્યા. ત્યાં તેણે યજ્ઞ શરૂ કર્યો. જ્યાં બકરીને મારી નંખાય છે. અન્ય કોઈ દિવસે તે બ્રાહ્મણ મૃત્યુ પામ્યો અને બકરારૂપે જન્મ્યો. તે બકરાને તે બ્રાહ્મણના પોતાના પુત્રો વડે જ ગ્રહણ કરાવ્યો. તે જ તળાવમાં યજ્ઞમાં મારવાને માટે લઈ જવાયો.

લઈ જવાતા એવા તેને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પોતાની ભાષામાં તે બકરો બે-બેં કરતો, પોતે જ વિચારે છે કે - જે મારા વડે જ મેં પ્રવર્તાવ્યો એ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં બકરાને કોઈ એક અતિશયજ્ઞાની સાધુએ જોયો. તે સાધુ આ પ્રમાણે બોલ્યા -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૮ + વિવેચન -

સ્વયં જ વૃક્ષોને તમે રોપ્યા. પોતે જ તળાવ ખોદાવ્યું. પ્રાર્થિતના પ્રામની ઉપર દેવો વડે દેવાયોગ્યની ચાચના કરી. તેના વડે અવસર પ્રાપ્ત થયો. તે જ ઉપચાયિત લબ્ધક તું છે. તો પછી હે બકરા ! હવે તું શા માટે બે-બેં કર્યા કરે છે ? આરટે છે. એ માગધિકાનો અર્થ છે.

ત્યાર પછી તે બકરો, સાધુના કથનને સાંભળીને મૌન થઈને રહ્યો. તે બ્રાહ્મણ પુત્રોએ વિચાર્યું કે - આ પ્રવર્જિત વડે એવું શું બોલાયું કે - જેનાથી આ બકરો મૌન થઈને રહેલો છે.

ત્યાર પછી તેણે તે તપસ્વી સાધુને પૂછ્યું - ભગવન્ ! આ બકરો આપના વડે કંઈક કહેવાતા જ મૌન કેમ થઈ ગયો ? સાધુએ તેને કહ્યું કે - આ જ તારો પિતા છે, કંઈ રીતે જાણવું ? કે જેથી મને પણ ખબર પડે. તે બકરાએ પૂર્વભવમાં પુત્રની સાથે નિધાન દાટેલ, ત્યાં જઈને બંને પગવડે ખટ ખટ કરવા લાગ્યો. તેનાથી બ્રાહ્મણ પુત્રએ જાણીને બકરાને મુક્ત કર્યો.

સાધુની સમીપે ધર્મ સાંભળીને ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરી સ્વર્ગે ગયો.

એ પ્રમાણે તેણે 'શરણ' એમ સમજીને તળાવના બગીચામાં યજ્ઞ પ્રવર્તાવ્યો. તે જ અશરણ થયો.

આવા પ્રકારે અહીં સમવતાર છે - એ પ્રમાણે અમે આપના શરણમાં આવ્યા. અહીં મનુષ્ય જાતિને ત્રસના સ્મરણાર્થે આ ત્રણ ઉદાહરણ તિર્યગ્ જાતિના વિચારવા.

આચાર્યએ તે પ્રમાણે જ તેના પણ આભરણો ગ્રહણ કર્યા અને જલ્દીથી જવાને માટે માર્ગ ઉપર ચાલ્યા. ત્યાં તેણે માર્ગમાં અલંકારોથી ઉદ્ભટ એવી સાધ્વીને જોઈને, આચાર્યએ તેણીને કહ્યું -

● નિર્યુક્તિ - ૧૩૯ + વિવેચન -

હે અંજિતાકિ ! તારે બે કટક છે, તારે બે કુંડલ છે, તેં તિલક પણ કરેલ છે, હે પ્રવચનની ઉડાહ કરનારી ! દુષ્ટ શિક્ષિતા ! તું અહીં ક્યાંથી આવેલ છે ? તે માગધિકાર્ય છે.

દર્શન પરીક્ષાર્થે સાધ્વીની વિકુર્વણા કરી, તેણી આ પ્રમાણે બોલી -

● નિર્યુક્તિ - ૧૦૪, ૧૪૧ + વિવેચન

સરસવના દાણા સમાન બીજાના છિદ્રોને જુએ છે ! પણ પોતાના બિલ્વ ફળ જેટલાં મોટાં દોષોને જાણવા છતાં જોતાં નથી. - તથા - તમે શ્રમણ છે, સંચત છે, બહિર્વૃત્તિથી બ્રહ્મચારી અને ટેફા તથા સુવર્ણ સમવૃત્તિક છો. પણ તમારા પાત્રમાં શું છે? એ પ્રમાણે તેણી વડે આચાર્યની નિર્ભર્ત્સના કરાઈ, તેમ છતાં આગળ જાય છે. માર્ગમાં લશ્કરને આવતું જોયું. દંડિક ત્યાં ગયો, હાથીના સ્કંધ ઉપરથી ઉતરીને વંદના કરી. ભગવન્ ! પરમ મંગલ છે, કે મારા વડે સાધુનું દર્શન થયું. મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. - પ્રાસુક અને એષણીય મોદક આદિને ગ્રહણ કરો.

આચાર્ય તે લેવા ઇચ્છતા ન હતા, ક્યાંક પાત્રમાં રહેલ આભરણો ન જોઈ જાય. તે દંડિકે પાત્ર છીનવીને લઈ લીધું. લાડવા મૂકવા ગયા, ત્યાં આભરણો જોયાં, તેના વડે આચાર્યનો તિરસ્કાર કરાયો. ફરી પણ તેણે આચાર્યને સંબોધિત કર્યા કે આપને વિપરિણામિત થવું યોગ્ય નથી. ઇત્યાદિ - x - x - .

પછી દિવ્ય દેવરૂપ કરીને ગયો. આચાર્યએ પહેલાં દર્શન પરીષદ સહન ન કરેલો, પછી કર્યો. એમ બધાં સાધુએ દર્શન પરીષદ સહન કરવો.

- x - x - x - x - દુધા આદિથી અત્યંત પીડિતને જ પરીષદ ન કરવાનું કહ્યું. તે મંદસત્ત્વને કંઈક અશ્રદ્ધાનથી સમ્યકત્વથી વિચલિતપણું પણ સંભવે છે, તેને દંટિકરણ કરવા દેષ્ટાંતનું અર્થથી અભિધાન સૂત્ર - સ્પર્શક છે, તે વ્યક્ત જ છે. - x - x - હવે ઉપસંહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૫

ભગવંત મહાવીરે આ બધાં પરીષદો પુરૂપેલ છે. તે જાણીને સાધુ ક્યાંય કોઈપણ પરીષદથી પરાજિત ન થાય. - તેમ હું કહું છું.

● વિવચન - ૯૫

અનંતરોક્ત ક્ષુધા આદિ બાવીશ પરીષદો કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવંત મહાવીરે પ્રરૂપેલા છે. જે ઉક્ત ન્યાયથી જાણીને સાધુ પરાજિત ન થાય. સંયમથી પતીત ન થાય. બાવીશમાં કોઈપણ દુર્જેય પરીષદથી કોઈપણ દેશ કે કાળમાં બાધિત ન થાય. તેમ સુધર્માસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૨ - નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

૦ - x - x - x - x - ૦

● અધ્યયન - ૩ - “ચાતુરંગીય” ●

— x — x — x — x —

પરીષદ અધ્યયન કહ્યું. હવે ‘ચતુરંગીય’ અધ્યયનનો આરંભ કરીએ છીએ. તેના સંબંધ આ પ્રમાણે - અનંતર અધ્યયનમાં પરીષદ કહ્યા. તે કયાં આલંબનને આગળ કરીને કરવા, એવો પ્રશ્ન સંભવે છે, તેમાં માનુષત્વ આદિ ચાર અંગનું દુર્લભત્વ છે, તેના આલંબન વડે કહેવા. આ સંબંધથી આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગ દ્વારા વર્ણવવા જોઈએ. તે નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ સુધી કહેવા. તેમાં ચતુરંગીય એ દ્વિપદ નામ છે, તેમાં ચાર અને અંગ બે શબ્દોનો નિક્ષેપ કરવો જોઈએ. એક વિના ચાર ન આવે, તેથી એકનો નિક્ષેપ કરવો જોઈએ, તેમ માનીની નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૨ + વિવેચન -

અહીં એક શબ્દનો એકમ નિર્દેશ છતાં પ્રકાંતપણાથી સર્વત્ર સંબંધ જોડવો, તેથી નામૈકક, સ્થાપનૈકક, દ્રવ્યૈકક, માતૃકાપૈકક, સંગ્રહૈકક, પર્યાયૈકક, ભાવૈકક એ સાત ઐકક થયા. તથા શબ્દની બાકીનાનું પણ નિરુપચાર વૃત્તિપણાથી તુલ્યત્વ કહે છે. આની વ્યાખ્યા દશૈકાલિકની નિર્યુક્તિ કરતાં કહેવાયેલ જ છે. સ્થાન ખાલી ન રાખવા કંઈક કહે છે -

(૧) નામૈકક - જેનું ઐકક એવું નામ છે. (૨) સ્થાપનૈકક - પુસ્તક આદિમાં રચેલ એકનો અંક. (૩) દ્રવ્યૈકક - સચિત આદિ ત્રણ ભેદે છે, તેમાં સચિત એક તે પુરુષાદિ, અચિત તે ફલકાદિ, મિશ્ર ને વસ્ત્રાદિ વિભૂષિત પુરુષાદિ. (૪) માતૃકાપૈકક - તે “ઉપખ્તે ઇ વા, વિગમે ઇ વા, ઘુવે ઇ વા” જે અન્યત્ર વિવદ્ધિત છે અથવા અ કારાદિ અક્ષરરૂપ માતૃકાના એકતર અ કારાદિ લેવા. (૫) સંગ્રહૈકક - જેના વડે એક ધ્વનિથી ઘણાંનો સંગ્રહ થાય, જેમ કે જાતિની પ્રધાનતાથી ‘ઘઉં.’ (૬) પર્યાયૈકક - શિવકાદિ એકક પર્યાય, (૭) ભાવૈકક - ઔદાયિકાદિ ભાવોમાંનો કોઈપણ એક ભાવ. - x - x - હવે ‘ચતુષ્ક’ નો નિક્ષેપ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૩ + વિવેચન -

નામ અને સ્થાપના ગૌણ છે. દ્રવ્યમાં સચિત, અચિત, મિશ્ર દ્રવ્યની ચાર સંખ્યાપણાથી વિવક્ષા. ક્ષેત્રમાં ચાર સંખ્યાથી પરિચ્છિન્ન આકાશ પ્રદેશો, જેમાં ‘ચાર’ વિચારાય છે. કાળમાં ચાર સમય કે આવલિકા આદિ કાળભેદો. ગણનામાં ચાર - એક, બે, ત્રણ, ચાર ઇત્યાદિ. ભાવમાં ‘ચાર’ માનુષત્વ આદિ ઓળખાવાતા ભાવો. આની વચ્ચે કોનાથી અધિકાર છે ? ગણના સંખ્યાનો અહીં અધિકાર છે. - x - તેના વડે જ કહેવાનાર અંગોના ગણના પણાથી તેમની જ ઉપયોગીતાથી કહેલ છે. હવે અંગ નિક્ષેપ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૪ + વિવેચન -

નામાંંગ, સ્થાપનાંગ, દ્રવ્યાંગ, ભાવાંગ. આ ચાર અંગના નિક્ષેપ થાય છે, તેમ

સંક્ષેપમાં કહ્યું. તેમ નામ અને સ્થાપના પ્રસિદ્ધ હોવાથી હવે દ્રવ્યાંગને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૫ + વિવેચન -

ગંધાંગ, ઔષધાંગ, મધાંગ, માતોધાંગ, શરીરાંગ, યુદ્ધાંગ. એ છ પ્રકારે દ્રવ્યાંગ કહેલ છે. આ ગંધાંગાદિમાં પ્રત્યેકમાં પણ અનેકવિધ થાય છે તેમ જાણવું.

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો. ભાવનાર્થને હવે ક્રમશઃ કહેવાને 'ગંધાંગ'નું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૬ થી ૧૪૮ + વિવેચન -

તેમાં જમદગ્નિજટા - વાલક, હરેણુકા - ધિયંગુ, શબરનિવસનક - તમાલ પત્ર, સપિણ્ણિયં - પિત્તકા ધ્યામક નામક ગંધ દ્રવ્ય, તેની સાથે. વૃક્ષની બાહ્ય ત્વચા ચાતુર્જાતકાંગ પ્રતીતી જ છે. મલ્લિકા જાતિ, તેનાથી વાસિત અનંતરોક્ત દ્રવ્યમન. કોટિમૂલ્યાર્હ થાય છે, તે મહાર્ધતા કહી.

તથા ઓસીર, દ્વીતેર - વાલક, પલ, દેવદારુ, કર્ષ, શતપુષ્પના ભાગે, તમાલપત્રના ભાગ તે પલિકામાત્ર જણાવ્યા.

આનું મહાત્મ્ય કહે છે - આ સ્નાન, વિલેપન, પટવાસમાં મહત્ત્વનું છે. ચંડપ્રધોતની પુત્રી વાસવદત્તા એ વીણા વત્સ રાજા ઉદયનને આ ગંધથી ચિત્ત હરેલ હતું. - x - x - હવે ઔષધાંગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૪૯, ૧૫૦ + વિવેચન -

પિંડદારુ અને હળદર, ઇંદ્રયવ, ત્રિકટૂક તેના અંગો - સુંઠ, પિંપર, મરિચ દ્રવ્યો છે. આર્દ્ર, બિલ્વમૂલ, એ ઉદક અષ્ટમ જેના છે તે તથા વટિકા. આનું ફળ કહે છે - ખંજવાળ આદિને હણે છે, અર્ધશિરો રોગ કે સમસ્ત શિરો વ્યથા, વિવિધ પ્રકારના જ્વર, ઉંદરા આદિ વડે ડસાયેલ ઇત્યાદિને હણે છે - હવે મધાંગને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૫૧ + વિવેચન -

સોળ દ્રાક્ષના ભાગો, ચાર ભાગ ઘાતકીપુષ્પ વિષયક, આટકક ઇક્ષુરસ વિષયમાં, અહીં આઠ - કયા પ્રમાણથી ? તે જણાવે છે - બે અસતિની એક પસલિ ઇત્યાદિ રૂપથી મદિરાનું કારણ થાય છે તે મધાંગ. હવે આતોધ-અંગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૫૨ + વિવેચન -

એક જ મુકુંદ વાજિંત્ર વિશેષ ગંભીર સ્વરત્વાદિથી તૂર્ણના કારિત્વથી તૂર્ણ છે. આના વડે અવિશિષ્ટ માતોધાંગત્વ જ કહે છે. શું આ એક જ મુકુંદ તૂર્ણ છે ? સોપસ્કારત્વથી જેમ એક જ અભિમારના વૃક્ષ વિશેષનું કાષ્ઠ અભિદારુક કહેવાય છે કેમકે તે વિશેષથી અગ્નિનું જનક છે અથવા જેમ એક શાલ્મલીપુષ્પ બદ્ધ આમોડક હોય છે. આમોડક એટલે પુષ્પ ઉન્મિશ્ર વાલબંધ વિશેષ - x - x - હવે શરીરાંગ કહે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૧૫૩ + વિવેચન -

શિર - મસ્તક, ઉરસ્ - છાતી, ઉદર, પીઠ, બંને બાહુ અને ઉરૂ આ આઠ અંગો

છે. - x - આટલાં જ અંગો છે. બાકીના નખાદિ તે અંગોપાંગ છે. ઉપલક્ષણત્વથી ઉપાંગ એટલે કાન આદિ છે. કહ્યું છે કે - કાન, નાક, આંખ, જંઘા, હાથ, પગ, નખ, કેશ, શ્મશ્રુ, આંગળી, હોઠ તે અંગોપાંગ છે. હવે યુદ્ધાંગ કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૫૪ + વિવેચન -

યાન - હાથી આદિ, તેના હોવા છતાં શત્રુનો પરાજય કરવો શક્ય ન બને, તેથી આવરણ - કવચ આદિ, આવરણ હોય પણ પ્રહરણ - શસ્ત્ર વિના શું કરી શકે ? તેથી પ્રહરણ - ખડ્ગ આદિ લીધા. આ યાનાવરણ પ્રહરણ હોવા છતાં જો યુદ્ધમાં કુશલત્વ ન હોય તો યાનાદિ શું કામના ? તેથી સંગ્રામમાં પ્રાવીણ્ય જોઈએ, આ બધાં વિના શત્રુનો જય ન થઈ શકે. હવે નીતિ હોવા છતાં દક્ષત્વને આધીન જય છે, તેથી દક્ષત્વ કહ્યું. દક્ષત્વ હોવા છતાં તેમાં નિર્ચવસાયથી જય કરી રીતે થાય ? તેથી વ્યવસાય - પ્રવૃત્તિ, તેમાં પણ જો શરીરનું અહીન અંગત્વ ન હોય તો જય થાય. તેથી શરીર અર્થાત્ પરિપૂર્ણ અંગ, તેમાં પણ આરોગ્ય જ જયને લાવે. તેથી અરોગતા કહ્યું. તેથી આ બધાંને સમુદિત પણે યુદ્ધના અંગપણે કહ્યાં છે હવે ભાવાંગ કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૫૫ + વિવેચન -

ભાવાંગ પણ બે ભેદે છે - શ્રુતાંગ અને નોશ્રુતાંગ. તેમાં શ્રુતાંગ બાર ભેદે છે - આચાર, આદિ. આની ભાવાંગના ક્ષાયોપશમિક ભાવ અંતર્ગતપણા થકી છે. કહ્યું છે કે - ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં શ્રુતજ્ઞાન બાર અંગ રૂપે થાય છે. નોશ્રુતાંગ ચાર પ્રકારે છે. અહીં નો શબ્દ સર્વ નિષેધાર્થપણે હોવાથી અશ્રુતાંગ. આ પ્રમાણે ગાથાર્થ કહ્યો. હવે આ જ કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૫૬ + વિવેચન -

મનુષ્યત્વ, આના પહેલાં ઉપન્યાસથી આનો ભાવ જ શેષ અંગના ભાવથી છે. ધર્મશ્રુતિ - અર્હત્ પ્રણિત ધર્મને સાંભળવો. 'શ્રદ્ધા' - ધર્મકરણનો અભિલાષ, તપ - અનશન આદિ, તેનાથી પ્રધાન સંયમ - પાંચ આશ્રયના વિરમણ આદિથી તપ સંયમ. તેથી તપ અને સંયમ, તેમાં વીર્ય - વીર્યાતરાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન શક્તિ. - x - આટલા ભાવ અંગો છે. નિશ્ચિતપણે સંસારમાં દુર્લભ છે. આ ન કહેવા છતાં બધે જ વિચારવું.

અહીં દ્રવ્યાંગમાં શરીરાંગ અને ભાવાંગમાં સંયમ પ્રધાન છે, તેના એકાર્થિકને કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૫૭, ૧૫૮ + વિવેચન -

અંગ, દશભાગ, ભેદ, અવયવ, અસકલ ચૂર્ણ, ખંડ, દેશ, પ્રદેશ, પર્વ, શાખા, પટલ, પર્યવબિલ એ બધાંને સ્થવિશે પર્યાયવાચી કહે છે. વ્યાખ્યાનિક તો અવિશેષથી આ અંગ પર્યાયો છે. તથા દશભાગ તે દશભાગ, એ પ્રમાણે ભિન્ન જ પર્યાયો છે તેમ કહે છે. - x - x.

સંયમના પર્યાયોને કહે છે - દયા, સંયમ, લજ્જા, જુગુપ્સા, અછલના અહીં

ઈતિ શબ્દ સ્વરૂપ પરામર્શક પર્યન્ત યોજાય છે. તિતિક્ષા અને અહિંસા અને દ્વી, એ એકાર્થક - અભિન્ન અભિધેય પદો છે.

આ પર્યાયનું અભિધાન વિવિધ દેશના શિષ્યોના અનુગ્રહને માટે છે. ક્ષેત્રાદિ દુર્લભત્વ ઉપલક્ષણ અહીં મનુષ્યત્વાદિ દુર્લભત્વ અભિધાન એ અભિપ્રાયથી કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૫૯ + વિવેચન -

મનુષ્ય ભાવ, આર્યક્ષેત્ર, માતૃ સમુત્થા જાતિ, પિતૃ સમુત્થ કુળ, અન્યૂનાંગતા તે રૂપ, રોગનો અભાવ તે આરોગ્ય, આયુષ્ય, પરલોક પ્રવણા - બુદ્ધિ, ધર્મસંબદ્ધ - શ્રવણ, તેનું અવધારણ તે અવગ્રહ અથવા શ્રવણ એટલે તપસ્વી. તેનો અવગ્રહ, તે શ્રવણાગ્રહ. શ્રદ્ધા અને સંયમ પૂર્વવત્. આ બધાં લોકમાં દુર્લભ છે. પૂર્વે ચારનું દુર્લભત્વ કહેલ છે. અહીં માનુષ્યત્વ, ક્ષેત્રાદિથી આયુષ્ય પર્યન્ત ઉપલક્ષણથી કહ્યું. શ્રવણ તે બુદ્ધિનો અવગ્રહ છે. ફરીથી માનુષ્યત્વાદિનું અહીં અભિધાન વિશિષ્ટ ક્ષેત્રાદિ યુક્તોને જ આ મુક્તિના અંગત્વ રૂપે જણાવવા માટે છે.

કેટલાંક આ સ્થાને આવો પાઠ કહે છે - ઇન્દ્રિયલબ્ધિ, નિર્વર્તના, પર્યાપ્તિ, નિરૂપહત, કલ્યાણ, ધ્યાણ, આરોગ્ય, શ્રદ્ધા, ગ્રાહક, ઉપયોગ. તેમાં ઇન્દ્રિયલબ્ધિ એટલે પંચેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ, નિર્વર્તના - ઇન્દ્રિયોની જ નિષ્પાદના, પર્યાપ્તિ - સમસ્ત પર્યાપ્તિપણું., નિરૂપહત - ઉપહત પણાનો અભાવ, તે ગર્ભસ્થને કુબ્જત્વ આદિ વડે ઉત્પન્ન થયેલ ભિક્તિ આદિથી છે. ક્ષેમ - દેશ સૌસ્થ્ય, ધ્યાણ - સુભિક્ષ કે વૈભવ, આરોગ્ય - નીરોગતા, શ્રદ્ધા - ઉક્તરૂપ, ગ્રાહક શિખવનાર ગુરુ, ઉપયોગ - સ્વાધ્યાયાદિમાં ઉપયુક્તતા, અર્થ - ધર્મ વિષયમાં અર્થિત્વ. આટલા દુર્લભ જણવા.

અહીં જે ફરી શ્રદ્ધાનું ગ્રહણ કર્યું તે તેના મૂલપણાથી સંપૂર્ણ કલ્યાણનું તેનું દુર્લભતરત્વ જણાવવાને માટે છે.

જે કહ્યું કે - “મનુષ્યાદિ ભાવાંગો દુર્લભ છે.” તેમાં માનુષ્યાંગના દુર્લભત્વના સમર્થનને માટે દેખાંતો કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૦ + વિવેચન -

ચોલ્લગ, પાસા, ધાન્ય, ઘુત, રત્ન, સ્વપ્ન, ચક્ર, ચર્મ, યુગ અને પરમાણુ આ દશ દેખાંતે મનુષ્યની પ્રાપ્તિની દુર્લભતા કહે છે -

(૧) ચોલ્લગ - પરિપાટી ભોજન, (૨) પાણક - પાસા, (૩) સુમિત્રા - સ્વપ્ન આદિ ઉક્ત દશ દેખાંત જાણવા. વિસ્તારથી જાણવાને વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે જાણવું. (તે આ ક્રમે છે -).

(૧) ચોલ્લગ - બ્રહ્મદત્તની સાથે એક કાર્પટિક જોડાયેલો. તે ઘણી આપત્તિમાં અને અવસ્થામાં સર્વત્ર સહાયક રહ્યો. બ્રહ્મદત્તને રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું, બાર વર્ષીય અભિષેક ચાલુ થયો. તેમાં કાર્પટિકને આશ્રય પણ પ્રાપ્ત ન થયો. તેથી તેણે આના વડે ઉપાય વિચાર્યો - જોડાંને બાંધીને ધ્વજવાહક સાથે તે દોડ્યો. રાજાએ તે કાર્પટિકને જોયો. નીચે ઉતરીને તેને આર્લીંગ્યો. બીજા કહે છે - તેણે દ્વારપાલને ભજવા વડે બાર વર્ષ

રાજાએ જોયો. ત્યારે રાજાએ તેને જોઈને સભ્રાંત થઈને પૂછ્યું - આ બિચારો મારા મુખ - દુઃખમાં સહાયક હતો. હવે હું આની આજીવિકા કરી દઉં.

રાજાએ પૂછ્યું - તને શું આપું ? તે કાર્પટિક બોલ્યો - મને તમે ઘેર ઘેર કરભોજન આપો, જ્યારે આખા ભારતમાં ભોજન થઈ જાય, ત્યારે ફરી પણ તમારા ઘેરથી આરંભીને ભોજન કરીશ. રાજાએ ફરી પૂછ્યું - તારું આટલામાં શું થશે ? હું તને એક દેશ આપી દઉં. તેનાથી મુખપૂર્વક તું છાત્રછાયા વડે હાથી ઉપર બેસીને બધે ફરીશ.

કાર્પટિક બોલ્યો - મારે આટલા આકુટનથી શું પ્રયોજન ? ત્યારે બ્રહ્મદત્તે તેને કરભોજન આપ્યું. પછી પહેલા દિવસે તે રાજાને ઘેર જઈ જમ્યો. રાજાએ તેને બે દીનાર ભેટ આપી. એ પ્રમાણે પરિપાટીથી સુસજ્જ રાજકુળોમાં બગીચા હજાર રાજાઓએ તેવા અતિશય વડે ભોજન કરાવ્યું. તે નગરમાં અનેક ફુલકોટિ હતા. તે નગરનો ક્યારે અંત કરશે ? ત્યાર પછી ગામોનો, પછી આખા ભારતક્ષેત્રનો પરિપાટી ક્રમ ક્યારે પૂરો થાય ? કદાચ તેનો અંત આવે પણ ખરો. પરંતુ એક વખત મનુષ્યથી બ્રહ્મ થાય તો ફરી માનુષ્યત્વ ન પામે.

(૨) પાશક - ચાણક્ય પાસે મુવર્ણ ન હતું. ત્યારે કયા ઉપાયથી મુવર્ણને મેળવવું. ત્યારે તેણે ચંત્રપાશક કર્યા. કોઈ કહે છે વરદાન મળ્યું પછી એક દક્ષ પુરુષને શીખવ્યું. દીનારનો યાજ્ઞ ભર્યો. તે બોલે છે - જે કોઈ મને જીતશે. ત્યારે તેને આ યાજ્ઞો આપી દઈશ. જો હું જીતી જઈ તો તમારે મને માત્ર એક દીનાર આપવી.

તે ઇચ્છા પ્રમાણે ચંત્રમાં પાસા પાડતો હતો. તેથી તેને જીતવો શક્ય ન હતો. જેમ તે જીતાતો ન હતો, એ પ્રમાણે માનુષ્યલાભ પણ પ્રાપ્ત થવો દુષ્કર છે. કદાચ કોઈ તેને જીતી પણ જાય, પરંતુ મનુષ્યપણાથી બ્રહ્મ થયા પછી ફરી માનુષ્યત્વ ન પામે.

(૩) ઘાન્ધ્ય - ભરતક્ષેત્રમાં જેટલાં ઘાન્ધ્યો છે, તે બધાં ઘાન્ધ્યોને ભેગા કરી દેવામાં આવે. અહીં પ્રથમ સરસવમાં નાંખી દે. તે બધાંનું મિશ્રણ કરાય. પછી કોઈ એક વૃક્ષ - સ્થવિરા સૂપડામાં લઈને તે ઘાન્ધ્યોને પૃથક્ કરે, ફરી પણ પ્રથમ વડે પૂરિત કરાય. તો કદાચ દેવની કૃપાથી તેને છૂટા પાડી પણ શકાય. પરંતુ જો માનુષ્યત્વ ચાલી જાય તો તેને પૂરી ન શકાય.

(૪) દ્યુત - જેમ કોઈ એક રાજા હતો. તેની સભા ૧૦૮ સ્તંભોની ઉપર સંનિવિષ્ટ - રહેલી હતી. જ્યાં આસ્થાનિકા - સભા કરતો. એક એક સ્તંભને ૧૦૮ ખૂણા હતાં. તે રાજાનો પુત્ર રાજ્યનો આકાંક્ષી થઈ વિચારે છે. આ રાજા સ્થવિર - વૃક્ષ થયો છે, તેને મારીને રાજ્યને ગ્રહણ કરે છે.

કોઈ રીતે અમાત્યએ તે વાત જાણી, તેણે રાજાને કહ્યું. પછી રાજાએ તેના પુત્રને કહ્યું - અમારા વંશમાં જે સહન ન કરી શકે તે જુગાર રમે છે. જે જીતી જાય, તેને જે જીતે છે, તેને રાજ્ય અપાય છે.

હવે જીતવું કઈ રીતે ? તારા માટે એક ઉપાય છે. જો તું આ ૧૦૮ સ્તંભોના એકેક ખૂણાને ૧૦૮ વખત જીતે તો આ રાજ્ય તારું છે.

કદાચ દેવની સહાયથી તે ધૃતમાં જીતી પણ જાય, પરંતુ જો માનુષ્યત્વથી એક વખત ભ્રષ્ટ થાય તો ફરી તે પામવું મુશ્કેલ છે.

(૫) રત્ન - એક વણિક્ વૃક્ષ હતો. તેની પાસે રત્નો હતા. તેમાં બીજો વણિકો કોટિપતાકા ધજાને ઉર્ધ્વ રાખતા હતા. પણ તે રત્નવણિક્ ધજાને ઉર્ધ્વ રાખતો ન હતો. તેના પુત્રએ સ્થવિરને મોકલીને તે રત્નોને વિદેશી વણિક્ના હાથે વેંચી દીધા. તેમના મનમાં હતું કે - આપણે પણ કોટીપતાકાને ઉર્ધ્વ કરીને રહીશું.

તે વણિક્ પણ પારસકુલની ચોતરફ ફરીને પાછો આવી ગયો. તેણે સાંભળ્યું કે, તેના પુત્રએ રત્નો વેંચી દીધા. તેમનો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું જલ્દીથી તે રત્નો પાછા લઈ આવો. ત્યારે તે બધાં પુત્રએ ભટકવાનું શરૂ કર્યું. શું તેઓ બધાં રત્નોને એકઠાં કરી શકે ખરાં ? કદાચ દેવના પ્રભાવથી એકઠાં કરી પણ દે. પરંતુ ગુમાવેલો માનવભવ ફરી ન મળે.

(૬) સ્વપ્ન - એક કાર્પટિકે - બ્રાહ્મણે સ્વપ્નમાં ચંદ્રને ગળી લીધો. તેણે બીજા કાર્પટિકોને કહ્યું - તેઓ બોલ્યા કે તેને સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડલ સમાન કરી (પૂરણપોળી) પ્રાપ્ત થશે. બીજા કોઈએ પણ આવું જ સ્વપ્ન જોયું. તે સ્નાન કરીને, હાથમાં પુષ્પ અને ફળ લઈને સ્વપ્નપાઠક પાસે ગયો, તેને સ્વપ્નની વાત કરી. તે સ્વપ્નપાઠકે કહ્યું - તું રાજા થઈશ. તે દિવસ પછી સાતમે દિવસે ત્યાંનો રાજા અપુત્રિક મૃત્યુ પામ્યો. ચંદ્રના સ્વપ્નવાળો થાકીને સૂતો હતો. તેટલામાં અશ્વએ આવીને તેને અધિવાસિત કર્યો. ત્યારે તેણે અશ્વને પ્રદક્ષિણા કરીને, તેની ઉપર બેસી ગયો. એ પ્રમાણે તે રાજા થઈ ગયો.

ત્યારે પૈલા કાર્પટિકે તે સાંભળ્યું. તેણે પણ આવું જ સ્વપ્ન જોયેલ હતું. તે આદેશ ફળથી રાજા થયો. કાર્પટિક વિચારે છે - હું જ્યાં ગોરસ છે ત્યાં જાઉં. તે પીને સૂઈ જઈશ. ફરી મને સ્વપ્ન આવશે. શું તેમ બને ખરું ? કદાચ દૈવ યોગે બને પણ ખરું. પણ મનુષ્યત્વ ફરી ન પામે.

(૭) ચક્ર - ઇંદ્રપુર નામે નગર હતું. ત્યાં ઇંદ્રદત્ત નામે રાજા હતો. તેને ઇષ્ટ એવી શ્રેણી રાણીઓના બાવીશ પુત્રો હતા. બીજા કોઈ કહે છે - એક જ રાણીના પુત્રો હતા. તે રાજાને પ્રાણ સમાન હતા. બીજી એક અમાત્યપુત્રી હતી: તેણી પરણાવવા યોગ્ય હતી. અન્ય કોઈ દિવસે ક્યારેક ઋતુ સ્નાના થઈને રહેતી હતી. રાજાએ તેણીને જોઈને પૂછ્યું કે - આ કોની કન્યા છે ? અમાત્યએ કહ્યું કે - આ તમારી રાણી છે. ત્યારે રાજા તેણીની સાથે એક રાત્રિ રહ્યો. તેણી ઋતુસ્નાતા હતી, તેણીને ગર્ભ રહ્યો.

તે અમાત્યપુત્રીએ તે વાત અમાત્યને કરી. અમાત્યએ કહેલું કે જ્યારે તને ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મને કહેજે. તેણીએ જે દિવસે જે મુહૂર્તે રાજા સાથે ભોગ ભોગવેલા, તે બધુ પત્રમાં લખી દીધું. અમાત્ય તે પત્ર ગોપવીને રાખે છે, નવ માસ જતાં તેને પુત્ર જન્મ્યો. તે દિવસે તેના દાસચેટ પણ જન્મ્યા. તે આ પ્રમાણે - અગ્નિક, પર્વત, બાહુલ, સાગર.

અમાત્ય તેના દોહિત્રને યોગ્ય વયે કલાચાર્ય પાસે લઈ ગયો. તેમ આદિ ગણિત

પ્રધાન બધી કળા તેણે ગ્રહણ કરી. જ્યારે તે આચાર્ય પાસે કલા ગ્રહણ કરતા હતા, ત્યારે સહજાત દાસચેટો ગદ્યકલા, વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરતા ઇત્યાદિ કારણે તેઓ ન ભણ્યા, ન કળા શીખ્યા.

બીજા બાવીશે કુમારે જ્યારે કળા શીખતા હતા ત્યારે આચાર્યને ફટકારતા અને અવચનો કહેતા હતા. જ્યારે તે આચાર્ય તે બધાંને શિક્ષા કરતા, ત્યારે તે કુમારો જઈને માતાની પાસે ફરીયાદ કરતા હતા. ત્યારે તે માતાઓ આચાર્યને ખીજાતી કે કેમ મારો છો ? શું પુત્રજન્મ સુલભ છે ? એ કારણે તે બાવીશે પણ કળા ન શીખ્યા.

આ તરફ મથુરામાં જિતશત્રુ રાજા હતો. તેની પુત્રી નિર્વૃત્તિ નામે કન્યા હતી. તેણીને શણગારીને રાજા પાસે લાવ્યા. રાજાએ કહ્યું - તને જે રુચે તે તારો પતિ. ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે જે - શૂર, વીર, વીક્રાંત હોય તે જ મારો પતિ થાય. રાજા વળી તેને રાજ્ય આપશે.

ત્યારપછી તે રાજકન્યા લશ્કર અને વાહન લઈને ઇંદ્રપુર નગર ગઈ. તે ઇંદ્રદત્ત રાજાને ઘણાં પુત્રો હતા. ઇંદ્રદત્તે ખુશ થઈને વિચાર્યું - નક્કી બીજા રાજા કરતાં તેઓ લષ્ટતર છે. તેણે નગરને પતાકાદિથી શણગાર્યું. ત્યાં એક અક્ષમાં આઠ ચક્રો, તેની આગળ શાલભંજિકા - પુતળી રાખી. તે પુતળીની આંખને વિંધવાની હતી.

ત્યારપછી ઇંદ્રદત્ત રાજા સન્નર્ધ થઈને પુત્રોની સાથે નીકળ્યો. તે કન્યા પણ સર્વાલંકાર વિભૂષિતા થઈ એક પડખે ઊભી રહી. તે રાજાના દંડભટભોજિકા અને રંગમંચ દ્રૌપદીના રંગમંચાદિ જેવો હતો. તેમાં રાજાનો મોટો પુત્ર શ્રીમાલીકુમાર હતો. તેને કહ્યું - હે પુત્ર ! આ કન્યા અને રાજ્યને ગ્રહણ કરવાનું છે, તેથી આ પુતળીને વિંધ. ત્યારે તે કંઈ કળા ન જાણતો હોવાથી સમૂહ મધ્યે ધનુષ્ય પણ ગ્રહણ ન કરી શક્યો.

કોઈએ જેમ તેમ કરીને ધનુષ્ય ગ્રહણ કર્યું, જેમ ફાવે તેમ બાણ છોડ્યું. તે ચક્રમાં ભટકાઈને ભાંગી ગયું. એ રીતે કોઈ એક આરાને પાર કરી શક્યું, કોઈ બે આરાને પાર કરી શક્યા. કોઈના બાણ બહાર જ નીકળી ગયા. ત્યારે રાજા ખેદ કરવા લાગ્યો - અહો ! હું આ પુત્રોથી અપમાનને પામ્યો.

ત્યારે અમાત્યએ કહ્યું - શા માટે ખેદ કરો છો ? રાજા બોલ્યા - આ બધાં વડે હું અપ્રધાન - ગૌણ થઈ ગયો. અમાત્યએ કહ્યું - તમારે હજી એક પુત્ર છે, જે મારો દોહિત્ર છે, તેનું સુરેન્દ્રદત્ત નામ છે, તે વિંધવા માટે સમર્થ છે. રાજાએ કહ્યું - તમે મને તેની ઓળખ કરાવો. તે ક્યાં છે ? અમાત્યએ તેને દેખાડ્યો. રાજાએ તેની આજ્ઞા આપીને કહ્યું કે - તને આઠ રથ ચક્રોને ભેદીને, પુતળીની આંખ વિંધીને, રાજ્ય અને નિર્વૃત્તિ કન્યાને પત્નીરૂપે પ્રાપ્ત કરવી યોગ્ય છે.

ત્યારે તે કુમારે “જેવી આપની આજ્ઞા” એમ કહીને તે સ્થાને જઈને ધનુષ્ય ગ્રહણ કર્યું. યારે દિશામાં રહીને દાસપુત્રો તેને વિઘ્ન કરે છે. બંને પડખે બીજા બે જણાં હાથમાં ખડ્ગ લઈને ઊભા હતા. જો કોઈ રીતે લક્ષ્યથી સ્ખલના પામે તો કુમારનું માથું

છેદી નાંખવું. તે ઉપાધ્યાય પણ પડખે રહીને ભય પમાડતો હતો કે - જો તું સ્ખલિત થઈશ તો નક્કી મરવાનો છે, તે બાવીશ કુમારો પણ તેને પુતળી ન વિંધી શકે તે માટે ઘણાં જ વિઘ્નો કરી રહ્યા હતા.

તે વખતે સુરેન્દ્રદત્ત કુમારે તે બંને પુરુષોને, ચારે દાસ્તપુત્રોને અને બાવીંશે કુમારોને ગણકાર્યા વિના તે આઠે સ્થયકોના અંતરને જાણીને તે જ લક્ષ્યમાં દૃષ્ટિને રોધીને અન્ય સ્થાને મનને ન કરતાં પુતળીને વિંધી. ત્યારે લોકોએ ઉત્કૃષ્ટ કલકલનાદ કરીને ઘન્યવાદ આપ્યા.

જેમ તે ચક્ર બેદવું દુર્લભ છે, તેમ માનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

(૮) ચર્મ - એક દ્રહ હતો. તે એક લાભ યોજન વિસ્તીર્ણ ચર્મ વડે ટંકાયેલો હતો. તેની મધ્યે એક છિદ્ર હતું. તે છિદ્રમાં માત્ર કાચબાની ડોક સમાતી હતી. ત્યાં જઈને એક કાચબો સો વર્ષ જતાં પોતાની ડોક બહાર કાઢતો હતો. તેણે કોઈ રીતે પોતાની ડોક પ્રસારી. જેટલામાં તે છિદ્રમાંથી ડોક બહાર કાઢી. તેના વડે કૌમુદીમાં જ્યોતિ જોઈ. ફળ અને ફૂલ જોયા. તે ગયો સ્વજનોને તે દૈશ્ય દેખાડવા જોલાવ્યા. આવીને બધી તરફ ભમે છે, પણ ફરી તે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આદિ કંઈ જોવા ન મળ્યા. આ પ્રમાણે મનુષ્યભવ પણ ફરી મળતો નથી.

(૯) યુગ - જો 'યુગ' ને સમુદ્રના પૂર્વાતમાં નાંખો, તેની 'સમીલા' પશ્ચિમાંતમાં ફેંકો. તો યુગના છિદ્રમાં તે સમીલાનો પ્રવેશ આપોઆપ થવો સંશયિત છે. તે પ્રમાણે માનુષ્યત્વનો લાભ મળવો સંશયિત છે.

કંદાય તે સમિલા સાગરના પાણીમાં આમ તેમ ભમતાં - ભમતાં કોઈ પ્રકારે યુગ સુધી પહોંચી જાય, અને યુગના છિદ્રમાં પ્રવેશી પણ જાય. પછી તે પ્રચંડ વાયુના નિમિત્તે ઉઠેલ તરંગથી પ્રેરાઈને છિદ્રમાં પ્રવેશે કે અન્ય કોઈ નિમિત્તથી. તે બની શકે.

પણ જો મનુષ્યથી જીવ ભ્રષ્ટ થાય તો ફરી તે જીવને માનુષ્ય મળતું નથી અર્થાત્ દુર્લભ છે.

(૧૦) પરમાશુ - હવે પરમાણુનું દેષ્ટાંત આપે છે. જેમ એક સ્તંભ હોય, તે ઘણાં મોટા પ્રમાણવાળો હોય. આવો સ્તંભ કોઈ દેવ ચૂર્ણ કરીને, જેનો વિભાગ ન થઈ શકે તેવો ખંડો કરીને નાલિકામાં નાંખે. પછી મેરુ પર્વતની ચૂલિકાએ રહીને ત્યાંથી નલીકામાં કુંક મારીને તે ચૂર્ણને ઉડાડે. તો શું કોઈ પણ તે જ પુદ્ગલો વડે તે જ સ્તંભને બનાવી શકે ખરો ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તેમ ન થઈ શકે. એ પ્રમાણે માનુષ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ પુનઃ માનુષ્યત્વ ન પામી શકે.

અથવા અનેક સ્તંભ ઉપર રહેલી સભા હોય, તે કાલાંતરે પડી જાય. તો શું કોઈ, તેના જ પુદ્ગલો એકઠા કરીને તે સભાને ફરી બનાવી શકે ?

ના, ન બનાવી શકે. આ પ્રમાણે માનુષ્યત્વ પણ દુર્લભ છે.

૦ કદાચ માનુષ્યત્વને પ્રાપ્ત કરી લે, તો પણ 'ધર્મશ્રુતિ' દુર્લભ છે, તે દર્શાવતા નિર્યુક્તિ કાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૦, ૧૬૧ + વિવેચન -

આબસ, મોહ ઇત્યાદિ કારણો અહીં કહેવાશે. તેને લીધે સુદુર્લભ માનુષ્યત્વને પામીને પણ જીવ સંસાર ઉત્તારિણી શ્રુતિને પામતો નથી.

આલસ્ય - અનુદમ રૂપ, ધર્માચાર્યની પાસે ન જાય કે ન સાંભળે, આ પ્રમાણે બધાં જ કારણો સાથે જોડવું. મોહ - ગૃહ કર્તવ્યતા જનિત વૈચિત્યરૂપ અથવા હેય - ઉપાદયના વિવેકના અભાવ રૂપ. અવજ્ઞા - જેમ કે - આ મુંડ શ્રમણો શું જાણે ? અવારૂર્ણ - સાધુના અવર્ણવાદથી, જેમકે - આ મળથી ભરેલા શરીરવાળા, બધાં સંસ્કારોથી રહિત, પ્રાયઃ પ્રાકૃત વચવાળા ઇત્યાદિ છે.

સ્તંભ - જાતિ આદિથી ઉત્પન્ન અહંકારથી, હું આવો પ્રકૃષ્ટતર જાતિવાળો, હું આમને કેમ અનુસરું. ક્રોધ - આચાર્યાદિ વિષયક અપ્રીતિરૂપથી, મહામોહથી હણાયેલો, કોઈ આચાર્યાદિ વડે કોપાયમાન થયો હોય. પ્રમાદ - નિંદ્રા આદિ રૂપ. નિંદ્રા આદિથી પ્રમત જ રહેતો હોય. કૃપાર્ણ - દ્રવ્યના વ્યયને સહન ન કરવા રૂપ. જો હું આમની પાસે જઈશ તો અવશ્ય દ્રવ્યનો વ્યય થશે તેથી તેમનો દૂરથી જ પરિહાર કરવો. ભય - કદાચિત્ નરકાદિ વેદનાના શ્રવણથી ઉત્પન્ન અસાતા વડે, અથવા નિઃ સત્વો જ નરકાદિ ભયને બતાવે છે, એવા ભયથી ફરી સાંભળવા ન ઇચ્છે.

શોક - ઇષ્ટના વિયોગથી ઉત્પન્ન દુઃખથી, ક્યારેક તે પ્રિયપ્રણયિનીના મરણ આદિમાં શોક કરતો બેસી રહે. અજ્ઞાન - મિથ્યા જ્ઞાનથી, જેમકે - માંસ ભક્ષણમાં દોષ નથી, મદ્ય કે મૈથુનમાં દોષ નથી, ઇત્યાદિ રૂપ. વ્યાક્ષેપ - હવે આ કામ છે, હવે આ કામ છે, એ પ્રમાણે ઘણાં કાર્યાની વ્યાકુળતા રૂપ વ્યાક્ષેપ. કુતૂહલ - ઇંદ્રજાલ આદિ અવલોકન માટે ફરતો હોવાથી, રમાણ - કુકડા આદિની કીડા રૂપ. હવે આ અર્થોના નિગમનને કહે છે -

અનંતરોક્ત બતાવેલા હેતુ કે કારણોથી. કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થઈ પણ જાય, શું ? અતિશય દુર્લભ એવું મનુજત્વ, તે પણ ધર્મને સાંભળવા રૂપ શ્રુતિને ન પામે. તે શ્રુતિ કેવી ? હિતકારી - આ લોક કે પરલોકમાં તથ્ય-પથ્યને જણાવનારી. તેથી જ સંસારને પાર ઉતારનારી, મુક્તિ પમાડવા માટે નિસ્તાર કરે છે, તેથી સંસારોતારણી. કોને ? જીવને.

આ રીતે ધર્મની શ્રુતિના દુર્લભત્વને બતાવીને, તેના લાભ થાય તો પણ તેમાં શ્રદ્ધાના દુર્લભત્વને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૨, ૧૬૩ + વિવેચન -

મિથ્યાદૈષ્ટિ જીવો ઉપદૈષ્ટિ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરતા નથી, પણ ઉપદૈષ્ટ કે અનુપદૈષ્ટ અસત્ભાવની શ્રદ્ધા કરે છે. સમ્યક્ દૈષ્ટિ જીવો ઉપદૈષ્ટ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરે છે, અસત્ભાવને અનાભોગ કે ગુરુનિયોગથી સદ્દે છે.

મિથ્યા - વિપરીત, દષ્ટિ-બુદ્ધિ, જેની છે તે મિથ્યા દષ્ટિ જીવ, ગુરુ વડે કહેવાયેલા આગમને આ આમ જ છે, તેમ સ્વીકારતા નથી. કદાચિત્ તેથી વિપરીતની પણ શ્રદ્ધા ન કરે, તેથી કહે છે - અવિદ્યમાન - પરમાર્થથી વિદ્યમાન ભાવો તે, જેમાં જીવ આદિ અભિદેયભૂત છે તેનો સદ્ભાવ ન માનવો તે. સર્વવ્યાપી આદિ રૂપ આત્માદિના પ્રતિપાદક કુપ્રવચન, તેને બીજા કહે અથવા સ્વયં માની લે છે.

આ રીતે શ્રદ્ધાનું દુર્લભત્વ જણાવીને હવે તે પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તેમાં ઉપઘાત સંભવે છે, તે કહે છે - સમ્યક્ આ શબ્દ પ્રશંસા અર્થમાં નિયાત છે. અથવા જીવાદિ અવૈપરિત્યથી પામે છે, તે સમ્યક્ તથા દષ્ટિ જેની છે તે સમ્યક્ દષ્ટિ. તે ઉપદિષ્ટ પ્રવચનને નિઃશંક સ્વીકારે છે. તે સું આ પ્રવચનની જ શ્રદ્ધા કરે છે ? તે કહે છે - તેઓ અસદ્ભાવ ને અજ્ઞાન વડે અથવા ધર્માચાર્યના નિયોગ - વ્યાપારથી, જીવાદિ સ્વરૂપને જાણવા છતાં અતત્ત્વને તત્ત્વ રૂપે સ્વીકારે છે.

એ પ્રમાણે પહેલી ગાથા વડે મિથ્યાત્વ હેતુકત્વ અશ્રદ્ધાન કહ્યું. બીજી ગાથા વડે ફરી તેના અભાવમાં પણ અનાભોગ અને ગુરુનિયોગ હેતુથી કહ્યું. એ પ્રમાણે બંને ગાથા વડે શ્રદ્ધાની દુર્લભતા કહી.

આ પ્રમાણે હોવા છતાં કેમ કેટલાંક અત્યંત ઋજુ પણ સંભવે છે ? જેઓ સ્વયં આગમનુસારી મતિવાળા હોવા છતાં પણ ગુરુના ઉપદેશથી અન્યથા પણ સ્વીકારે છે. તેથી - જમાલિ વગેરે નિહ્વોના શિષ્યો તેમની ભક્તિયુક્તતાથી સ્વયં આગમાનુસારી મતિવાળા હોવા છતાં પણ ગુરુના નિમિત્તથી વિપરીત અર્થને પણ સ્વીકાર્યો. - x - x -

આ અસદ્ભાવને સ્વીકારનાર કોણ હતા ? તે કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૧૬૪ + વિવેચન -

(૧) બહુરત - ઘણી ક્રિયા નિષ્પત્તિ વિષય સિદ્ધાંતમાં રત, અર્થાત્ ઘણાં જ સમયોમાં ક્રિયાનિષ્પત્તિ એ અસત્ભાવને સ્વીકાર્યો. (૨) પ્રદેશી - અંત્ય પ્રદેશે જીવ છે, તેમ કહેનાર. અંત્ય પ્રદેશમાં જ જીવને સ્વીકારે છે. (૩) અવ્યક્ત - અવ્યક્તવાદી, અહીં વ્યક્ત પણ આ યતિ છે કે અયતિ ઇત્યાદિ સ્વરૂપથી વસ્તુને જાણવું શક્ય ન બને, તેથી બધું જ અવ્યક્ત છે તેમ સ્વીકારનાર. (૪) સામુચ્છેદ - સામસ્ત્યથી નિરન્વયપણે ઈર્ધ્વ દ્વણથી ઉપર હોવાથી છેદ - નાશ, તે સમુચ્છેદ, તેને તત્ત્વબુદ્ધિ સામુચ્છેદો કહે છે. - x - - x - (૫) દ્વિક - બે ક્રિયા વિષયક એક સમયે અનુભવાતું ગ્રહણ કરાય છે. તેને સ્વીકારનારા પણ ઉપચાર દ્વિક કહ્યા. (૬) ત્રિક - જીવ, અજીવ, નોજીવ એ ત્રણ રાશિ છે એવું માનનારાને પણ 'ત્રિક' કહે છે. (૭) અબદ્ધિકા - બદ્ધ જીવ પ્રદેશ વડે અન્યોન્ય વિભાગથી સંપૂર્ણ, ન બંધાયેલ તે અબદ્ધ. અર્થાત્ કર્મ, તેના સ્વીકારના વિષયમાં આ કહેલા છે.

અહીં કોણ કોના શિષ્ય. તે આશંકાના અપોહાર્યે આના નિર્ગમને જણાવવાને સંબંધ કહે છે. આના અનંતર ઉપદર્શિતના, નિર્ગમન - જેની જ્યાં ઉત્પત્તિ તે રૂપ અહીં અનુક્રમથી કહીશુ - પ્રતિજ્ઞાત જ કહે છે.

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૫, ૧૬૬ + વિવેચન -

(૧) 'બહુરત' મત જમાલિથી નીકળ્યો. આ તીર્થની અપેક્ષાએ તેને પ્રથમ બતાવ્યો છે, સર્વથા પહેલો ઉત્પન્ન થયેલ નથી. કેમકે પૂર્વે પણ આવા પ્રકારે થયેલ સંભવે છે. તે આ જમાલિપ્રભવા. (૨) તીર્થગુપ્તથી 'જીવ પ્રદેશ' મત નીકળ્યો. અંત્યપ્રદેશે જીવ જેમાં છે તે પ્રદેશજીવ. (૩) અષાઢાચાર્યથી 'અવ્યક્તવાદી' મત નીકળ્યો. (૪) અશ્વમિત્રથી 'સામુચ્ચેદ' મત નીકળ્યો.

(૫) ગંગાચાર્યથી 'દ્વેકિયા' મત નીકળ્યો. (૬) ષડ્લુક - છ પદાર્થના પ્રણયનથી અને ઉલૂક ગોત્રત્વથી ષડ્લુક, તેનાથી ત્રૈરાશિક મતની ઉત્પત્તિ (૭) સ્થિરીકરણકારી તે ગોષ્ઠામાહિલો, કંચુકવત્ સ્પૃષ્ટ. અબદ્ધ - ક્ષીરનીરવત્ અન્યોન્ય અનુગત કર્મ, તેની પ્રરૂપણા કરે છે. અને તે સ્થવિરત્વ પૂર્વ પર્યાય અપેક્ષાથી છે, આના વડે ગોષ્ઠામાહિલથી અબદ્ધિકોની ઉત્પત્તિ કહી છે.

જે રીતે બહુરતા જમાલિપ્રભવા છે, તે રીતે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૭ + વિવેચન -

વૃત્તિકારશ્રી કહે છે કે આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી આ છે -

તે કાળે તે સમયે કુંડપુર નગર હતું. ત્યાં ભગવંત મહાવીરની મોટી બહેન સુદર્શના નામે હતી. તેણીનો પુત્ર જમાલી હતો. તેણે ભગવંતની પાસે ૫૦૦ની સાથે દીક્ષા લીધી. તેની પત્ની. જે ભગવંતની પુત્રી હતી. તેણીનું નામ અનવદાંગી અને બીજું નામ ધિયદર્શના હતું. તેણી પણ ૧૦૦૦ સ્ત્રી સાથે તેની પાછળ પ્રવર્જિત થઈ. તે બધું વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિ અનુસાર કહેવું.

જમાલિ અણગાર અગિયાર અંગ ભણ્યા. સ્વામીની અનુજ્ઞાથી તે ૫૦૦ના પરિવાર સાથે શ્રાવસ્તી ગયા. ત્યાં તિંદુક ઉદ્યાનમાં શ્રેષ્ઠક ચૈત્યમાં તેઓ પધાર્યા. ત્યાં તેને અંતઃપાંત આહારથી રોગ ઉત્પન્ન થયો. બેસી રહેવા પણ સમર્થ ન રહ્યા. ત્યારે તે શ્રમણોને કહે છે - મારા માટે શય્યા સંચારો કરો. તેઓ સંચારો કરવા લાગ્યા. ફરી અધીર થઈને તે પૂછે છે - સંચારો કર્યો ? કરાય છે ? તે શિષ્યો બોલ્યા - કર્યો નથી, હજી પણ કરાય છે.

ત્યારે જમાલિને વિચાર આવ્યો કે - જે શ્રમણ ભગવન્ કહે છે કે - ચાલતું ચાલ્યું. ઉદીરાતુ ઉદીરાયુ. યાવત્ નિર્જરાતું નિર્જર્યુ તે મિથ્યા છે. આ પ્રત્યક્ષ જ દેખાય છે - શય્યા સંચારો કરાતો અકૃત છે, સંસ્તીર્ય કરાતો અસંસ્તીર્ણ છે. બે આમ છે, તો ચાલવા છતાં અચલિત, ઉદીરાતુ છતું અનુદીર્ણ યાવત્ નિર્જરાતુ છતાં અનિર્જર્ણ છે. એ પ્રમાણે વિચારે છે, એ પ્રમાણે વિચારીને સાધુઓને બોલાવે છે, બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે છે -

જે શ્રમણ ભગવન્ મહાવીર એ પ્રમાણે કહે છે કે - ચાલતું ચાલ્યું, ઉદીરાતું ઉદીરાયું યાવત્ નિર્જરાતુ નિર્જરાયુ કહે છે, તે મિથ્યા છે. આ પ્રત્યક્ષ જ દેખાય છે કે - શય્યા સંચારો કરાતો અકૃત છે, યાવત્ તેથી નિર્જરાયું તે પણ અનિર્જર્ણ જ છે.

પછી જમાલિએ આ પ્રમાણે કહેતા, કેટલાંક સાધુઓએ આ અર્થની શ્રદ્ધા કરી અને કેટલાંક તેની શ્રદ્ધા ન કરી. જેમણે શ્રદ્ધા કરી તે સાધુઓ જમાલીનો આશ્રય કરી વિહરવા લાગ્યા. તેમાં જેમણે શ્રદ્ધા ન કરી, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે - ભગવન્! આપનો આ આશય છે કે - જેમ ઘટ એ પટ નથી, અથવા પટ એ ઘટ નથી. તેમ ક્રિયામાણ (કરાતુ) કૃત નથી, કૃત તે ક્રિયામાણ નથી. જે બે નિશ્ચિત ભેદો છે, તે બંનેનું ઐક્ય નથી, જેમ ઘટ અને પટનું નથી.

નિશ્ચિત ભેદમાં કૃત અને ક્રિયામાણમાં, અહીં અસિદ્ધ હેતુ છે. તેથી કહે છે - કૃત અને ક્રિયામાણક શું એકાંતથી નિશ્ચિત - ભેદ છે. જો એકાંતથી છે તો શું તેના ઐક્ય છતાં પણ કરણ પ્રસંગથી છે ? અથવા ક્રિયાનુપરમ પ્રાપ્તિમાં છે ? તો શું પ્રથમ આદિ સમયોમાં પણ કાર્યોપલંબ પ્રસક્તમાં છે ? તો સ્થક્રિયા વૈફલ્ય આપતિથી છે ? અથવા દીર્ઘ ક્રિયાકાળ દર્શનથી અનુપપત્તિ છે ?

તેમાં તેના હોવા છતાં પણ કરણપ્રસંગથી છે, તે યુક્ત છે. અસત્ કરણમાં જ આકાશના પુષ્પની માફક કરણ પ્રાપ્ત થાય, તેથી કથંચિત્ હોવું જ કરણ અમારા વડે સ્વીકારેલ છે, અભ્યુપગત અર્થનું પ્રસંજન યોજાતું નથી.

ક્રિયા અનુપરમ પ્રાપ્તિથી પણ નથી, અહીં ક્રિયા શું એક વિષયક છે કે ભિન્ન વિષયા છે ? જો એક વિષયા હોય તો કોઈ દોષ નથી, તેમાં જ જો કૃતને ક્રિયામાણ કહે છે, ત્યારે તેમના મતે નિષ્પન્ન જ કૃત છે. તેની પણ ક્રિયામાણતાથી ક્રિયા અનુપરમ પ્રાપ્તિ રૂપ દોષ થાય. “ક્રિયામાણ તે કૃત નથી.” એમ કહેવામાં ત્યાં ક્રિયા આવેશ સમય જ કૃતત્વ જણાવે છે. કેમકે ક્રિયાકાળ ઐક્યમાં કૃતના સત્ત્વથી હોવા છતાં કરણમાં તદ્ અવસ્થા પ્રસંગ છે, તે અસત્ છે. પૂર્વે જ લબ્ધસત્તાકની ક્રિયામાં આ પ્રસંગ થાય. પણ ક્રિયા સમકાળ સત્તા પ્રાપ્તિમાં નહીં. હવે ભિન્ન વિષયા ક્રિયા ત્યારે સિદ્ધ સાધન છે. પ્રતિ સમય અન્યાન્ય કારણપણાથી વસ્તુના સ્વીકારથી ભિન્ન વિષય ક્રિયા અનુપરમનો અમારો મત સિદ્ધ પણ જ છે.

હવે પ્રથમ આદિ સમયોમાં પણ કાર્યોપલંબ પ્રસક્ત - એપક્ષ છે. ક્રિયામાણના જ કૃતત્વમાં પ્રથમાદિ સમયોમાં પણ સત્ત્વથી ઉપલંબ પ્રસંજ્ય છે. તે પણ નથી. ત્યારે શિવક આદિની જ ક્રિયામાણતા છે, તે ઉપલબ્ધ છે જ. - x - x - ઘટગત અભિલાષાથી મૂઠ શિવકાદિ કરણમાં પણ હું ઘટ કરું છું, એમ માને છે. તેથી કહે છે કે - પ્રતિ સમય કાર્ય કોટી નિરપેક્ષ ઘટગત અભિલાષ છે, પ્રતિ સમય કાર્યકાળ સ્થૂળમતિ ઘટને ગ્રહણ કરે છે.

ક્રિયા વૈફલ્ય આપતિથી પણ નહીં. કેમકે પૂર્વે જ પ્રાપ્ત સત્તાકના કરણમાં ક્રિયાનું વૈફલ્ય થાય છે. કિંબંમાણ કૃતત્વમાં નહીં. તેમાં જ ક્રિયામાણ - ક્રિયા અપેક્ષા છે, તેનું સાફલ્ય જ છે. અનેકાંતવાદીને કોઈપણ રૂપથી પૂર્વે સત્ત્વ છતાં પણ રૂપાંતરથી કરણ દોષને માટે ન થાય.

દીર્ઘ ક્રિયાકાળ દર્શનની અનુપપત્તિ પણ યુક્ત નથી. કેમકે શિવક આદિ

ઉત્તરોત્તર પરિણામ વિશેષ વિષય જ દીર્ઘ ક્રિયાકાળનો ઉપલંબ છે, ઘટક્રિયા વિષયક નથી. કહ્યું છે કે - પ્રતિ સમય ઉત્પન્નમાં પરસ્પર વિલક્ષોમાં ઘણાં છે, દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જે દેખાય તો આ કુંભનું શું ?

હવે કથંચિત્ નિશ્ચિત - ભેદ કૃત અને ક્રિયામાણમાં છે, તે તીર્થકરે કહેલ જ છે, નિશ્ચય અને વ્યવહારના અનુગતત્વથી તેના વચનો છે. તેમાં નિશ્ચયનયના આશ્રયથી કૃત અને ક્રિયામાણ અભેદ છે. - x - x -.

વ્યવહારનયના મતથી આ બંનેનું વિવિધપણું છે. તથા “કરાતું જ કર્યું” છે. ‘કૃત’ ને કદાચ ક્રિયામાણ ક્રિયા આવેશ સમયમાં છે, ક્રિયા ઉપરમમાં વળી અક્રિયામાણ છે. તેનાથી અહીં ક્રિયામાણને નિયમથી કરેલ છે તેમ જાણવું અથવા અહીં કિંચિત્ ક્રિયામાણને ઉપરતક્રિયા પણ થાય.

વળી આપની મતિ - ક્રિયા અંત્ય સમયે જ અભિમત કાર્ય થાય, તેમાં પણ પ્રથમ સમયથી આરંભીને કાર્યની કેટલીક પણ નિષ્પત્તિ ઘટ છે. અન્યથા કઈ રીતે અકસ્માત અંત્ય સમયે તે થાય ? કહ્યું છે કે - પહેલાં તંતુના પ્રવેશમાં જે કંઈપણ પટમાં ન સ્વીકારાય, તો અંત્ય તંતુ પ્રવેશમાં પણ તે પટનો ઉદય નહીં થાય. તેથી પહેલા, બીજા આદિ તંતુના યોગથી પ્રતિક્ષણ કંઈક કંઈક તે છે જ. અહીં શું કહેવા માંગે છે ?

જે ક્રિયાના પહેલા સમયે ન હોય, તે તેના અંત્ય સમયે પણ ન થાય. જેમ ઘટક્રિયાદિ સમયમાં પટ થતો નથી. કૃત અને ક્રિયામાણના ભેદમાં ક્રિયાના આદિ સમયમાં કાર્ય થતું નથી. અન્યથા ઘટના અંત્ય સમયમાં પણ પટની ઉત્પત્તિ થાય છે. - x - x - આ પ્રમાણે સંથારા, આદિમાં પણ યોજવું. તેથી તમે સ્વીકાર કરો કે ભગવંતે જે ‘ચાલતું ચાલ્યું’ ઇત્યાદિ વચન કહ્યા છે, તે અવિતથ છે.

એ પ્રમાણે કહેવા છતાં તેણે આ સ્વીકાર્યું નહીં. ત્યારે તે સાધુઓ જમાલિની પાસેથી ‘ભગવતી’માં કહ્યા મુજબ ભગવંતના આશ્રયે વિચારવા લાગ્યા.

તે પ્રિયદર્શના પણ જ્યારે ટંક કુંભકારના ઘેર રહેલી, તેણી ચૈત્યવંદના કરીને આવી ત્યારે જમાલીને વંદનાર્થે આવી, તેણીને પણ જમાલી બહુરત મતની પ્રજ્ઞાપના કરે છે. તેણી પણ વિપ્રતિપન્ન થાય છે. તેના સ્નેહાનુરાગથી ખેંચાઈ પછી આવીને પોતાના સાધવીઓને કહે છે, પછી ટંક શ્રાવકને કહે છે.

ટંક શ્રાવક જાણે છે કે આ તેના સ્વામીને કારણે વિપરીત મતવાળા થયા છે. ત્યારે તે કહે છે - હું આનો વિશેષ વ્યતિકર જાણતો નથી, એ પ્રમાણે તેણીને કોઈ દિવસે કદાચિત સ્વાધ્યાય પોરિસી કરતાં ટંક કુંભારે વાસણોને ઊંચા-નીચા કરતા, તેણીની પાસે અંગારો ફેંક્યો. ત્યારે તે સાધવીના કપડાંનો એક ભાગ બળ્યો. તેણી બોલી - હે આર્યશ્રાવક ! આ મારી સંઘાટી - વસ્ત્ર બળ્યું. ટંકે કહ્યું કે - તમે જ પ્રજ્ઞપણા કરો છો કે બળતું એવું બળ્યું ન કહેવાય, તો તમારી સંઘાટી કઈ રીતે બળી ? ઋજુસૂત્ર નયના મતે વીર જિનેન્દ્રના વચનને આશ્રીને બોલાય કે - “બળતું બળ્યું” તમારા મતે નહીં.

પ્રિયદર્શનાએ “તહતિ” કહી, તે વાત સ્વીકારી, હે શ્રાવક ! હું પડીચોયણા ઘચ્છુ છું. ત્યારે તેણી જઈને જમાલિને કહે છે, જ્યારે તેણે આ વાત ન સ્વીકારી ત્યારે હજારના પરિવારની સાથે જઈને ભગવંત મહાવીરની ઉપસંપદામાં વિચારે છે.

જમાલી પણ ત્યાર પછી ચંપા નગરીએ ગયો. ભગવંતની કંઈક નીકટ રહીને ભગવંતને કહે છે - આપ દેવાનુપ્રિયના ઘણાં અંતેવાસી શ્રમણો નિર્ગળ્યો છમ્મસ્થ થઈને છમ્મસ્થાવસ્થા છોડ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા પણ હું તે રીતે છમ્મસ્થ થઈને છમ્મસ્થાવસ્થા છોડ્યા વિના નહીં મરું. હું ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધર અર્હન્, જિન, કેવલી થઈને મરીશ.

ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ જમાલિને એ પ્રમાણે કહ્યું - હે જમાલિ ! નિશ્ચે કેવલીને જ્ઞાન કે દર્શન શૈલ કે સ્તંભમાં ક્યારેય આવતુ કે જતું નથી. હે જમાલિ ! જો તું ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શનધર છે, તો મારા આ બે પ્રશ્નના ઉત્તર આપ - લોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત? જીવ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ? ત્યારે જમાલી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નથી શંકિત, કાંક્ષિત થયો યાવત્ ગૌતમસ્વામીને તે કંઈપણ ઉત્તર આપવા સમર્થ ન થતાં મૌન ધરીને ઉભો રહ્યો.

હે જમાલિ ! એ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે જમાલિને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે જમાલિ ! મારા ઘણાં શિષ્યો છમ્મસ્થ હોવા છતાં આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે, જે પ્રમાણે હું આપી શકું છું. પણ તું જેવી ભાષા બોલે છે, તેવી ભાષા બોલવી ન જોઈએ. આ લોક શાશ્વત છે, તે ક્યારેય ન હતો તેમ નથી, નથી તેમ પણ નહીં, નહીં હશે તેમ પણ નથી. લોક હતો, છે અને રહેશે. યાવત્ લોક નિત્ય છે. હે જમાલિ ! લોક અશાશ્વત પણ છે, કેમકે ઉત્સર્પિણી થઈને અવસર્પિણી થાય છે, વળી અવસર્પિણી થઈને ઉત્સર્પિણી થાય છે. તિર્યચયોનિક થઈને મનુષ્ય થાય છે, મનુષ્ય થઈને દેવયોનિમાં પણ જાય.

ત્યારે તે જમાલિ, ભગવંતે આમ કહેવા છતાં આ અર્થની શ્રદ્ધા કરતા નથી, અશ્રદ્ધા કરતો ભગવંત પાસેથી નીકળી જાય છે. નીકળીને ઘણાં જ અસત્ ભાવોદ્ભાવના વડે મિથ્યાત્વ અભિનિવેશોથી પોતાને બીજાને અને ઉભયને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરતો ઘણાં વર્ષો શ્રામણપર્યાયને પાળે છે. ઘણાં છટ્ટ, અટ્ટમ આદિ તપ કરે છે. તપ કરીને અર્ધમાસિકી સંલેખના વડે આત્માને સ્થાપિત કરે છે, તપમાં સ્થાપીને ત્રીશ ભક્તોનું અનશન વડે છેદન કરે છે. છેદીને તે સ્થાનની આલોચના, પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના કાળમાસે કાળ કરીને લાંતક કલ્પમાં તેર સાગરોપમ સ્થિતિક દેવોમાં કિલ્બિષિક દેવમાં દેવ પણે ઉત્પન્ન થયો.

એ પ્રમાણે જેમ ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ અંત કરશે.

આ જોઈને ઘણાં જીવો રત થયા, તેથી બહુરત કહે છે અથવા ઘણાં સમયોમાં કાર્ય સિદ્ધિને માનવામાં રત - આસક્ત તે બહુરતા.

(૨) તિષ્યગુપ્ત - જીવપ્રદેશનો મત જેમ કહ્યો, તે જણાવે છે -

● નિર્મુક્તિ - ૧૬૮ + વિવેચન -

વૃત્તિકારશ્રી આ ગાથાનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે કહે છે -

ભગવંત મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ૧૬ વર્ષે બીજો નિહનવ ઉત્પન્ન થયો તે આ પ્રમાણે તે કાળે તે સમયે રાજગૃહમાં ગુણશીલ ચૈત્યમાં 'વસુ' નામે આચાર્ય. જે ચૌદપૂર્વી હતા. તે પધાર્યા. તેમને તિષ્યગુપ્ત નામે શિષ્ય હતો. તે આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાં આ આલાવો ભણતા હતા - ભગવન્ ! એક જીવપ્રદેશને જીવ એમ કહેવાય? ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. એ પ્રમાણે બે પ્રદેશે જીવ કહેવાય ? ત્રણ પ્રદેશે જીવ કહેવાય ? સંખ્યાત પ્રદેશે ? ચાવત્ એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય ત્યારે પણ 'જીવ' એવી વક્તવ્યતા ન થાય. કેમકે સંપૂર્ણ-પ્રતિપૂર્ણ તોકાકાશ પ્રદેશ સમતુલ્ય પ્રદેશે જીવની વક્તવ્યતા કહી છે.

આ વાતે તિષ્યગુપ્ત વિપરીત પરિણામી થયો. જો બધાં જીવ પ્રદેશોમાં એક પ્રદેશ હીન હોય ત્યારે જીવનો વ્યાપદેશ ન થાય. ત્યારે તે જે પ્રદેશ રહ્યો, તે પ્રદેશે જીવ છે, તે જ જીવનો વ્યાપદેશ છે.

તે આ પ્રમાણે વિપરીત બોલે છે, ત્યારે સ્થવિરોએ કહ્યું - હે ભદ્ર ! તારો આશય આવો છે કે - જેમ સંસ્થાન જ છે, ઘટ, તેનાથી તે રૂપ, તેનો અંત્યદેશ જ તદ્દરૂપ હોવાથી જીવ પણ તે જ છે.

જેમાં હોવાથી જે હોય તે તદ્દરૂપ કહેવાય. જેમ સંસ્થાન જ હોવાથી તદ્દરૂપ ઘટ થાય છે. અંત્યદેશ હોવાથી જ આત્મા હોય છે, અહીં અસિદ્ધ હેતુ છે. તેથી કહે છે - આત્મા અંત્યપ્રદેશમાં જ કેમ હોય ? શું શેષ પ્રદેશો હોતાં આત્મા ન હોય. તો પછી આ શેષ પ્રદેશોનું શું ? તેમાં કોઈ વિશેષતા છે કે નહીં ?

જો નથી તો શું શેષ પ્રદેશ ભાવમાં પણ સદ્ભાવ છે ? જો વિશેષતા છે તો શું તે પૂરણત્વ છે ? ઉપકારિત્વ છે ? આગમ અભિહિતત્વ છે ? એમ કહીને આ ત્રણે વિચારણાની ચર્ચા રજૂ કરે છે -

જો પૂરણત્વ છે, તો શું વસ્તુથી છે કે વિવક્ષાથી છે ? વસ્તુથી જો હોય તો શું આનું જ પૂરણત્વ છે ? બાકીના પ્રદેશોનું નથી ? હવે જો આ અંત્યત્વથી છે, અંત્યત્વ પણ આત્મપ્રદેશની અપેક્ષાથી કે તેનાથી રોકાયેલા આકાશપ્રદેશની અપેક્ષાથી છે ? આત્મપ્રદેશની અપેક્ષાથી નથી, આત્મપ્રદેશોના કથંચિત્ ભાગમાં વર્તમાનત્વથી અનવસ્થિત આ અંત્ય કે અનંત્ય એવા વિભાગનો અભાવ છે. અને જે આઠ સ્થિર છે, તે મધ્યવર્તી જ છે. તેણે રોકેલ આકાશ પ્રદેશની અપેક્ષાથી પણ નથી, તેના બધી દિશામાં પર્યંતના સંભવથી એક જ અંત્યનો અભાવ છે. દેશાંતર સંચારમાં પણ અનવસ્થિતપણે છે. વસ્તુતઃ અંત્યનું પૂરણત્વ જ નથી. કેમકે બીજા વગેરેનું પણ પૂરણત્વ છે. અન્યથા તેવા તેવા વ્યાપદેશની અનુપપત્તિ થાય. વિવક્ષાથી પણ તેમ નથી. કેમકે આ પોતાનું છે કે બધાં પુરુષોનું ? મેળવાં પુરુષોનું હોય તો આની નિયતા નથી. બધાં આપને અભિમત પૂરણને કહેતા નથી, પોતાનું પણ કહેતા નથી. તો પછી આનું પણ

નિયતપણું ક્યાંથી ? તેથી અંત્યપણાથી આનું પણ નિયતપણું કઈ રીતે હોય ?

“બગવન્ ! એક જીવપ્રદેશમાં જીવ છે તેવી વક્તવ્યતા છે,” ઇત્યાદિ નિરૂપણમાં પર્યન્ત થવાથી હોય, તો નિયમ જ ક્યાંથી રહે ? વિવક્ષા નૈયત્ય અન્યત્વથી છે. તે નૈયત્યની નિરૂપણામાં પર્યન્ત થવાથી, તે નિયમ પણ વિવક્ષા નિયમથી છે. એ પ્રમાણે ચક્રવત્ ફરી-ફરી આવર્ત થાય છે. જો પૂરણત્વ એત્યનું વિશેષ છે, ત્યારે તે શેષ પ્રદેશની અપેક્ષાથી જ અંત્ય વિના ભાવિત્વમાં તેનું અવિનાભાવિત્વ પણ બળથી આવી પડે છે સકલ પ્રદેશ અવિના ભાવિત્વથી તે રૂપ જ સિદ્ધિ છે. તેમાં કોઈ ઉપકારીત્વ વિશેષ નથી. તે કારણે તેનાથી બીજામાં પણ તે કેમ નથી ? શું તે આત્મ પ્રદેશો નથી ? અથવા આત્મ પ્રદેશત્વમાં પણ એક જ છે ? પણ ત્યાં પહેલો પક્ષ નહીં ટકે. કેમકે સર્વે આત્મ પ્રદેશત્વથી વાદિ પ્રતિવાદીને ઇષ્ટપણે છે. હવે આત્મ પ્રદેશત્વમાં પણ એક છે, એકત્વતો તેમના મતે અંત્ય પ્રદેશ સહાયકતા પ્રભાવથી પરસ્પર સાહાયક વિરહથી છે? જો તેમના મતે અંત્ય પ્રદેશ સહાયકના અભાવથી બાકીના પ્રદેશોનું ઉપકારિત્વ છે, તો તેમના મતના અંત્યનો પણ તેના સાહાયકમાં અસત્ પણે જ છે. ઘણાંને ઉપકારિત્વ અને એકનો તેમાં અભાવ યુક્ત છે. કેમકે પરસ્પર સહાયક અસત્વપણે છે.

તેથી તો શું તમારો કલ્પિત અંત્ય પ્રદેશથી ન્યૂનત્વ કે તેનો અભાવ છે ? જો ન્યૂનત્વ છે. તો શું શક્તિથી છે કે અવગાહનથી છે ? શક્તિથી તો છે નહીં. એક પટ તંતુની જેમ એક આત્મ પ્રદેશનો તેથી ન્યૂનત્વ યોગથી છે, અવગાહનાથી નથી. આના બધાં જ એક એક આત્મ પ્રદેશગાહીત્વથી તુલ્યપણે છે. તેના અભાવ પદામાં અંત્યપ્રદેશનું જ બાકીના પ્રદેશોનું પણ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ જ છે. આગમ અભિહિતત્વ અને વિશેષથી કહેતા તેની અન્યતા જ સૂચવે છે.

તેથી આગમ વચન પ્રગટ જ છે - “સંપૂર્ણ પ્રતિપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રદેશ તુલ્ય પ્રદેશે જીવ છે તેમ કહેવું. તેથી જેમ બધાં પ્રદેશો વડે પટ તદરૂપ થાય તેમ બધાં દેશોમાં આત્મા પણ તદરૂપ થાય છે.

જે જેનો સ્વપ્રદેશ અવિનાભાવી છે, તે તદરૂપ છે. જેમ ઘડો. એ પ્રમાણે જીવને પણ જાણવો. આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવા છતાં જ્યારે સ્થિર ન થયો ત્યારે તેનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો.

એ પ્રમાણે તિષ્યગુપ્ત ઘણી અસદ્ભાવના વડે મિથ્યાત્વ અભિનિવેશથી પોતાને, બીજાને અને ઉભયને વ્યુદગ્રાહિત કરતો અમલકત્વા નગરીએ ગયો. ત્યાં આશ્રયશાલ વનમાં રહ્યો.

ત્યાં ‘મિત્રશ્રી’ નામે શ્રાવક હતો. તેના સહિત બીજા પણ નીકળીને સાધુઓ આવ્યા છે જાણીને ત્યાં આવ્યા. મિત્રશ્રી જાણતો હતો કે આ નિહ્વવો છે. પણ તિષ્યગુપ્ત પ્રરૂપણા કરે છે, તો પણ માયા સ્થાનને સ્પર્શીને મિત્રશ્રી ધર્મ સાંભળે છે. તિષ્યગુપ્તનો વિરોધ પણ કરતો નથી.

જ્યારે મિત્રશ્રીને ત્યાં વિપુલ વિસ્તીર્ણ સંખડી થઈ, ત્યારે સાધુઓને નિમંત્રણ

કરે છે. આપ મારે ઘેર પગલાં કરવા પધારો. એ પ્રમાણે તિષ્ઠગુપ્ત આદિ આવ્યા. ત્યારે તેમના દ્વારા બનાવાયેલ ને વિપુલ ખાધને લાવ્યા. ત્યારે તે એક-એક ટુકડો ટુકડો બધી વસ્તુનો વહોરાવે છે. જરા ભાત, થોડી દાળ, વસ્ત્રનો ખંડ ઇત્યાદિ.

તિષ્ઠગુપ્તાદિએ વિચાર્યું કે આ પછીથી બધું આપશે. ત્યાર પછી મિત્રશ્રી પગે પડ્યો અને સ્વજનોને કહ્યું કે - વંદન કરો, સાધુઓને પ્રતિલાભિત કર્યા. અહો ! હું ધન્ય છું કે આપ મારે ઘેર પધાર્યા. ત્યારે તિષ્ઠગુપ્તે કહ્યું કે - કેમ અમારું અપમાન કરો છો ? મિત્રશ્રી બોલ્યો કે - કેમ આપનો જ સિદ્ધાંત છે કે પર્યન્ત અવયવ માત્ર જ અવયવી છે. જો તે વાત સત્ય હોય તો પછી અપમાન કઈ રીતે થયું ?

અથવા 'મિષ્ઠામિ દુક્કડં' આપે મને આપને સિદ્ધાંતથી લાભ આપ્યો. હવે આપને ભગવંત મહાવીરના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પ્રતિલાભીશ. એ પ્રમાણે કહેતા સાધુ બોધ પામ્યા. હે આર્ય ! આપે મને સમ્યક્ રીતે પ્રેરણા કરી. ત્યાર પછી શ્રાવકે પ્રતિલાભિત કરી, મિષ્ઠામિ દુક્કડં આપ્યું.

એ પ્રમાણે તિષ્ઠગુપ્તાદિ બધાં બોધ પામીને આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને વિચરે છે.

હવે આષાઠાચાર્ય નિમિત્તે ઉત્પન્ન "અવ્યક્તો" ને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૬૬ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે જણાવે છે -

તે કાળે તે સમયે શ્રમણ ભગવંતને ૨૧૪ વર્ષ સિદ્ધિ ગયાને થયા. ત્યારે ત્રીજો નિહ્વ ઉત્પન્ન થયો.

શ્વેતાંબી નગરીમાં પોલાસ નામ ઉદ્યાન હતું. ત્યાં આર્ય અષાઠ નામે આચાર્ય અને વાચનાચાર્ય હતા તે પધાર્યા. તેમને ઘણાં શિષ્યો આગાઠ યોગ સ્વીકારીને ભણતાં હતાં. આષાઠાચાર્યને રાત્રિમાં વિસૂચિકા થઈ. તેણે વાયુ વડે નિરોધ કર્યો. કોઈને ઉઠાડ્યા નહીં. ચાવત્ તે કાલધર્મ પામ્યા.

સૌધર્મકલ્પમાં નલિનીગુલ્મ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા. અવધિજ્ઞાન પ્રયોજ્યું. પોતાનું શરીર જોયું, તે સાધુઓને આગાઠ યોગમાં રહેલા જોયા. સાધુઓ પણ જાણતા ન હતા ત્યારે તે જ શરીરમાં તે દેવે પ્રવેશ કર્યો. પછી બધાંને ઉઠાડ્યા, વૈરાગિક કરાવ્યું. એ પ્રમાણે તેમના દિવ્ય પ્રભાવથી બધાંને અધ્યયન પ્રાપ્ત થતાં યોગ પૂરા કર્યા.

યોગ નિષ્પન્ન થયા પછી તેઓને કહ્યું - હે ભગવંતો ! આપ મને ક્ષમા કરજો. કેમકે મેં અસંયતે વંદન કરાવ્યા. હું અમુક દિવસે કાળધર્મ પામેલો. એ પ્રમાણે તે ખમાવીને ગયા. સાધુઓએ પણ ગુરુના તે શરીરનો ત્યાગ કરીને આવો અભ્યર્થિત સંકલ્પ બધાંએ સ્વીકાર્યો કે આટલો કાળ આપણે અસંયતને વંદન કર્યું તેથી અવ્યક્ત ભાવ ભાવે છે. અર્થાત્ બધું જ અવ્યક્ત છે. કોણ સંયત છે ? અને કોણ દેવ છે ? એ કોણ જાણે છે. તેથી મૃષાવાદ ન થાય અને અસંયતોને વંદન પણ ન થાય, જ્યાં સુધી આપણે પરસ્પર વિશ્વાસ ન બેસે કે - આમાં કોઈ સંયત છે કે નહીં ? ત્યાં સુધી વંદનાદિ ન કરવા.

(સાધ્વીઓને કહ્યું -) તમારે પણ એ પ્રમાણે જ કહેવું કે - એ પ્રમાણે સંચતી છે કે દેવી છે, અમે જાણતા નથી.

આ પ્રમાણેના અસત્ભાવથી તેઓ પોતાને, બીજાને અને ઉભયને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

સ્થવિરોએ તેમને અનુશાસિત કરવાનો આરંભ કર્યો કે - હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જે આવું કહો છે કે - જ્યાં સુધી કોઈ જ્ઞાન વડે નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી વસ્તુ તત્ત્વના નિશ્ચયના અભાવે બધું અવ્યક્ત જ છે.

અહીં તેઓ એવું કહે છે કે - જે જ્ઞાન છે. તે નિશ્ચયકારી નથી. જેમકે આ આચાર્યગોચર જ્ઞાન છે, આ જ્ઞાન યતિ આદિ વિષય વેદન છે. અનિશ્ચયકારિત્વમાં જ્ઞાનના નિશ્ચયના અધીનત્વથી વસ્તુ વ્યક્તિમાં અવ્યક્તત્વની સિદ્ધિ છે.

આ અનુમાન જ્ઞાન જ છે, તો તે પણ નિશ્ચયકારી છે કે નહીં ? જે નિશ્ચયકારી છે, તો જેમ આના જ્ઞાનિત્વ છતાં પણ નિશ્ચયકારિતા છે. તે પ્રમાણે જ્ઞાનાંતરમાં પણ વિપર્યય સાધનથી વિરુદ્ધ હેતુ થાય. જે નિશ્ચયકારી ન હોય તો આ પ્રયોગ જ ફોગટ છે. કેમકે સ્વ સાધનનો નિશ્ચય કરતો નથી. બાકીના જ્ઞાનોનો નિષેધ કર્યો નથી, તે જ નિશ્ચયકારિતા છે.

અથવા જે “જે જ્ઞાન છે, તે નિશ્ચયકારી નથી” આ પ્રતિજ્ઞામાં સર્વથા નિશ્ચયકારિત્વનો અભાવ કોઈક સાધે તો ? જે સર્વથા કહો, તો શ્રુતજ્ઞાનનો પણ જ્ઞાનપ્રણાથી અનિશ્ચયકારિત્વમાં સ્વર્ગ - અપ્વર્ગ સાધકત્વથી તેમાં ઉપદર્શિત તપ વગેરેમાં પણ અનિશ્ચયથી તો શિરલુંચન આદિ પણ કેમ અનર્થક નહીં થાય ?

હવે તેના સ્વયં અનિશ્ચયકારિત્વમાં પણ તેને કહેનાર તીર્થંકરમાં વિશ્વાસથી તેનું પણ નિશ્ચયકારિતા છે તેમાં દોષ નથી. તો પછી તેના આલય વિહારાદિ દર્શનથી યતિ આદિમાં પણ તેના ભાવ નિશ્ચયથી વંદના વિધિ કેમ નહીં ? - x - x - સર્વથા નિશ્ચયકારિત્વના અભાવમાં જ્ઞાનના પ્રતિદિન ઉપયોગી ભોજન-પાનાદિ ભક્ષ્યાદિ વિભાગનો અભાવ જ પ્રાપ્ત થાય. - x - x - કોણ જાણે છે કે શું શુદ્ધ છે એ શું અશુદ્ધ છે? શું સજીવ છે અને શું અજીવ છે ? શું ભક્ષ્ય છે અને શું અભક્ષ્ય છે ? તે બધું પ્રાપ્ત અભક્ષ્ય જ છે.

હવે કથંચિત્ જ નિશ્ચયકારિત્વનો અભાવ સાધે છે, જેથી પ્રતિ સમય અન્યાન્ય સૂક્ષ્મ પરિણામ રૂપથી ભોજનાદિનો નિશ્ચય કરવાનું શક્ય નથી. સ્થિર સ્થૂલરૂપતાથી ભોજનાદિનો નિશ્ચય કરવાનું શક્ય નથી. સ્થિર સ્થૂલરૂપતાથી જ નિશ્ચય કરાય છે, તેમાં ઉક્ત દોષ નથી એમ હોવાથી યતિ આદિમાં પણ અંતર પરિણામ રૂપથી અનિશ્ચય તે બાહ્ય વેશાદિ રૂપથી નિશ્ચય જ છે.

હવે યતિ આદિમાં પ્રકૃત આચાર્યવત્ અન્યથાત્વ પણ સંભવે છે. આ અરિષ્ટ આદિના વશથી ભોજનાદિમાં પણ સમાન છે. જે નિશ્ચય નયથી નિશ્ચયને કરવો અશક્ય હોવાથી ઘણો દૈષ્ટિ સંવાદ ભોજનાદિ જ્ઞાન વ્યવહારથી નિશ્ચયકારી છે, ત્યારે

ચતિ આદિનું જ્ઞાન પણ તેનાથી તે પ્રમાણે હશે. આ યુક્ત છે. છૂંદ્રસ્થાવસ્થામાં વ્યવહાર નયના આશ્રયથી બધું પ્રેષ્ટ છે, અન્યથા તીર્થનો જે ઉચ્છેદ થાય.

કહ્યું છે કે - છૂંદ્રસ્થની સમય ચર્યા બધી વ્યવહાર નયાનુસાર છે. તેને તે પ્રમાણે આચરતા વિશુદ્ધ મનથી બધું જ શુદ્ધ થાય છે, જો જિનમતને સ્વીકારો છો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એકેને છોડતા નહીં. વ્યવહાર નયના ઉચ્છામાં અવશ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે.

જે જ્ઞાન ઘણું કરીને દૈષ્ટિસંવાદ છે, તે સંવ્યવહરથી સત્ય છે, ભોજનાદિવત્ વિજ્ઞાન, વસ્તુ વ્યક્ત છે, તેને ઇચ્છવી ખોઈએ.

આમ સમજાવવા છતાં પણ જ્યારે તે સાધુઓ ન સમજ્યા ત્યારે તેમને બાર પ્રકારના કાર્યોત્સર્ગ વડે ગચ્છ બહાર કાઢી મૂક્યા.

રાજગૃહ નગરે તેઓ ગયા, ત્યાં મૌર્યવંશ પ્રસૂત બલભદ્ર નામે રાજા શ્રાવક હતો. તેણે તે જાણ્યું. જ્યારે આવ્યા ત્યારે રાજાએ કોટવાળોને આજ્ઞા કરી કે - જાઓ, ગુણશીલ ચૈત્યે રહેલા સાધુઓને અહીં લઈ આવો.

ત્યારે કોટવાળો તેમને લઈ આવ્યા. રાજાએ કહ્યું કે, લઘુ કટક મદ વડે આમનું મર્દન કરો. ત્યારે હાથીનું કટક લાવતાં સાધુઓ બોલ્યા કે - અમે જાણીએ છીએ કે તું શ્રાવક છો. રાજા બોલ્યો - અહીં શ્રાવક ક્યાંથી હોય ? તમે અહીં કોઈ ચોર કે જાસુસાદિ છો કોણ જાણે ? તેઓ બોલ્યા - અમે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો છીએ. રાજાએ પૂછ્યું - તમે કઈ રીતે શ્રમણો છો ? તમે અવ્યક્તો છો. કોણ જાણે તમે શ્રમણો છો કે જાસુસ છો ? હું શ્રાવક છું કે નથી ?

તેથી પહેલાં તમે વ્યવહાર નયનો સ્વીકાર કરો. ત્યારે તેઓ બોધ પામ્યા, લજ્જા પામ્યા, નિઃશંકિત થઈને સ્વીકાર્યું. - x - તેમને મુક્ત કર્યા અને ખમાવ્યા. તેઓ પણ સંબોધિત થયા.

જે પ્રમાણે અશ્વમિત્રને સામુચ્છેદ મત કાઢ્યો, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૦૦ + વિવેચન -

આના ભાવાર્થને બતાવતો સંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે -

ભગવંતના નિર્વાણ પછી ૨૨૦ વર્ષે ચોથો નિહ્લવ ઉત્પન્ન થયો. મિથિલા નગરીમાં લક્ષ્મીગૃહે ચૈત્ય હતું, ત્યાં મહાગિરિ આચાર્ય હતા. ત્યાં તેમના શિષ્ય કૌંડિન્ય હતા. તેમનો શિષ્ય અશ્વમિત્ર હતો.

તે અનુપ્રવાદ પૂર્વમાં નિપુણ વસ્તુનું અધ્યયન કરતો હતો. તેમાં છિન્નછેદનક વક્તવ્યતાનો ચાલાવો આવ્યો. બધાં વર્તમાન સમયે નેરચિકી વ્યુચ્છેદ પામશે. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી કહ્યું.

એ પ્રમાણે અશ્વમિત્રને તેમાં વિચિકિત્સા જન્મી. બધાં જ સંચતો વ્યુચ્છેદ પામશે. એ પ્રમાણે બધાંનો સામુચ્છેદ થશે. ત્યારે તેનું તેમાં સ્થિર ચિત્ત થઈ ગયું.

(અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ વાદ - પ્રતિવાદ રૂપે આ વાતનું ખંડન કરેલ છે, પણ આ પૂર્વેના પ્રણ

નિહ્વોના મત ખંડનથી અમને લાગ્યું છે કે આ માત્ર અનુવાદ યોગ્ય કથન નથી, પણ તજજ્ઞ પાસે સમજવા યોગ્ય કથન છે, તેથી અમે આનો અનુવાદ છોડી દીધેલ છે. જિજ્ઞાસુઓએ આ વૃત્તિ કોઈ તજજ્ઞ પાસે પ્રત્યક્ષ સમજવી હિતાવહ છે.)

આચાર્ય ભગવંતે ત્યારે તેને વિવિધ યુક્તિઓ, નયો, તર્કો આદિથી ઘણો સમજાવ્યો, છતાં તે સમજવા તૈયાર ન થયો ત્યારે આ નિહ્વ છે, એમ જાણીને સંઘમાંથી હાંકી કાઢ્યો.

તે સામુચ્છેદન વાદને પ્રચારતા ભ્રમણ કરે છે. જેમકે - આ લોક શૂન્ય થઈ જશે. અસદ્ભાવના વડે ભાવિત કરતો તે અશ્વમિત્ર રાજાને ઘેર પહોંચ્યો. ત્યાં ખંડરક્ષકો અને આરક્ષકો બધા શ્રમણોપાસકો હતા અને જે શુલ્કપાલકો હતા તે જાણીતા હતા.

તે બધાંએ આ અશ્વમિત્ર અને તેના સાધુઓને મારવાનું શરૂ કર્યું. ત્યારે તેઓ ડરતાં ડરતાં બોલવા લાગ્યા - અમે તો સાંભળેલ કે તમો શ્રાવકો છો, તો પણ અસંયત થઈને તમે અમને સંયત - સાધુને મારી રહ્યા છો ?

તેઓ બોલ્યા - જે પ્રવ્રજિત અર્થાત્ સાધુઓ હતા, તે તો બધાં વિચ્છેદ પામ્યા, બાકી રહ્યા તે ચોર કે જસુસ આદિ છે. યાવત્ તમે તો સ્વયં જ વિનાશ પામવાનો છો. તમારો વિનાશ કોણ કરી શકે ? આ તમારો જ સિદ્ધાંત છે.

હા, જો તમે ભગવંત મહાવીરના સિદ્ધાંતને માનતા હો તો તમારો વિનાશ અમારા વડે થઈ રહ્યો છે, તેમ મનાય. કેમકે તે જ વસ્તુ કાલાદિ સામગ્રીને પામીને પહેલાં સામયિકત્વથી વિચ્છેદ પામીને બીજા સમય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ સમયવાળા નૈરયિકોનો વિચ્છેદ થાય છે અને ચતુઃસમયિકા ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે પાંચ સમયવાળા ઇત્યાદિ બધાં જાણવા.

અહીં તે વિચિકિત્સા કરતાં ક્ષણિકવાદની પ્રરૂપણા કરે છે. પણ હવે તેઓ બોધ પામ્યા. બોધ પામીને કહે છે - હે આર્ય ! હું સમ્યક્ પ્રતિ ચોચણા ઇચ્છુ છું. એ પ્રમાણે સમજાવવાથી તેઓ બોધ પામતા, તેમને મુક્ત કર્યા. તેમની સાથે ક્ષમાયાચના કરી. તે અશ્વમિત્રએ પણ ફરી ભગવંતનો માર્ગ જ સ્વીકારી લીધો.

હવે ગંગાચાર્યથી “ને ક્રિયા” મત નીકળ્યો, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૧ + વિવેચન

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી વૃત્તિકાર આમ જણાવે છે -

ભગવંત મહાવીરના સિદ્ધિગમન બાદ બસો અને અઠ્ઠાવીસ (૨૨૮) વર્ષ વીત્યા પછી આ પાંચમો નિહ્વ ઉત્પન્ન થયો.

ઉલ્લુકા નામે નદી હતી, તે નદીને કાંઠે ઉલ્લુકતીર નામે નગર હતું. બીજા કાંઠે ખેટસ્થામ નામે નગર હતું. ત્યાં મહાગિરિ નામે આચાર્યના શિષ્ય ધનગુપ્ત નામના હતા, તેમના શિષ્ય ગંગદેવ નામે આચાર્ય હતા.

આ ગંગદેવ આચાર્ય કોઈ વખતે પૂર્વના કિનારે ઉલ્લુકતીર નગરમાં હતા. ત્યારે આચાર્ય, તે નદીના પશ્ચિમી કિનારે હતા.

તે વખતે શરદ ઋતુમાં તે ગંગાદેવાચાર્ય, આચાર્ય મહાગિરિના વંદનને માટે ત્યાંથી નીકળ્યા. તે ઉપરી ખલ્વાટથી, તે ઉલ્લુક નદીને પાર ઉતરતા હતા, ત્યારે તે ખલતિ ઘણી ઉષ્ણ હોવાથી દગાડતી હતી અને નીચે શીતળ પાણી વડે પગમાં ઠંડી લાગતી હતી.

ત્યારે તેને વિચાર આવ્યો કે - જેમ સૂત્રમાં કહેલ છે કે - એક જ ક્રિયા વેદાય છે - શીત અથવા ઉષ્ણ. પરંતુ હું હાલ બે ક્રિયાનું વેદન કરું છું - શીત અને ઉષ્ણનું. તેથી એક સમયે બે ક્રિયાનું વેદન થાય છે. ત્યારે તેણે આચાર્યને આ વાત કરી.

આચાર્ય ભગવંતે તેને સમજાવ્યું કે - હે આર્ય ! તું આવી પ્રરૂપણા ન કર, એક સમયે બે ક્રિયા કદી વેદાતી નથી. જે જ્યારે જણાય છે, તે ત્યારે હોય છે. જેમ શ્વેત વર્ણ શ્વેતપણે જ જણાય છે. ઉપયોગ એક સાથે બે વર્તાતા નથી. પણ કમાનુલક્ષણ માત્રથી જ વર્તે છે.

(આ પૂર્વે ત્રણ નિદ્ધવોમાં અમે વૃત્તિકાર કથિત વાદ, તર્ક, પ્રતિવાદાદિ મૂકેલા છે. પણ અહીં માત્ર અનુવાદથી અર્થને સમજવો કઠિન છે, વાસ્તવમાં આ આદેષ-પરિહાર તજજ્ઞ પાસે જ સમજી શકાય તેવા હોવાથી અમે નોંધેલ નથી, જિજ્ઞાસુઓએ મૂળ વૃત્તિથી સમજવા પ્રયત્ન કરવો જ સલાહ ભરેલો છે, અથવા ગ્રંથાંતરથી જાણવો શક્ય છે.)

- બહુ બહુવિધ આદિના ગ્રહણમાં ખરેખર ઉપયોગની બહુતા શ્રુતમાં કહેલી નથી. તેના અનેકના ગ્રહણમાં પણ ઉપયોગમાં અનેકતા નથી.

- જીવ ઉપયોગમય છે, તે જેમાં જે કાળે ઉપયોગ રાખે છે. તે ઇન્દ્રિયના ઉપયોગમાં તન્મય ઉપયોગ રહે છે. તે ઉપયોગ પૂરતી જ તે શક્તિ રોકાય છે. તેથી જ્યારે શીત ઉપયોગ હોય તે સમયે ઉષ્ણ ઉપયોગ ન હોય અને ઉષ્ણ ઉપયોગ સમયે શીત ઉપયોગ ન હોય.

આ પ્રમાણે ગુરુ ભગવંત દ્વારા પ્રજ્ઞાપના કરાવા છતાં તે ગંગાચાર્ય તેની શ્રદ્ધા કરતા નથી. અને અસત્ ભાવનાથી આત્માને, બીજાને અને ઉભયને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરે છે. સાધુને પણ તેવી પ્રરૂપણા કરતા હતા.

આ બધું પરંપરાએ આચાર્યએ સાંભળતા, તેમણે ગંગાચાર્યને વાર્યા, તે પણ સ્થિર ન થયા, ત્યારે સંઘમાંથી બહાર કાઢી મૂકાયા.

તે ગંગાચાર્ય ચાલતા - ચાલતા રાજગૃહીએ ગયા. ત્યાં એક ચૈત્ય મહાતપસ્તીરપ્રભ નામે હતું. ત્યાં મણિનાગ નામે નાગ (ચક્ષુ) તે ચૈત્યમાં રહેતો હતો. ત્યાં ગંગાચાર્યએ પર્ષદાની મધ્યે આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી કે - નિશ્ચે જીવો એક સમયે બે ક્રિયાને વેદે છે.

ત્યારે તે મણિનાગે તે જ પર્ષદામાં કહ્યું કે - તમે આવી પ્રજ્ઞાપના ન કરો, આ પ્રજ્ઞાપના સુંદર નથી. હે દુષ્ટ શૈક્ષ ! હું આટલા લાંબા કાળથી વર્ધમાન સ્વામીની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરતો આવેલ છું. તેમણે કહ્યું છે કે - એક જ ક્રિયા વેદાય છે. તમે તેનાથી પણ વિશેષતર જ્ઞાની થયા છો શું ?

હવે તમે આવો વાદ - કથનનો ત્યાગ કરી દો. જેથી મારે તમારા દોષને કારણે તમને શિક્ષા ન કરવી પડે. શિક્ષા કરીશ, તો તમારા માટે તે સારું નહીં થાય. કેમકે ભગવંતે અહીં જ - આ સ્થાને સમોસરીને આવી પ્રરૂપણા કરેલ છે કે - “એક જ ક્રિયા વેદાય.” એ પ્રમાણે મણિનાગે કહેતા ગંગાચાર્યએ તે વાત સ્વીકારી.

પછી ગંગાચાર્યએ ઊભા થઈને “મિચ્છામિ દુક્કડં” કહ્યું.

હવે ષડ્લૂકથી જે રીતે ત્રૈરાશિક મતની ઉત્પત્તિ થઈ તેને નિર્યુક્તિકારશ્રી હવેની નિર્યુક્તિમાં કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૨ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો સંપ્રદાયથી ભાવાર્થ વૃત્તિકાર આ પ્રમાણે કહે છે -

ભગવંત મહાવીર સિદ્ધિમાં ગયા પછી ૫૪૪ વર્ષે આ ત્રૈરાશિક મતની ઉત્પત્તિ થઈ. (કલ્પસૂત્ર વ્યાખ્યાનમાં પણ આ કથા છે)

અંતરંગિકા નામે નગરી હતી. ત્યાં ભૂતગૃહ નામે ચૈત્ય હતું. ત્યાં શ્રીગુપ્ત નામે આચાર્ય રહેલા હતા. ત્યાં બલશ્રી નામે રાજા હતો. વળી તે શ્રીગુપ્ત સ્થવિરને રોહગુપ્ત નામે શિષ્ય હતો. તે અન્ય ગામે રહેલો હતો. પછીથી તે ત્યાં અંતરંગિકામાં આવેલો હતો.

ત્યાં એક પરિવ્રાજક તેના પોતાના પેટ ઉપર લોટાના પટ્ટ બાંધીને હાથમાં જંબૂશાખા લઈને ફરતો હતો. કોઈ પૂછે કે શું વેશ કાઢ્યો છે ? તો તે કહેતા કે જ્ઞાન વડે મારું પેટ ફાટી જાય છે. તેથી મેં પેટ ઉપર લોટાનો પટ્ટો બાંધેલ છે. અને જંબૂની શાખા એટલે હાથમાં લઈને ફરું છું કેમકે જંબૂદ્વીપમાં કોઈ મારો પ્રતિવાદી નથી.

ત્યારે તે પરિવ્રાજકે પડહો વગડાવ્યો - પરપ્રવાદી શૂન્ય થઈ ગયા છે તેથી લોકોએ તેનું ‘પોટ્ટશાલ’ એ પ્રમાણે નામ કર્યું. પછી તેને રોહગુપ્તે રોક્યો. પડહો, વગાડવો, બંધ કરો. હું આની સાથે વાદ કરીશ.

એ પ્રમાણે પ્રતિષેધ કરીને રોહગુપ્તે આચાર્ય પાસે જઈને તે વૃત્તાંત જણાવ્યો. આ પ્રમાણે મેં પડહને રોકેલ છે. આચાર્યએ કહ્યું - તેં ખોટું કર્યું, તે વિદ્યાબલિ છે, વાદમાં પરાજિત થવા છતાં વિદ્યા વડે જીતી તેને આ સિદ્ધ વિદ્યા પોટ્ટશાલના પ્રતિપક્ષે આપી.

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૩ + વિવેચન -

વિંછી, સર્પ, ઉંદર, મૃગ, વરાહ, કાપડી, પોત. આ વિદ્યાઓમાં તે પરિવ્રાજક કુશળ હતો. - ૦ - તેથી આચાર્ય ભગવંતને તેના પ્રતિપક્ષે જે વિદ્યાઓ આપી તે સાત વિદ્યાઓ આ હતી -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૪ + વિવેચન -

મયુરી, નકુલી, બિલાડી, વ્યાઘી, સીંહી, ઉલુકી, અવપાતી. આ વિદ્યાઓ ગ્રહણ કરીને પરિવ્રાજકની વિદ્યાઓને અનુક્રમે હણી શકાશે.

ત્યાર પછી આચાર્યએ રોહગુપ્તને એક રજોહરણ પણ અભિમંત્રીને આપ્યું. જો તે પોટ્ટશાલ બીજો કોઈ ઉપદ્રવ કરે તો આ રજોહરણને ભમાડજે. તેનાથી તું અજેય બની જઈશ. ઇંદ્ર પણ પછી તને જીતી શકશે નહીં.

પછી આ વિદ્યાઓ ગ્રહણ કરીને રોહગુપ્ત રાજ્યસભામાં ગયો. તેણે ત્યાં કહ્યું - આ શું જાણે છે ? પૂર્વપક્ષ તેને જ સ્થાપવા દો. પરિવ્રાજકે વિચાર્યું કે આ સાધુઓ નિપુણ હોય છે. તેથી તેમનો જ સિદ્ધાંત હું ગ્રહણ કરું.

જેમ કે રાશી બે જ છે - જીવરાશિ અને અજીવરાશિ. ત્યારે રોહગુપ્તે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી, તે જાણી ગયો કે - આ પરિવ્રાજકે મારો સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરેલ છે. તેથી તેને બુદ્ધિ વડે હરાવીને ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી. જીવ, અજીવ અને નોજીવ. તેમાં જીવ - તે સંસારમાં રહેલા ઇત્યાદિ, અજીવ - તે ઘટ આદિ અને નોજીવ - તે ગરોળીની છેદાયેલી પુંછડી ઇત્યાદિ.

ત્યાર પછી રોહગુપ્તે દેશાંત આપ્યું કે - જેમ દંડ હોય, તેમાં આદિ, મધ્ય અને અગ્ર એ ત્રણ ભાગ હોય છે. એ પ્રમાણે બધાં ભાવો ત્રણ ભેદ હોય છે. એ પ્રમાણે તેણે પોટ્ટશાલને ચુપ કરી દીધો.

ત્યારે તે પરિવ્રાજકે રોષિત થઈને વીંછીને છોડ્યો, ત્યારે સાધુએ મયુરોને સામે છોડ્યા. તેના વડે વીંછીઓ હણાતા, પોટ્ટશાલે સર્પોને મૂક્યા ત્યારે રોહગુપ્તે તેના પ્રતિઘાતને માટે નોળીયાઓને મૂક્યા. ત્યારે ઉંદર - સામે બીલાડા, પછી મૃગની સામે વાઘને, પછી શૂકરની સામે સિંહોને, પછી કાગડાની સામે ઘુવડોને, પછી શકુનિકા - સમળીના બચ્ચાની સામે ઉલાવકને મૂક્યા. એ પ્રમાણે પોટ્ટશાલની સામે વિદ્યાઓને રોહગુપ્તે પ્રતિવિદ્યાઓથી નષ્ટ કરી દીધી. ત્યારે પરિવ્રાજકે ગર્દભી વિદ્યા છોડી.

રોહગુપ્તે ગુરુએ કહ્યા મુજબ આ ઉપદ્રવ સામે રજોહરણ ભમાડીને તેને આહત કરી, ત્યારે તે વિદ્યા તે જ પરિવ્રાજકની ઉપર હંગીને ગઈ. ત્યારે પરિવ્રાજક ઘણી જ હીલનાપૂર્વક ત્યાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. એ પ્રમાણે તેણે પરિવ્રાજકને હરાવ્યો.

ત્યાર પછી આચાર્ય ભગવંત પાસે આવીને જે પ્રમાણે રાજસભામાં બનેલું તે પ્રમાણે બધો વૃત્તાંત કહ્યો. આચાર્ય ભગવંતે તેને પૂછ્યું - ઉઠતી વેળા તે રાજસભામાં કેમ ન કહ્યું કે - રાશિઓ ત્રણ હોતી નથી, આ તો ફક્ત તેને બુદ્ધિ વડે પરાભવ કરવા માટે મેં પ્રરૂપણા કરેલી. હવે ફરી જઈને સભામાં કહી આવ કે રાશિ ત્રણ ન હોય.

રોહગુપ્તને તે વાત ગમી નહીં. “મારી અપભ્રાજના ન થાઓ” એમ વિચારીને તે આચાર્યની વાત સ્વીકારતો નથી. વારંવાર તેને કહેતા, તે બોલ્યો કે - આમાં શો દોષ છે ? કદાચ ત્રણ રાશિ છે એમ કહેવામાં આવે તો તેમાં શું થઈ જવાનું હતું ? રાશિઓ ત્રણ છે જ.

આચાર્યએ કહ્યું - હે આર્ય ! તેમાં અસત્ભાવ અને તીર્થકરની આશાતના થાય છે. તો પણ રોહગુપ્તે તે વાત ન સ્વીકારી. એ પ્રમાણે તે આચાર્યની સાથે વાદે ચડી ગયો.

ત્યારે આચાર્યએ રાજકુળમાં જઈને કહ્યું કે - મારા શિષ્યએ ખોટો સિદ્ધાંત કહેલ છે. અમારા મતમાં બે જ રાશિ છે. આ કારણે રોહગુપ્ત વિપરીત પરિણામવાળો થયો. તેણે આચાર્યને કહ્યું, તો હવે મારી સાથે તમે વાદ કરો. તેની વાત સ્વીકારી બંને રાજસભા મધ્યે ગયા. રાજાની પાસે આવીને વાદનો આરંભ કર્યો. શ્રીગુપ્ત ગુરુએ કહ્યું કે - અમને જીવની જેમ અજીવ અને નોજીવ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાડ, તેથી ત્રણ રાશિ સાબીત થઈ શકે.

જે વિલક્ષણ હોય તે તેનાથી ભિન્ન હોય છે. જેમ કે જીવથી અજીવ વિલક્ષણ છે. તેમ જીવથી નોજીવ પણ વિલક્ષણ છે. તેથી જીવ અને અજીવ એ બે રાશિ અને નોજીવ એ ત્રીજી રાશિ સિદ્ધ છે.

ત્યારે ગુરુએ કહ્યું - આ હેતુ અસિદ્ધ છે. કેમકે જીવથી નોજીવનું વૈલક્ષણ્ય લક્ષણ ભેદથી છે કે દેશભેદથી છે ? ઇત્યાદિ - x - x - x - x -

(અહીં પણ વાદ, તર્ક, પ્રતિવાદ આદિ વૃત્તિકારશ્રીએ મૂકેલ છે. અને પહેલાં ત્રણ નિહ્વોમાં અનુવાદ કર્યા પછી અમને એવું લાગે છે કે આ સમગ્ર ચર્ચા કોઈ તજજ્ઞ પાસે પ્રત્યક્ષ જ સમજવી જરૂરી છે, માત્ર અનુવાદથી તે સ્પષ્ટ ન થાય. કલ્પસૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં શ્રી વિનય વિજયજીએ પણ આ બધી જ ચર્ચાને છોડી દીધેલ છે. છતાં અન્ય ગ્રંથોમાં પણ તે ખોઈ શકાય છે.)

સારાંશ એ કે - અનેક લક્ષણથી ગુરુએ સિદ્ધ કર્યું કે - આ અજીવ અને નોજીવ એકબીજાથી ભિન્ન નથી. પણ એકલક્ષણ છે. એ પ્રમાણે સમ્યક્ પ્રકારે ગુરુ વડે ઉક્તિ અને પ્રયુક્તિ સાથે સમજાવતા એક દિવસ જેવા છ મહિનાઓ ગયા તેમનો વાદ ચાલ્યો.

ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે - મારા રાજ્યકાર્ય સીદાય છે.

આચાર્યએ કહ્યું કે - મારી ઇચ્છાથી જ આટલો લાંબો કાળ લીધો. હવે તમે જે બે કાલના દિવસે હું તેનો નિગ્રહ કરી દર્શાવ. ત્યારે પ્રભાતમાં કહ્યું કે - કૃતિકાપણમાં જઈને પરીક્ષા કરી લેવી. ત્યાં બધાં દ્રવ્યો વેચાય છે. જાઓ ત્યાં જઈને જીવ, અજીવ અને નોજીવ લાવો.

ત્યારે દેવતા વડે જીવ અને અજીવ અપાયા. ત્યાં નોજીવ ન હતા અથવા ફરી અજીવ જ આપે છે. આ અને આવા ૧૪૪ પ્રશ્નોની પૃષ્ઠા વડે આચાર્ય ભગવંતે રોહગુપ્તનો નિગ્રહ કર્યો.

નગરમાં ઘોષણા કરાવી કે માહતિમહાન શ્રી વર્હમાન સ્વામી જય પામો. રોહગુપ્તને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. પછી તેને નિહ્વણ એમ કહીને સંઘ બહાર કઢાયો.

આ છઠ્ઠે નિહ્વણ થયો. તેણે વૈશેષિક સૂત્રોની રચના કરી. ષડ્ અને ગોત્રથી ઉલૂક હોવાથી તે 'ષડ્લૂક' કહેવાયો.

૧૪૪ જે પ્રશ્નોથી નિગ્રહ કરાયો, તે આ પ્રમાણે છે - મૂલપદાર્થો છ ગ્રહણ કર્યા. તે આ પ્રમાણે - દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય.

તેમાં દ્રવ્યો નવ ભેદે છે, તે આ પ્રમાણે - પૃથ્વી, અપ્, તેહિ, વાયુ, આકાશ, કાળ,

દિશા, જીવ અને મન એ નવ છે.

ગુણો સત્તર છે, તે આ પ્રમાણે - રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ અને પ્રયત્ન.

કર્મ પાંચ ભેદે - ઉત્ક્રોષણ, અપક્રોષણ, આકુંચન, પ્રસારણ, ગમન.

સામાન્ય ત્રણ ભેદે છે - મહા સામાન્ય, સત્તા સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ સામાન્ય. વિશેષ એક જ ભેદે છે. સમવાય પણ એક ભેદે છે.

બીજા કહે છે કે - સામાન્ય બે ભેદે છે (૧) પર, (૨) અપર. વિશેષ પણ બે ભેદે છે - અંત્ય વિશેષ અને અનંત્ય વિશેષ.

આ પ્રમાણે - (૯ + ૧૭ + ૫ + ૩ + ૧ + ૧) ૩૬ ભેદો થયા. એ છત્રીશના એક એકના ચાર વિકલ્પો થાય - પૃથ્વી, અપૃથ્વી, નોપૃથ્વી, નોઅપૃથ્વી. તે રીતે $36 \times 4 = 144$ ભેદો થાય છે. તેમાં 'પૃથ્વીને આપો' કહેતા માટીને આપે છે. 'અપૃથ્વીને આપો' કહેતા પાણી આદિ આપે છે. 'નોપૃથ્વી આપો' એમ કહેતા કંઈપણ આપતા નથી, અથવા પૃથ્વી સિવાયનું કંઈક આપે છે. તે પ્રમાણે 'નોઅપૃથ્વી આપો' એમ કહેતા કંઈ પણ આપતા નથી. એ પ્રમાણે યથાસંભવ વિભાષા બધાં પ્રશ્નોમાં કરવી.

૦ સ્થવિર ગોષ્ઠામાહિલ 'સ્પૃષ્ટ અબદ્ધ' ની પ્રરૂપણા કરે છે. જે રીતે તેનો મત છે તે બતાવતા નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૫ + વિવેચન

આ નિર્યુક્તિ સંબંધે વૃત્તિકાર કહે છે - આનો અર્થ સંપ્રદાયથી જાણવો તે આવશ્યક સૂરિથી જાણવો. છતાં કંઈક વિશેષ ઉપયોગી અહીં કહે છે -

ભગવંત મહાવીરના સિદ્ધિગમન પછી ૫૮૪ વર્ષો ગયા પછી આ 'અબદ્ધિક' મત દશપુર નગરમાં ઉત્પન્ન થયો.

તે દેવેન્દ્ર વડે વંદાયેલ આર્યરક્ષિત દશપુર નગરે ગયા. મથુરામાં કોઈ અક્રિયાવાદી ઉત્પન્ન થયો છે, જેમ કે - માતા નથી, પિતા નથી. એ પ્રમાણે ન્નાસ્તિ - નથી, "નથી એમ કહેનારો." ત્યાં સંઘ ભેગો થયો. તેમાં કોઈ 'વાદી' ન હતા. તેથી આમને જ વાદી રૂપે પ્રવર્તાવો. આ આર્યરક્ષિત યુગ્મધાન છે. ત્યારે ત્યાં આવ્યા. તેમને સંઘે બધી વાત કરી.

ત્યારે તેમણે ગોષ્ઠામાહિલને વાદ માટે મોકલ્યો. કેમકે તેને વાદ લબ્ધિ હતી. તેણે વાદમાં પરાજિત કર્યા. ત્યાં શ્રાવકોની વિનંતી હતી કે અહીં વર્ષારાત્ર - ચોમાસુ રહો. તે વખતે આચાર્ય વિચારે છે કે - અહીં ગણને ધારણ કરનાર કોણ થશે ? ત્યારે તેને વિચાર આવ્યો કે - દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર, તે માટે યોગ્ય પાત્ર છે. વળી તેનો સ્વજન વર્ગ પણ ઘણો છે. તેઓને ગોષ્ઠામાહિલ અને ફલ્ગુરક્ષિત આદિ પણ અનુમત હતા. ગોષ્ઠામાહિલ આચાર્યના મામા થતા હતા. ત્યાં આચાર્યએ બધાં સાધુઓને બોલાવીને એક દેષ્ટાંત આપ્યું -

ત્રણ પ્રકારના કુટ - ઘડા હોય છે. નિષ્પાવકુટ, તૈલકુટ, ધૂતકુટ તેને જો ઉંઘા વાળવામાં આવે તો નિષ્પાવ (અડદ) બધાં જ નીકળી જાય છે. તેલ પણ ઢોળાઈ જાય છે, છતાં તેના અવયવો કિંચિત્ લાગેલા રહે છે. જ્યારે ઘીના કુટમાં ઘણાં અવયવો ચોટેલા રહે છે.

એ પ્રમાણે હે આર્યો ! હું આ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર પ્રતિ સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયમાં નિષ્પાવ (અડદ)ના કુટ સમાન છું. ફલ્ગુ રક્ષિત પ્રતિ તૈલના કુટ સમાન છું અને ગોષ્ઠામાહિલ પ્રતિ ઘીના કૂટ સમાન છું.

એ પ્રમાણે આ સૂત્ર વડે અને અર્થ વડે યુક્ત તમારા આચાર્ય થાઓ. તે બધાંએ પણ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને તે પ્રમાણે સ્વીકાર્યા. બીજા પણ બોલ્યા કે જે પ્રમાણે હું ગોષ્ઠામાહિલ અને ફલ્ગુરક્ષિત પ્રત્યે વત્સ્યો, તેમ તમારે બધાંએ પણ વર્તવું જોઈએ. તે સાદુઓ પણ બોલ્યા કે જેમ આપ અમારી સાથે વત્સ્યા, તે પ્રમાણે આપણે પણ વર્તવું.

એ પ્રમાણે બંને પણ વર્ગોને કહીને આર્યરક્ષિતે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કર્યું. પછી કાળધર્મ પામીને દેવલોકે ગયા.

ગોષ્ઠામહિલે પણ સાંભળ્યું કે - આચાર્ય ભગવંત આર્યરક્ષિત કાળધર્મ પામ્યા ત્યારે આવીને પૂછ્યું કે - ગણધર રૂપે કોને સ્થાપ્યા ? તેમની પાસેથી કુટનું દેષ્ટાંત સાંભળ્યું. ત્યારે અલગ ઉપાશ્રયમાં રહ્યા પછી આવ્યા.

ત્યારે તે બધાં સાદુ ઉભા થયા. અને અહીં જ સાથે રહો, તેમ કહ્યું પણ ગોષ્ઠામાહિલને તે વાત રુચી નહીં. તે બહાર રહ્યા અને બીજા બીજાને વ્યુદ્ગ્રાહિત કરવા લાગ્યા. પણ તેમ કરી ન શક્યા.

આ તરફ આચાર્ય અર્થપોરિસી કહે છે, પણ તે સાંભળતો નથી. વળી બોલ્યો કે - આપ અહીં 'નિષ્પાવકૂટ' કહેવાઓ છો. તેઓ ઉભા થયા પછી વિંદ્યમુનિ અનુભાષણ કરે છે. આઠમાં કર્મ પ્રવાદ પૂર્વમાં કર્મની પ્રરૂપણા કરે છે.

જીવ અને કર્મનો બંધ કઈ રીતે છે ?

ત્યારે તેઓ બોલ્યા - બર્ધ, સ્પૃષ્ટ અને નિકાચિત. બદ્ધ - જેમ સોયનો સમૂહ હોય તેમ જાણવો. સ્પૃષ્ટ - જેમ ઘણ વડે તેને નિરંતર કરાયેલ હોય તેવો. નિકાચિત એટલે તપાવીને, કુટીને એકરૂપ કરેલ હોય તે.

એ પ્રમાણે કર્મો પણ જીવ રાગ અને દ્વેષ વડે પહેલાં બાંધે છે. પછી તેના પરિણામોને છોડ્યા વિના સ્પૃષ્ટ કરે છે, તે જ સંકિલ્પ પરિણામથી તેને ન છોડતાં કિંચિત્ નિકાચના કરે છે.

નિકાચિત તે નિરૂપક્રમ છે. ઉદયથી વેદાય છે. અન્યથા તે કર્યો વેદાતા નથી. ત્યારે ગોષ્ઠામાહિલ તેમને અટકાવે છે. આમ થતું નથી. કોઈ દિવસે અમે એ પ્રમાણે સાંભળેલ છે કે - જે આટલાં કર્મો બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ અને નિકાચિત છે, એ પ્રમાણે તેનો મોક્ષ થશે નહીં.

તો હવે કહો કે કઈ રીતે બંધાય છે ?

તેણે કહ્યું - સાંભળો. (હવે નિર્યુક્તિ ગાથા કહે છે -)

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૬ + વિવેચન -

જેમ કંચુકી પુરુષને સ્પર્શે છે, પણ અબદ્ધ હોય છે. તેમ જીવ કર્મથી સ્પૃષ્ટ પણ અબદ્ધ જ રહે છે. (તેની વૃત્તિ આ પ્રમાણે -)

જેમ તે કંચુકી પુરુષને સ્પર્શે છે, પણ તે કંચુક શરીરની સાથે બદ્ધ હોતી નથી. એ પ્રમાણ જ કર્મો પણ જીવ પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ છે, પણ જીવ પ્રદેશોની સાથે બદ્ધ હોતા નથી. જેને કર્મો બદ્ધ હોય તેનો સંસારથી વિચ્છેદ થતો નથી.

ત્યારે તે કહે છે કે - અમે આચાર્ય પાસે આટલું ભણેલ છીએ. આ જાણતા નથી. ત્યારે તે શંકિત થઈને પૂછવાને ગયા. કેમકે તેને થયું કે - મારાથી કર્યાંક અન્યથા ગ્રહણ કરેલ ન થાય. ત્યારે આચાર્યને પૂછ્યું -

તેમણે પણ કહ્યું કે - તેનો આવો આશય છે - જો જેનાથી પૃથક્ભાવ થવાનો હોય તે તેનાથી સ્પૃષ્ટમાત્ર છે, જેમ કંચુક કંચુકી વડે સ્પૃષ્ટ માત્ર છે, જીવ વડે કર્મનો પૃથક્ભાવ થશે. અહીં આ પ્રશ્ન કરવો જોઈએ.

કંચુકવત્ સ્પૃષ્ટમાત્રતા જે કર્મની કહી, તે શું એક એક જીવ પ્રદેશના પરિવેષનથી છે કે સકલ જીવ પ્રદેશ પ્રયય પરિવેષનથી છે ? જો એક એક જીવ પ્રદેશ પરિવેષનથી છે, તો શું આ પરિવેષન મુખ્ય છે કે ઔપચારિક ? જો મુખ્ય છે, તો સિદ્ધાંતમાં વિરોધ આવશે. મુખ્ય પરિક્ષેપણ જ પરિવેષન છે. એ પ્રમાણે ભિન્ન દેશના કર્મોનું ગ્રહણ થાય. જ્યારે સિદ્ધાંતમાં કહેલ છે કે જે આકાશ પ્રદેશમાં આત્મપ્રદેશ અવગાઢ હોય, તેના વડે અવગાઢ જ કર્મો ગ્રહણ કરાય છે.

હવે જો તે ઔપચારિક છે, તે જેમ કંચુકી કંચુક વડે અવષ્ટબ્ધ અને આવૃત છે, એ પ્રમાણે જીવપ્રદેશો પણ કર્મ પ્રદેશો વડે મુખ્ય પરિવેષનના અભાવમાં પણ તેમનું ત્યાં પરિવેષન કહેવાય છે. તેનાથી સ્પષ્ટ જ અમારી અષ્ટબંધની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે અમને પણ અનંત કર્મણુ વર્ગણાઓ વડે આત્મપ્રદેશોની ઉક્ત સ્વરૂપ પરિવેષનનો જ બંધ ઇષ્ટ છે. આગમમાં પણ કહ્યું છે કે -

“એક એક આત્મપ્રદેશ અનંતાનંત કર્મ વર્ગણાઓ વડે આવેષ્ટિત - પરિવેષ્ટિત છે” તેથી વિપર્યય સાધનથી વિરુદ્ધ હેતુ થાય. સર્વ જીવ પ્રદેશ પ્રયય પરિવેષનથી અમારા પણ પદ્ધમાં ભિન્ન દેશ કર્મ ગ્રહણથી પૂર્વવત જ સિદ્ધાંતમાં વિરોધ આવે છે. તથા તેમાં બાહ્ય પ્રવેશ બંધ જ કર્મનો સંભવે છે. તે મેલની જેમ જ હોય, તેની ભવાંતર અનુવૃત્તિ ન થાય. એ પ્રમાણે પુનરભવનો અભાવ થાય અથવા સિદ્ધોને પુનરભવની આપત્તિ આવે ઇત્યાદિ. - x - x - x - x - x - x -

(અહીં પણ વૃત્તિકારશ્રીએ ઘણાં તર્કો, પાઠો, આદેષ - પરિહાર નોંધેલા છે. પણ પૂર્વવત્ તજ્ઞ પાસે જ સમજી શકાય તેમ છે. અમે ઉક્ત અનુવાદ પણ સમજી શકાય તેવી અપેક્ષાથી જ કરેલ છે, શેષ કથન માત્ર અનુવાદથી સમજવું કઠીન છે, જો કે અમારા “આગમ કથાનુયોગ” માં આ વિષયમાં ઘણું કથન અમે નોંધેલ છે. ગ્રંથાંતરોમાં પણ તેની કેટલીક સ્પષ્ટતા જોવા મળે છે.)

આચાર્ય દ્વારા આટલું બધું સમજાવ્યા પછી - પ્રશ્ન્યા પછી ફરી તે ગોષ્ઠામાહિલ સંલીન થઈને રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે વાચના સમાપ્ત થઈ જવા દો, પછી હું તેમને ક્ષોભ પમાડીશ.

અન્ય કોઈ દિવસે નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાં સાધુને જાવજીવને માટેના ત્રિવિધ ત્રિવિધથી (મન, વચન, કાર્યા અને કરણ, કરાવણ, અનુમોદનથી) પ્રાણાતિપાતનું હું પચ્ચક્ષાણ કરું છું. આ પ્રત્યાખ્યાનનું વર્ણન કરે છે.

ત્યારે તે ગોષ્ઠામાહિલ બોલ્યો કે - આ અપ્સિદ્ધાંત છે. આ પ્રમાણે ન થાય. તો તમે કહો - કઈ રીતે કરવું જોઈએ.

સાંભળો, હું બધાં પચ્ચક્ષાણ પ્રાણાતિપાત અપરિમાણપણાથી ત્રિવિધ ત્રિવિધે કરું છું એ પ્રમાણે સર્વે યાવત્કથિક છે.

કયા નિમિત્તે પરિમાણ કરાતું નથી ?

ગોષ્ઠામાહિલે કહ્યું - જે તે આશંસાદોષ છે, તે નિવર્તિત્ત્વ થાય છે. કેમકે જાવજીવપણે કરવાથી ભાવિ ભવમાં તેમ કરવાના પરિણામ છે. તેવી આશંસા રહે છે. “હું પ્રાણાદિને હણીશ.” આવા કારણથી અપરિમાણપણાથી જે પ્રત્યાખ્યાન કરવા જોઈએ. પણ પરિમાણ સ્વીકાર ન કરવો.

આ કથન હવેની નિર્યુક્તિમાં નિર્યુક્તિકારે નોંધેલ છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૭ + વિવેચન -

પ્રત્યાખ્યાન પરિમાણરહિતપણે જ કરવું જોઈએ. જેમાં પરિમાણ કરાય છે, તેમાં દુષ્ટ આશંસા સંભવે છે - આ ગાથાર્થ કહ્યો.

ગોષ્ઠા માહિલે કહ્યું કે - ભાવિમાં “હું હણીશ” એવો આશંષા દોષ. કાળ મર્યાદાથી પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે, માટે પ્રત્યાખ્યાન કદી કાળ મર્યાદા પૂર્વકનું હોવું ન જોઈએ.

તેણે એ પ્રમાણે કહેતા, તેને વિંધ્યમુનિએ તેને કહ્યું કે - હે ગોષ્ઠા માહિલ ! તમારા કહેવાનો આશય કંઈક આવો જણાય છે -

જે પરિમાણવત્ - સમયની મર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન છે, તે આસક્તિ પૂર્વકનું છે. જેમ - ગૃહસ્થનું ઇત્વરકથિત - અલ્પકાલીન પ્રત્યાખ્યાન છે. કાળ મર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન જે સાધુ જાવજીવને માટે - સર્વ સાવધનો ત્યાગ કહ્યો, તે આ અનૈકાંતિક હેતુ છે. તેથી કહે છે કે - કેમ અહીં પરિમાણત્વમાત્રથી સાત્તિષ્વંગતા - આસક્તિયુક્તતા સાધો છો અથવા આશંસાથી ?

પહેલા પદમાં સાધુને અહ્લા - કાળ પ્રત્યાખ્યાન હોય છે કે નહીં ? જો હોય છે, તો શું પોરિસિ આદિ પદ યુક્ત હોય છે કે બીજી રીતે હોય છે ? જો તે પોરિસિ આદિ પદોથી યુક્ત હોય તો તેમાં પરિમાણવાળાપણાથી શા માટે આસક્તિયુક્તતા કે આશંસા ન કહી ?

જો સમતા સ્થિતત્વથી ન હોય તો પરિમાણવાળાને અનેકાંતિક છે, જો તમને પોરિસિ આદિ પદોનો સ્વીકાર અભિમત ન હોય તો પછી પ્રવજ્યાના દિવસથી જ અનશનની આપતિ આવશે. વળી આગમમાં જે કહ્યું છે કે - “નિષ્પાદિતા શિષ્યો અને દીર્ઘ પર્યાય પરિપાલિત કર્યો.” ઇત્યાદિ આગમ કથનમાં પણ વિરોધ આવશે.

સાધુને અહ્લા પ્રત્યાખ્યાન નથી જ એવો પક્ષ નથી. કેમકે અનાગત અને અતિકાંત એવા પ્રત્યાખ્યાન આગમમાં જ જણાવેલા છે.

બીજા પક્ષમાં - આવી આશંસા પણ હોતી નથી. જેમકે - “ભાવાંતરમાં હું સાવધનું સેવન કરીશ, એવી આશંસા યાય.” (તેમ કહો છો) પણ “જવજીવ” એ પદનું ઉચ્ચારણ પણ વ્રતભંગના ભયથી જ છે. કહ્યું છે કે - “વ્રતભંગ” ના ભયથી જ “જવજીવ માટે” એવો નિર્દેશ છે.

- x - x - x - x - x - x - x - x - અહીં આશંસા એ છે કે “આટલો કાળ તો મારે પાળવું જ” તે ભાવ છે, પણ તે પ્રત્યાખ્યાનનો મારે ભંગ કરવો, એવા કોઈ ભાવથી પ્રત્યાખ્યાન કરાતું નથી. જેમ “સાંજે ચાર આહારના ત્યાગ રૂપ પ્રત્યાખ્યાન રાત્રિભોજન ન કરવાના ભાવને પુષ્ટ કરે છે, પરંતુ આવું પ્રત્યાખ્યાન કરનાર દિવસ ઉગ્યા પછી ખાવું જ છે, તેવી આશંસા સેવે છે, તેમ સિદ્ધ થતું નથી. પછીના દિવસે નિશ્ચે ઉપવાસ કરનારો પણ પૂર્વ સંધ્યાએ ચાતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરે જ છે ને ?

(અહીં પણ વૃત્તિકારશ્રીએ ઘણો લાંબો વાદ પ્રસ્થાપિત કરેલો જ છે, પણ પૂર્વવત્ કારણથી જ અમે સમગ્ર વૃત્તિનો અનુવાદ અહીં આપતા નથી. વળી વાદ-પ્રતિવાદને આ અનુવાદનો મુખ્ય વિષય પણ નથી. અહીં “મૂળતત્વનો સરળ બોધ” એ અમારું કાર્યક્ષેત્ર છે.)

આ પ્રમાણે ગોષ્ઠા માહિલને સમજાવતા છેલ્લે કહે છે કે આ પ્રમાણે કાળ પરિમાણની મર્યાદામાં કોઈ દોષ નથી. છતાં જો કોઈ સાધુ અવ્રતના ભાવને મનમાં ધારણ કરીને તેને અવશ્યંભાવી બતાવે તો વ્રતનું અપરિમાણ બતાવતા પણ તે પ્રત્યક્ષ મૃષ્ટાવાદી જ છે. જ્યાં આશંસા નથી ત્યાં અવધિ સહિતના પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ સામિપ્તંગ - આસક્તિ નથી, જેમ કાયોત્સર્ગમાં પણ કાળ મર્યાદા કરાય, છતાં ત્યાં કોઈ આશંસા હોતી નથી, તેમ સાધુના પ્રત્યાખ્યાનમાં જવજીવ એવા પદથી પ્રગટ થતી કાળ મર્યાદામાં કોઈ આશંસા વિદ્યમાન નથી. ઇત્યાદિ.

જેમ આચાર્ય ભગવંતે કહ્યું, તેમ બધાં જ કહે છે. જેમ આટલું આચાર્યએ કહ્યું, તેમ જે કોઈ બીજા સ્થવિરો, બહુશ્રુતો, અન્ય ગચ્છવાળા છે તેઓને પૂછવામાં આવે તો તેઓ પણ આટલું જ કહે છે.

ત્યારે પૂછે છે - તમે કઈ રીતે જાણો છો ?

તીર્થકરે પણ આ પ્રમાણે જ કહેલું છે. આ બધું સમજાવવા છતાં જ્યારે ગોષ્ઠા માહિલ સ્થિર ન થયો ત્યારે સંઘને ભેગો કરવામાં આવ્યો. પછી દેવતાને આશ્રીને કાયોત્સર્ગ કર્યો. જે શ્રાવકો હતા તે દેવતા આવ્યા. આવીને તેમણે કહ્યું - આજ્ઞા કરો, શું પ્રયોજન છે ?

ત્યારે સંઘે તેઓને કહ્યું - જઈને તીર્થકરને આટલું પૂછીને આવો કે જે ગોષ્ઠા માહિલ કહે છે, તે શું સત્ય છે ? અથવા દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર આદિ શ્રી સંઘ કહે છે, તે કથન સત્ય છે ?

ત્યારે તે દેવીએ કહ્યું કે - મને અનુબલ આપો. કાચોત્સર્ગનો આરંભ કર્યો. તે અનુબલને લીધે દેવી ગયા અને તેણીએ તીર્થકરને પૂછ્યું કે આ બેમાં સાચું કથન કોનું છે ? તીર્થકર ભગવંતે કહ્યું - સંઘ છે તે જ સમ્યગ્વાદી છે, ગોષ્ઠા માહિલ મિથ્યાવાદી છે. આ સાતમો નિહ્વ છે.

દેવ ત્યાંથી પાછા આવ્યા. આવીને બોલ્યા કે - સંઘ સમ્યક્વાદી છો અને આ ગોષ્ઠા માહિલ મિથ્યાવાદી નિહ્વ છે.

ત્યારે ગોષ્ઠા માહિલે કહ્યું કે - આ અલ્પ શ્રદ્ધિવાળી બિચારી છે, ત્યાં જવાની આની શક્તિ જ ક્યાં છે ? તે દેવીની પણ શ્રદ્ધા ન કરી. ત્યારે પુષ્પમિત્ર આચાર્યએ તેને કહ્યું - હે આર્ય ! તું આ વાતને સ્વીકારી લે, જેથી તને સંઘમાંથી બહાર કરવાનો પ્રસંગ ન આવે.

ગોષ્ઠા માહિલ તો પણ ન માન્યો. ત્યારે સંઘે તેને સંઘ બહાર કર્યો. બાર પ્રકારનો સંભોગ તેની સાથે બંધ કર્યો. તે બાર સંભોગ આ પ્રમાણે - (૧) ઉપધિ, (૨) શ્રુત, (૩) ભોજનપાન, (૪) અંજલિપ્રગ્રહ - મળે ત્યારે હાથ જોડવા રૂપ, (૫) દાન, (૬) નિકાયાના, (૭) અભ્યુત્થાન, (૮) કૃતિ કર્મ કરણ, (૯) વૈયાવચ્ચકરણ, (૧૦) સમોસરણસન્નિષ્ઠા, (૧૧) કથા, (૧૨) નિમંત્રણ.

આ બાર ભેદે સંભોગ કહ્યો. પંચ કલ્પમાં સત્તર ભેદો બતાવેલા છે.

૦ આ પ્રમાણે અલ્પતર વિસંવાદી નિહ્વો કહ્યા. હવે પ્રસંગથી બહુતર વિસંવાદી 'બોટિક'ને કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૭૮ + વિવેચન -

આ નિર્યુક્તિનો ભાવાર્થ સંપ્રદાયથી વૃત્તિકાર આ પ્રમાણે કહે છે -

ભગવંત મહાવીર સિદ્ધિમાં ગયા પછી ૬૦૯ વર્ષે બોટિકોનો આ મત રથવીરપુર નામક નગરમાં ઉત્પન્ન થયો.

તે કાળે તે સમયે રથવીરપુર નામે કર્બટ હતું. ત્યાં દીપક નામે ઉદ્યાન હતું. ત્યાં આર્યકૃષ્ણ નામે આચાર્ય હતા. ત્યાં શિવભૂતિ નામે એક સહસ્રમલ્લ હતો, તે રાજાની પાસે ગયો. હું તમારી ચાકરી સ્વીકારવા ઇચ્છુ છું યાવત્ પરીક્ષા કરી લો. રાજાએ કહ્યું - ઠીક.

કોઈ દિવસે રાજાએ તેને કહ્યું કે - માતૃગૃહે શ્મશાનમાં જા અને કાળી ચૌદશે બલિ દર્શને આવજે. દેવો અને પશુઓને બલિ આપી.

બીજા પુરુષોને કહેલું કે - આને ડરાવજો. તે જઈને માતૃબલિ આવ્યા પછી - હું ભુખ્યો થયો છું, એમ વિચારીનેતે જ શ્મશાનમાં પશું ને મારીને, પકવીને ખાય છે. તે પુરુષો શિવ આરસિત વડે ચારે તરફથી ભૈરવ રવ કરવા લાગ્યા. તે શિવભૂતિના રૂવાળું

પણ ફરકાવી ન શક્યા. ત્યાર પછી તે ત્યાંથી ઉભો થઈને ગયો. રાજાએ નિયુક્ત કરેલા પુરુષોએ બધી વાત રાજાને કહી, ત્યારે તે શિવભૂતિને ચાકરીમાં રાખ્યો.

અન્ય કોઈ દિવસે રાજાએ દંડિકને આજ્ઞા કરી કે - મથુરાને ગ્રહણ કરી લો - કબ્જો કરો. તેઓ સર્વ સૈન્ય સાથે હલ્લો લઈને ગયા. ત્યાંથી થોડે દૂર ગયા પછી તેઓ બોલ્યા કે - અરે ! આપણે એ તો પૂછ્યું નહીં કે કંઈ મથુરામાં અમે જઈએ. રાજાએ પણ કહ્યું નથી.

તેઓ અસમંજસથી દ્વિધામાં પડીને ઉભા રહેલા. શિવભૂતિ ત્યાં આવીને પૂછે છે - અરે ! તમે કેમ ઉભા રહી ગયા છો ? ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે કંઈ મથુરાને જીતવાની છે, તે તો અમે જાણતા નથી. ત્યારે શિવભૂતિ બોલ્યો - આપણે બંને મથુરાને એક સાથે જ જીતી લઈશું.

તેઓ બોલ્યા - તે શક્ય નથી. તેના બે વિભાગમાંથી એકના પણ ગ્રહણમાં ઘણો કાળ લાગી જશે. ત્યારે શિવભૂતિએ દંડિકને જણાવ્યું કે - જે દુર્જય છે, તે મને આપી દો. યાવત્ ત્યાંથી નીકળ્યા - x - x - x - x - પાંડુ મથુરાના માર્ગમાં હલ્લો લઈને ચાલ્યા. ત્યાં પ્રત્યંતોને સંતાપવાનો આરંભ કર્યો. પછી દુર્ગમાં રહેતા. એ પ્રમાણે આગળ વધતા - વધતા થોડું નગર બાકી રહ્યું એમ કરતા નગરને પણ ગ્રહણ કરી લીધું.

ત્યાર પછી પાછા આવીને રાજાને નિવેદન કર્યું. તેનાથી ખુશ થઈને રાજા બોલ્યો - તને શું આપું ? તે વિચારીને બોલ્યો કે જે મારા વડે ગ્રહણ કરાયું છે, તે સુગૃહિત છે, મને જેમ ઇચ્છું તેમ ફરવાની છૂટ આપો. રાજા કહે - સારું, તેમ થાઓ.

એ પ્રમાણે તે બહાર ભટકવા લાગ્યો. અડધી રાત્રે ઘેર આવતો કે ન પણ આવતો. તેની પત્ની ત્યાં સુધી ભોજન ન કરતી. ન સૂઈ જતી, જ્યાં સુધી તે ઘેર પાછો ન આવે. છેલ્લે તેણી પણ કંટાળી ગઈ. કોઈ દિવસે તેની પત્ની તેની માતા સાથે ઝઘડવા લાગી - તમારો પુત્ર રોજેરોજ અર્ધરાતે આવે છે, હું જાગતી રહુ છું. ભુખથી પીડાતી રહુ છું. ત્યારે તેની માતાએ કહ્યું - આજે તું દ્વાર બંધ ન કરતી. હું જાગતી બેઠી છું.

શિવભૂતિ મોડી રાત્રે આવ્યો, તેની માતાએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો. તેને કહી દીધું કે - આ વેળાએ જેના દ્વારો ખુલ્લા હોય ત્યાં જા - તેની ભવિતવ્યતાથી તેના દ્વારા માર્ગલા કરતાં સાધુની વસતિને ઉઘાડી જોઈ. ત્યાં જઈને વંદિત કર્યા અને કહ્યું - મને દીક્ષા આપી દો.

સાધુઓને તેની વાત સ્વીકાર્ય ન હતી. તેથી શિવભૂતિ એ સ્વયં લોચ કરી લીધો. ત્યારે તેને વેશ આપ્યો. તેઓ વિચરવા લાગ્યો.

ફરી આવ્યા ત્યારે રાજાએ તેને કંબલરત્ન આપ્યું. આચાર્યએ તેને પૂછ્યું કે - સાધુને કંબલરત્નનું શું કામ છે ? શા માટે ગ્રહણ કર્યું. એમ કહીને, શિવભૂતિને પૂછ્યા વિના તે કંબલરત્ન ફાળીને, નિષધા બનાવી દીધી. ત્યારે શિવભૂતિ ઘણો ક્રોધે ચડ્યો.

અન્ય કોઈ દિવસે જિનકલ્પિકોનું વર્ણન ચાલતું હતું. જેમકે - જિનકલ્પિકો બે પ્રકારે છે - હાથરૂપ પાત્ર વાળા અને પાત્રને ધારણ કરનારા. વસ્ત્રવાળા કે વસ્ત્ર વગરના. એ પ્રમાણે એકેકના બે ભેદો થાય છે.

શિવભૂતિએ પૂછ્યું - હવે આવું કેમ કરતા નથી ? આચાર્યએ કહ્યું કે - જિનકલ્પનો હાલ વિચ્છેદ છે. પણ મારે તે વિચ્છેદ નથી, તે જ પરલોકાર્થીનું કર્તવ્ય છે. તેમાં પણ સર્વથા નિષ્પરિગ્રહત્વ જ શ્રેયસ્કર છે.

આચાર્યએ તેને સમજાવ્યું કે --આ ધર્મોપગરણ જ છે તે પરિગ્રહ નથી. ઘણાં જંતુઓ હોય છે તે આ ચક્ષુ વડે જોવા મુશ્કેલ છે, તેમની દયાને માટે રજોહરણ ધારણ કરવું જોઈએ. આસનમાં, શયનમાં, સ્થાનમાં, નિક્ષેપમાં, ગ્રહણમાં, ગાત્ર સંકોચનમાં, યેષ્ટામાં પૂર્વે પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ.

સંપાતિમ જીવો હોય છે, તેઓ સૂક્ષ્મ આદિ હોય, તેમની રક્ષા નિમિત્તે મુખવસ્ત્રિકાની આવશ્યકતા જાણવી. એ પ્રમાણે ભોજન અને પાનમાં પણ જંતુઓ હોય છે, તેથી તેની પરીક્ષા માટે પાત્રગ્રહણ જરૂરી છે. વળી સમ્યક્જ્ઞાન, શીલ, તપ એ બધાંની સિદ્ધિને માટે તેમના ઉપગ્રહાર્થે વસ્ત્ર ધારણ કરવા જરૂરી છે.

ઉક્ત ઉપકરણોને ગ્રહણ ન કરવાથી ક્ષુદ્ર પ્રાણીનો વિનાશ કે જ્ઞાન-ધ્યાનને ઉપદાત થાય છે, તેમાં મહાન દોષ લાગે છે. જે વળી અતિ સહિષ્ણુતાથી આના વિના પણ ધર્મને બાધક ન થાય. તેમને તે હોતા નથી. તેથી કહે છે કે - “જેઓ આ દોષોને વર્જીને ધર્મોપગરણ છોડે, તેને તેનું અગ્રહણ યુક્ત છે, કે જેઓ જિનની માફક સમર્થ હોય.” પણ તે પહેલાં સંહનનવાળા હોય. પણ હાલ પહેલું સંઘયણ નથી. ઇત્યાદિ ઘણું ઘણું તેને યુક્તિથી સમજાવ્યું.

શિવભૂતિએ ઉક્ત કથનોને કર્મોદયથી ન સ્વીકાર્યા. ચીવર - વસ્ત્ર આદિનો ત્યાગ કરીને તે ત્યાંથી નીકળી ગયો.

તેને ઉત્તરા નામે બહેન હતી. ઉદ્યાનમાં રહેલા શિવભૂતિને તે વાંદીને ગઈ. તેને જોઈને ઉત્તરાએ પણ વસ્ત્ર આદિ બધાંનો ત્યાગ કરી દીધો. તેણીને વસ્ત્રહીનપણે ભિક્ષાર્થે પ્રવેશતી હતી ત્યારે કોઈ ગણિકાએ જોઈ. તેણીને થયું કે આને જોઈને લોકો કયાંક અમારાથી વિરક્ત થઈ જશે. તેથી તેણીની છાતી ઉપર એક વસ્ત્ર બાંધ્યું. ઉત્તરા જો કે તે વસ્ત્ર માટે તૈયાર ન હતી, શિવભૂતિએ કહ્યું - હવે એ રીતે એકવસ્ત્રવાળી જ રહેશે. આ વસ્ત્ર તને દેવતાનું આપેલ છે.

શિવભૂતિએ બે શિષ્યોને દીક્ષા આપી. કૌંડિન્ય અને કોટ્ટવીર. તેથી શિષ્યોને પરંપરાએ સ્પર્શ થયો. આ અર્થનો ઉપસંહાર કરનારી બે બાધ્ય ગાથાઓ કહે છે -

● બાધ્ય - ૧, ૨ - વિવેચન

સ્વ વિતર્ક રૂપ પ્રરૂપિત, બોટિક એવા આ ચાસ્ત્રિ રહિતતા વડે મુંડ માત્રત્વથી શિવભૂતિ તે બોટિક શિવભૂતિ, અને તે ઉત્તરા તેની બહેન હતી. આ બોટિક શિવભૂતિ અને ઉત્તરા વડે આ અનંતરોક્ત મિથ્યાદર્શન સ્થવીરપુરમાં ઉત્પન્ન થયું. બોટિક

શિવભૂતિથી બોટિક લિંગની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમાં કૌંડિન્ય અને કોટ્ટવીર એ બંને પરંપરા - અવ્યવસ્થિત શિષ્ય - પ્રશિષ્ય સંતાનરૂપ. તેનો સ્પર્શ જેમાં છે, તે પરંપરા સ્પર્શ જે રીતે થાય તે ઉત્પન્ન થયા. આના વડે કૌંડિન્ય અને કોટ્ટવીરથી બોટિક સંતાનની ઉત્પત્તિ કહી.

આટલા ગ્રંથ વડે શ્રદ્ધાલુ દુર્લભત્વ કહ્યું. આના સામ્યકત્વરૂપત્વ અને સામ્યકત્વપૂર્વકત્વથી સંયમનું આના વડે દુર્લભત્વ કહેવાયું છે તેમ જાણવું. તથા ચાર અંગો આ વ્યાખ્યાનમાં ચાર અંગો વડે હિત, તેના સ્વરૂપ વર્ણન વડે 'ચતુરંગીય' એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ સુજ્ઞાના હોવાથી નિર્યુક્તિકારે દેખાડેલ નથી. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો.

હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર કહેવું જોઈએ -

● સૂત્ર - ૯૬

જીવોને ચાર પરમ અંગો દુર્લભ છે - મનુષ્યત્વ, શ્રુતિ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં પુરુષાર્થ.

● વિવેચન - ૯૬ -

ચાર સંખ્યામાં, પરમ એવા તે પ્રત્યાસન્ન ઉપકારીપણાથી અંગો મુક્તિના કારણત્વથી પરમાંગ, દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે તે દુર્લભ, આ સંસારમાં છે, કોને ? જન્મે તે જંતુ - દેહી, શરીરવાળાને તે કોણ છે ? મનમાં રહે તે મનુષ્ય અથવા મનુના અપત્ય તે માનુષ્ય તેનો ભાવ તે માનુષ્યત્વ - મનુજ ભાવ. શ્રવણ તે શ્રુતિ, તે પણ ધર્મ વિષયક. શ્રદ્ધા પણ તે ધર્મ વિષયક. સંયમ - આશ્રવ વિરમણાદિ. તેથી વિશેષથી પ્રવર્તે છે આત્મા, તે તે ક્રિયામાં તે વીર્ય અર્થાત્ સામર્થ્ય વિશેષ. તેમાં માનુષ્યત્વ જે રીતે દુર્લભ છે, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૭

વિવિધ પ્રકારના કર્મોને કરીને, વિવિધ જાતિઓમાં ઉત્પન્ન થઈને પૃથક્ રૂપે પ્રત્યેક સંસારી જીવ સમસ્ત વિશ્વને સ્પર્શ કરી લે છે.

● વિવેચન - ૯૭

ચારે તરફથી પ્રાપ્ત તે સમાપન્ન, ક્યાં ? સંસારમાં, તેમાં પણ વિવિધ ગોત્રમાં અર્થાત્ અનેક નામોથી જન્મે છે પ્રાણીઓ જેમાં તે જાતિઓ - ક્ષત્રિયાદિ, તેમાં અથવા જનન તે જાતિઓ, તે ક્ષત્રિયાદિ જન્મોમાં વિવિધ - હીન, મધ્યમ, ઉત્તમ ભેદથી અનેક ગોત્રોમાં. અહીં હેતુ કહે છે - કરાય તે કર્મ - જ્ઞાનાવરણીયાદિ, અનેક પ્રકારે નિર્વર્ત્ય, પૃથક્ ભેદથી. શું કહેવા માંગે છે ? એક એકથી - વિશ્વ એટલે જગત્ને પૂરે છે કવચિત્ કદાચિત્ ઉત્પત્તિથી સર્વ જગત્વાનથી વિશ્વભૂત.

કહ્યું છે કે - એવો કોઈ વાલાગ્ર કોટિમાત્ર પ્રદેશ લોકમાં નથી કે જેનો જન્મ-મરણ અબઘાથી જીવે સ્પર્શ ન કર્યો હોય - પ્રાપ્ત ન કર્યો હોય. એટલે કે માનુષ્યત્વ પામીને પણ સ્વકૃત વિચિત્ર કર્માનુભાવથી પૃથક્ જાતિનું ભાગિન્ય જ થાય છે. કોણ ?

જનસમૂહ રૂપ પ્રજા, આના વડે માનુષત્વને પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ કર્મના વશથી વિવિધ ગતિમાં ગમનને મનુષ્યત્વની દુર્લભતાનો હેતુ કહ્યો છે. અથવા સંસારમાં વિવિધ કર્મો કરીને પૃથક્ એટલે કે અનેક કુળકોટિ ઉપલક્ષિત જાતિમાં - દેવાદિમાં ઉત્પત્તિ રૂપે સંપ્રાપ્ત થયેલ જાણવું. - x - x -

પ્રકૃષ્ટતાથી જન્મે તે પ્રજા એટલે પ્રાણી, આના વડે પ્રાણીના વિવિધ દેવાદિભવ થવાને મૂળથી જ મનુષ્યત્વની દુર્લભતાનું કારણ કહેલ છે. આ જ અર્થને ભાવવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૯૮

પોતાના કરેલા કર્મો અનુસાર જીવ ક્યારેક દેવલોકમાં, ક્યારેક નરકમાં અને ક્યારેક અનુત્તર નિકાયમાં જન્મ લે છે.

● વિવેચન - ૯૮

એક શુભકર્માનુભવ કાળમાં દીવ્યતા પામે છે તે દેવો, તેમનો લોક-ઉત્પત્તિસ્થાન, દેવગતિ આદિ પ્રકૃતિ ઉદય વિષયપણથી જોવાય છે, એમ કરીને તે દેવલોકમાં, નર-મનુષ્યને યોગ્યતાથી આહ્વાન કરે છે, તે નરકો. તે રત્નપ્રભાદિ નારક ઉત્પત્તિ સ્થાનોમાં, અશુભ અનુભવ કાળમાં, તથા ક્યારેક તથાવિધ ભાવના ભાવિત અંતઃકરણ અવસરમાં અસુર સંબંધી કાય - અસુરનિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

બાલતપ વગેરે વડે તેની પ્રાપ્તિ, એ દર્શાવવાને દેવલોકનું ઉપાદાન કરવા છતાં ફરી અસુરકાયનું ગ્રહણ છે. અથવા દેવલોક શબ્દનો અર્થ સૌધર્માદિમાં રૂઢ હોવાથી, તેનું ઉપાદાન ઉપરના દેવો કહેવા માટે છે અને 'અસુર' એ નીચેના દેવના ઉપલક્ષણ માટે. આઘાકર્મ-સ્વયં વિહિત એવા સરાગ સંયમ, મહારંભ, અસુરભાવના આદિ વડે દેવ, નારક અને અસુરગતિના હેતુ વડે ક્રિયા વિશેષથી યથાકર્મો વડે - તે તે ગતિ અનુરૂપ ચેષ્ટિત વડે જાય છે.

● સૂત્ર - ૯૯

આ જીવ ક્યારેક ક્ષત્રિય, ક્યારેક ચાંડાલ, ક્યારેક બોક્કસ, ક્યારેક કીટ-પતંગ અને ક્યારેક કુંચુ-કીડી થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૯૯

મનુષ્યાજન્માનુરૂપ કર્મપ્રકૃતિ ઉદયકાળમાં કોઈ દિ 'ક્ષત્રીય અર્થાત્ ક્ષણન ક્ષત, તેનાથી બચાવે તે ક્ષત્રીય - રાજા થાય છે. ત્યારપછી પ્રાણી ચાંડાળ થાય, શુદ્ર અને બ્રાહ્મણી વડે જન્મે તે ચંડાલ. બોક્કસ - વર્ણશંકર. તે આ રીતે - બ્રાહ્મણ અને શુદ્રી વડે જન્મે તે નિષાદ અને બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યાથી જન્મે તે અંબજ, તથા નિષાદ અને અંબજીથી જન્મે તે બોક્કસ.

અહીં ક્ષત્રિયના ગ્રહણથી ઉત્તમ જાતિ અને ચંડાલના ગ્રહણથી નીચ જાતિ, બુક્કસના ગ્રહણથી સંકીર્ણ જાતિ કહી, માનુષત્વથી ઉચત્તીને કીડા, પતંગમાં અથવા કુંચુ કે કીડીમાં જન્મે છે. આના દ્વારા બાકીના નિર્યઓના ભેદો ઉપલક્ષણથી કહ્યા.

શું આ રીતે ભટકતાં નિર્વેદ પામે કે નહીં? તે કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૦૦, ૧૦૧

એ પ્રમાણે આવર્તરૂપ યોનિચક્રમાં ભ્રમણ કરતા એવા સંસાર-દશાથી નિર્વેદ પામતા નથી, જેમ ક્ષત્રિયો દીર્ઘકાળ સુધી ઐશ્વર્યાદિનો ઉપભોગ કરવા છતાં નિર્વેદને પામતા નથી... કર્મોના સંગથી સંમૂઢ અને દુઃખી તથા અત્યંત વેદનાયુક્ત પ્રાણી મનુષ્યતર યોનિઓમાં જન્મ લઈને ફરી ફરી વિનિઘાત - ત્રાસ પામે છે.

● વિવેચન - ૧૦૦-૧૦૧

ઉક્ત ન્યાયથી આવર્તન તે આવર્ત, મિશ્ર થાય છે. કાર્મણ શરીરી અને ઐદારિકાદિ શરીર વડે પ્રાણીઓ અથવા જે સેવે છે તે યોનિ. આવર્ત ઉપલક્ષિતા યોનિ. તેમાં જંતુઓ, ઉક્ત રૂપ કર્મોથી, કિલ્બિષ - અધમ, તે કર્મકિલ્બિષા, અથવા કિલ્બિષતાથી નિકૃષ્ટ અશુભાનુબંધી કર્મો જેમાં છે તે કિલ્બિષ કર્મો. આમાંથી ક્યારે મુક્તિ મળે એ પ્રમાણે ઉદ્વેગ ન પામે, ક્યાં? આવર્ત યોનિઓ - સંસારમાં. કોનાથી નિર્વેદ પામતા નથી? તે કહે છે - અર્થા એટલે મનોજ્ઞ શબ્દાદિ. અથવા ઘન-કનક આદિ, સર્વાર્થો તેમાં જ છે.

ક્ષત્રિય - રાજા, શું કહેવા માંગે છે? જેમ મનોજ્ઞ શબ્દાદિને ભોગવનારની તરસ વધે છે. એ પ્રમાણે તે તે યોનિમાં ફરી ફરી ઉત્પત્તિ થતાં કલંકલીભાવને અનુભવતા પણ ભવાભિનંદી પ્રાણીને. કેમ અન્યથા તેના પ્રતિઘાતાર્થે ઉદમ કરતાં નથી. બધાં શયનાદિ વડે જેનું પ્રયોજન છે તે સર્વાર્થ ક્ષત્રિય. તે અર્થથી ભ્રષ્ટરાજની તુલ્ય. તે આ બધાંથી નિર્વેદ પામતો નથી. તેની જેમ આ પ્રાણીઓ સુખોથી અભિલાષા કરતા નિર્વેદ પામતા નથી. કર્મો વડે - જ્ઞાનાવરણીય આદિથી, સંગ-સંબંધ, અર્થાત્ કર્મ સંગોથી. અથવા કર્મો - ઉક્ત રૂપ, તે ક્રિયા વિશેષ રૂપ, સંગ - શબ્દ આદિની આસક્તિ વિષયક. - x - તેના વડે ખૂબ જ મૂઢ બનેલા તે સંમૂઢ. દુઃખ - અસાતા રૂપ થયેલ, તેથી દુઃખિત. દુઃખ કદાચ માનસિક જ હોય, તેથી કહે છે - બહુવેદના - ઘણી જ શરીર વ્યથા જેમને છે તે.

એવા મનુષ્યો પણ અમાનુષ નહીં. નરક નિર્યય આભિયોગ્યાદિ દેવ દુર્ગતિ સંબંધીની યોનિઓમાં વિશેષથી નિપાત્ય થાય છે. અર્થવિષયક કર્મો વડે. શો અર્થ છે? તેમાંથી ઉત્તાર પ્રાપ્ત થતો નથી પ્રાણીને એવા આવર્તમાં નિર્વેદના અભાવથી કર્મસંગ સંમૂઢ. દુઃખહેતુ નરકાદિ ગતિ ને પાર ન ઉતારવાથી પ્રાણીને 'મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. તો તેની પ્રાપ્તિ કેમ થાય?

● સૂત્ર - ૧૦૨-

કાલક્રમાનુસાર કદાચ મનુષ્યગતિ નિરોધક કર્મોનો ક્ષય થવાથી જીવોને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેના ફળ રૂપે તેને મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૨ -

મનુષ્યગતિ બંધક કર્મોનો પ્રકૃષ્ટ અપગમ - હાનિ, તેનો લાભ, તેમાં, અથવા

પ્રહાનિમાં, તેના વિબંધક અનંતાનુબંધી આદિ કર્મો હીન થતાં, કયાંક ઇશ્વરના અનુગ્રહથી તેની અપ્રાપ્તિથી, અન્યથા તેના વૈફલ્યની આપત્તિ થાય. - x - હવે કઈ રીતે તેની પ્રહાનિ છે? તે કહે છે - ક્રમથી, પણ જલ્દીથી નહીં, તે પણ કદાચિત્, સર્વદા નહીં, જીવો ક્ષિપ્ત કર્મના વિગમ રૂપ. તેના વિઘાતી કર્મના અપગમથી પણ પ્રાપ્ત કરે છે. મનુષ્યતાને સ્વીકારે છે. એટલે કે તેના નિર્વર્તક મનુજગતિ આદિ કર્મના ઉદયથી તે મનુષ્યત્વ પામે છે. આના વડે મનુજત્વબંધક કર્મના અપગમનો તથાવિધ કાળ આદિની અપેક્ષાથી દુરાપતા વડે મનુષ્યત્વનું દુર્લભત્વ કહ્યું.

કદાચિત્ આની પ્રાપ્તિમાં શું શ્રુતિ સુલભ જ છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૩-

મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે, જેને સાંભળીને જીવ તપ, કામા અને અહિંસાને પ્રાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૦૩-

મનુષ્ય સંબંધી વિશેષથી ગ્રહણ કરાય છે આત્મ કર્મ પરતંત્રતાથી એ વિગ્રહ છે, તે મનુજ ગતિ આદિ ઉપલક્ષિત ઔદારિક શરીર, પ્રાપ્ત થઈ જવા છતાં શ્રવણ, કોનું? દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને ધારી રાખે તે ધર્મ. - x - x - દુર્ગતિ ભય પ્રપાતમાં પડતાંને અભયકર, 'બ્રાણમાં દુર્લભ, સમ્યક્ ચરિત જેનાથી ધારણ કરાય તેને ધર્મ કહે છે. આ અન્વર્થ નામક ધર્મ દુર્લભ પૂર્વોક્ત કાળ આદિના હેતુથી કહેલ છે. - x -

જે ધર્મ સાંભળીને સ્વીકારે છે - તપ એટલે અનશનાદિ બાર ભેદે, ક્ષાંતિ - ક્રોધ જય લક્ષણ અને માનાદિ જય ઉપલક્ષણ, અહિંસનશીલતા. આના વડે પહેલું વ્રત કહ્યું. તેનાથી ઉપલક્ષણથી બાકીના વ્રતો લેવા. કેમકે પહેલું વ્રત તે બધામાં પ્રધાન છે. - x - એ પ્રમાણે તપથી, ક્ષાંત્યાદિ ચતુષ્ક અને મહાવ્રત પંચક એવા દશવિધ યતિ ધર્મને કહ્યો. અહીં શ્રુતિનું શાબ્દ પ્રાધાન્ય છતાં તત્ત્વથી ધર્મ જ પ્રધાન છે, કેમકે તેના પણ તે અર્થપણે છે. - x - જે સાંભળીને તપ વગેરે સ્વીકારાય છે. સાંભળ્યા વિના નહીં. તે અતિ મહાર્થતાથી દુરાપેય છે. શ્રુતિ મળે તો શ્રદ્ધા દુર્લભ છે, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૪ -

કદાચિત્ ધર્મનું શ્રવણ થઈ પણ જાય, તો પણ તેની શ્રદ્ધા થવી ઘણી દુર્લભ છે. ઘણાં લોકો નૈયાયિક માર્ગને સાંભળીને પણ વિચલિત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૪-

કદાચિત્ કર્મથી ધર્મને સાંભળે, ઉપલક્ષણત્વથી મનુષ્યત્વને પામે, તે પામવા છતાં શ્રદ્ધા - ક્રમથી ધર્મ વિષયક રુચિ જ, પરમ દુર્લભ છે. આ દુર્લભત્વ કેવું છે? તે કહે છે - સાંભળીને નૈયાયિક પ્રવર્તે છે. અર્થાત્ ન્યાયયુક્ત રહે. તેવો માર્ગ - સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ મુક્તિપથને એક નહીં પણ ઘણાં લોકો સર્વ પ્રકારે નૈયાયિક માર્ગથી ચ્યવે છે. જેમ જમાલિ વગેરે ચ્યવ્યા. જેમ ચિંતામણિરત્ન પામવા છતાં છોડી દે, તેમ

પરમદુર્લભ છે. અહીં નિહ્વ વક્તવ્યતાને કેટલાંક કહે છે, તે ઉચિત છે.

૦-૦ હવે આ ત્રણે પામ્યા પછી સંયમ વીર્યના દુર્લભત્વને કહે છે.

● સૂત્ર -૧૦૫-

શ્રુતિ અને શ્રદ્ધા પામીને પણ સંયમમાં પુરુષાર્થ ઘણો દુર્લભ છે. ઘણાંને સંયમમાં રુચિ હોવા છતાં પણ તેને સમ્યક્ સ્વીકારી શકતા નથી.

● વિવેચન -૧૦૫-

શ્રુતિ, ચ શબ્દથી મનુષ્યત્વ અને શ્રદ્ધા પૂર્વવત્ પામ્યા પછી પણ સંયમ વિષયક વીર્ય, વિશેષથી દુર્લભ છે. જે કારણ ઘણાં લોકોને તે રુચિ હોવા છતાં પણ - માત્ર મનુષ્યત્વ પામીને નહીં પરંતુ સાંભળે પણ, શ્રદ્ધા પણ કરે જ. છતાં પણ સૂત્રપણથી તેને સ્વીકારે નહીં, કેમકે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય હોય છે. સત્યકિ, શ્રેણિક આદિવત, સ્વીકારતા નથી.

હવે દુર્લભ એવા આ ચાર અંગનું ફળ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૬-

મનુષ્યત્વ પામીને જે ધર્મને સાંભળે છે, તેમાં શ્રદ્ધા કરે છે, તે તપસ્વી સંયમમાં પુરુષાર્થથી સંવૃત્ત થઈ, કર્મરજને દૂર કરે છે.

● વિવેચન - ૧૦૬-

મનુષ્યત્વમાં પામીને, જે કોઈ ધર્મ સાંભળીને, તેની શ્રદ્ધા કરે. તે નિદાનાદિ રહિતતાથી પ્રશસ્ય તપયુક્ત, સંયમમાં ઉદ્યોગ પામીને, બધાં આશ્રયને સ્થગિત કરીને તે હંમેશા દૂર કરે છે. શું? જેના વડે સ્વચ્છ સ્ફટિકવત્ શુદ્ધ સ્વભાવી આત્મા પણ અન્યથાત્વને પામે છે તે રજ - કર્મના બધ્યામાનકત્વથી બદ્ધ, તેને દૂર કરીને મુક્તિ પામે છે. અહીં શ્રદ્ધા વડે સમ્યક્ત્વ કહે છે. તેના વડે જ્ઞાન બતાવ્યું. તેનાથી મોક્ષ માર્ગ વિરોધ થતો નથી.

અહીં પરલોકનું ફળ કહ્યું હવે આ જ ફળને કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૭

ઋજુભૂતને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, શુદ્ધ હોય તેમાં જ ધર્મ રહે છે, ધર્મ વાળો ઘીથી સિંચિત અગ્નિવત્ પરમનિર્વાણને પામે છે.

● વિવેચન -૧૦૭-

શુદ્ધિ - કષાય રૂપી કાલુષ્યતાનો અપગમ થાય છે. ઋજુભૂત - ચાર અંગ પામીને મુક્તિ પ્રતિ પ્રગુણીભૂતને, આંત્યાદિ ધર્મની શુદ્ધિ પામીને અવિચલિતપણે રહે છે. અશુદ્ધને કદાચિત્ કષાયના ઉદયથી વિચલન પણ થાય. શુદ્ધિમાં સ્થિત નિર્વૃત્તિ - નિર્વાણ અર્થાત્ સ્વાસ્થ્યને પામે. પરમ - એક માસના પર્યાય વાળો શ્રમણ વ્યંતરની તેજોતેશ્યાને ઓળંગી જાય છે. ઇત્યાદિ. તેવું સુખ રાજરાજને પણ ને મળે. તેને પામે. જેમ ઘી વડે સિંચિત અગ્નિ. - x - x - નિર્વાણ એટલે જીવન મુક્તિને પામે. - x - x -

ઘીથી સિંચેલ અગ્નિ માફક તપ રૂપ તેજથી જ્વલિતત્વથી ઘી વડે તર્પિત અગ્નિ સમાન. નાગાર્જુનીયો પણ કહે છે - ચાર પ્રકારની સંપદા, મનુષ્યત્વ આદિ વિષયા પામીને આ જ લોકમાં જ્ઞાનલક્ષ્મીથી શોભે છે. તપોજનિત તેજથી યુક્ત એવો તે દીપ્ત છે. ફળના દર્શન પણ હવે શિષ્યોપદેશ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૮ -

કર્મોના હેતુઓને દૂર કરીને અને કામાથી યશનો સંચય કરીને તે પાર્થિવ શરીરને છોડીને ઉર્ધ્વ દિશા પ્રતિ જાય છે.

● વિવેચન - ૧૦૮

પૃથક્ કરીને, માનુષત્વાદિ બંધક કર્મોના ઉપાદાન કારણ એવા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિને, યશ - સંચય કે વિનય. - x - x - તેને ઘણો જ સંચિત કરીને, કેવી રીતે? ક્ષાંતિ, માર્દવ આદિથી, પણ શું થાય? પાર્થિવ - શીતોષ્ણાદિ પરિષ્ઠ સહિષ્ણુતાથી અને સમ દુઃખસુખપાલાથી પૃથ્વીની જેમ થાય. કેમકે પૃથ્વી જ સર્વસહા છે. અથવા પૃથ્વીનો વિકાર તે પાર્થિવ, તે અહીં શૈલ છે. પણ શૈલેશી પ્રાપ્તિની અપેક્ષાથી અતિ નિશ્ચલતાથી, શૈલની ઉપમાથી કે પર પ્રસિદ્ધિથી પાર્થિવ, શરીરને છોડીને ઉર્ધ્વ દિશામાં પ્રકર્ષથી જાય છે. - x - x - એ પ્રમાણે કરતાં ભવ્યજીવો ઉર્ધ્વ દિશામાં જાય છે. તેથી તું અતિ દેદ ચિત્તથી આમ આમ કરવું એમ ઉપદેશો છે તે આસન્ન ફળની પ્રાપ્તિ સૂચવે છે. જેને તદ્ભવ મુક્તિ છે, તેના માટે આમ કહ્યું, જેમને તદ્ભવ મુક્તિ નથી, તેમના પ્રતિ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૦૯, ૧૧૦

વિશાળ શીલપાલનથી યજ્ઞ થાય, ઉત્તરોત્તર સમૃદ્ધિથી મહાશુક્લકૃત્ દીપ્તિમાન થાય છે. સ્વર્ગથી ચ્યવવાનો જ નથી તેમ માને છે... દિવ્ય ભોગ્યોને માટે પોતાને અર્પિત કરેલો દેવ કામરૂપ વિકુર્વવા સમર્થ હોય છે. તથા ઉર્ધ્વકલ્પોમાં શતપૂર્વ વર્ષો સુધી રહે છે.

● વિવેચન - ૧૦૯, ૧૧૦-

વિસાલિસ --વિસદેશ અર્થાત્ સ્વસ્વ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની અપેક્ષાથી વિભિન્ન વ્રતપાલન રૂપ અનુષ્ઠાન વિશેષથી પૂજે છે. તેથી યજ્ઞો, અથવા તથાવિદ્ય ઋદ્ધિના સમુદય છતાં ક્ષયને પામે છે. તે યજ્ઞો, ઉર્ધ્વ કલ્પોમાં રહે છે. ઉત્તરોત્તર - વિમાનવાસી, ઉપરના સ્થાનવર્તીઓમાં પ્રધાન, અતિશય ઉજ્જ્વલતાથી ચંદ્ર, સૂર્યની જેમ પ્રકાશતા, આના વડે શરીર સંપદા કહી. સુખસંપદા-મનમાં અવધારતા શબ્દાદિ વિષયથી પ્રાપ્ત - સમુત્પન્ન રતિનો સાગર ગાઢ પાણે કે અતિ દીર્ઘ સ્થિતિપલાથી. ફરી ચ્યવન અર્થાત્ તિર્યચાદિમાં ઉત્પત્તિનો અભાવ માને છે.

ત્યાં કહેવાયેલ હેતુ જ સૂત્રકાર કહે છે -

અર્પિતા --પૂર્વકૃત સુકૃત વડે રહેલા. અભિલાષા કરાય છે તે કામ, દેવોના કામ તે દિવ્ય સ્ત્રીના સ્પર્શાદિ, યથા ઇષ્ટ રૂપો વડે અભિ નિર્વર્તનની શક્તિથી યુક્ત,

તેઓ ઉત્તર વૈકિય રૂપોને કરે છે - x - તે પણ પ્રયોજનના અભાવે કરતા નથી, તેમની શક્તિ છે, એમ જ જાણવું ઉર્ધ્વ એટલે - x - વિશિષ્ટ પુન્યના ભાજનની અવસ્થિતિ વિષયતાથી બધાં પણ કલ્પોમાં તેઓ આયુ સ્થિતિની અનુપાલના કરે છે - x - જઘન્યથી પલ્પોપમ વર્ષ, તેમાં પણ તેના અસંખ્યેય વર્ષો સંભવે છે. - x - x -

તો શું આનું આટલું જ ફળ છે. એ આશંકાથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૧ -

ત્યાં યથાસ્થાને રહીને, આયુ-ક્ષય થતાં તે દેવ ત્યાંથી પાછો ફરીને મનુષ્ય યોનિને પામે છે. ત્યાં દશાંગ ભોગ સામગ્રી યુક્ત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૧ -

ઉક્ત રૂપ ઉત્પત્તિ સ્થાનોમાં રહીને, આના સ્વાનુષ્ઠાન અનુરૂપ જે ઇંદ્રાદિ પદ, તેમાં દેવો સ્વ જીવિતના અવસાનમાં ચ્યવીને મન્યુષ્યોમાં આવે છે, ત્યાં સાવશેષ કુશલ કર્મો કોઈ પ્રાણી દશાંગ ભોગોપકરણ જે હવે કહેવાશે તેને પામે છે. દશાંગ કે પછી નવાંગ આદિને પણ કોઈ પામે. અર્થાત્ ઉપભોગ્યતાથી અભિમુખ્યતાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે દશાંગને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૨-૧૧૩ -

ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સુવર્ણ, પશુ, દાસ પૌરુષેય એ ચાર કામ સ્કંધ જ્યાં હોય ત્યાં તે ઉત્પન્ન થાય છે... તે સન્મિત્રોથી યુક્ત, જ્ઞાતિમાન, ઉચ્ચ ગોત્રીય, સુંદર વર્ણવાનું, નીરોગ, મહાપ્રજ્ઞ, યશોભલી થાય.

● વિવેચન - ૧૧૨, ૧૧૩ -

ક્ષેત્ર - જેમાં નિવાસ થાય છે તે, ગામ બગીચા આદિ. વાસ્તુ - જેમાં વસે છે તે, ખાત ઉચ્ચિત ભય રૂપ. હિરણ્ય - સુવર્ણ, રૂપું આદિ. પશુ - અશ્વ આદિ, દાસ - જેને દેવાય તે, પોષ્ય વર્ગ રૂપ. પૌરુષેય - પદાતિનો સમૂહ તે દાસપૌરુષેય. અહીં ચાર સંખ્યા કઈ રીતે કહી? (૧) ક્ષેત્ર - વાસ્તુ, (૨) હિરણ્ય, (૩) પશુ, (૪) દાસપૌરુષ. કામના કરાય તે કામ - મનોજ્ઞ શબ્દાદિ, તેનો હેતુ, તે સ્કંધ - પુદ્ગલ સમૂહ, તેથી કામસ્કંધ જ્યાં હોય છે. તે. તેવા કુળોમાં જન્મે છે. આના વડે એક અંગ કહ્યું, બાકીના નવ અંગો કહે છે -

મિત્ર - સાથે ધૂળમાં રમેલ, જ્ઞાતિ - સ્વજન હોય છે, જેના તે જ્ઞાતિવાળા હોય છે. ઉચ્ચ - લક્ષ્મી આદિનો ક્ષય છતાં પૂજ્યતાથી. ગોત્ર - કુળ. વર્ણ - શ્યામ આદિ સ્નિગ્ધત્વાદિ ગુણોથી પ્રશસ્ય વર્ણવાળો. નીરોગ - આતંક રહિત. મહાપ્રજ્ઞ - પંડિત, અભિજાત - વિનીત, તે જ બધાં લોકોને અભિગમને યોગ્ય થાય છે. દુર્વિનીતને તેમ ન થાય. તેથી જ યશસ્વી. બલિ- કાર્ય કરવા પ્રતિ સામર્થ્યવાળો. અથવા શરીરના સામર્થ્યથી બળવાન.

આવા પ્રકારના ગુણોથી યુક્તને માનુષત્વ જ ફળ મળે શું ?

● સૂત્ર - ૧૧૪, ૧૧૫ -

જીવનપર્યંત અનુપમ માનુષી ભોગો ભોગવીને પણ પૂર્વના વિશુદ્ધ સદ્ધર્મ આરાધક હોવાથી નિર્મળ ભોધિનો અનુભવ કરે છે... આ ચાર અંગોને દુર્લભ જાણીને સંયમને અંગીકાર કરે છે. પછી તપ વડે બધાં કર્મોને નિવારીને શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૧૪, ૧૧૫

મનુષ્ય સંબંધી ભોગો - ભોગવાય તે ભોગ અર્થાત્ મનોજ્ઞ શબ્દાદિ, તેને ભોગવીને, કેવા? અનન્યતુલ્ય હોવાથી અપ્રતિરૂપ - તેને, આચુષ્યને અતિક્રમ્યા વિના પૂર્વજન્મ વિશુદ્ધ નિદાનાદિ રહિતત્વથી, શોભન ધર્મ જેનો છે તે વિશુદ્ધ સદ્ધર્મી, અને કેવલત્વથી - અકલંક જિન્મપ્રાપ્ત ધર્મ પ્રાપ્તિ રૂપ ભોધિને અનુભવે - પામે. તેના પછી પણ શું? અભિહિત સ્વરૂપવાળા આ ચતુરંગ જે દુર્લભ છે - દુષ્પ્રાપ્ય છે, તે જાણીને સર્વસાવધયોગ વિરતિ રૂપ સંયમને પામીને, બાહ્ય-અભ્યંતર તપ વડે કર્મોને નિવારે. કાર્મસિત્તિ - કાર્મગ્રંથિક પરિભાષા વડે સત્કર્મ, આના વડે દ્યુતકર્મશિ, તેને દૂર કરીને બંધાદિને મુક્ત કરીને. અથવા જેના વડે કર્મના અંશો દૂર કરાયા છે, તેવો સિદ્ધ થાય છે. તે પણ આજીવિક મતવાળો સિદ્ધ નહીં પણ શાશ્વત- 'શાશ્વત ભવન' ને પુનર્ભવ નિબંધન કર્મ બીજનો આત્યંતિક ઉચ્છેદ કરે છે. - x - x - તેથી તેને મતિમોહ વિલાસથી અહીં ફરી આવવા પણ નથી. - x - x -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૩ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

૦ - x - x - x - x - ૦

○ અધ્યયન - ૪ “અસંસ્કૃત” ○

શ્રીજું અધ્યયન કહ્યું, હવે ચોથું કહે છે. તેનો આ અભિસંબંધ છે, અનંતર અધ્યયનમાં મનુષ્યત્વ આદિ ચાર અંગોની દુર્લભતા કહી, અહીં તે પ્રાપ્ત થવા છતાં પ્રમાદ મહા દોષને માટે છે, અપ્રમાદ મહા ગુણને માટે છે એમ માનતા પ્રમાદ અને અપ્રમાદ હેય અને ઉપાદેયપણાથી કહે છે : આ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગ દ્વારા પૂર્વવત્. તેમાં નામ નિક્ષેપમાં પ્રમાદ અને અપ્રમાદનો નિક્ષેપો કરવો. તે વિશે નિર્ચુક્તિ -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૭૯ + વિવેચન -

નામ પ્રમાદ, સ્થાપના પ્રમાદ, દ્રવ્ય પ્રમાદ અને ભાવ પ્રમાદ જાણવા. એ પ્રમાણે ૪ નામઅપ્રમાદ આદિ ભેદો પણ ચાર થાય છે. તેમ જાણવું. અહીં નામ અને સ્થાપનાને છોડીને દ્રવ્ય અને ભાવ પ્રમાદ જણાવે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૮૦ + વિવેચન -

મધ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા આ પાંચ ભેદે પ્રમાદ અને અપ્રમાદ હોય છે. તેમાં - મદ વાળો થાય તે મધ, જેના વશથી ગમ્ય-અગમ્ય, વાચ્ય-અવાચ્ય આદિ વિભાગને લોકો જાણતા નથી. તેથી કહે છે - કાર્ય - અકાર્ય ને ન જાણે, વાચ્ય - અવાચ્યને ન જાણે, ગમ્ય-અગમ્યને ન જાણે તે મૂટ છે, તેથી મધ પીવો ન જોઈએ. ધર્મ પ્રતિ ઉત્સાહ ન રાખે તે વિષય, જે આસેવન કાળે મધુર, પરિમામે અતિ કટુ છે. વિષની ઉપમાને પામે છે તે વિષયો. - x - x - જેમાં પ્રાણી ફરી ફરી આવૃત્તિ ભાવને અનુભવે તે કષ અર્થાત્ સંસાર, તેમાં ચારે તરફથી જાય છે તે કષાય અથવા કષાય રસ જેવા કષાયો છે. જેમ તુવરિકાદિ કષાય થી કલુષિત વસ્ત્રોમાં સંજિષ્ઠ આદિ રાગ (રંગ) ચોટે છે. તેમ કલુષિત આત્મામાં કર્મ લાંબોકાળ રહે છે. - x - x - નિદ્રા - સતત જાય છે. કુત્સિત અવસ્થામાં તે, તેનાથી ધર્મકાર્યોમાં શૂન્યમાનસત્વથી તે પ્રવર્તે છે. તેથી જ કહ્યું છે કે - ધર્મી જાગતા સારા અને અધર્મી ઊંઘતા સારા. વિકથા - સ્ત્રી, ભોજન, ચોર જનપદ વિષયપણાથી અસંબંધે બોલવું તેવી કથા તે વિકથા. તેમાં પ્રસક્ત પરગુણ દોષની ઉદીરણા વડે પાપને જ ઉપાર્જે છે.

અહીં ચૂંટકાર ઇન્દ્રિયોને જ પાંચમાં પ્રમાદપણે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. તેમાં વિષયના ગ્રહણમાં પણ ફરી ઇન્દ્રિયગ્રહણ, વિષયોમાં પણ ઇન્દ્રિયને વશ થઈને જ પ્રવર્તે છે. તેથી તેની જ અતિ દુષ્ટતાને બતાવવાને છે. મહાસામર્થ્યવાળા પણ આને વશ થઈને ઉપદાતને પામે છે. જેમ - ગાગર્ય, સત્યકી આદિ. - x - આ તેના પુદ્ગલથી ઉપચિત દ્રવ્યરૂપતાથી દ્રવ્ય પ્રમાદની વિવક્ષા કરી. આત્મામાં રાગ દ્વેષની પરિણતિપણાથી ભાવ પ્રમાદની વિવક્ષા જાણવી. તેથી તેને જૂદો કહેલો નથી.

આ અનંતર કહેલ પાંચ પ્રકાર, અહીં કહેવાપણાથી પ્રત્યક્ષપણે ઉપલભ્યમાન થાય છે - પ્રકર્ષથી મદવાળા થાય તે પ્રમાદ અને તેનો અભાવ તે અપ્રમાદ તે પણ પાંચ

ભેદે છે. ભાવના એકત્વમાં પણ પ્રતિષેધ્ય અપેક્ષાથી પંચવિધપણું કહ્યું.

હવે તેની યોજના કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૮૧ + વિવેચન -

પાંચ ભેદે તથા તેના પ્રભેદ સૂચક પ્રમાદ છે. આ અધ્યયનમાં અપ્રમાદ પાંચ ભેદે વર્ણવે છે. અન્ય અધ્યયનમાં વિશેષથી બતાવે છે. તે હેતુથી તેને 'પ્રમાદપ્રમાદ' એમ કહે છે. એ પ્રમાણે નામ નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્ર આલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપાનો અવસર છે. તે માટે સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૬ -

તુટેલ જીવન સાંધી શકાતું નથી. માટે પ્રમાદ ન કરો. વૃદ્ધાવસ્થામાં કોઈ શરણ નથી, એમ વિચારો કે પ્રમાદી, હિંસક અને અસંયમી મનુષ્ય તે સમયે કોનું શરણ લેશે?

● વિવેચન - ૧૧૬ -

સંસ્કારાય તે સંસ્કૃત, સો શકો પણ વધારવાને અથવા કર્ણપાશવત્ તુટેલાને સાંધવાને સમર્થ નથી. તે શું જીવિત - પ્રાણધારણ, તેથી પ્રમાદી ન થા. જો આ કંઈપણ સંસ્કારવું શક્ય હોત તો ચારે અંગ મળવા છતાં પ્રમાદ દોષને માટે ન થાત. જો આ અસંસ્કૃત છે, તો તેના પરિક્ષયમાં પ્રમાદીને તે અતિ દુર્લભ છે, તેથી પ્રમાદ ન કરે. તે અસંસ્કૃત કઈ રીતે છે? વચની હાનિ રૂપથી. કમથી મૃત્યુની સમીપે લાવે છે. પ્રાયઃ વૃદ્ધત્વ પછી મરણ હોય છે. મૃત્યુથી રક્ષા કરનાર કોઈ શરણ નથી. - x - x - કદાચ કોઈ વિચારે કે વૃદ્ધત્વમાં ધર્મ કરીશ, તેથી કહે છે - સ્વકર્મ વડે વૃદ્ધત્વ પામેલાને કોઈ શરણ નથી, પુત્રો પણ તેને પાળતા નથી, વળી ધર્મ પ્રતિ શક્તિ રહેતી નથી. જો કોઈ શરણ પુનઃ યૌવનને લાવી આપે તો તેમ ન કરો, પણ જો ન લાવી આપે તો ધર્મમાં પ્રમાદ ન કરવો. વૃદ્ધત્વ પામેલાને કોઈ શરણ નથી. તેમાં અહીં અટ્ટનનું દેષ્ટાંત છે.

ઉજ્જૈની નગરીમાં જિતશત્રુ રાજા હતો. તેને અટ્ટન નામે મલ્લ હતો. તે બધાં રાજ્યોમાં અજેય હતો. આ તરફ સમુદ્ર તટમાં સોપારક નામે નગર હતું. ત્યાં સિંહગિરિ રાજા હતો. તે મલ્લ યુદ્ધમાં જિતનારને ઘણું દ્રવ્ય આપતો હતો. અટ્ટન ત્યાં જઈને પ્રતિવર્ષ પતાકાને જીતતો હતો. રાજાને થયું કે આ બીજા રાજ્યથી આવીને પતાકા હારી જાય છે, આ મારી અપભ્રાજના છે, તેથી તે પ્રતિમલ્લને શોધે છે. તેણે એક માત્સ્યિકને ચરબી પીતો જોયો. તેનું બળ પણ જાણ્યું. જાણીને તેનું પોષણ કર્યું. ફરી અટ્ટન આવ્યો. તે માત્સ્યિક મલ્લ વડે યુદ્ધમાં પરાજિત થયો. પાછા પોતાના આવાસે જઈને વિચારે છે - આને યૌવનની વૃદ્ધિ છે, મારે હાનિ છે. તેથી અન્ય મલ્લને શોધે છે.

તેણે સાંભળેલ કે સૌરાષ્ટ્રમાં મલ્લ મળશે. તેણે ભરૂચના ઘરણીગામમાં કૂષિકામાં એક ખેડૂતને જોયો તે એક જ હાથે હળનું વહન કરતો હતો. તેને જોઈને અટ્ટન ઉભો રહ્યો. તેનો આહાર જોયો. તેની પત્ની ભોજન લઈને આવી. સંપૂર્ણ ભરેલા ઘડા પ્રમાણ 'કૂર' ખાઈ ગયો. બધી રીતે પરીક્ષા કરી. વિકાલે તેના ઘરે જ વસતિ માંગી. તેણે આપી.

વાત કરવા બેઠા ત્યારે અટ્ટને તે ખેડૂતને પૂછ્યું - તારી જીવિકા શું છે? ઇત્યાદિ પછી અટ્ટને તેને સુખી કરવાનું કહ્યું, કર્યાસ મૂલ્ય આપ્યું તેણી સંતુષ્ટ થઈ, ઉજ્જૈનીમાં ગયા. તેને પોષીને યુદ્ધાદિ શીખવાડ્યા. ફરી માલ્સ્યિક મલ્લનું યુદ્ધ થયું. પહેલાં જીત્યો, બીજો હાર્યો. રાજાએ બીજા દિવસે ફરી યુદ્ધ જાહેર કર્યું. બંને પણ પોત-પોતાના આલયે ગયા.

બંને મલ્લોને પોત-પોતાના સ્વામીઓએ પ્રોત્સાહિત કર્યા. બીજે દિવસે સમયુદ્ધ થયું. ત્રીજે દિવસે ફરી યુદ્ધ થતાં અટ્ટનની સલાહ મુજબ ફલહિમલ્લ જીતી ગયો. સત્કાર પુરસ્કાર પામીને ઉજ્જૈની ગયો.

ત્યાં યુદ્ધનો વ્યાપાર છોડીને રહે છે. તે વૃદ્ધ થયો છે એમ જાણીને સ્વજન વર્ગ વડે પણ પરાભવ પામ્યો, હવે આ કોઈ કાર્યને માટે ક્યાંય કોઈને ઉપયોગી નથી. પછી તે માનથી તેમને પૂછ્યા વિના કૌશાંબી નગરી ગયો. ત્યાં એક વર્ષ નિર્વ્યાપારતાથી રહીને નીકળી ગયો. પણ રસાયણ ઉપર જીવતા બલિષ્ઠ થયો. યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્યો. નિરંજન નામના રાજમલ્લને હણ્યો. - x - x - રાજાએ આ 'અટ્ટન' છે તેમ જાણીને સંતુષ્ટ થઈને તેનો પૂજા સત્કાર કર્યો. આમરણ પર્યન્તનું ઘન પણ આપ્યું. તેનો સ્વજનવર્ગ પણ તે સાંભળીને તેની પાસે આવી ગયો. પગે પડીને પ્રીતિપૂર્વક દ્રવ્યના લોભથી આશ્રિત થઈને રહ્યા.

ત્યાર પછી અટ્ટને વિચાર્યું કે - આ બધાં મને દ્રવ્યના લોભથી આશ્રય કરે છે. હવે ફરી મારો પરાભવ ન થાઓ. હું વૃદ્ધત્વથી ગ્રસ્ત થયો છું. હવે ગમે તેટલાં પ્રયત્નો છતાં હું યૌવન કરવાને સમર્થ નથી. તેથી હજી જ્યાં સુધી ચેષ્ટાવાળો છું, ત્યાં જ દીક્ષા લઈ લઉં. એમ વિચારીને દીક્ષા લીધી.

એ પ્રમાણે વૃદ્ધત્વ યુક્ત અટ્ટનની જેમ બીજાને પણ ભાઈ આદિ વડે કોઈ શરણ નથી કે વૃદ્ધત્વથી રક્ષણ નથી. આ અર્થને વિશેષથી કે વિવિધપણે જાણીને તથા આ કહેવાનારને જાણ. જેમ લોકો પ્રમાદવાળા છે, તે ત્રાણ રૂપ ન થાય. - x - અનેક પ્રકારે હિંસનશીલ, પોત પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનોમાં અનાકુળ રહેલાં પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, તે વિહિંસા. તે પાપસ્થાનોથી અનુપરત. - x - એ પ્રમાણે આ પ્રમાદાદિ વિશેષણ યુક્ત લોકો સ્વકૃત આવા પ્રકારના કર્મો વડે નરકાદિ યાતના સ્થાનોમાં જશે કે ગ્રહણ કરાશે.

અથવા એ પ્રમાણે અસંસ્કૃત જીવિત છોડ, પ્રમાદી ન થા તેમ ગુરુ વડે કહેવાતા છતાં કદાચિત શિષ્ય એમ કહે કે - બહુરત જન પ્રમત છે, તેની જેમ હું પણ થઈશ, એ આશંકાથી ગુરુ કહે છે - હે ભદ્ર ! એ પ્રમાણે તું નરકાદિ ગતિમાં જઈશ. તારા જેવા વિવેકીને આવા જન વ્યવહાર આશ્રય વડે શું પ્રયોજન ? હવે અસંસ્કૃત જીવિતની વ્યાખ્યા નિર્ચુકિતથી -

● નિર્ચુકિત - ૧૮૨ + વિવેચન -

મૂળથી સ્વ હેતુથી ઉત્પન્નના વિશેષ આધાન રૂપ કરણ તે ઉત્તરકરણ, તેના

વડે નિર્વર્તન, જેમ કોઈ ઘટ આદિ, તેના નિત્ય અભિસંબંધથી તેને સંસ્કારવા તે. જે ઉત્તરકરણ કરવું, તે જ સંસ્કૃત જાણવું. તેથી અંત્ય સંસ્કારની અનુચિતતા થી વિદીર્ણ મુક્તાફળ ઉપમાવાળું તે અસંસ્કૃત જ છે. 'અસંસ્કૃત' એ સૂત્ર અવયવની આ નિર્ચુક્તિ હવે કહેવાનાર લક્ષણવાળી છે. આચારના પાંચમાં અધ્યયનના આવંતિ ઇત્યાદિ પદથી તેની વક્તવ્યતા જાણવી.

આ અધ્યયનનું પણ 'અસંસ્કૃત' એવું નામ છે. - x - x - હાલ સંસ્કૃતિના પ્રતિષેધથી અસંસ્કૃતને કહે છે, તેથી સંસ્કૃત શબ્દનો નિક્ષેપો કહેવો જોઈએ. જો કે 'સં' એ ઉપસર્ગ પણ છે. તો પણ ધાત્વર્થના ધોતકત્વથી આના કરણનો જ અહીં ધાત્વર્થ થકી નિક્ષેપો કરવા નિર્ચુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૮૩ + વિવેચન -

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તેથી જ વસ્તુરૂપતા લક્ષણ પ્રકારથી ભાવ જ કરણ વિષયમાં નિક્ષેપ છ ભેદે થાય છે. - x - (૧) નામકરણ - કરણ એવું નામ જેમ પ્રિયંકર, શુભંકર એવા નામ છે અથવા નામથી કરણ તે નામકરણ. (૨) સ્થાપનાકરણ - અક્ષમાં નિક્ષેપાદિ, અથવા જે જે કરણનો અકાર હોય તે. - x - (૩) દ્રવ્યકરણ - દ્રવ્ય જ કરાય તે કરણ. ભાવ સાધન પદ્ધતિમાં દ્રવ્યથી, દ્રવ્યના કે દ્રવ્યમાં યથા સંભવ ક્રિયાત્મક કરણ - x - તે આગમ અને નોઆગમથી બે ભેદે છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા, પણ તેમાં અનુપયુક્ત હોય. નોઆગમથી જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર અને તદ્ વ્યતિરિક્ત ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં પહેલાં બે પ્રતીત છે. તેનો અનાદર કરીને તેનાથી વ્યતિરિક્ત કહે છે.

● નિર્ચુક્તિ - ૧૮૪ + વિવેચન -

નોઆગમથી દ્રવ્યકરણ વિશેષથી બે ભેદે છે - સંજ્ઞાકરણ અને નોસંજ્ઞાકરણ. તેમાં સંજ્ઞાકરણ કહે છે - કટકરણ અને અર્થકરણ. તે કટ નિર્વર્તક સ્ત્રિ, આકારમય અને અર્થ અભિનિર્વર્તક અધિકરણી આદિ જેનાથી હૂકમ આદિ નિષ્પાદિત થાય છે. અથવા અર્થાર્થ કરણ તે અર્થકરણ. જેમાં રાજા અર્થને ચિંતવે છે. અથવા તે તે ઉપાયો વડે કરાય છે તે અર્થકરણ - x -. (શંકા) નામકરણ અને સંજ્ઞાકરણમાં શો ભેદ છે?

અહીં નામકરણ તે કરણ એવું અભિધાનમાત્ર છે. સંજ્ઞાકરણ જેમાં અન્વર્થ હોય છે. સંજ્ઞાકરણમાં જ કટકરણ આદિમાં કરાય છે. આમાં કરણ એ અનુગત અર્થ જણાય છે. આ દ્રવ્ય રૂપો છે. 'કરણ' એ રૂદિથી સંજ્ઞાકરણ કહેવાય છે. - x - x - નો સંજ્ઞાકરણ તે, જે કરણ નથી પણ તે સંજ્ઞાથી રૂદ છે. આને જ ભેદથી જણાવે છે-

● નિર્ચુક્તિ - ૧૮૫ + વિવેચન -

નોસંજ્ઞાકરણ વળી પ્રયોગથી અને વિશ્રસાથી જાણવું. તેમાં પ્રયોગ - જીવ વ્યાપાર, તે હેતુક કરણ તે પ્રયોગ કરણ. - x - તેનાથી વિપરીત તે વિશ્રસાકરણ. તેમાં પશ્ચાત્ કહેવા છતાં અલ્પ વક્તવ્ય, એ વિશ્રસાકરણ કહે છે - આદિ સહિત વર્તે તે સાદિક, તેનાથી અન્ય તે અનાદિક. એ પ્રમાણે બે ભેદે છે. મૂલ ભેદની અપેક્ષાથી, વિશ્રસા કરણ - ઉક્તરૂપ છે. તેમાં અનાદિકને કહેવાને બતાવે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૮૬ + વિવેચન -

ધર્મ, અધર્મ, આકાશના અન્યોન્ય સંવલનથી સદા અવસ્થાન હોવાથી અનાદિકરણ કહ્યું. તે કદી ન હતા તેમ નહીં, નથી તેમ નહીં. નહીં હશે તેમ પણ નહીં - x - અહીં અન્યોન્ય સમાધાન તે કરણ છે, અન્યોન્ય નિર્વર્તન તે કરણ નથી. અહીં ધર્મ, અધર્મ, આકાશનું કરણ એ વક્તવ્યમાં કથંચિત્ ક્રિયા અને ક્રિયાવાનુના અભેદ દર્શનાર્થે અનુકુલિત ક્રિયાત્વને જણાવવા ધર્મ, અધર્મ, આકાશને કરણ કહેલ છે. આ પ્રમાણે અનાદિક કરણના આ ત્રણ પ્રકારો થાય છે. અહીં અનાદિનો પછીથી નિર્દેશ છતાં પશ્ચાન્નુપૂર્વી વ્યાખ્યાંગ જણાવવા કહેલ છે.

હવે સાદિક કહે છે - તેમાં ચાક્ષુષ અને અચાક્ષુષ સ્પર્શ કહ્યો. ચક્ષુઃ સ્પર્શ તે સ્થૂલ પરિણતિવાળા પુદ્ગલ દ્રવ્ય, તેનાથી બીજા તે અચક્ષુઃસ્પર્શ આ બે ભેદ જ સાદિકના છે. હવે 'દ્વિતય' કહેવા ઇચ્છે છે-

● નિર્યુક્તિ - ૧૮૭ + વિવેચન -

પરમાણુ સંચય રૂપ, દ્વિપ્રદેશાદિક, ત્રિપ્રદેશાદિમાં. આના વડે પરમાણું તે ઉપલક્ષિત કર્યા છે. અભ્રમાં, અભ્રવૃક્ષોમાં ઉપલક્ષણથી આ ઇંદ્ર ધનુષાદિના. તેમાં જે વિદ્યુત ને જ ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે તેના સજીવત્વથી શરીરના અને ઔદારિક શરીરકરણ નામક પ્રયોગ કરણત્વ પ્રસક્તિ છે. વિદ્યુત આદિ અભ્ર તેમાં, એ પ્રમાણે અભ્ર - વાદળ વિશેષણપણાથી વ્યાખ્યા કરેલ છે. આદિ શબ્દથી ધૂમ્ર આદિને લેવા. સામાયિક નિર્યુક્તિમાં અભ્રાદિ જ વિશ્રસાકરણ કહેલ છે. - x - x - x - જીવ વ્યાપાર વિના જ ભેદ અને સંઘાત ભેદથી કે તેના વિના પણ જીવપ્રયોગ નિષ્પાદિત થાય છે. નિષ્પન્ન થવા છતાં ચક્ષુ વડે ન દેખાય તે અચાક્ષુષ વિશ્રસાકરણ. અભ્રાદિકરણ સ્વયં નિષ્પાદિત થાય છે, ચક્ષુ વડે દેખાય છે, તે ચાક્ષુષ વિશ્રસાકરણ. - x - હવે પ્રયોગકરણ-

● નિર્યુક્તિ - ૧૮૮ + વિવેચન -

પ્રયોગકરણ બે ભેદે છે - જીવ પ્રયોગકરણ, અજીવ પ્રયોગકરણ. તેમાં જીવવડે - ઉપયોગ લક્ષણથી જે ઔદારિકાદિ શરીર અભિ નિર્વર્તે છે, તે જીવ પ્રયોગકરણ, તે બે ભેદે છે - મૂળકરણ અને ઉત્તરકરણ. તેમાં મૂળકરણની વિચારણા કરતાં પાંચ સંખ્યા અવચ્છિન્ન ઉત્પત્તિ સમયથી પુદ્ગલ વિચટનથી શરીર વિનાશ પામે છે. શરીર તે ઔદારિકાદિ પાંચે લેવા. અહીં વિષય અને વિષયીના અભેદ ઉપચારથી કરણ વિષયત્વથી શરીરોને પણ કરણ કહે છે. કેમ કે મૂલત્વ ઉત્તરોત્તર અવયવ વ્યક્તિ અપેક્ષાથી છે. પછી જે અવયવ વિભાગ વિરહિત ઔદારિક શરીરોના પ્રથમ અભિનિર્વર્તન તે મૂળકરણ છે. ચ શબ્દથી ઉત્તરકરણ જ અહીં લેવાય છે. તે ત્રણમાં છે - ઔદારિક, ચૈકિંચ અને આહારકમાં. તૈજસ અને કાર્મણમાં તેનો સંભવ નથી, તેથી અંગોપાંગનું જ ઉત્તરકરણ એ સંબંધ છે. - x - x - તે અંગો કયા છે? તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૮૯, ૧૯૦ + વિવેચન -

મસ્તક, છાતી, પૃષ્ઠ, બે હાથ, બે જંઘા, ઉદર અને આઠ અંગ છે, તે સિવાયના

ઉપાંગ છે. કાન, નાક, આંખ, જંઘા, હાથ, પગ, ઇત્યાદિ અંગોપાંગ કહેલા છે.

- ૦ - ઉપાંગમાં કાન, નાક, આંખ, જંઘા, હાથ, પગ કહ્યા છે, અંગોપાંગ તે આંગણી, નખ, કેશ, શ્મશ્રુ છે. એવા પ્રકારે ઉત્તર કરણ છે. વૃદ્ધો અંગોને મૂળકરણ માને છે. હવે બીજી રીતે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૯૧ + વિવેચન -

પહેલાં ત્રણે શરીરોનું ઉત્તરકરણ જાણવું. તેમાં ઔદારિકના બંને કાનોની વૃદ્ધિ અપાદન, સ્કંધનું મર્દનાદિથી દંટીકરણ, આદિ શબ્દથી દાંત રંગવા આદિ કરણને લેવા. એ પ્રમાણે વૈક્રિયના પણ કહેવા, આહારકના નથી જ અથવા ગમન આદિ વડે તેનું પણ ઉત્તરકરણ લેવું. તથા યક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોના કરણ - અવસ્થાંતર અપાદન તે ઇંદ્રિયકરણ. તે ઉપઘાતથી અને વિશુદ્ધિ વડે થાય છે. તેમાં વિષ આદિથી અંધ, બધિરતા આદિ તે ઉપઘાત અને બાહી, સમીરાંજનાદિ તે વિશુદ્ધિ.

અથવા બીજી રીતે કરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૧૯૨ + વિવેચન -

સંઘાતન -- ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનું તૈજસ - કાર્મણ પુદ્ગલોની સાથે સંયુજ્યમાનપણું, તેમાં આત્માનું તે પુદ્ગલ ગ્રહણાત્મિક તેની અનુકૂળ ક્રિયામાં વર્તનરૂપ પ્રયોજકત્વ તે સંઘાતના, પરિશાટના તે - ઉક્ત પુદ્ગલોનું પૃથક્ થવું. ઉભય એટલે સંઘાતના પરિશાટના કરણ બંને લેવા. તે ઔદારિકાદિ પહેલાં ત્રણમાં હોય. પણ તૈજસ અને કાર્મણમાં વિદ્યમાન નથી. - x - x - x - x - સંઘાતના, પ્રથમ ઉત્પદ્યમાન જીવને ઔદારિકાદિમાં વર્ણવાય છે, તૈજસ અને કાર્મણમાં નહીં. કેમ કે આ બંનેનું પ્રથમથી ઉપાદાન અસંભવ છે. - x - પરિશાટના શૈલેશીના ચરમ સમયમાં હોય છે. પ્રતિ સમય સંઘાતના - પરિશાટના બંને સંભવે જ છે. કાલાંતરાદિમાં ત્રણે અર્થાત્ સંઘાતના, પરિશાટના અને ઉભયનું કાળ-અંતર સામાયિક અધ્યયનમાં નિર્દેશ કરેલ છે તે જાણવું.

આ પ્રમાણે અતિદેશ કરાયા છતાં નિર્યુક્તિકાર, શિષ્યોના અનુગ્રહાર્થે સંપ્રદાયથી કહે છે, તે આ પ્રમાણે છે - આ ત્રણે કરણો કાળથી માર્ગણા કરાય છે - તેમાં ઔદારિક સંઘાતકરણ એક સમયનો છે. તે પ્રથમ સમય ઉત્પન્નને છે. જીવ ઉત્પન્ન થતો પહેલાં સમયે ઔદારિક શરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્ય ગ્રહણ કરે છે. પછી કંઈ પણ મૂકતો નથી. પરિશાટન પણ સમયનું છે, મરણકાળ સમયે એકાંતથી મૂકે છે પણ ગ્રહણ કરતો નથી. મધ્યકાળમાં કંઈક ગ્રહણ કરે છે - કંઈક મૂકે છે. જઘન્યથી ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ ત્રણ સમય ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પત્યોપમ સમયન્યૂન.

(અહીંથી આગળ વૃત્તિકાર ૧૩ ગાથાઓ મૂકેલ છે, તેમાં આ સંઘાતના સમય, તેનો સર્વ જઘન્ય સ્થિતિ કાળ, ઉત્કૃષ્ટ કાળ, સંઘાત અને શાટના, ઇત્યાદિ ઘણી વિગતો આપેલ છે. અને તેનો અનુવાદ અમે રજૂ કરેલ નથી. વળી ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણને આશ્રીને ઔદારિક આદિ ત્રણે શરીરના સર્વ શાટના અંતરના વિષયમાં નિશ્ચયનય. વ્યવહારનય ઇત્યાદિ મતો પણ પ્રગટ કરેલ છે. આ બધું પૂર્વપર સંબંધ વાળુ અને તે વિષયના નિપુણ જ્ઞાતા વડે જ સમજાય તેમ હોવાથી આ સંપૂર્ણ વૃત્તિનો અનુવાદ અમે છોડી દીધેલ છે. પૂજ્ય ભાવવિજયજીની ટીકામાં તો તેને ઉલ્લેખ પણ નથી.)

એ પ્રમાણે જીવનું મૂલ પ્રયોગકરણ કહ્યું, હવે ઉત્તર પ્રયોગકરણ ને નિર્ચુક્તિકરણને નિર્ચુક્તિ વડે કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૬૩, ૧૬૪ + વિવેચન -

હવે ઉત્તરકરણ તે શરીરકરણ અને પ્રયોગ નિષ્પન્ન છે. તેના ભેદો અનેકવિધ છે, સંક્ષેપથી ચાર ભેદો છે. તે વાત અહીં કહે છે -

મૂલ પ્રયોગકરણ પછી ઉત્તર પ્રયોગકરણ કહે છે. તે કઈ રીતે? શરીરકરણ, તે તે ક્રિયા પ્રતિ સાધકતમપણાથી શરીર કરણ, તેનો પ્રયોગ - વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમ જ જીવ વીર્ય જનિત વ્યાપાર, તેનાથી નિષ્પન્ન શરીરકરણ પ્રયોગ નિષ્પન્ન, તેથી જ શરીર નિષ્પત્તિની અપેક્ષાથી આનું ઉત્તરત્વ કહેવું. તે ઉત્તરકરણ, ભેદને આશ્રીને અનેક પ્રકારે છે.

તાત્પર્ય - સંસારીના કાર્યો વિસદૃશ રૂપે ઘણાં દેખાય છે. તેથી તેના સાધનો વડે પણ ઘણાં કરણો વડે થાય છે. તેને વિસ્તારથી કહેવા શક્ય નથી, તેથી ચાર ભેદો કહે છે. તે સંક્ષેપથી ચાર ભેદના નામો આ પ્રમાણે છે - સંઘાતનાકરણ, પરિશાટનાકરણ, મિશ્રકરણ અને તેનો પ્રતિષેધ - સંઘાતના પરિશાટના શૂન્ય. તેના ચાર ઉદાહરણ - પટ અર્થાત વસ્ત્રમાં સંઘાતન, શંખમાં પરિશાટના, શકટ - ગાડામાં ઉભય છે તથા ઠુંકામાં તે બંનેનો અભાવ છે. - x - x - x - હવે અજીવ પ્રયોગ કરણ -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૬૫ + વિવેચન -

જે-જે નિર્જીવોના જીવ પ્રયોગ કરાય છે, તે - તે વર્ણાદિ કે રૂપ કર્માદિ તે સજીવ કરણ. દ્રવ્યકરણ કહ્યું, હવે ક્ષેત્રકરણ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૬૬ + વિવેચન -

નિત્યત્વથી ક્ષેત્રનું કરણ સાથે જતું નથી, તો કઈ રીતે ક્ષેત્ર કરણ સંભવે છે? તે કહે છે - આકાશ વિના નિર્વર્ત્ય થતું નથી. જેથી અત્વ પણ દ્વિ અણુક સ્કંધ આદિ, તેથી તેના પ્રાધાન્યથી દ્રવ્યકરણ પણ ક્ષેત્રકરણ કહેવાય છે - x - x - ક્ષેત્ર શબ્દ આકાશનો વાચ્ય છે. તથા પર્યાય શબ્દત્વથી આ બંનેનું આ અભિધાન અદુષ્ટ જ છે. અને તે વ્યંજન - શબ્દ, તેનો પર્યાય - અન્યથા થવું તે વ્યંજન પર્યાય છે. તેને પ્રાપ્ત. - x - ઇક્ષુ ક્ષેત્ર કરણાદિ બહુ પ્રકારે છે. - x - સંપ્રદાયથી કહે છે કે - વ્યંજન પર્યાય પ્રાપ્ત જે ક્ષેત્રનો અભિલાપ કરાય છે, તે આ પ્રમાણે - ઇક્ષુ ક્ષેત્ર કરણ, શાલિ ક્ષેત્ર કરણ, તલ ક્ષેત્ર કરણ ઇત્યાદિ. અથવા જે ક્ષેત્રમાં કરણ કરાય કે વર્ણવાય છે, તે ક્ષેત્રકરણ. હવે કાલકરણ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૧૬૭ + વિવેચન -

કાલ - સમયાદિ યાવત્ પરિમાણ, જે કરણ નિષ્પત્તિ અપેક્ષા કારણત્વથી કહેવાય છે. અર્થાત્ જેને ભોજનાદિથી જેટલો બે ઘટિકાદિ કાલ વડે નિષ્પત્તિ, તેનો તે જ કાળ કરણ છે. તેના જ ત્યાં સાધકતમત્વ વડે વિવક્ષિત છે. અથવા જે કરણ જે જે કાળમાં છે, તેનો તે જ કાળ કરણ છે. અહીં અધિકરણ સાધનત્વથી વિવક્ષિતત્વથી કરણ

શબ્દના નામાદિ વિશેષથી અપેક્ષા તે કાલકરણ. - x - x - x - નામથી વળી અગિયાર કરણો - કાલ વિશેષ રૂપ ચાર ચામ પ્રમાણ છે, આનું કરણત્વ તે - તે ક્રિયા સાધકતમપણાથી છે. - ૦ - તે કરણો કયા છે ?

● નિર્ચુકિત - ૧૯૮, ૧૯૯ + વિવેચન -

બવ, બાલવ, કોલવ, સ્ત્રી વિલોચન, ગર, વાણિજ્ય, વિષ્ટી તે સાતમું કરણ. શકુની, ચતુષ્પાદ, નાગ, કિંસ્તુદન. આ ચાર કરણો ધ્રુવ છે. બાકીના સાત કરણો ચલ છે. - ૦ - ચલ - અનવસ્થિત. કોનું કયાં ધ્રુવત્વ છે ?

● નિર્ચુકિત - ૨૦૦ + વિવેચન

કૃષ્ણ ચૌદશની રાત્રિમાં શકુનિ કરણ હોય છે, તે પણ સર્વકાળ હોય છે, આના વડે આનું અવસ્થિતત્વ કહ્યું. આનાથી આગળ યથાક્રમે ૪ ચતુષ્પાદ, નાગ અને કિંસ્તુદન કરણ હોય છે. તેમાં અમાસના દિવસે ચતુષ્પાદ, રાત્રિમાં નાગ એકમે અને દિવસે કિંસ્તુદન કરણ હોય છે.

સાત પ્રકારના કરણને લાવવાના ઉપાય રૂપે પૂર્વાચાર્ય એ આ ગાથા પ્રતિપાદિત કરેલી છે - તિથિના અર્ધભાગને કરણ કહેવાય. એક તિથિમાં બે કરણો હોય છે. અહીં આ ભાવના છે. - અભિમત દિવસે કરણના જ્ઞાનાર્થે પદાની તિથિને બે વડે ગુણવા - અધિકૃત તિથિને આશ્રીને અતીતને બે વડે ગુણે છે. જેમ કે શુકલ ચોથ, બે વડે ગુણતા આઠ થાય છે. દ્વિરૂપ હીન, સાત વડે હરાતા દૈવસિક કરણ થાય છે. તેનો ભાગો છ ૪ છે. તેથી બવ આદિ ક્રમથી ચતુષ્પાદરિકરણ ભાવથી ચોથના દિવસે તે વણિજ્ય કરણ થાય છે. તે ૪ રૂપ અધિક રાત્રિના 'વિષ્ટિ' કરણ થાય છે. કૃષ્ણપદ્મ બે અંક ઘટાડતા નથી. એ પ્રમાણે બધે ૪ ભાવના કરવી જોઈએ. - x - x - ઘટ્યાદિ. - ૦ - હવે પૂર્વે કહેલા ભાવકરણને કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૨૦૧ + વિવેચન -

ભાવકરણ બે ભેદે છે - જીવમાં, અજીવમાં. તેમાં અજીવકરણ પાંચ ભેદે જાણવું. -૦- તેમાં ભાવ - પર્યાય, તેનું કરણ તે ભાવકરણ, તેના બે ભેદ કઈ રીતે છે? જીવથી અને અજીવથી. જાણવા અર્થાત્ જીવવિષયક અને સજીવ વિષયક. તેમાં અત્પ વક્તવ્યતાથી અજીવભાવકરણ પહેલાં કહે છે. અજીવકરણ પાંચ પ્રકારે જાણવું. આને ૪ સ્પષ્ટ કરવાં કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૨૦૨ + વિવેચન -

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન, એ પાંચેના વિષયમાં અજીવકરણ જાણવું. તેમાં વર્ણ - કૃષ્ણ આદિ પાંચ ભેદે છે. રસ - તિક્ત આદિ પાંચ ભેદે છે, ગંધ - સુરભિ, દુરભિ બે ભેદે છે, સ્પર્શ - કર્કશાદિ આઠ ભેદે છે - સંસ્થાન - પરિમંડલાદિ પાંચ ભેદે છે. આટલાં ભેદથી આના વિષયમાં કરણના પણ આટલા ભેદ જાણવા. દ્રવ્યકરણથી આની વિશેષતા એ છે કે - અહીં પર્યાયની અપેક્ષાથી તે પ્રમાણે થવું અભિપ્રેત છે. દ્રવ્યકરણમાં દ્રવ્યના ૪ તેવા તેવા ઉત્પાદ દ્રવ્યાસ્તિક મતની અપેક્ષાથી વિશેષ છે. - x

- x - દ્રવ્ય વિશ્રસાકરણથી આમાં શું વિશેષ છે? અહીં પર્યાય અપેક્ષાથી દ્રવ્યાર્થિક નય મય છે. - o - અબ્રુવ કરણ કહ્યું, હવે બ્રુવકરણ કહે છે -

● નિર્યુક્ત - ૨૦૩ + વિવેચન -

બ્રુવ ભાવકરણ બે પ્રકારે છે - શ્રુતકરણ અને નોશ્રુતકરણ. શ્રુતનું ભાવ કરણત્વ શ્રુતના ક્ષાયોપશમિક ભાવના અંતર્ગતત્વથી છે. તેમાં શ્રુતકરણ કહે છે - બદ્ધ એટલે ગ્રથિત, અબદ્ધ - અગ્રથિત, શ્રુતે - શ્રુત વિષયમાં કરણ. તેમાં બદ્ધ - તે બે ભેદે છે - નિશીથ અને અનિશીથ. અબદ્ધના પણ લૌકિક અને લોકોત્તર ભેદ છે. તેમાં નિશીથ - ગુમ્મ પણ જે ભલાય કે વ્યાખ્યા કરાય તે. અને તે લોકોત્તર - નિશીથાદિ, અને લૌકિક - બૃહત્ આરણ્યક આદિ છે. અનિશીથ, તેનાથી વિપરીત છે. તે લોકોત્તર તે આચાર આદિ. લૌકિક ને પુરાણ આદિ. અબદ્ધ પણ લૌકિક અને લોકોત્તર ભેદથી છે. તેમાં લોકોત્તર તે - એક મરુદેવી, અત્યંત સ્થાવરા સિદ્ધ થયા, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મત્સ્ય અને પદ્મ બંને વલયને વર્જીને બધાં સંસ્થાનથી હોય છે. વિષ્ણુકુમાર મહર્ષિ એ લાખ યોજન પ્રમાણ શરીર વિકુલ્યુ. કુરુડ અને વિકુરુડ કુલાલામાં રહ્યા, અતિવૃષ્ટિથી તેનો નાશ થયો. તેઓ અશુભ ભાવથી સાતમી નરકમાં ગયા. ઇત્યાદિ - x -. લૌકિક અબદ્ધ - બગીચા દંડિકા, સોળ કરણ, પાંચ સ્થાનો ઇત્યાદિ તે આલીટ, પ્રત્યાલીટ, વૈશાખ, મંડલ અને સમપદ. - x - x - x - x - આ પાંચ સ્થાન અબદ્ધ છે, શયનકરણ છટકું છે.

શ્રુતકરણ કહ્યું, હવે અશ્રુતકરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૦૪ + વિવેચન -

નોશ્રુતકરણ બે ભેદે છે - ગુણકરણ અને યોજનાકરણ. તેમાંનો શબ્દ સર્વનિષેધને જણાવે છે, જેનાથી શ્રુતકરણ ન થાય તે, નોશ્રુતકરણ. ગુણકરણ શું છે ? તપ અને સંયમ, તે બંનેના આત્મ ગુણના જે યોગો - તેના કરણ રૂપ વ્યાપાર. તપકરણ અને અનશન આદિ, સંયમકરણ તે પાંચ આશ્રયથી વિરમણાદિ ને ગુણકરણ કહે છે. આનું ગુણત્વ તપ અને સંયમના કર્મનિર્જરા હેતુપણથી આત્મોપકારિત્વથી છે. યોજનાકરણ - મન, વચન અને કાયા વિષયક હોય છે. તેમાં મનોવિષય તે સત્ય મનોયોજના કરણાદિ ચાર ભેદે છે. વચન વિષયક પણ સત્ય વાગ્યોજનાકરણ આદિ ચાર ભેદે જ છે, કાયાવિષયમાં ઔદારિક કાયા યોજનાકરણ આદિ સાત ભેદે છે. તેથી ચાર, ચાર અને સાતના મળવાથી પંદરભેદે યોજનાકરણને યોજે છે - આજ પંદર કર્મ સાથે આત્માને, તે યોજનાકરણ.

જે કરણથી અહીં પ્રયોજન છે, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૦૫ + વિવેચન -

કર્મક શરીર કરણ - તે કર્મણ દેહ નિર્વર્તન છે, તે પણ જ્ઞાનાવરણાદિ ભેદથી અનેક ભેદે છે. આયુ કરણ - પાંચમી કર્મ પ્રકૃતિ રૂપ કરણ - નિર્વર્તન તે આયુ કરણ. તે શું છે ? અસંખ્યં. તે પુનઃ આયુ કરણ તે અસંસ્કૃત - ઉત્તર કરણથી તુટ્યા છતાં

વસ્ત્રાદિ વત્ સાંઘવા શક્ય નથી. - x - x - એ સ્વરૂપથી, હેતુથી, વિષયથી વ્યાખ્યા કરવી. તેમાં સ્વરૂપથી અને હેતુથી તો ગ્રન્થ વડે વ્યાખ્યા કરાઈ. આના વડે તો આયુષ્યકરણના અસંસ્કૃતત્વ દર્શાવવાને માટે વિષયથી છે. હવે ઉપસંહાર કહે છે - આયુ કર્મ અસંસ્કૃત વડે અહીં અધિકાર છે. તેનો વ્યવહિત સંબંધ છે. તેનો અર્થ આ છે - જેથી અસંસ્કૃત આયુ: કર્મ છે, તેથી પ્રમાદનો અભાવ જ છે, એ પ્રમાણે ચારિત્ર વિષયમાં (અપ્રમાદ) કરવો જોઈએ.

એ પ્રમાણે 'સંસ્કૃત' શબ્દની વ્યાખ્યા કરી. તેનાથી વિપરીત તે 'અસંસ્કૃત' હવે સૂત્રને અનુસરે છે.

તેમાં અસંસ્કૃત જીવિત છે, વૃદ્ધાવસ્થાથી યુક્તને કોઈ શરણ નથી. 'પ્રમાદી ન થાઓ' એમ કહેવાં છતાં પણ પુરુષાર્થપણાથી સર્વે ઐહિક - આમુખિક ફળના નિબંધન પણાથી. તેના ઉપાર્જન પ્રતિ અપ્રમાદ ધારણ કરવો. એ પ્રમાણે કેટલાંકનો આશય છે તેના મત ખંડન માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૭ -

જે મનુષ્ય અજ્ઞાનતાને કારણે પાપ પ્રવૃત્તિઓથી ધનનું ઉપાર્જન કરે છે, તેઓ વાસનાની જાળમાં પડેલા અને વૈરાગ્યબદ્ધ થઈ મરીને નરકમાં જાય છે.

● વિવેચન - ૧૧૭ -

જે કોઈ પાપોપાદાન હેતુ અનુષ્ઠાનો વડે દ્રવ્ય મનુષ્યો - તેમાં જ પ્રાય: તેના અર્થોપાયમાં પ્રવર્તવાથી આમ કહ્યું અર્થાત્ તેવું દ્રવ્ય સ્વીકારે છે. કોણ? ઉક્ત રૂપ કુમતિવાળા. અશોભન મત તે અમત - નાસ્તિકાદિ દર્શન અથવા અમૃત - આત્મામાં પરમાનંદ ઉત્પાદકપણાથી અને તેમાંથી અલ્પના અગ્રહણ વડે બાકીનું છોડીને જાય તેવા ધનરસિકોને જુઓ. તેઓ જાતે જ અશુભાનુભાવથી પ્રવૃત્ત કે પ્રવર્તિત થઈ પાપ કર્મ વડે ઉપાર્જિત ધનથી જ મૃત્યુના મુખમાં જાય છે. - x - x - તેમને જુઓ કર્મ - વૈરથી સતત અનુગત થઈને રત્નપ્રભાદિ નરકમાં તદ્ભવના ભાવિતાથી સમીપે જાય છે. અથવા સ્ત્રી આદિ પાશમાં પ્રવૃત્ત અથવા તેમના વડે પ્રવર્તિત એવા તે મનુષ્યો નરકમાં જાય છે. તેઓ દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરીને સ્ત્રી આદિમાં રમણ કરે છે, તેની અભિરતિથી નરકગતિમાં ભાગી થાય છે તેવો ભાવ છે.

આ સૂત્ર વડે ધન આ લોકમાં મૃત્યુના હેતુ પાલે અને પર લોકમાં નરક પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી તત્ત્વથી પુરુષાર્થ જ નથી. તેના ત્યાગથી ધર્મ પ્રતિ પ્રમાદ ન કરવો તેમ જાણવું. નરક પ્રાપ્તિ લક્ષણ અપાય પ્રત્યક્ષ રૂપે જણાતો નથી, તેથી મૃત્યુ લક્ષણ અપાય દર્શાવવાનું દૈષ્ટાંત કહે છે. તેમાં આ વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે.

એક નગરમાં એક ચોર રાત્રિમાં વૈભવ સંપન્ન ઘરોમાં ખાતર પાડીને ઘણાં ધનને લઈને પોતાના ઘરના એક ખૂણામાં સ્વયં જ કૂવો ખોદીને, તેમાં તે દ્રવ્યને નાંખે છે. ઇચ્છિત શુલ્ક આપીને કન્યા સાથે વિવાહ કરીને પ્રસૂતા થતાં મારીને રાત્રિના તે જ

કૂવામાં નાંખે છે. જેથી તેની પત્ની બાળકમાં પ્ર૩ટ પ્રણયવાળી થઈને રત્નો બીજાને ન આપે. એક સમય જાય છે.

કોઈ દિવસ તેણે એક કન્યા સાથે વિવાહ કર્યો. તે અતિ રૂપાળી હતી. તેણી પ્રસૂતા થઈ. તેને મારી નહીં, બાળક જન્મ્યો, તે આઠ વર્ષનો થયો. તેણે વિચાર્યું, ઘણો કાળ આને રાખી, પહેલાં આને મારી નાંખુ પછી બાળકને મારી નાંખીશ. પછી તેણીને મારીને કૂવામાં ફેંકી દીધી. તે બાળકે ઘરમાંથી નીકળીને હાહાકાર કર્યો. લોકો ભેગા થયા. બાળકે કહ્યું - આણે મારી માતાને મારી નાંખી.

રાજપુરુષોએ તે સાંભળ્યું. તેને પકડી લીધો. દ્રવ્યથી ભરેલો કૂવો જોયો. ઘણું જ ધન હતું. તેને બાંધીને રાજસભામાં લઈ ગયા, ઘણી ચાતના આપી. બધું ધન લઈ લીધું. તેને કુમારથી મારી નાંખ્યો.

એ પ્રમાણે બીજાને પણ ધન અનર્થ આપતિથી નરકમાં લઈ જનારું થાય છે. આ કર્મોનું અવંધ્યત્વ કહ્યું, આ જ અર્થને દેટ કરે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૮-

જેમ સંધિમુખમાં પકડાયેલો પાપકારી ચોર પોતાના કર્મોથી છેદાય છે, તેમજ શ્રુવ પોતાના કરેલા કર્મોના કારણે આ લોક કે પરલોકમાં છેદાય છે. કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી.

● વિવેચન - ૧૧૮-

સ્તેન - ચોર, સંધિ - ખાતર, તેનું ઢાર, તેમાં પોતાના અનુષ્ઠાનો વડે, છેદાય છે. તે પાપ નિમિત્ત અનુષ્ઠાન સેવી, આવી કૃત્યોથી કેવો થાય ? તે જણાવવા સંપ્રદાય - અર્થ કહે છે.

એક નગરમાં એક ચોર હતો. તેણે અભેદ ગૃહના ચિત્તફલકના પ્રાકાર કપિશીર્ષક પાસે ખાતર પાડ્યું. ક્ષત્રો અનેક આકારના હતા, જેમકે કળશ આકૃતિ, નંદાવર્ત સંસ્થિત, પદ્માકૃતિ, પુરુષાકૃતિ. તેણે કપિશીર્ષકમાં રહેલ ક્ષત્રને ખોદીને ગૃહસ્વામી વડે જોવાયો. ત્યાર પછી તે અડધો પ્રવેશેલો હતો ત્યારે બંને પગ પકડીને, તે પ્રવેશે નહીં, તે માટે પ્રહરણથી હણ્યો. ચોરે પણ બહાર રહેલા હાથ વડે પકડ્યો. એ રીતે તે કપિશીર્ષક બંને વડે બળપૂર્વક બંને બાજુ ખેંચાવા લાગ્યું. તે ગૃહ સ્વામી પોતાના કરેલા પ્રાકારના કપિશીર્ષકથી પડતા અત્રાણ થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો.

આ ઉદાહરણમાં દર્શાવેલા ન્યાયથી હે પ્રાણી! જુઓ. પરલોક તો દૂર રહો, આ જન્મમાં જ પોતાના કરેલા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોથી મુક્તિ નથી, ઇન્ધર આદિ પણ તેના વિમોચન પ્રતિ અસામર્થ્યથી મુક્ત થતાં નથી, અન્યથા સકલ સુખીત્વને પામે છે. એટલે - જેમ આ અર્થગ્રહણ વાંછાથી પ્રવૃત્ત પોતાના કરેલા ક્ષત્રખનન રૂપ ઉપાય વડે કરીને, તેને સ્વકૃત કર્મથી મુક્તિ નથી, એ પ્રમાણે બીજા પણ તે તે અશુભકારી અનુષ્ઠાનથી તેને વિમુક્તિ નથી. પણ તે અહીં જ ભોગવવા પડે છે. તેવા પ્રકારની બાધાના અનુભવથી ભોગવે છે. - x - x -

કરેલાં કર્મોનો મોક્ષ નથી, તેથી આ લોકમાં અથવા પરલોકમાં કર્મોને અવશ્ય વેદવા પડે છે. અથવા હે પ્રાણીઓ! આ લોક કે પરલોકમાં જે કારણે જીવો છેદાય છે, તે કારણથી કોઈ જ કાળે નિષેધ કરાયેલા કર્મો અર્થાત્ કુત્સિત અનુષ્ઠાન માટે અભિલાષ ન કરવો. તેને કરવાની વાત તો દૂર રહી તેની અભિલાષા પણ ઘણાં દોષને માટે થાય છે. તેનો સંપ્રદાય આ છે -

એક નગરમાં એક ચોરે રાત્રિમાં દૂરવગાઠ પ્રસાદે ચડીને કોઈ વિમાર્ગથી ખાતર પાડ્યું. ઘણું જ દ્રવ્ય લઈ ગયો. પોતાને ઘરે પહોંચ્યો. પ્રભાતમાં સ્નાન કરીને શુદ્ધ વાસ ગૃહ હતું ત્યાં ગયો. જેથી કોણ શું બોલે છે તે જાણી શકે. જો જ્યાં સુધી લોકો મને ઓળખી ન જાય. ત્યારે ફરી પણ પૂર્વ સ્થિતિથી હું ચોરી કરી, એમ વિચારીને તે જ ક્ષત્રસ્થાને ગયો.

ત્યાં ઘણાં લોકો ભેગા થયેલા, તે બોલતા હતા કે કઈ રીતે આ દુરારોહ પ્રાસાદે ચડીને વિમાર્ગથી ક્ષત્ર (ખાતર) કરેલ હશે? કઈ રીતે દુલ્લક ક્ષત્ર દ્વારથી પ્રવેશેલ હશે? પાછો દ્રવ્ય લઈને નીકળેલ હશે?

તે આ સાંભળીને હર્ષિત થઈને વિચારે છે - આ સત્ય છે હું આમાંથી કઈ રીતે નીકળેલો? પોતાના પેટ અને કમર જોઈને ક્ષત્ર મુખને અવલોકે છે. તે રાજ નિયુક્ત કુશલ પુરુષોએ જાણ્યું. રાજ પાસે તેને લઈ જઈને શિક્ષા કરી. આ પ્રમાણે પાપકર્મનો અભિલાષ પણ દોષને માટે થાય છે.

આ કહેલાં કર્મોનું અવંધ્યત્વ કહ્યું તેમાં કદાચિત્ સ્વજનથી જ તેની મુક્તિ થશે અથવા અમુક્ત વિભજ્ય જ ધનાદિવત્ ભોગવશે એ પ્રમાણે કોઈ માને છે, તેથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૧૯ -

સંસારી જીવ પોતાના ને બીજાના માટે સાધારણ જે કર્મો કરે છે. પરંતુ તે કર્મના ફળના ઉદયના સમયે કોઈ પણ બંધુ બાંધવતા દેખાડતો નથી. (તે પાપમાં ભાગીદાર થતો નથી.)

● વિવેચન - ૧૧૯ -

પાપકર્મની સ્પૃહા સદોષ છે, તેથી નિષેધ કર્યો છે. જો આ સર્વ સાધારણ હોય તો આમાં પણ દોષ થશે. તેથી કહે છે - સંસરવું તે સંસાર, તેમાં તેમાં ઉચ્ચ-નીચમાં ભ્રમણ પ્રાપ્ત થશે. પરસ્પ - પોતાના સિવાયના પુત્ર, પત્ની આદિના પ્રયોજનને આશ્રીને અથવા સાધારણ એટલે કે પોતાના અને બીજાના કામમાં આવશે, એમ વિચારીને કરેલ હોય. કર્મના હેતુત્વથી કર્મ અથવા કરાય તે. કર્મ - ખેતી આદિ, તેથી તે કૃષ્યાદિ કર્મ કરતાં બીજાને માટે કે સાધારણ કરેલ હોય, પોતાના માટે નહીં, તો પણ તે કર્મના વેદન - ફળના અનુભવ ન મળે, તે બંધુઓ - સ્વજનો, જેના હેતુથી તે કર્મ કરેલ છે કે કરો છો, તે બંધુઓ તેનો વિભાગ કરીને કર્મોને લઈ જતાં નથી. જો આમ છે, તો તેની ઉપર પ્રેમ આદિ પ્રમાદનો પરિહાર કરી ધર્મ જ ભાવવો જોઈએ. કઈ રીતે ? તેવા પ્રકારના

આભિરી વંચક વણિક્ ની માફક. તે દેષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે -

કોઈ એક નગરમાં એક વણિક્ દુકાન - હાટડી રાખીને વ્યવહાર - વેપાર કરતો હતો. કોઈ એક આભીરણ સરળ સ્વભાવની હતી તે બે રૂપિયા લઈને કર્પાસ નિમિત્તે તેની દુકાને આવી. ત્યારે કર્પાસ સમર્થ હતો. તેથી વણિકે એક રૂપિયાનો બે વખત તોલીને કર્પાસ આપ્યો. તેથીએ બે વખત છે, તેમ સમજીને બંને રૂપિયા આપી દીધા. તેથી પોટલી બાંધીને ચાલી ગઈ.

પણ વણિકે વિચાર્યું કે આ રૂપિયો તો મને ફોગટમાં મળેલ છે. તો હું આનો ઉપભોગ કરું. તેણે તે રૂપિયાના ઘી અને ગોળ ખરીદીને ઘેર મોકલ્યા. તેની પત્નીને કહેવડાવ્યું કે ઘેવર બનાવજે. તેથીએ ઘેવર બનાવ્યા. જમાઈ તેના મિત્ર સાથે આવ્યો. તેને ઘેવર પીરસ્યા. તે ખાઈને ચાલ્યો ગયો. વણિક્ સ્નાનાદિથી પરવારીને ભોજનાર્થે આવ્યો. તેની પત્નીએ તેનો રોજિંદુ ભોજન પીરસ્યું. વણિકે પૂછ્યું - કેમ ઘેવર ન બનાવ્યા? તેણી બોલી - બનાવેલા હતા. જમાઈ તેના મિત્ર સાથે આવેલો, તે ખાઈ ગયા.

વેપારી વિચારવા લાગ્યો - જુઓ, મારે આ કેવું થયું? તે વિચારી આભિરણને છેતરીને મેં બીજાના નિમિત્તે મારા આત્માને પાપ વડે જોડ્યો. તે આમ વિચારતો શરીર ચિંતાર્થે નીકળ્યો, ઉનાળો તપતો હતો. તે મધ્યાહ્ન વેળાએ શરીર ચિંતા નિવારી એક વૃક્ષની નીચે વિશ્રામ કરતો હતો. તેટલામાં કોઈ સાધુને ભિક્ષા નિમિત્તે જતાં જોયા. તેણે સાધુને કહ્યું - ભગવન્! આ વૃક્ષની છાયામાં મારી સાથે અહીં વિશ્રામ કરો.

સાધુ બોલ્યા - ના, મારે જલ્દીથી મારા કાર્યને માટે જવું જોઈએ. વણિકે પૂછ્યું - ભગવન્ ! શું કોઈ પણ પરકાર્યને માટે પણ જાય છે ? સાધુએ કહ્યું, જેમ તું જ પત્ની આદિના નિમિત્તે કલેશ પામે છે, તે પરકાર્ય જ છે. તે એક જ વચનથી બોધ પામીને બોલ્યો - ભગવન્! તમે ક્યાં રહો છો? તેણે કહ્યું - ઉદ્યાનમાં. પછી તે વણિક્ સાધુનું કાર્ય પુરુ થયું હશે તેમ જાણીને તેની પાસે ગયો. ધર્મ સાંભળીને બોલ્યો - હું સ્વજનને પૂછીને આવું છું. તમે મને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરાવો.

વણિક્ પોતાને ઘેર ગયો. બંધુ, પત્ની આદિને બોલ્યો - જેમ દુકાનમાં વેપાર કરતા તુચ્છ લાભ થાય, તેથી હું દિશાવાણિજ્ય કરીશ. બે સાર્થવાહ હતા. તેમાં એક મૂલ્ય ભાંડ આપીને સુખેથી ઇષ્ટપુરને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમાં ઉપાર્જિત કંઈ ગ્રહણ કરતાં નથી. બીજો ભાંડનું કંઈ મૂલ્ય આપતો નથી. પૂર્વોપાર્જિત પણ બનાવી લે છે. તો હું કોની સાથે જઈ?

સ્વજનોએ કહ્યું - પહેલાં સાથે જાઓ. તે તેમનાથી સમનુજ્ઞાત થઈ સ્વજનો સહિત ઉદ્યાનમાં ગયો. તેઓએ પૂછ્યું - સાર્થવાહ ક્યાં છે? તેણે કહ્યું - પરલોકમાં સાર્થવાહ આ સાધુ છે, તે અશોક છાયામાં બેસીને પોતાના ભાંડ વડે વ્યાપાર કરે છે. એમની સાથે હું નિર્વાણ નગરે જઈશ. એમ કહીને પ્રવ્રજિત થયો.

જેમ આ વણિક સ્વજન પાસે સ્વતત્ત્વને વિચારીને પ્રવ્રજ્યા પ્રતિ આદરવાળો

થયો, તે પ્રમાણે બીજા પણ વિવેકીઓએ પ્રયત્ન કરવો. તેથી વાચકવરે કહ્યું છે - રોગથી હણાયેલો, દુઃખથી પીડિત, સ્વજનથી પરિવૃત્ત, ઘણો જ કરુણ કંદન કરે તો પણ તેના રોગને હણવાને આ બધાં સમર્થ નથી. માતા, ભાઈ, બહેન, પત્ની, પુત્ર, મિત્રો જે તેના રોગને હણી શકતા નથી, તો તેવા સ્વજનનો ભાર શા માટે વહન કરે છે? તેઓ રોગને દૂર કરવામાં સમર્થ નથી, અને ધર્મમાં વિઘ્ન કરનારા છે, વળી મરણથી રક્ષણ કરતાં નથી, તેવા બીજા સ્વજનાદિથી શો લાભ છે? તેથી સ્વજનોને માટે જો તું અકાર્ય કરે છે, તો હે નિર્લજ્જ! પરલોકમાં જઈને તેના ફળને ભોગવજે. હે મૂઠા! તે કારણથી તું સ્વજન ઉપરની આસક્તિ છોડીને, નિર્વૃત્ત થઈ ધર્મ કર, કે જે ચતનપૂર્વક પરલોકનું ભાથું છે.

આ પ્રમાણે સ્વકૃત કર્મોથી સ્વજન વડે મુક્તિ નથી, તેમ કહ્યું. હવે કોઈ માને કે દ્રવ્ય જ તેની મુક્તિને માટે થશે, તેથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૦ -

પ્રમત્ત મનુષ્ય આ લોકમાં કે પરલોકમાં ધનથી રક્ષણ પામતો નથી. અંધારામાં જેનો દીપ બુઝાઈ ગયો હોય, તેને પહેલા પ્રકાશમાં જેવેલો માર્ગ પણ જોવા છતાં ન જોવેલા જેવો થઈ જાય છે. તેમ અનંત મોહના કારણે પ્રમત્ત વ્યક્તિ મોક્ષ માર્ગને જોવા છતાં જોતો નથી.

● વિવેચન - ૧૨૦ -

દ્રવ્ય વડે સ્વકૃત કર્મોથી રક્ષણ પ્રાપ્ત થતું નથી. કોને? પ્રમત્તને અર્થાત્ મદ્ય આદિ પ્રમાદ વશને. ક્યાં? આ અનુભૂયમાનપણે પ્રત્યક્ષ જ જન્મમાં, અથવા પરભવમાં. અહીં પણ જન્મમાં કેમ રક્ષણને માટે ન થાય, તે વિશે વૃદ્ધ સંપ્રદાય બતાવે છે -

કોઈ એક રાજા ઇન્દ્ર મહોત્સવ આદિ કોઈક ઉત્સવમાં પોતાના નગરમાં નીકળે છે - ઘોષણાં કરાવે છે કે, બધાં પુરુષોએ નગરથી નીકળી જવું તેમાં પુરોહિત પુત્ર રાજવલ્લભ વેશ્યાગૃહમાં પ્રવેશેલો. ઘોષણા સાંભળવા છતાં નીકળ્યો નહીં. તેને રાજપુરુષોએ પકડી લીધો. દંડ આપવા છતાં તેને છોડ્યો નહીં. અભિમાનથી તેણે વિવાદ કરતાં રાજાની પાસે લઈ ગયા. રાજાએ પણ આજ્ઞા કરી કે તેને બાંધી દો. પછી પુરોહિત આવ્યો. તેણે કહ્યું - હું મારું સર્વસ્વ આપી દઈ છું. મારા પુત્રને મારશો નહીં. તો પણ તેને મુક્ત ન કર્યો. શૂળીએ ચડાવીને મારી નાંખ્યો.

એ પ્રમાણે બીજાને પણ ધન વડે અહીં કોઈ શરણ પ્રાપ્ત થતું નથી. તો બીજા જન્મમાં તો વાત જ ક્યાં રહી? તેની મૂર્છાવાળાને વળી તેનો અધિકતર દોષ કહે છે - તેમાં દીવ આ પદને સંસ્કારની અપેક્ષા વિના નિક્ષેપો કરવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૦૬ + વિવેચન -

દીવ ના બે ભેદ છે - દ્રવ્ય દીવ અને ભાવ દીવ. વળી આ એકેકના પણ બે ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે - આસાસ - આશ્વાસિત કરે છે અર્થાત્ અત્યંત આકુલિત જનને સ્વસ્થ કરે છે. તે આશ્વાસ. તે જ દીવ એ પદના સંબંધથી શત મુખપણથી

આશ્વાસદ્વીપ થાય છે. તથા પ્રકાશ કરે છે - ધન તિમિર પટલથી અવગુંઠિત પણ ઘટ આદિ તે પ્રગટ કરે છે, તેથી પ્રકાશ. તે આવો દીપે છે માટે પ્રકાશ દીપ. તેના ભેદ કહે છે -

● નિર્વૃક્તિ - ૨૦૭ + વિવેચન -

જળ વડે ધોઈ નાંખવાથી ક્ષયને પ્રાપ્ત કરાવે તે સંદીન તેનાથી બીજો તે અસંદીન તથા સંયોગિકા - જે તૈલવર્તી અગ્નિ સંયોગથી નિર્વૃત્ત. અસંયોગિમ - તેનાથી વિપરીત સૂર્યબિંબ આદિ. તે જ એક પ્રકાશક છે. એ પ્રમાણે જાણવું. અહીં પણ સંધિત એટલે સંયોજિત. તેનાથી વિપરીત તે અસંધિત - અસંયોજિત. આશ્વાસદ્વીપ અને પ્રકાશ દીપ, અનુક્રમે તેનો અહીં સંબંધ છે. તેમાં આશ્વાસદ્વીપ સંદીન અને અસંદીન બે ભેદે છે. તથા પ્રકાશદીપ સંયોગિમ અને અસંયોગિમ બે ભેદે છે. આ દ્રવ્યથી જ છે, તેથી વ્યામોહ દૂર કરવાને માટે કહે છે -

ભાવ વિષયક પણ બે ભેદે છે, પ્રથમ ભેદની અપેક્ષાથી આશ્વાસદ્વીપ અને પ્રકાશ દીપ. અર્થાત્ જેમ દ્રવ્યથી અપાર નીરધિમાં વિમગ્નને ક્યારે - ક્યારે આનો અંત થાય છે, એ પ્રમાણે આકુલિત ચિત્તવાળાને આશ્વાસન હેતુ તે આશ્વાસનદ્વીપ. એ પ્રમાણે સંસાર સાગરને પાર ઉતરવાને માટે મન વડે અત્યંત ઉદ્વેગ પામેલા ભવ્યોના આશ્વાસન હેતુ સમ્યગ્દર્શન તે ભાવ આશ્વાસનદ્વીપ છે.

તેમાં દ્રવ્યદ્વીપ સમાન તરંગો વડે કુવાદી થકી આ વહન થાય, મગરાદિની માફક અનંતાનુબંધી કોઠાદિ વડે અતિ રૌદ્ર ધ્યાનથી પણ ઉપદ્રૂત ન થાય. જેમ તે દ્રવ્ય આશ્વાસદ્વીપ પલાળી દેવા વડે એક સંદીન છે, તેમ આ પણ ભાવ આશ્વાસદ્વીપ સમ્યગ્ દર્શન રૂપ કોઈને ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિકને ફરી અનંતાનુબંધીના ઉદયમાં મિથ્યાત્વના ઉદયથી જળના ઉત્પીડનથી પલાળી દે છે. પછી તેના નિબંધન જળયર વડે અનેક ઢબ્બો વડે ઉપતાપિત કરે છે, તેથી તેને સંદીન કહેવાય છે. જે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ લક્ષણ છે, તે જલ ઉત્પીડનથી મિથ્યાત્વના ઉદયથી આક્રમિત થાય છે. તેથી જ તેમાં રહીને તેના નિબંધન આશયોથી કથંચિત્ જોડાતો નથી. આ અસંદીન ભાવદ્વીપ.

જેમ અંધકાર વડે અંધીકૃત છતાં પણ પ્રકાશ દીપ. તેની પ્રકાશ્ય વસ્તુને પ્રકાશે છે, તેમ અજ્ઞાન મોહિત જનોને જ્ઞાન પણ ભાવ પ્રકાશદીપ કહેવાય છે. આ પણ એક સંયોગીમ છે, અન્યથા અન્ય છે. તેમાં જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ભાવદીપ છે, તે અક્ષર પદ પાદ શ્લોકાદિ સંહિતથી નિર્વૃત્તિત છે, તે સંયોગિમ છે. અને જે અન્ય નિરપેક્ષા નિરપેક્ષાણથી જે સંયોગિમ નથી, તે કેવળ જ્ઞાન રૂપ અસંયોગી ભાવ દીપ છે.

સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્વૃક્તિ વડે 'દીવ' એ સૂત્ર પદની વ્યાખ્યા કરી. અહીં પ્રકાશ દીપ વડે અધિકાર છે. તેથી - પ્રકર્ષ વડે નષ્ટ, દૈષ્ટિથી અગોચરને પામેલ. તે પ્રણટ દીપ તેની જેમ છે. તેનું દેષ્ટાંત કહે છે - જેમ કોઈ ઘાતુવાદી દીપક સહિત અગ્નિ અને ઇંધણ લઈને બિલમાં પ્રવેશ્યો, તેમાં પ્રમાદથી તેના દીપ અને અગ્નિ ઠરી ગયા. ઠરેલા

દીપ અને અગ્નિ વડે ગુફાના અંધકારમાં મોહિત થઈ અહીં-તહીં બધે પરિભ્રમણ કરે છે, તેમાં અપ્રતિકાર મહાવિષવાલા સર્પે ડંસ દીધો. ઉંડી ખીણમાં જઈને તે પડ્યો. ત્યાં જ તે મૃત્યુ પામ્યો.

એ પ્રમાણે અનંત ભવોની અપેક્ષાથી પ્રાય: તેના અપગમ રહિતતાથી, જેના વડે મોહાય તે મોહ - જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય રૂપ, તેના વડે - અનંત મોહને કારણે નૈયાયિક ઓટલે, મુક્તિ જેનું પ્રયોજ છે તેવો સમ્યગ્ દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ, જોવા છતાં - ઉપલબ્ધ થવા છતાં, અદેષ્ટ અર્થાત્ તેના દર્શન ફળનો અભાવ થાય છે. અથવા અદ્રષ્ટ જ થાય છે.

અહીં એવું કહે છે કે - જેમ તે ગુફાની અંદર પ્રમાદથી નાશ પામેલા દીપની જેમ પહેલાં ઉપલબ્ધ વસ્તુતત્વ છતાં પણ દીપના અભાવે તે અદેષ્ટ થાય છે. તેમ આ પ્રાણી પણ કંઈક કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક મુક્તિ માર્ગને ભાવ પ્રકાશદીપથી શ્રુત જ્ઞાન રૂપ જોવા છતાં ધન આદિની આસક્તિથી તેના આવરણના ઉદયથી અદેષ્ટ જ થાય છે. તથા તે ધન માત્ર તેના રક્ષણ માટે જ થતું નથી. તેમ નહીં, પણ ત્રાણ હેતુ પ્રાપ્ત કથંચિત્ સમ્યગ્ દર્શનાદિને પણ હણે છે.

આ પ્રમાણે ધનાદિ સકલ કલ્યાણકારી થશે, તે આશંકામાં તેનું કુગતિ હેતુત્વ અને કર્મોનું અવંધ્યત્વ દર્શાવીને જે કરે તે કહે છે.

● સૂત્ર - ૧૨૧ -

આશુપ્રજ્ઞ જ્ઞાની સુતેલા લોકો મધ્યે પણ પ્રતિક્ષણ જાગતો રહે પ્રમાદમાં એક ક્ષણને માટે પણ વિશ્વાસ ન કરે. સમય ભયંકર છે. શરીર દુર્બળ છે. તેથી ભારંડ પક્ષીવત્ અપ્રમાદી થઈ વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૧૨૧ -

સુતેલા - દ્રવ્યથી ઉંઘતા અને ભાવથી ધર્મ પ્રતિ અજગ્રત એવા - x - સુતેલા પણ અને જાગતા પણ શું ? પ્રતિબુદ્ધ - દ્રવ્યથી જાગતા અને ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુ તત્ત્વના અવગમથી જીવવાનો - પ્રાણ ધારણનો સ્વભાવ જેનો છે. તેવા પ્રતિબુદ્ધ જીવી તેઓ સૂતા હોવા છતાં અવિવેકી-ગતાનુગતિકપણાથી ન સૂતેલા. પરંતુ પ્રતિબુદ્ધ એવા જ જાવજીવ રહે, તેમાં દ્રવ્ય નિદ્રાના પ્રતિષેધમાં અગડદત્તનું દેષ્ટાંત છે. તે આ પ્રમાણે -

ઉજ્જૈનીમાં જિતશત્રુ રાજા, અમોઘરથ નામે રથિક, તેની યશોમતી નામે પત્ની અને તેને અગડદત્ત નામે પુત્ર હતો. અગડદત્ત નાનો હતો ત્યારે જ તેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા. તેણે પોતાની વારંવાર રડતી માતાને રડવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે આવા અમોઘ પ્રહારી રથિક તારા પિતા હતા ત્યારે અગડદત્તે પૂછ્યું કે, એવું કોઈ છે કે જે મને આ વિદ્યા શીખવે. માતાએ કહ્યું કે કૌશાંબી દંટપ્રહારી નામે તારા પિતાનો મિત્ર છે. તે શીખવી શકે. અગડદત્ત કૌશાંબી ગયો. તેણે દંટપ્રહારી આચાર્યને જોયા.

ત્યારપછી તેમણે પોતાનો પુત્રવત્ ગણી અગડદત્તને બધી વિદ્યાકળાઓ શીખવી.

કોઈ દિવસે ગુરુજનની અનુજ્ઞા લઈ પોતાની શિક્ષાનું દર્શન કરાવવા રાજકુળે ગયો. ત્યાં તેની કળા જોઈને બધાં હૃતહૃદયી થઈ ગયા. ત્યારે રાજાએ કહ્યું, બોલ તારે શું જો છે? જે આપ આપો.

રાજાએ કહ્યું કે, પૂર્વે અહીં સંધિછેદકો હતા. અત્યારે પણ દ્રવ્યનું હરણ, ચોરી આદિ થાય છે. માટે તું આ નગરનું રક્ષણ કર. પણ સાત અહોરાત્રમાં ચોરના સ્વામીને પકડી લાવવાનો નિર્ણય કર્યો. રાજાએ પણ તે વાત સ્વીકારી. ત્યારે અગડદત્ત ખુશ થતો નીકળ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, આવા ચોર આદિ લોકો વિવિધ - છન્નવેશે ભટકતા હોય છે, તો હું એવા સ્થાને તેમની તલાશ કરું.

ત્યાંથી નીકળી કોઈ શીતળ છાયાવાળા વૃક્ષની નીચે દુર્બળમલિન વસ્ત્ર ધારણ કરી, ચોરને પકડવાનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. તે જ વૃક્ષની છાયામાં કોઈ પરિવ્રાજક પણ પ્રવેશ્યો. તેના લક્ષણો જોઈને અગડદત્તને થયું કે નક્કી આ ચોર જણાય છે. તે પરિવ્રાજકે તેને પૂછ્યું, તમે કોણ છો? કયા નિમિત્તે ફરી રહ્યા છો? અગડદત્તે કહ્યું કે હું ઉજ્જૈનીનો છું, સંપત્તિ ખલાસ થઈ જતાં ભટકી રહ્યો છું. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, હું તને વિપુલ ધન આપીશ.

ત્યાર પછી રાત્રિ પડી. તે પરિવ્રાજકે ત્રિદંડનું શસ્ત્ર બનાવ્યું અને બોલ્યો કે, હું નગરમાં જઈ રહ્યો છું ત્યારે સાશંક એવો અગડદત્ત તેની પાછળ ચાલ્યો. તેને થયું કે આ જ તે ચોર છે. પછી તે પરિવ્રાજક કોઈ પુન્યવાનના શ્રીભવનમાં સંધિ છેદ કરીને ગયો. અનેક ભાંડાદિથી ભરેલ પેટીઓ કાઢી, ત્યાં તે સ્થાપીને ગયો. અગડદત્તે તેનો પીછો કર્યો. તેટલામાં તે પરિવ્રાજક દેવકુલેથી દરિદ્ર પુરુષોને લઈને આવ્યો. તે બધી પેટીઓ ગ્રહણ કરી. નગરથી નીકળી ગયા. પછી પરિવ્રાજકે અગડદત્તને કહ્યું કે અહીં જીર્ણોદ્યાનમાં થોડી નિદ્રા લઈએ, પછી નીકળીશું.

જ્યારે દરિદ્ર પુરુષો સૂઈ ગયા ત્યારે પરિવ્રાજક અને અગડદત્ત બંને શય્યામાં ઉંઘવાનો ડોળ કરવા લાગ્યાં. અગડદત્ત ધીમેથી ઉઠી વૃક્ષની છાયામાં સંતાઈ ગયો. દરિદ્ર પુરુષો ને નિદ્રાવશ જાણી તે પરિવ્રાજકે તેમને મારી નાંખ્યા. અગડદત્તને ત્યાં ન જોતા શોધવા લાગ્યા. તેણે પરિવ્રાજકને એક જ પ્રહારથી પાડી દીધો. પછી તેના કહેવા પ્રમાણે શ્મશાનમાં પશ્ચિમ ભાગે ગયો. ત્યાં પરિવ્રાજકની બહેન હતી. તેણીને પરિવ્રાજકની તલવાર આદિ નિશાની દેખાડી. પછી સુપચાપ તેણીનું ચરિત્ર જોવા લાગ્યો. તેણીએ અગડદત્તને વિશ્રામ લેવા કહ્યું.

ત્યારે અગડદત્ત તે શય્યામાંથી પ્રચ્છન્નપણે ખસી ગયો. તેણીએ પહેલાંથી રાખેલી શીલા ત્યાં પછાડીને કહ્યું કે હાશ! માર ભાઈનો હત્યારો ખતમ થઈ ગયો. અગડદત્તે બહાર નીકળી તેણીને વાળ વડે પકડી લીધી. તેણીને પકડીને રાજગૃહે લઈ ગયો. પછી રાજઞ્નદ્વિ પામ્યો.

આ પ્રમાણે બીજા પણ અપ્રમત્ત આ લોકોમાં જ કલ્યાણભાગી થાય છે.

દ્રવ્ય સુખોમાં પ્રતિબુદ્ધજીવીનું દેષ્ટાંત કહ્યું.

ભાવસુહોમાં તપસ્વી, તેઓ મિથ્યાત્વ આદિ મોહિત છતાં પણ લોકોમાં યથાવત્ અવગમ પૂર્વક જ સંયમ જીવિત ને ધારણ કરે છે. આવાઓનું શું કરવું, તે કહે છે? પ્રમાદમાં વિશ્વાસ ન કરવો. અહીં શું કહેવા માંગે છે? બહુજન પ્રવૃત્તિ દર્શનથી આ બધાં અનર્થકારી હોવાથી તેઓ વિશ્વંભવાન થતાં નથી.

આશુ - શીઘ્ર ઉચિત કર્તવ્યમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રજ્ઞા - બુદ્ધિ, જેની છે તે “આશુપ્રજ્ઞ” આશુપ્રજ્ઞ થી શું? ઘોર એટલે કે નિરનુકંપ, સતત પણે પ્રાણીના પ્રાણનું અપહરણ કરવાથી અનુકંપા રહિત. આ કોણ છે? મુહૂર્ત એટલે કાળ વિશેષ. કદાચિત્ શારીર બળથી ઘોર. - x - બળરહિત, મૃત્યુદાયી મૃત્યુ પ્રતિ સામર્થ્યવાન નહીં.

એ પ્રમાણે છે, તો શું કરવું જોઈએ તે કહે છે - જેના વડે પડે તે પક્ષ, તે જેને છે તે પક્ષી, ભારંડ એવું એક પક્ષી તે ભારંડ પક્ષી. તે જેમ અપ્રમત ચરે છે, તે પ્રમાણેનું પણ પ્રમાદ રહિત ધર્મને વિચર. અર્થાત્ વિહિત અનુષ્ઠાનનું તું આસેવન કર. અન્યથા જેમ આ ભારંડપક્ષીના પક્ષ સિવાય સહ અંતર્વર્તીના સાધારણ ચરણના સંભવથી સ્વત્વ પણ પ્રમાદથી અવશ્ય જ મૃત્યુ થાય છે. તે પ્રમાણે તું પણ સંયમજીવિતથી ભ્રંશ જ પ્રમાદથી થાય છે. -૦- આ અર્થને જ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૨-

સાધુ પદે-પદે પરિશંકિત થતો ચાલે, નામાં નાના દોષને પણ પાશ(બળ) સમજીને સાવધાન રહે. નવા-નવા ગુણોના લાભ માટે જીવનને સુરક્ષિત રાખે. લાભ ન થાય તો પરિજ્ઞાનપૂર્વક શરીરને છોડી દે.

● વિવેચન -૧૨૨-

ચરેત્ - જાય, પદ - પાદ વિક્ષેપ રૂપ, પરિશંકમાન - અપાયને ન ગણકારતો. કંઈ રીતે, તે હવે કહે છે - જે કંઈ ગૃહસ્થ સંસ્તવ આદિ અલ્પ પણ પાન તુલ્ય જે પાશ, સંયમ પ્રવૃત્તિ પ્રતિ સ્વાતંત્ર્યના ઉપરોધિતા વડે જાણતો, અથવા જે સંયમ માર્ગમાં જાય, શું કરતો? પદાનિ - સ્થાનો, ધર્મના સ્થાનો. તે મૂલગુણ આદિમાં પરિશંકિત થતો અર્થાત્ મારા આ પ્રવર્તમાન મૂલગુણમાં માલિન્ય કે સ્ખલના ન થાય, એ પ્રમાણે પરિભાવના કરતો પ્રવર્તે. જે કોઈ અલ્પ પણ દુશ્ચિંતિત આદિ પ્રમાદપદ મૂલગુણ આદિના માલિન્યજનકતાથી બંધ હેતુત્વ ચક્રી પારાની જેમ પાશને માનતા હોય, તે આ ઉભયમાં અહીં અભિપ્રાય :-

જેમ ભારંડ પક્ષી અપર સાધારણ અંતર્વર્તી ચરણપણથી પગલાને પરિશંકા કરતો જ ચરે છે. જે કોઈ અવરકાદિને પણ પાશ માનતો તે પ્રમાણે અપ્રમત ચરે છે.

જો પરિશંકિત થતો વિચરે, તો સર્વથા જીવિત નિરપેક્ષાથી પ્રવર્તવું જોઈએ. તેની સાપેક્ષતામાં જ કદાચિત્ કથંચિત્ ઉક્ત દોષનો સંભવ છે, એવી આશંકાથી કહે છે - લાભંતર, ઘલ્યાદિ, પ્રાપ્ત થવું તે લાભ - અપૂર્વ અર્થની પ્રાપ્તિ. અંતર - વિશેષ, લાભાંતર તેમાં થાય છે અહીં શું કહેવા માંગે છે?

જ્યાં સુધી વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની પ્રાપ્તિ અહીંથી

સંભવે છે, ત્યાં સુધી આ પ્રાણધારણારૂપ જીવિત ને અન્ન પાન ઉપયોગાદિથી વૃદ્ધિ પામીને, તેના અભાવમાં પ્રાયઃ તેના ઉપક્રમણનો સંભવ હોવાથી આમ કહ્યું છે. ક્ષુધા આદિનું પણ ઉપક્રમણ કારણત્વથી અભિધાન છે. અહીં ઝુંહયિત્ત્વ જ બૃહદિત્વા એમ વ્યાખ્યા કરવી, અન્યથા 'અસંસ્કૃત' જીવિત છે, એ વાતનો વિરોધ થાય એમ વિચારવું.

ત્યારપછી શું? લાભ વિશેષ પ્રાપ્તિના ઉત્તર કાળે, પરિણિપ્તાય - સર્વ પ્રકારોથી બોધ પામીને, જેમ આ પણ આ નહીં, પૂર્વવત્ સમ્યગ્ દર્શનાદિ વિશેષ હેતુ, તથા આનાથી જરા ન થાય, જરા કે વ્યાધિથી અભિભૂત ન થાય, તેથી તથાવિધ ધર્મધ્યાન પ્રતિ સમર્થ. કહ્યું છે કે -

“જ્યાં સુધી જરા પીડતી નથી, વ્યાધિ જ્યાં સુધી વધતી નથી, જ્યાં સુધી ઈન્દ્રિયો હાનિ પામેલી નથી, ત્યાં સુધી ધર્મનું સમ્યક્ આચરણ કર.”

આ પ્રમાણે જાપરિજ્ઞાથી જાણીને, પછી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ભોજનનું પ્રત્યાખ્યાન કરે. સર્વથા જીવિતથી નિરપેક્ષ થાય, એ ભાવ છે. મલવત્ અત્યંત આત્મામાં લીનતાથી મલ - આઠ પ્રકારના કર્મ, તેનો અપધ્વંસ કરવાનો સ્વભાવ જેનો છે, તે મલ અપધ્વંસી અર્થાત્ મલનો વિનાશ કરનાર થાય છે. તેથી જ્યાં સુધી લાભ થાય ત્યાં સુધી ગુણોને માટે જ દેહને ધારણ કરવો.

અથવા જીવિતને પુષ્ટ કરીને લાભાંતર - લાભ વિચ્છેદમાં અંતર અને બાહ્ય મલના આશ્રયત્વથી મલ - ઔદારિક શરીર, તેનો અપધ્વંસ કરનાર થાય. શો અર્થ છે? જીવિતને ત્યજી દે. અહીં એમ કહેવા માંગે છે કે - આ આનો એક જ ગુણ મનુષ્ય પામીને ધર્મનો લાભ મેળવે છે, એ પ્રમાણે ભાવના કરતો જ્યાં સુધી આ શરીરથી તેને લાભ થાય છે, ત્યાં સુધી તેનું પોષણ કરે. લાભનો વિચ્છેદ સંભવ થતાં સંતેષનાદિ વિધાનથી તે શરીરનો ત્યાગ કરે.

અહીં જ્યાં સુધી લાભને ધારણ કરે, તે સંબંધમાં મંડિક ચોરનું ઉદાહરણ છે. તેમાં સંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે-

બેજ્ઞાતટ નગરમાં મંડિક નામે વણકર, પરદ્રવ્યના હરણમાં પ્રસક્ત હતો અને તે દુષ્ટવ્રણ છું એમ લોકોમાં પ્રકાશિત કરતો જાનુ દેશથી નિત્ય જ ભીના લેપ વડે લિખ થઈને રાજમાર્ગમાં વણકરના શિલ્પથી આજીવિકા કરતો હતો. ભમતો હોવા છતાં પણ દંડ ધારણ કરીને પગ વડે કલેશ પામતો ભમતો હતો. રાત્રિના ખાતર પાડીને ધનને ગ્રહણ કરીને નગરની સમીપમાં ઉદ્યાનતા એક દેશમાં ભૂતિગૃહમાં ત્યાં નિક્ષેપ કરતો.

ત્યાં તેની બહેન એવી કન્યા રહેતી હતી. તે ભોંયરાની મધ્યમાં એક કૂવો હતો. જેમાં તે ચોર દ્રવ્યથી પ્રલોભિત સાથે આ દ્રવ્યનું વહન કરતી હતી. તે તેની બહેન કૂવાની સમીપે પૂર્વે રાખેલ આસને બેસીને પગ ધોવાના બહાનાથી ઠંને પગેથી

ગ્રહણ કરીને તે કૂવામાં નાંખતી હતી. પછી તે આવનાર તેમાં જ નાશ પામતો હતો. એ પ્રમાણે નગરને લુંટતા - લુંટતા તેમનો કાળ વ્યતીત થતો હતો. ચોર પકડનારા પણ તેમને પકડી લેવાનો સમર્થ ન હતા. તેથી નગરમાં ઉપદ્રવ થતો.

ત્યાં મૂલદેવ રાજા હતો. તે કઈ રીતે રાજા થયો?

ઉજ્જૈની નગરીમાં બધી ગણિકામાં પ્રધાન એવી દેવદત્તા નામે ગણિકા હતી. તેની સાથે અચલ નામે કોઈ વણિક્ પુત્ર યૌવવ સંપન્ન એવો મૂળદેવ વસતો હતો. તે ગણિકાને મૂલદેવ ઘણો ઇષ્ટ હતો. પણ ગણિકાની માતાને અચલ શ્રેષ્ઠી જ ઇષ્ટ હતો.

તે ગણિકામાતા, ગણિકાને કહેતી કે - આ જુગારીનો તને શો મોહ છે? દેવદત્તા તેની માતાને કહેતી, હે માતા! આ પંડિત છે. ગણિકા માતાએ પૂછ્યું - શું આ આપણાથી અધિક વિજ્ઞાનને જાણે છે? અચલ બોંતેર કળામાં પંડિત જ છે.

તેણીએ કહ્યું - અચલને કહો કે દેવદત્તાને શેરડી ખાવા માટેની શ્રદ્ધા-ઘચ્છા છે. ગણિકાની માતાએ જઈને કહ્યું ત્યારે અચલે વિચાર્યું કે કેટલી શેરડી વડે હું દેવદત્તાને ખુશ કરી શકું? તેણે ગાડું ભરીને શેરડીના સાંઠા મોકલી દીધા. દેવદત્તા બોલી કે - શું હું હાથણી છું?

પછી દેવદત્તા એ કહ્યું - મૂલદેવ પાસે જઈને કહો કે દેવદત્તા શેરડી ખાવાની ઇચ્છા રાખે છે. ગણિકાએ જઈને મૂલદેવને વાત કરી. તેણે કેટલીક શેરડીના સાંઠા લીધા, તેને છોલી નાખ્યા. પછી તેના ટુકડા કર્યા. તે શેરડીના ટુકડાને ચાતુર્જાતક આદિ વડે સુવાસિત કર્યા, પછી મોકલ્યા. ત્યારે દેવદત્તાએ કહ્યું કે - જુઓ આનું આ વિજ્ઞાન.

ત્યારે ગણિકામાતા મૌન રહી. મૂલદેવ પ્રત્યે પ્રદેષને ધારણ કરતી અચલને કહે છે - હું એવું કંઈક કરીશ, જેથી મૂલદેવ પકડાઈ જાય. અચલે ૧૦૮ દીનાર દેવદત્તાને ભાડા રૂપે આપીને રાખી. ગણિકામાતાએ દેવદત્તાને કહ્યું કે - હવે અચલ તારી સાથે રહેશે. આ દીનાર આપેલા છે. બપોરના સમયે જઈને દેવદત્તાને કહ્યું કે - અચલને કોઈ ત્વરિત કાર્ય ઉત્પન્ન થતાં તે ગામ ગયેલ છે. દેવદત્તાએ મૂલદેવને બોલાવવા મોકલ્યો. મૂલદેવ આવ્યો. તેણીની સાથે રહ્યો.

ગણિકામાતાએ અચલને સંદેશો મોકલ્યો કે બીજા દ્વારેથી તમે આવો. તેણે ઘણાં પુરુષો સાથે આવીને ગર્ભગૃહને વીંટી લીધું મૂલદેવ અતિ સંભ્રમથી શય્યાની નીચે છુપાઈ ગયો. અચલે તે ધ્યાન રાખી લીધું. દેવદત્તાની દાસીઓ અચલના શરીરના અભ્યંગનાદિ માટે બધી સામગ્રી લઈને આવી. અચલ તે જ શય્યામાં બેઠો અને કહે છે કે - આ જ શય્યામાં રહેલા મને અભ્યંગનાદિ સ્નાન કરાવો.

દેવદત્તા બોલી કે - આખી શય્યા બગડી જશે. અચલે કહ્યું - હું આના કરતાં ઉત્કૃષ્ટતર શય્યા તને આપીશ. મેં એવું સ્વપ્ન જોયેલ છે કે મારે શય્યામાં જ અભ્યંગન, ઉદ્વર્તન અને સ્નાનાદિ કરવા. તે બધીએ તેમ કર્યું. ત્યારે સ્નાન અને વિલેપનથી

ભીંજાયેલા મૂલદેવને અચલે વાળ પકડીને બહાર ખેંચ્યો. ત્યારે મૂલદેવે કહ્યું મને છોડી દો. કોઈ દિવસ હું તમને તેનો ઘણો સારો બદલો વાળી દર્શા. અચલ વડે અપમાનીત થયેલો મૂલદેવ ઘણી જ લજ્જાને ધારણ કરતો ઉજ્જૈનીથી નીકળી ગયો કેમકે અચલની શરત હતી કે તારે આ સ્થાન છોડીને ચાલ્યા જવું.

મૂલદેવ ત્યાંથી નીકળી બેજ્ઞાતટ નગરે ગયો.

તેને માર્ગમાં એક પુરુષ મળેલ હતો. મૂલદેવે તે પુરુષને પૂછ્યું કે ક્યાં જાય છે? તેણે કહ્યું કે - બેજ્ઞાતટ નગરે. ત્યારે મૂલદેવે કહ્યું - ચાલો, આપણે બંને સાથે જઈએ. તેણે તે વાત સ્વીકારી લીધી.

બંને ચાલ્યા જાય છે, માર્ગમાં એક અટવી આવી. તે પુરુષની પાસે બાથું - ભોજન હતું. મૂલદેવ વિચાર કરે છે - આ મને તેના ભોજનમાંથી કંઈક પણ આપશે. આજે આપશે, કાલે આપશે એવા આશયથી તેની સાથે ચાલ્યો જાય છે, પણ તે પુરુષ મૂલદેવની કંઈ ખાવા માટે આપતો નથી. ત્રીજે દિવસે આવી પસાર કરી. મૂલદેવે તેને પૂછ્યું કે - નજીક કોઈ ગામ છે? તે પુરુષે કહ્યું કે - અહીંથી બહુ દૂર નહીં તેવા માર્ગમાં ગામ છે.

ત્યાર પછી મૂલદેવે તેને પૂછ્યું - તું ક્યાં રહે છે? તેનો જવાબ આવ્યો કે - આ ગામમાં જ રહું છું. મૂલદેવે ફરી પૂછ્યું કે - તો કઈ રીતે હું જાઉં તો આ ગામે જઈ શકું? તે પુરુષે તેને માર્ગ દેખાડ્યો.

મૂલદેવ તે ગામે ગયો. ત્યાં ભિક્ષાને માટે ભ્રમણ કરતાં અડદ પ્રાપ્ત થયા. તે વખતે સંપન્નકાળ વર્તતો હતો. તે ગામથી મૂલદેવ નીકળ્યો. તે વખતે કોઈ સાધુ માસદામણના પારણે ભિક્ષા નિમિત્તે ત્યાં પ્રવેશ્યા. મૂલદેવે ત્યારે સંવેગ પ્રાપ્ત થઈ પરમ ભક્તિથી તે અડદ વડે તે સાધુને પ્રતિલાભિત કર્યાં.

આ બોલ્યો કે - તે મનુષ્યોને ધન્ય છે, જેને અડદ વડે સાધુનું પારણું કરાવવાનો લાભ મળેલ છે. ત્યારે નીકટમાં રહેલા દેવતાએ કહ્યું - હે પુત્ર! આ ગાથાના પશ્ચાર્દ્ધથી જે માંગીશ, તે હું તને આપીશ.

મૂલદેવે ગાથાનો પશ્ચાર્દ્ધ ભણ્યો - દેવદત્તા ગણિકા, હજારહાથી સહિતનું રાજ્ય (મને પ્રાપ્ત થાઓ) દેવતાએ કહ્યું કે - તુરંત જ પ્રાપ્ત થશે.

ત્યાર પછી મૂલદેવ બેજ્ઞાતટ નગરે ગયો. ત્યાં કોઈ ખાતર થઈને ચોરી કરનારો પકડાયો હતો, તેને વધ કરવા માટે લઈ જતા હતા. ત્યાં વળી કોઈ અપુત્રક રાજા મરણ પામ્યો. તેથી તેઓએ અશ્વને અધિવાસિત કર્યો. તે અશ્વ મૂલદેવની પાસે આવ્યો. પીઠે બેસાડ્યો પછી અશ્વ તેને લઈને રાજ્યમાં ગયો. ત્યાં મૂલદેવનો રાજ્યાભિષેક થતાં રાજા બન્યો.

તેણે તે પુરુષ (માર્ગમાં મળેલો તે)ને બોલાવ્યો. તેને કહ્યું કે - સારું થયું કે તું માર્ગમાં મારી બેઠો હતો, અન્યથા હું માર્ગમાં જ વિનાશ પામ્યો હોત. તેથી તને હું આ

એક ગામ લખી આપુ છું. પણ હવે કોઈ દિવસ મારી પાસે આવતો નહીં (મને મોઢું બતાવતો નહીં)

પછી તેણે ઉજ્જૈનીના રાજા સાથે પ્રીતિ કરી. દાન-માન-સત્કાર વડે તેને પૂજીને પછી મૂલદેવે દેવદત્તાને માંગી. તે રાજાએ પણ પ્રતિ-ઉપકાર કરતાં દેવદત્તાને સોંપી દીધી. મૂલદેવે તેને અંતઃપુરમાં રાખી, પછી તેણીની સાથે ભોગો ભોગવતો રહે છે.

કોઈ દિવસે અચલ પોતવાહન-વહાણો વડે ત્યાં આવ્યો. જકાત ભરવા યોગ્ય ભાંડને તેણે ગોપવી દીધેલા હતા. મૂલદેવ રાજા તે સ્થાનોને જાણી ગયો, તેણે અચલને પકડી લીધો. તે રાજદ્રવ્ય ગોપવેલ છે એમ કહી તેને બાંધીને રાજમાં લાવ્યા. મૂલદેવે તેને પૂછ્યું - તું મને જાણે છે? તે બોલ્યો - તમે રાજા છો, તમને કોણ ન જાણે? તેણે કહ્યું કે - હું મૂલદેવ છું. અચલનો સત્કાર કરીને તેને વિદાય આપી.

આ પ્રમાણે મૂલદેવ રાજા થયો.

ત્યારે તેણે બીજા નગર આરક્ષકની સ્થાપના કરી. પણ તે ચોરને પકડવા માટે સમર્થ ન થયા. ત્યારે મૂલદેવ પોતે જ નીલવસ્ત્રને ઓઢીને રાત્રિમાં નીકળ્યો. મૂલદેવ અજ્ઞાતપણે એક સભામાં બેસીને રહ્યો. જેટલામાં તે મંડિક ચોર આવીને બોલ્યો - અહીં કોણ ઉભું છે? મૂલદેવે કહ્યું - હું કાર્પટિક છું તે બોલ્યો - અહીં આવ હું તને મનુષ્ય કરીશ.

મૂલદેવ ઉભો થયો. કોઈ એક ઐશ્વર્યવાનના ઘેર ખાતર પાડ્યું. ઘણું બધું ઘન ત્યાંથી લઈ લીધું. તે બધું ઘન મૂલદેવની ઉપર આરોહણ કર્યું. પછી બંનેએ ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું. નગરની બહાર ગયા. તેમાં મૂલદેવ આગળ ચાલતો હતો. ચોર તલવાર ખેંચીને તેની પાછળ-પાછળ જતો હતો. તે બંને ભોયરા પાસે પહોંચ્યા. ચોરે તે દ્રવ્ય તેમાં નાંખવાનો- ગોપવવાનો આરંભ કર્યો.

ત્યાર પછી તે ચોરે તેની બહેનને કહ્યું - આ મહેમાન છે, તેના પગને ધોવાનું પાણી આપ. તેણી કૂવાના કિનારા પાસે આવીને બેસી. તેણી પગ ધોવાના બહાનાથી તેના બંને પગને ગ્રહણ કરીને મહેમાનને કૂવામાં નાંખી દેતી હતી. જેવા તેણી અતી સુકુમાર પગને જાણ્યા, ત્યારે તેણીને થયું કે નક્કી આ કોઈ ભૂતપૂર્વ રાજ્યભ્રષ્ટ રાજા જણાય છે. તેણીને મૂલદેવ ઉપર અનુકંપા જન્મી. ત્યાર પછી તેણીએ પગના તળીયે નીશાની કરીકે અહીંથી ભાગી જા, તને મારો ભાઈ મારી નાંખશે.

ત્યારપછી મૂલદેવ ત્યાંથી નાસી ગયો. તેણી પૂત્કાર કરવા લાગી, “ભાગી ગયો, ભાગી ગયો” તે મંડિક ચોર તલવાર ખેંચીને તેની પાછળ દોડ્યો. મૂલદેવ રાજપથમાં અતિ સંનિકૃષ્ટ જાણીને ચત્વર - ચોરામાં ‘શિવ’ના અંતરે ઉભો રહ્યો. ચોરે તે શિવલિંગને - “આ પુરુષ છે” એમ વિચારી કંકાગ્ર તલવાર વડે બે ટુકડા કરીને ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી તે ભોંયરા પાસે ચાલ્યો ગયો.

ત્યાં રહીને રાત્રિ પસાર કરી, પ્રભાતમાં ત્યાંથી નીકળી ગયો, શેરીમાં જઈને

અંદરની દુકાનમાં તંતુવાયત્વ- વણકરપણું કરવા લાગ્યો. રાજપુરુષો વડે બોલાવ્યો. મૂલદેવે વિચાર્યું કે આ તે જ પુરુષ છે પણ તેને હાલ મારવો યોગ્ય નથી. - x - પુરુષો તેને લાવ્યા. રાજાએ ઉભા થઈને તેની પૂજા કરી. આસને બેસાડ્યો. તેની સાથે ઘણી પ્રિય વાતો કરીને કહ્યું મને તારી બહેન પરણાવ. તેણે તેની બહેનનો વિવાહ મૂલદેવ સાથે કર્યો. રાજાએ તેને ભોગો આપ્યા.

કેટલાંક દિવસો જતાં રાજાએ મંડિકને કહ્યું - થોડું ઘન જોઈએ છીએ, તેણે ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. રાજાએ તેનું સન્માન કર્યું. અન્ય કોઈ દિવસે ફરી ઘનની માંગણી કરી. ફરી પણ મંડિકે ઘન આપ્યું. રાજાએ તે ચોરને અતી સત્કાર - સન્માન પ્રયોજ્યું. આ પ્રકારે ચોરે બધું દ્રવ્ય આપી દીધું.

તેની બહેનને પછી પૂછ્યું - હવે કંઈ દ્રવ્ય છે? તેણી બોલી કે ના, આટલુંજ દ્રવ્ય હતું. ત્યારપછી પૂર્વે કહેવાયેલ લક્ષ્ય અનુસાર બધું જ ઘન પ્રાપ્ત થઈ જતાં મંડિકને શૂળીએ ચડાવી દીધો.

દેષ્ટાંતના અનુવાદ પૂર્વક આ ઉપનય છે -

જ્યાં સુધી જેટલું કાર્ય હતું, ત્યાં સુધી - જેટલો લાભ હતો ત્યાં સુધી મૂલદેવ રાજા વડે મંડિક ચોરને સાચવવામાં આવ્યો. તે પ્રમાણે ધર્માર્થીએ પણ સંયમ ઉપદાત હેતુક છતાં પણ જીવિતને નિર્જરાની અભિલાષાથી, તેના લાભને માટે ચાવત ધારી રાખવું જોઈએ. તેને ધારણ કરવામાં સંયમનો ઉપરોધ જ છે. - x - આટલું પ્રસંગથી કહ્યું.

હવે જે કહ્યું કે - “જીવિતને પોષણ આપીને મલનો ધ્વંસ કરે તે શું સ્વાતંત્ર્યથી કે અન્ય રીતે?

● સૂત્ર - ૧૨૩ -

શિક્ષિત અને કવચધારી અશ્વ જેમ યુદ્ધમાં જય પામે છે, તેમ જ સ્વચ્છંદતાના નિરોધથી સાધુ સંસારથી પાર પામે છે. પૂર્વજીવનમાં અપ્રમત થઈને વિચરણ કરનારો મુનિ જલ્દીથી મોક્ષને પામે છે.

● વિવેચન - ૧૨૩ -

છન્દ - વશ, તેનો નિરોધ, તે છંદ નિરોધ - સ્વચ્છંદતાનો નિષેધ, તેના વડે મુક્તિને પામે છે. અહીં શું કહે છે? ગુરુની પરતંત્રતાથી પોતાના આગ્રહને યોજવા વિના, તેમાં પ્રવર્તમાન પણ સંકલેશ રહિત રહે, તેનાથી તે કર્મબંધનો ભાગી ન થાય. પરંતુ અવિકલ ચારિત્રપણાથી તેની નિર્જરા વડે જ પામે છે. અપ્રવર્તમાન છતાં આહારાદિમાં આગ્રહ ગ્રહના આકુલિત ચિત્તથી અનંત સંસારિતા આદિ અનર્થના ભાગી થાય છે. તેને સર્વથા તેના પરતંત્રપણાથી મુતુક્ષુ વડે વિચારવું. કેમ કે તે જ સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિ સકલ કલ્યાણના હેતુપણાથી છે.

કહ્યું છે કે - “તે જ્ઞાનનો ભાગી થાય છે અને દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિરતર થાય છે, તેઓ ધન્ય છે, જ્યાં સુધી તેઓ ગુરુકુલવાસ છોડતા નથી.” અથવા છન્દસા -

ગુરુના અભિપ્રાયથી, નિરોધ - આહારાદિના પરિહારરૂપ છે, તે છંદનિરોધ, તેનાથી જ ઉક્ત ન્યાયથી મુક્તિ પામે છે તેથી તે વસ્તુ વિષય અભિલાષા રૂપ ઇચ્છા કે છંદ, તેના નિરોધથી મુક્તિ થાય, કેમકે તે જ તેની વિબંધક છે.

લૌકિકો પણ કહે છે - જે કોટિ ગ્રંથો વડે કહેવાય, તે અર્ધશ્લોક વડે કહે છે, વૃષ્ણાનો જે પરિત્યાગ કરે છે, તો પરમપદને પામે છે.

અથવા છંદ, ના પર્યાય રૂપે વેદ અને આગમ છે. તેથી છંદથી નિરોધ - ઇન્દ્રિયાદિ નિગ્રહરૂપ. તે છંદનિરોધ. તેનાથી મોક્ષ મેળવે છે. સર્વથા જીવિત પ્રતિ અનપેક્ષાતાથી નહીં. - x - અહીં ઉદાહરણ આપે છે -

અન્ન, જે શિક્ષિત હોય - દોડવું, કુદવું આદિ શિક્ષા ગ્રાહિત હોય. તથા તેના શરીરને કવચ વડે આસ્થાદિત કરેલ હોય. એ રીતે તે શિક્ષિત અને વર્મધારી હોય. અહીં શિક્ષક તંત્ર વડે સ્વતંત્રતાનો અપોહ કહ્યો. તેનો આ અર્થ છે - જેમ અન્ન સ્વાતંત્ર્યના વિરહથી પ્રવર્તમાન હોય તો તલવાર આદિથી વૈરી વડે હણાતો નથી, એ રીતે તે મુક્તિને પામે છે અને જે સ્વતંત્ર હોય, પહેલાંથી અશિક્ષિત હોય તો રણમાં હણાય છે.

અહીં સંપ્રદાયથી આ ઉદાહરણ છે -

એક રાજાએ બે કુલપુત્રોને એક એક અન્ન શિક્ષણ પોષણાર્થે આપ્યો. તેમાં એક કાલને ઉચિત યવસયોગાસનથી સંરક્ષણ કરતો દોડવું, લાલિત, કુદવું આદિ કળા શીખવે છે. બીજો કુલપુત્ર અને ઇષ્ટ યવસ - યોગાસનને આપે છે, ઘાણીમાં વહન કરાવે છે, પણ શિક્ષા આપતો નથી. બાકીના પોતે ખાઈ જતો.

સંગ્રામ કાળે તે બંનેને ઉપસ્થિત કરવા રાજાએ કહ્યું - તે બંને અન્નો ઉપર બેસીને જલ્દીથી આવ્યા. રાજાએ તેમને કહ્યું કે - સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરો. તેમાં જે પહેલો અન્ન હતો તે શિક્ષાગુણપણાથી સારથિને અનુવર્તતો સંગ્રામ પારગ થયો. બીજો અન્ન વિશિષ્ટ શિક્ષાના અભાવથી અસત્ ભાવના ભાવિત્વથી ઘઉં પીસવાના ચંત્ર - ઘંટીની માફક ત્યાં જ ભમવાને લાગ્યો. તેથી બીજો હતસારથિ છે, એ પ્રમાણે કહીને પકડી લીધો. અર્થાત્ બંદી બનાવાયો.

દેષ્ટાંતના અનુવાદપૂર્વક આ ઉપનય છે - આ અન્નની માફક ધર્મર્થી પણ સ્વાતંત્ર્ય રહિત મુક્તિને પામે છે - x - આ કારણે કહેલ છે કે - સતત આગમોક્ત ક્રિયાનું આસેવન કર. કઈ રીતે? અપ્રમત થઈને અર્થાત્ ગુરુ પારતંત્ર્યથી પ્રમાદનો પરિહાર કરીને. ચારિત્રથી જ અપ્રમાદ છે.

મુનિ - માને છે અર્થાત્ જાણે છે જીવાદિને તે - તપસ્વી. જલ્દીથી મોક્ષને પામે છે. શું છંદો નિરોધ છતાં પણ તત્ત્વથી અપ્રમાદાત્મક જ હોય, તો પછી તેમાં પુનરુક્તિ દોષ ન લાગે? તેનો ઉત્તર કહે છે કે - અપ્રમાદનો જ આદર કરવો, તે જણાવવાને માટે ઇત્યાદિથી પુનરુક્તિ ન કહેવી. આટલા પૂર્વ વર્ષોના આયુષ્યની ચારિત્ર પરિણતિ દર્શનાર્થે કહી છે.

જો છંદ નિરોધથી મુક્તિ છે, તો પણ અંત્યકાલે જ તેને આચરવું એવી શંકા જાય અથવા જો પછી મલનો ધ્વંસ કરનાર થાય, ત્યારે છંદ નિરોધાદિ તેના હેતુભૂત છે, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૪ -

“જે પૂર્વમાં અપ્રમત નથી. તે પછી પણ અપ્રમત ન થઈ શકે.”
આવી ધારણા શાશ્વતવાદીઓની છે. પરંતુ આયુષ્યના શિથિલ થવાથી અને મૃત્યુ સમયે શરીર છૂટવાની સ્થિતિ આવતા તે વિષાદને પામે છે.

● વિવેચન -૧૨૪-

જે પહેલાથી જ અપ્રમતપણાથી ભાવિતમતિ ન થાય. તે તેવા સ્વરૂપના છંદ નિરોધને પુલ્કમેવં - તેમાં એવં શબ્દની અહીં ઉપમા અર્થપણાથી પૂર્વની જેમ અંત્ય કાળથી અથવા મલના અપધ્વંસ સમયથી અભાવિતમતિ પલાથી પ્રાપ્ત ન થાય. તેથી લાભની સંભાવના પણ ન કહી. તો પછી તેનો શું લાભ? અંત્ય કાળે કે મલ અપધ્વંસ સમયમાં આ અનંતર અભિહિત સ્વરૂપ સમીપતાથી મપાય છે. - x - x - ઇત્યાદિ શાશ્વતવાદી કહે છે. તે શાશ્વતવાદીને - આત્મામાં મૃત્યુને અનિયત કાળ ભાવીને જોતાં નથી. અહીં આમ કહે છે - જે “છંદ નિરોધના ઉત્તરકાળે જ હું કરીશ” એમ કહે છે, તે અવશ્ય શાશ્વતવાદી છે.

તેઓ આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના કરે છે - જેમ કે હે ભદ્ર! આ તમે તે કાળથી પૂર્વે આ ઉક્ત હેતુથી સમસ્તિ નથી, તે રીતે ઉત્તરકાળે પણ આ પ્રમાદી એવા તને થવું નથી. અથવા જે આ ઉપમા તે જ્ઞાનની ઉપમા - સંપ્રદારણા કે જે પછીથી ધર્મ કરીશું, તે શાશ્વતવાદિને અર્થાત્ નિરૂપકમ આયુષ્યવાળાને, જે નિરૂપકમ આયુષ્યપણાથી આત્માને શાશ્વત માને છે, તેમને યોજવા છતાં પાણીના પરપોટા સમાન આયુષ્યવાળાને ન યોજવું. તે પ્રમાણે આ ઉત્તરકાળે પણ છંદ નિરોધને ન પામીને વિષાદ પામે છે કે - મેં કેમ સુકૃત ન કર્યા? હવે હું આવા અપાર ભવ સાગરમાં ભમતો થઈશ, એવા પ્રકારની વિકળતાને અનુભવે છે ક્યારે? આત્મપ્રદેશોને છોડતી વખતે. મનુષ્ય ભવોપગ્રાહી આયુષ્ય કર્મો પુરા થતા. અથવા મૃત્યુ વડે સ્વસ્થિતિના ક્ષય રૂપ લક્ષણથી. સમય વડે યુક્ત તેમાં ઔદારિક કાચ રૂપ શરીરના પૃથકભાવમાં બધુ પરિશાદિત થાય. આનું ઔદમ્પર્ય આ છે -

પહેલાંથી જ પ્રમાદવાળા ન થવું જોઈએ. કહે છે કે - આજે શું કે કાલે શું? જવાનું જ છે, એમ જાણવા છતાં મૂઢ તેમાં મોહથી સુખે સુવે છે. તો શું તે પૂર્વે જ હોય, પછીથી છંદ નિરોધ પ્રાપ્ત ન થાય?

● સૂત્ર - ૧૨૫ -

કોઈ પણ જલ્દીથી વિવેકને પ્રાપ્ત ન કરી શકે. તેથી કમલાંથી જ કામનાનો પરિત્યાગ કર. સમત્વ દૈશ્વિકી લોકને સારી રીતે જાણીને આત્મરક્ષક મહર્ષિ અપ્રમત થઈને વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૧૨૫ -

તત્કાલ જ સમર્થ થતાં નથી. શું કરવાને? પ્રાપ્ત કરવાને, કોને? વિવેકને, દ્રવ્યથી બહારના સંગના પરિત્યાગ રૂપ અને ભાવથી કષાયના પરિહાર રૂપ. અકૃત પરિકર્મા જલ્દીથી તેનો પરિત્યાગ ન કરી શકે. અહીં બ્રાહ્મણીનું ઉદાહરણ છે -

એક બ્રાહ્મણ પરદેશ જઈને શાખા પારગ થઈને પોતાના દેશમાં આવ્યો. તેને બીજા બ્રાહ્મણે પ્રચુર પ્રલાલિત કરીને કન્યા આપી. તે લોકો પાસેથી દક્ષિણા પામતો હતો. અતિશય વૈભવ વધતાં, તેણે તેની પત્નીને માટે ઘણાં અલંકારો કરાવ્યા. તેણી નિત્ય અલંકારથી મંડિત થઈને રહેતી હતી. તેણે પત્નીને કહ્યું કે- આ પ્રત્યંત ગામ છે, તેથી આ આભરણોનું તિથિ કે પર્વમાં ધારણ કર. કદાચિત ચોર આવી જાય ત્યારે મુખેથી ગોપવી શકાય. તેણી બોલી કે હું તે વેળાએ જલ્દીથી આભુષણોને દૂર કરી દઈશ.

કોઈ દિવસે ત્યાં ચોરો આવી પહોંચ્યા. તે જ નિત્ય શણગારાયેલ રહેતી સ્ત્રીના ઘરમાં પ્રવેશ્યા. તેણીને અલંકાર સહિત પકડી લીધી. તેણી પ્રણીત ભોજત્વથી માંસલ અને પુષ્ટ હાથ-પગ વાળી થઈ ગઈ હોવાથી કટક આદિ આભુષણને કાઢવા સમર્થ ન થઈ. ત્યારે ચોરોએ તેણીના બંને હાથ છેદીને કડલાં વગેરે કાઢી લીધા. લઈને નીકળી ગયા.

એ પ્રમાણે બીજા પણ પૂર્વે પરિકર્મ ન કરેલાં તત્કાલ તેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થતાં નથી. મલનો અપધ્વંસ તો ઘણો દૂર રહ્યો અહીં મરુદેવી માતાનું ઉદાહરણ ન કહેવું. કેમ કે તે આશ્ચર્યરૂપ ઘટના છે. એવા તીવ્ર ભાવો મોટા ભાગનાને સંભવતા નથી.

એ પ્રમાણે સમ્યક્ પ્રવૃત્તિથી ઉઠીને “પછી છંદ નિરોધ કરીશ” એ પ્રમાણે આભસના ત્યાગમાં ઉદ્યમ કરવો. તથા પ્રકર્ષથી - મન વડે પણ તેના અચિંતનરૂપથી ઇચ્છામદન રૂપ કામોને તજીને, સમસ્ત પ્રાણી સમૂહને સમ્યક્ રીતે જાણીને, કઈ રીતે? શત્રુ અને મિત્રને સમપણે, ક્યાંય પણ રાગ-દ્વેષ કર્યા વિના, તથા મહર્ષિ થઈને - એકાંત ઉત્સવરૂપ પણાથી મોક્ષ, તેને ઇચ્છવાના સ્વભાવ વાળા અથવા મહેંધી થઈને. એટલે કે વિષયના અભિલાષ રહિતતાથી નિયાણાયુક્ત ન થઈને આત્માનું રક્ષણ કરે. કોનાથી? કુગતિગમન આદિ અપાયોથી, તે આત્મરક્ષી કહેવાય.

અથવા સ્વીકાર કરે છે આત્મહિત જેના વડે તે આદાન - સંયમ, તેનું રક્ષણ કરનાર, અપ્રમત્ત - પ્રમાદ રહિત થઈને વિચરે. અહીં પ્રમાદના પરિહાર અને અપરિહારમાં આલોક સંબંધી ઉદાહરણ - કોઈ વણિક મહિલાનું બતાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે -

એક વણિક સ્ત્રી હતી તેનો પતિ પરદેશ ગયેલો. શરીરશુશ્રુષામાં રક્તા એવી તેણી દાસ-નોકર-કર્મકર આદિને પોત-પોતાના અભિયોગમાં નિયોજતી ન હતી.

તેઓને કાળ પ્રમાણે ઇષ્ટ હોય તેવો આહાર કે આજીવિકા આપતી ન હતી. તેથી તે બધાં નાસી ગયા. કર્માન્ત પરિહાનિથી વૈભવથી પરિહાની થઈ.

વલિક આવ્યો. આ પ્રમાણે વૈભવની પરિહાનિ આદિ જોઈને તે સ્ત્રીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી.

ત્યાર પછી બીજી સ્ત્રીને પુષ્કળ શુલ્ક આપીને તેણી સાથે વિવાહ કર્યો. ત્યારે તેના સ્વજનોએ કહ્યું કે - જે પોતાને રક્ષે છે, તે પરિણિત રહી શકશે. તેણીએ તે વાત સ્વીકારી. વલિક સાથે વિવાહ કરીને તેણી રહી, પછી વલિક વાણિજ્યને માટે ગયો. તેણી પણ દાસ, નોકર, કર્મકરાદિને આદેશ આપીને કામ કરાવતી હતી. તેઓને પૂર્વાહ્ણ આદિ કાળે ભોજન આપતી હતી. મીઠી વાણી વડે ઉત્સાહિત કરતી હતી. તેમને વેતન પણ કાળને બગાડ્યા વિના આપતી હતી. તેણી પોતાના શરીરની શુશ્રૂષારત પણ ન હતી. એ પ્રમાણે પોતાનાને રક્ષણ કરતી, પતિની રાહ જુએ છે. જ્યારે વલિક આવ્યો ત્યારે આ પ્રમાણે જોઈને સંતુષ્ટ થયો. તેણીને સર્વસ્વામિની બનાવી.

આ પ્રમાણે અહીં અપ્રમાદ ગુણને માટે અને પ્રમાદ દોષને માટે થાય છે. - x - પ્રમાદનું મૂળ રાગ-દ્વેષ છે, તેથી સોપાય તેનો પરિહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૬, ૧૨૭ -

વારંવાર મોહગુણો ઉપર વિજય પામવામાં યત્નશીલ, સંયમમાં વિચરણ કરતા શ્રમણને અનેક પ્રકારના પ્રતિકૂળ સ્પર્શ પરેશાન કરે છે. પરંતુ સાધુ તેમાં મનથી પણ દ્વેષ ન કરે... અનુકૂળ સ્પર્શ ઘણાં લોભામણા હોય છે. પરંતુ સાધુ તથાપ્રકારના વિષયોમાં મન ન લગાડે. ક્રોધથી પોતાને બચાવે, માન અને માયા ન સેવે, લોભનો ત્યાગ કરે.

● વિવેચન - ૧૨૬, ૧૨૭ -

વારંવાર આ સતત પ્રવૃત્તિ ઉપલક્ષણ છે. મોહ પામે છે - જાણવા છતાં પણ પ્રાણીને આકુલ કરે છે, પ્રવતાવે છે, અન્યથા કરે છે તે મોહ, તેના ગુણો, તે મોહગુણો - તેના ઉપકારી શબ્દાદિ, તેનો અભિભવ કરે છે. અર્થાત્ અવિચ્છેદથી તેના જયમાં પ્રવર્તે અથવા કથંચિત્ મોહનીયના અત્યંત ઉદયથી એકદા તેના વડે પરાજિત થવા છતાં, ફરી ફરી તેના જય પ્રતિ પ્રવર્તમાન, પણ તેથી જ વિમુક્ત સંયમ ઉદ્યોગ-ઉદ્યમી ન થાય.

અનેકવિધ કઠોર વિષમ સંસ્થાનાદિ ભેદ રૂપ - આનું સ્વરૂપ હોવાથી અનેક રૂપા શ્રમણો વિચરે છે. ફાસ - પોતપોતાની ઇંદ્રિયોના ગૃહમાણપણાથી સ્પર્શે છે, માટે સ્પર્શો - શબ્દ આદિ તેના ગ્રહણ કરવાપણાથી સંબંધ કરે છે. અસમંજસ - અનનુકૂળ જ અથવા સ્પર્શન વિષયક - સ્પર્શો સ્પર્શે છે, સ્પર્શનું ઉપાદાન તેના દુર્જયત્વ વ્યાપિત્વથી છે.

તે સ્પર્શોમાં મુનિ, મનથી ઉપલક્ષણત્વથી વાચા ને કાચા વડે, અથવા મનથી

પણ. માત્ર વચન અને કાયાથી નહીં. પ્રદેશ ન કરે. અહીં શું કહેવા માંગે છે? કઠોર સંથારા આદિના સ્પર્શદિમાં આપણે હણાઈએ છીએ કે ઉપતાપિત થઈએ છીએ, એ પ્રમાણે ન વિચારે કે ન તેવું બોલે કે ન તેનો પરિહાર કરે.

તથા મંદાઠ મંદ એટલે હિતાહિતવિવેકી છતાં પણ જનને બીજી તરફ લઈ જાય છે, સ્પર્શ - પૂર્વવત્ શબ્દાદિ, ઘણું લોભાવે છે - વિમોહ ઉપજાવે છે તેથી બહુ લાભનીય. આના વડે અતિ આક્ષેપકત્વ જણાવ્યું. તેવા પ્રકારે ઘણાં જ લોભનીય છતાં પણ મૃદુ સ્પર્શ, મધુર રસ આદિમાં ચિત્ત ન પરોવે. - x - અથવા સંકલ્પ રૂપ જ મન છે. તેથી મનમાં સંકલ્પ પણ ન ધરાણ કરે. તો પછી તેની પ્રવૃત્તિની તો વાત જ ક્યાં છે? અથવા મંદ-બુદ્ધિત્વથી કે મંદ ગમનત્વથી મંદા - સ્ત્રીઓ, તે જ સ્પર્શપ્રધાનત્વથી સ્પર્શો. તેથી મંદ સ્પર્શો. ઘણાં કામીઓ લોભનીય - ગૃહિજનક છે, તેને બહુ લોભનીયો કહે છે. તેવા પ્રકારના બહુલોભનીયોમાં મન પણ ન કરે. અહીં સ્ત્રીઓના જ બહુતર અપાય હેતુત્વથી અહીં કહે છે. તેથી કહે છે -

સ્પર્શોન્દ્રિયમાં પ્રસક્ત, બલવંત, મદથી ઉત્કટ, હાથણીમાં રક્ત થઈને મહાવતો વડે બંધાય છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વ સૂત્ર વડે દ્વેષનો પરિહાર કહ્યો છે, આના વડે રાગનો પણ પરિહાર કહ્યો. તે કઈ રીતે થાય, તે કહે છે - નિવારણ કરે, કોનું? ક્રોધ - અપ્રીતિલક્ષણને. દૂર કરે, કોને? અહંકારરૂપ માનને. માયા - બીજાને છેતરવાની બુદ્ધિ રૂપ, ન કરે. અભિષ્વંગ સ્વભાવ લોભનો ત્યાગ કરે. તથા ક્રોધ અને માનના દ્વેષરૂપપણાથી, માયા અને લોભના રાગરૂપત્વથી તેનો નિગ્રહ જ. તેનો પરિહાર છે, તેમ વિચારવું.

અથવા સ્પર્શ પરિહારને જણાવતા ચોથું વ્રત કહ્યું. સૂત્રથી - x - મહાપ્રમાદરૂપ અબ્રહ્મનો નિરોધ કરેલ છે. તેના અભિધાનથી હિંસાદિનો નિરોધ પણ કહ્યો જ છે. આના વડે અર્થથી મૂળગુણ અભિધાન અને ક્રોધાદિ ન કરવાના ઉપદેશથી ઉત્તરગુણ કહ્યા. - x - x - જે આટલી ચારિત્રશુદ્ધિ કહી, તે સમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધિને છોડીને નથી, તે અર્થને માટે આ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૮ -

જે સંસ્કારહીન છે, તુચ્છ અને પરપ્રવાદી છે, રાગ અને દ્વેષમાં ફસાયેલા છે, વાસનાઓના દાસ છે, તેઓ ધર્મરહિત છે, એમ જાણીને તેની દુગુણ કરતો શરીરબેદની અંતિમ ક્ષણ સુધી ગુણની કાંક્ષા કરે. - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૨૮ -

જે કોઈ તાત્વિક શુદ્ધિવાળા નથી, પરંતુ ઉપચરિત વૃત્તિવાળા છે. અથવા સંસ્કૃત આગમ પ્રરૂપકત્વથી સંસ્કૃત છે. તેઓ પોતાના આગમમાં નિરન્વય છેદ બતાવીને ફરી તેના વડે જ નિર્વાહને જોતાં પરમાર્થથી અન્વયી દ્રવ્ય રૂપ જ સંતાનનાં ઉપકલ્પના

કરનારા જ થાય છે. ઇત્યાદિ - x - તુચ્છ - નિઃસાર, પરપ્રવાદી - સ્વતીર્થિક વ્યતિરિક્તતાથી પ્રવાદી. એ બધાં પ્રેમ અને દ્વેષ વડે અનુગત છે. - x - x - રાગદ્વેષ ગ્રહગ્રસ્ત માનસથી તેઓ સ્વતંત્ર નથી, તે કારણે અર્હન મતથી બાહ્ય છે. અધર્મના હેતુપણે છે. તેમને ઉન્માર્ગગામી સમજી તેમની દુગુંછા કરતા, નિંદા કરતાં નહીં, દૂર કરીને પોતે સમ્યક્ દર્શન ચારિત્રરૂપ ભગવત્ આગમ અભિહિત ગુણોને - x - x - મરણ થાય ત્યાં સુધી પાળે - x - x - આના વડે કાંક્ષા રૂપ સમ્યક્ત્વ અતિચારના પરિહારથી સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ બનાવી છે. - x - x -

**મુનિ દીપરત્ન સાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૪ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ**

૦ - x - x - x - x - ૦

● અધ્યયન -૫- “અકામમરણીય” ●

— x — x — x — x —

યોથું અધ્યયન કહું, હવે પાંચમું આરંભે છે. તેનો આ સંબંધ છે -

અનંતર અધ્યયનમાં - x - મરણ સુધી અપ્રમાદનું વર્ણન કર્યું. તેથી મરણ કાળમાં પણ અપ્રમાદ ધારણ કરવો. તે મરણ વિભાગના પરિજ્ઞાનથી જ થાય છે. તેનાથી જ ‘બાળમરણ’ હેય અને પંડિત મરણાદિ ઉપાદેય છે, તેમ જાણે. તથા તત્ત્વથી અપ્રમતતા જન્મે છે. એ સંબંધે આવેલા આ અધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વાર વર્ણવીને નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં “અકામ મરણીય” એ નામ છે. કામ મરણનું પ્રતિપક્ષ તે અકામ મરણ, તેથી કામ અને મરણનો નિક્ષેપ કરવો જોઈએ. તે પ્રતિપાદિત કરવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૦૮ + વિવેચન -

‘કામ’નો નિક્ષેપ ચાર ભેદે અને મરણનો છ ભેદે છે. તેમાં કામના કરાય તે કામ. તે પૂર્વે શ્રામણ્યપૂર્વક નામના દશવૈકાલિકના બીજા અધ્યયનમાં કહેલ છે. ત્યાં તેનું અનેક રીતે વર્ણન છે. તેમાં જે અહીં પ્રસ્તુત છે. તેને દર્શાવવા માટે કહે છે :- ઇચ્છા કામ વડે અહીં અધિકાર છે.

કારણ છ ભેદે કહું, તેમાં નામ અને સ્થાપના પ્રસિદ્ધ છે, તેથી બાકીના ચાર કહે છે. બીજા વળી છની ગાથા કહે છે. દ્રવ્યાદિ ચારને જણાવે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૦૯ + વિવેચન -

દ્રવ્યનું મરણ તે દ્રવ્યમરણ, કુસુંભ અગ્નિ આદિમાં જાણવું. જે જેના પોતાના કાર્યને સાધવા પ્રતિ સમર્થરૂપ છે. તે તેનું જીવિત રૂઠ છે. તેનો અભાવ તે મરણ છે. તેથી કુસુંભાદિથી રંગવું વગેરે સ્વકાર્ય સામર્થ્ય તે જીવિત, તેનો અભાવ તે મરણ. - x - ક્ષેત્રમરણ - જે ક્ષેત્રમાં મરણ - ઇંચિની મરણાદિ વર્ણવાય કે કરાય તે. અથવા તે શસ્ત્ર આદિ ઉત્પત્તિ ક્ષમત્વને હણે છે, ત્યારે તે ક્ષેત્રનું મરણ છે. કાલ મરણ - જે કાળમાં મરણ વર્ણવાય છે કે કરાય છે, અથવા કાળના - ગ્રહ ઉપરાગાદિ વડે વૃષ્ટિ આદિ સ્વકાર્યને ન કરવું આ બંને સુગમપણે હોવાથી તત્ત્વથી દ્રવ્યમરણથી ભિન્ન નિર્યુક્તિકારે કહું નથી. - x - x - ભાવ વિષયમાં નિક્ષેપમાં આયુષ્યનો ક્ષય જાણવો.

મરણ પણ ત્રણ ભેદે છે - (૧) ઓઘ મરાણ - સામાન્યથી સર્વ પ્રાણીના પ્રાણ પરિત્યાગરૂપ થાય છે. (૨) ભવ મરાણ - જે નારકાદિથી નરક આદિ ભવ વિષયપણથી વિવક્ષિત છે. (૩) તદ્ભવિક મરાણ - જેમાં જ મનુષ્ય ભવ આદિમાં મરીને ફરી તેમાંજ ઉપજીને જે મરે છે, તે વ્યાખ્યાનિકામ અભિપ્રાય. વૃદ્ધો આ રીતે વ્યાખ્યા કરે છે :- તે ભાવ મરણ બે ભેદે છે - ઓઘ મરણ અને તદ્ભવ મરણ. - x - અહીં આમાંનો જેના વડે અધિકાર છે, તે કહે છે - મનુષ્ય ભવ ભાવી ભવ મરણ અંતર્વર્તી મનુષ્ય ભવિક મરણથી અધિકાર છે.

હવે વિસ્તારથી મરણ વક્તવ્યતા વિષયક બે દ્વારગાથા કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૧૦, ૨૧૧ + વિવેચન -

મરણ વિભક્તિ - વિભાગ, તેની પ્રરૂપણા - પ્રદર્શન તે મરણવિભક્તિ પ્રરૂપણા કરવી. અનુભાગ - રસ, તે તદ્ વિષયક આયુ કર્મનો. કેમકે તેમાં જ તેનો સંભવ છે. - x - પ્રદેશ - તદ્ વિષય આયુ કર્મ પુદ્ગલ રૂપ અગ્ર - પરિમાણ, તે પ્રદેશાગ્ર બાણવો. કેટલાં મરણો સ્વીકારે? મિચિતે - પ્રાણીઓ પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે. એક સમયમાં ક્ષતિફૂલ્વ - કેટલીવાર, એક એક કહેવાનાર ભેદમાં “મરણે મરે છે” તે જોડવું. - x - કેટલી સંખ્યાવાળો ભાગ મરે છે? સર્વે જીવોને પ્રતિસમય કે નિરંતર. અંતર - વ્યવધાન, અંતર સહિત વર્ષો તે સાંતર. આમાંના કેટલા નિરંતર અને કેટલાં સાંતર છે? તથા એક એકનો કેટલો પરિમાણ કાળ સંભવે છે? આ બંને ગાથાનો અદ્વારાર્થ કહ્યો.

ભાવાર્થ તો નિર્ચુક્તિકાર પોતે કહેશે. તેમાં પહેલું દ્વાર કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૧૨, ૨૧૩ + વિવેચન -

૧. આવીચિમરણ, ૨. અવધિમરણ, ૩. અત્યંત મરણ, ૪. વલન મરણ, ૫. વશાર્તમરણ, ૬. અંતઃશલ્ય મરણ, ૭. તદ્ભવ મરણ, ૮. બાલ મરણ, ૯. પંડિત મરણ, ૧૦. મિશ્રમરણ, ૧૧. છદ્મસ્થ મરણ, ૧૨. કેવલિમરણ, ૧૩. વૈહાયસ મરણ, ૧૪. ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ, ૧૫ - ભક્ત પરિસામરણ, ૧૬. ઇંગિનીમરણ, ૧૭. પાદપોપગમન મરણ. હવે બહુ ભેદ દર્શનથી કોઈને અશ્રદ્ધા ન થાય, તેથી સંપ્રદાય ગર્ભ નિગમન કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૧૪ + વિવેચન -

સત્તર સંખ્યામાં, વિશેષ અભિવ્યક્તિને માટે કરાય છે. તે વિધાનો - ભેદો, મરણ વિષયક. પૂજ્ય તીર્થંકર, ગણધર આદિ કહે છે - પ્રતિપાદિત કરે છે. સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન આદિ વડે યુક્ત તે - ગુણકલિત. અમે કહેતા નથી. વક્ષ્યમાણ ગ્રંથ સંબંધન અર્થ કહે છે - મરણોના અભિધાનોની પછી ઉપદર્શનનો અર્થથી વિભાગ તે નામ વિભક્તિ, તેને કહે છે - અનંતર ક્રમથી. પ્રતિજ્ઞાત ને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૧૫ + વિવેચન -

અનુસમય નિરંતર અવીચિ સંજિત તે પાંચ ભેદે છે - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ અને સંસાર. - ૦ - સમયને આશ્રીને, આ વ્યવહિત સમયને આશ્રીને પણ હોય, તેવી ભ્રાંતિ ન થાય, તેથી કહે છે - નિરંતર, આંતર નહીં. કેમકે અંતરાલ અસંભવ છે. તે આવા પ્રકારે કેમ છે? “અવીચિ સંજિત”. પ્રતિસમય અનુભવાતું આયુષ્ય, બીજા આયુષ્યના દલિકોના ઉદયથી પૂર્વ પૂર્વ આયુ દલિકોની વિચ્યુતિ (નાશ) રૂપ અવસ્થા જેમાં છે. તેથી આવીચિ. તેનાથી આવીચિ એવી સંજ્ઞા થઈ, તેનાથી આવીચિ સંજિત.

અથવા વીચિ - વિચ્છેદ, તેના અભાવથી વીચિ, તેનાથી સંજિત. ઉભયમાં પ્રક્રમથી મરણ, અથવા ‘સંજિત’ શબ્દ બધાં સાથે જોડાય છે. તેથી અનુસમય સંજિત - નિરંતર સંજિત. અવીચિ સંજિત તે કાર્થિક છે.

તે આવીચિમરણને પાંચ પ્રકારે ગણધરાર્થે એ પ્રતિપાદન કરેલ છે. આના વડે

પરતંત્રતા જણાવી છે. તે જ કહે છે - દ્રવ્ય એટલે દ્રવ્ય આવીચિમરણ. ક્ષેત્ર આવીચિમરણ ત્યાંદિ પાંચ કહ્યા. તે આ પ્રમાણે-

દ્રવ્ય આવીચિમરણ તે જે નારક, નિર્પચ, મનુષ્ય અને દેવના ઉત્પત્તિ સમયથી આરંભીને પોત-પોતાના આયુ કર્મના દલિકોનો અનુરામય અનુભવથી જે વિઘટન, તે નારકાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. એ પ્રમાણે નરકાદિ ચાર ગતિની અપેક્ષાથી તે વિષયના ક્ષેત્રમાં પણ ચારભેદ જ છે. તેથી તેના પ્રાધાન્યની અપેક્ષાથી ક્ષેત્ર આવીચિમરણ પણ ચાર ભેદે છે.

‘કાળ’માં જેમ આયુકાળ ગ્રહણ કરાય છે. અહ્લા કાળ નહીં. કેમકે તેનો દેવાદિમાં અસંભવ છે, અને તે દેવાયુષ્ક કાળાદિ ભેદથી ચાર પ્રારે છે. તેથી તેના પ્રાધાન્યની અપેક્ષાથી કાળ આવીચિમરણ પણ ચાર ભેદે છે. તેમના જ નારકાદિના ચતુર્વિધ આયુક્ષયના લક્ષણથી ભાવ પ્રાધાન્યની અપેક્ષાથી ભાવ આવીચિ મરણ ચાર ભેદે જ કહેવું. - ૦ - હવે અવધિમરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૧૬/૧ + વિવેચન -

જેમ આવીચિમરણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ ભાવ ભેદથી પાંચ પ્રકારે છે, તેમ અવધિમરણ પણ જાણવું. તેનું સ્વરૂપ કહે છે - જેઓ હાલ મૃત છે,

તે ફરી મરશે. અર્થાત્ અવધિ - મર્યાદા, તેથી જે નારકાદિ ભવ નિબંધનથી આયુકર્મ દલિકો અનુભવીને મરે છે. જો ફરી તેને જ અનુભવીને મરશે ત્યારે તે દ્રવ્ય અવધિ મરણ, ગૃહિત અને છોડેલા કર્મદલિકોનું પુનઃગ્રહણ સંભળે એ કેમકે પરિણામનું વૈચિત્ર્ય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિમાં પણ કહેવું. પશ્ચાદ્ધથી આત્યંતિકમરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૧૬/૨ + વિવેચન -

એ પ્રમાણે જ અવધિમરણવત્ આત્યંતિક મરણ પણ દ્રવ્ય આદિ ભેદથી પાંચ પ્રકારે છે, વિશેષ આ પ્રમાણે છે - તે દ્રવ્યાદિ ફરી મરતા નથી. અર્થાત્ જે નરકાદિ આયુષ્કપણે કર્મદલિકો અનુભવીને મરે છે કે મર્યા છે. તે ફરી તેને અનુભવીને મરશે નહીં. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિમાં પણ કહેવું. ત્રણે પણ આ અવીચિ - આત્યંતિક મરણો પ્રત્યેક પાંચે દ્રવ્યાદિના નારકાદિગતિના ભેદથી ચાર પ્રકારે હોવાથી વીશ ભેદો થયા.

હવે વલન મરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૧૭ + વિવેચન -

સંયમ વ્યાપાર વડે કે તેમાં વિષણ. તે સંયમયોગ વિષણ અતિ દુશ્વર તપશ્ચરણ આચરવાને સમર્થન છે અને વ્રતને છોડવાને અસમર્થ છે. આનાથી અમને કઈ રીતે મુક્તિ મળે, તેમ વિચારતા મરે છે. જે તેની વલન - સંયમથી નિવર્તમાનોનું મરણ તે વલનમરણ. ભગવત્ પરિણતીવાળા પ્રતીને જ તે છે તેમ વિશેષિત કરે છે કેમ કે બીજાને સંયમ યોગોનો જ અસંભવ છે. તે વિષાદ કેમ છે? તેના અભાવે તે છે.

પશ્ચાદ્ધથી વશાર્ત કહે છે - ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયના વિષયો- મનોજ્ઞ રૂપાદિ ઇન્દ્રિય વિષયો તેને વશ પ્રાપ્ત તે ઇન્દ્રિય વિષયવશગત, સ્નિગ્ધ દીપકલિકાના અવલોકનથી

આકુલિત પતંગવત્ મરે છે, તે વશાત્ મરણ છે. કથંચિત દ્રવ્ય અને પર્યાયના અભેદથી જ આમ કહે છે. એ પ્રમાણે પૂર્વત્ર પણ વિચારવું - તુ શબ્દ આ અધ્યવસાયના ભેદને જણાવવાને છે.

હવે અંતઃ શલ્ય મરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૧૮, ૨૧૯ + વિવેચન -

લજ્જા, ગૌરવ કે બહુશ્રુત મદ વડે જે દુઃસ્થિત છે, તે જેઓ ગુરુને કહેતા નથી. તેઓ આરાધકો થતા નથી. ગારવ રૂપી પંકમાં ડૂબેલા જેઓ બીજાને અતિચાર કહેતા નથી, તેમને દર્શનાદિ સશલ્યમરણ થાય છે.

તેમાં લજ્જા - અનુચિત અનુષ્ઠાન સંવરણ રૂપ, ગૌરવ - સાતા, રસ, ઋદ્ધિના અભિમાન રૂપ, આલોચનાર્હ આચાર્ય પાસે જઈને તેમને વંદનાદિ વડે, તેમણે કહેલ તપ અનુષ્ઠાન ન સેવીને ઋદ્ધિ રસ સાતા ભાવનો સંભવ છે. 'હું બહુશ્રુત છું', તો અલ્પશ્રુતવાળા એવા આની પાસે કેમ મારું શલ્ય ઉદ્ધરીશ? હું આને કેમ વંદનાદિ કરીશ? આ મારી અપભ્રાજના જ છે. એવા અભિમાનથી જે ગુરુ કર્મો ન આલોચે. કોની પાસે? આલોચનાર્હ આચાર્યાદિ પાસે તે કેવું? દુરનુષ્ઠિત છે.

અનંતર ઉક્ત રૂપે આરાધતા નથી - અવિકલતાથી સમ્યગ્ દર્શનાદિને નિષ્પાદન કરે તો આરાધક થાય, તેમ ન કરવાથી ન થાય. શા માટે ન આરાધે? ગૌરવ પંક સમાન કાલુષ્ય હેતુતાથી તેમાં ડૂબેલા, લજ્જા અને મદને કારણે પણ જાણવું, પરંતુ જે આ ગૌરવનું ઉપાદાન કર્યું, તે આના અતિદુષ્ટપણાને જણાવે છે. જેઓ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર વિષયક અપરાધો આચાર્યાદિને કહેતા નથી, તેમાં દર્શન વિષયક તે શંકાદિ, જ્ઞાન વિષયક તે કાળ અતિક્રમ આદિ, ચારિત્ર વિષયક તે સમિતિ આદિ ન પાળવા રૂપ. શલ્ય - કાલાંતરે પણ અનિષ્ટ ફળ વિદ્યા ન પ્રતિ અવંધ્યપણાથી, તેના સહિતનું મરણ તે સશલ્ય - અંતઃશલ્ય મરણ થાય.

હવે અત્યંત પરિહાર્યતા ને જણાવવા માટે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૨૦ + વિવેચન -

ઉક્ત સ્વરૂપ સશલ્યમરણ વડે મરીને - પ્રાણોને ત્યજીને, જીવો ઘણો કાળ ભમે છે, ક્યાં? સંસાર કાંતારમાં. કેવો સંસાર? જેમાં મહાભય રહેલ છે, તેવા સંસારમાં, તથા જેનો દુઃખેથી અંત થઈ શકે છે તેવો તે દુરંત છે તેમાં. હવે તદ્ભવમરણ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૨૧ + વિવેચન -

મુક્ત્વા - છોડીને, કોને? અકર્મભૂમિજા એટલે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ આદિમાં ઉત્પન્નપણાથી જે મનુષ્ય અને તિર્યચ છે તેને. કેમકે તેમનો જ તદ્ભવ પછી દેવોમાં ઉત્પાદ થાય છે દેવો ચાર નિકાયવર્તી હોય. નરકમાં થાય તે નૈરયિક, તેમને પણ છોડીને. તે દેવોની તે ભવ પછી તિર્યચ અને મનુષ્યમાં ઉત્પત્તિ થાય. કર્મભૂમિ જ મનુષ્ય અને તિર્યચ જીવોને તદ્ભવ મરણ થાય, તેમાં જ ફરી ઉત્પન્ન થાય. તેથી જે ભવમાં જીવો વર્તતા હોય, તે ભવને યોગ્ય જ આયુ બાંધીને ફરી તેના કાયથી મરતાને

થાય. અહીં તુ શબ્દ તેના સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ ૪ એવું વિશેષ જણાવવાને માટે છે. અસંખ્યેય વર્ષ આયુવાળાને યુગલધાર્મિકપણાથી કર્મભૂમિકોની માફક દેવોમાં જ ઉત્પાદ હોય. તેમાંથી કેટલાંક તદ્ભવોત્પાદ રૂપ આયુઃકર્મ ઉપચિત કરે છે.

આ અંતરમાં “મોક્ષાગ્રા ઓહિમરાગ્રાં” ઇત્યાદિ ગાથા દેખાય છે. તેનો ભાવાર્થ સારી રીતે જાણી શકાતો નથી. ચૂર્ણિકારે પણ આની વ્યાખ્યા કરી નથી - (આ પ્રમાણે વૃત્તિકાર કહે છે) હવે બાલપંડિત મિશ્ર મરણના સ્વરૂપને કહે છે -

● નિર્ચુકિત - ૨૨૨ + વિવેચન -

અવિરતનું મરણ તે બાલમરણ છે અને વિરતનું મરણ તે પંડિત મરણ છે. દેશ વિરતનું મરણ તે બાલપંડિત મરણ જાણ. - ૦ - વિરમણ તે વિરત - હિંસા, અસત્યથી ઉપરમણ જેમાં વિદ્યમાન નથી તે અવિરત. તેઓનું મૃત્યુ સમયે પણ દેશવિરતિ ન સ્વીકારીને જે મિથ્યાદેશા કે સમ્યગ્દેશામાં મરણ તે અવિરત અર્થાત્ બાલ મરણ કહેવાય. વિરત - સર્વ સાવધથી નિવૃત્તિ સ્વીકારેલાનું મરણ તે પંડિત મરણ છે તેમ તીર્થંકર અને ગણધર આદિએ કહેલું જાણ. મિશ્ર એટલે બાલ પંડિત મરણ તે દેશથી છે તેથી - સ્થૂળ પ્રાણ હિંસાદિથી વિરત હોવાથી તે દેશવિરતોનું જાણવું.

એ પ્રમાણે ચારિત્ર દ્વારથી બાલ આદિ ત્રણ મરણ જણાવીને જ્ઞાન દ્વારથી છન્નસ્થમરણ છે, કેવલિનું મરણ તે કેવલિમરણ છે

● નિર્ચુકિત - ૨૨૩ + વિવેચન -

જે શ્રમણો મતિ આદિ ચાર જ્ઞાને મરે છે તે છન્નસ્થ મરણ છે. કેવલિનું મરણ તે કેવલિ મરણ છે.

- ૦ - મરવું - પ્રાણોને તજવા. છન્ન - જ્ઞાનાવરણાદિનું છાદન કરે કે તેમાં રહે તે છન્નસ્થ. તેમનું મરણ તે છન્નસ્થમરણ. અહીં પહેલાં મનઃપર્યાયનો નિર્દેશ વિશુદ્ધિકૃત પ્રાધાન્ય આશ્રિત ચારિત્રિને જ તે થાય છે, તેથી છે. એ પ્રમાણે અવધિ આદિમાં યથાયોગ સ્વ બુદ્ધિથી જાણવું. કેવલિમરણ - કેવળ જ્ઞાનોત્પન્નને સર્વ કર્મ પુદ્ગલને ખેરવીને મરે છે તે જાણવું. હવે વૈહાયસ અને ગૃધ્રપૃષ્ઠમરણ -

● નિર્ચુકિત - ૨૨૪ + વિવેચન -

ગીઘ, શમળી, શિવાદિ વડે પોતાનું ભક્ષણ, તેને ન નિવારવું, તેમના વડે ભક્ષણ કરાવવું તે ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ. અથવા ગીઘોનું લક્ષ્ય - પૃષ્ઠ, ઉદર આદિ જેમાં મરે છે, તે ગૃધ્રપૃષ્ઠ, તે પણ - x - પોતાની પૃષ્ઠ આદિ ગીઘ આદિ વડે ભક્ષણ કરાય છે. પછી નિર્દેશ કરાયેલો હોવા છતાં તેનું પહેલાં પ્રતિપાદન અત્યંત મહાસત્ત્વ વિષયપણાથી કર્મનિર્જરા પ્રતિ પ્રાધાન્ય જણાવવાને માટે છે.

વૈહાયસ - ઉંચે વૃદ્ધાની શાખાદિમાં બંધન તે ઉદ્બંધન, તે જેની આદિમાં છે તે વૃક્ષ, પર્વત, ભૃગુપ્રપાત આદિથી આત્મજનિત મરણ, તેને ઉદ્બંધનાદિ કહે છે. ઉદ્બંધનું જ વિહાયસ થવું તે, તેની પ્રાધાન્ય વિવક્ષાથી આ કહેલ છે.

(શંકા) ગૃહ્યપૃષ્ઠના પણ આત્મઘાતરૂપત્વથી વૈહાયસમાં અંતર્ભાવ ન થાય? (સમાધાન) આ વાત બરોબર છે. માત્ર અલ્પસત્ત્વવાળાથી આવા અધ્યયસાયને કરવો અશક્ય છે, તે જણાવવા માટે આવો ભેદ પાડેલ છે. - x - x - આ બંને મરણો આત્મ વિઘાતકારી અને આત્મપીડાદેતુક છે, તો આગમથી તેનો વિરોધ ન આવે? આથી જ ભક્ત પરિજ્ઞાદિમાં પીડા ના પરિહારને માટે સંલેખના વિધિ અને પાનક આદિ વિધિ ત્યાં-ત્યાં જણાવેલ છે. બંનેમાં દર્શનમાલિન્યથી શંકાથી કહે છે - આ અનંતરોક્ત બંને - ગૃહ્યપૃષ્ઠ અને વૈહાયસ મરણ કારણ અને પ્રકારમાં દર્શનમાલિન્ય - પરિહારાદિકમાં ઉદાસિ રાજને મારનાર ને કારણે તેવા પ્રકારે આચાર્યવત્ તીર્થંકર, ગણધરાદિ વડે અનુજ્ઞાત છે. આના વડે સંપ્રદાય અનુસાર દર્શાવતા તેથી અન્યથા કથનમાં શ્રુતની આશાતના થાય. - ૦ - હવે અંત્ય ત્રણ મરણ કહે છે -

● નિર્ચુકિતિ - રરપ + વિવેચન -

ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિની અને પાદોપગમન એ ત્રણ મરણો છે. જે અનુક્રમે કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ધૃતિ - સંઘયણથી વિશેષિત છે.

લક્ષ્ણ - ભોજન, તેની પરિજ્ઞા - જ્ઞ પરિજ્ઞા વડે જાણે કે - આ અમારા વડે અનેક પ્રકારે પૂર્વે જવાયેલ છે, અવધ છે. પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે આગમ વચન જાણી ચારે આહારનો જાવજૂજીવ પરિત્યાગરૂપ પ્રત્યાખ્યાન કરે તે ભક્તપરિજ્ઞા કહેવાય છે.

ઈગ્યતે - પ્રતિનિયત પ્રદેશમાં જ આ અનનશનક્રિયામાં ચેષ્ટા કરે, તે ઇંગિની. પાદપ - નીચે પ્રસરેલ મૂલ વડે પીએ છે તે અર્થાત્ વૃક્ષ, તેની જેમ તે પાદપોપ, તેને પ્રાપ્ત કરે તે પાદપોપગમ. એટલે જેમ વૃક્ષ કયાંક ક્યારેક પડ્યા પછી તે સમ કે વિષમ સ્થાનને વિચાર્યા વિના નિશ્ચલ જ રહે, તેમ આ અનનશન કરનાર સાધુ જે જેવી રીતે સમ-વિષમ દેશમાં અંગ કે ઉપાંગ જેમ હોય તેને ચલિત ન કરે. પણ નિશ્ચલ નિષ્પ્રતિકર્મ રહે (ઝાડના ઠુંઠાની જેમ નિશ્ચલ રહે) આ પ્રમાણે અનનશનથી ઉપલક્ષિત મરણો કહ્યા. આનું સ્વરૂપ - સપરિકર્મ અને અપરિકર્મ ઇત્યાદિ સૂત્રકાર સ્વયં શ્રીશામાં અધ્યયનમાં કહેશે.

દ્વારના નિર્દેશથી અવશ્યક કંઈક કહેવું જોઈએ, એમ માનીને આ કહે છે - કનિષ્ઠ એટલે લઘુ, જઘન્ય. મધ્યમ - લઘુ અને જયેષ્ઠની મધ્યે. જયેષ્ઠ - અતિશય વૃદ્ધ, ઉત્કૃષ્ટ. આની ધૃતિ - સંયમ પ્રતિ ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય, સંહનન - શરીર સામર્થ્ય હેતુ વજૂઝ્ઘમનારાયાદિ. સપરિકર્મતા અને અપરિકર્મતા આદિ વિશેષથી વિશિષ્ટ. આ ત્રણે ને માટે એકત્ર વિધાન કરતાં કહે છે -

ધીરે પણ મરવાનું છે, કાપુરુષે પણ અવશ્ય મરવાનું છે, તો પછી ધીરપણાથી મરવું જ શ્રેષ્ઠ છે. સંસારરૂપી રંગભૂમિમાં ધૃતિ બલ રૂપ સખ્તબલ્લથ યદ્ય મોહમલ્લને હણીને હું આરાધનાપતાકા હરીશ. અંતિમકાળમાં અંતિમ તર્થીકરતા ઉદાર ઉપદેશવત્ હું નિશ્ચયપથ્ય એવા અભ્યુદય મરણને સ્વીકારું છું. - x - સુવિહિતો સમ્યક્ પ્રકારે આ પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરીને વૈમાનિક કે દેવ થાય મોક્ષે જાય છે. તો પણ વિશિષ્ટ - વિશિષ્ટતર - વિશિષ્ટતમ ધૃતિવાળાને જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી કનિષ્ઠત્વ આદિને

તેના વિશેષથી કહે છે -

ભક્તપરિજ્ઞામરણ સાધવીઓને પણ થાય, કહ્યું છે કે - બધી આર્યાઓ, બધાં પણ પ્રથમ સંઘપણ સિવાયના, બધાં દેશવિરતો પ્રત્યાખ્યાનથી જ મરે છે. અહીં પણ પ્રત્યાખ્યાન શબ્દથી ભક્તપરિજ્ઞા જ કહેલ છે. તેમાં પહેલાં પાદપોપગમનાદિથી અન્યથા જણાયેલ છે.

ઇંડિનીમરણ વિશિષ્ટતર ધૃતિ સંહનનવાળાને જ સંભવે છે, તેથી સાધવીઓ આદિના નિષેધથી જ બતાવે છે. પાદપોપમગન તો વિશિષ્ટતમ ધૃતિવાળાને જ હોય તેમ અભિપ્રાય છે. તેથી વજ્રઃષભ નારાય સંઘયણીને જ આ હોય છે. ઇત્યાદિ - x - x - x - x - x - (અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ “મરણ વિભક્તિ” કૃત ચાર ગાથાઓ નોંધેલ છે. તથા ઉક્ત અર્થના માહાત્મ્યને જણાવતી બીજી પણ ત્રણ ગાથાની નોંધ વૃત્તિકારશ્રીએ કરેલ છે. જે અત્રે નોંધેલ નથી.)

અહીં પ્રતિદ્વાર બે ગાથાના વર્ણન થકી મૂલ દ્વાર ગાથામાં મરણ વિભક્તિ પ્રરૂપણાનું અનુવર્ણન કરેલ છે. હવે અનુભાવ પ્રદેશાગ્ર બે દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૨૬ + વિવેચન -

અનુભાવ મરણમાં સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ બે ભેદ કહ્યા છે. તેમાં સોપક્રમ - ઉપક્રમ સહિત એટલે કે અપવર્તનાકરણ નામથી વર્તે છે, તે, ઉપક્રમથી નિર્ગત તે નિરુપક્રમ. આ બે ભેદ છે. આ અનુભાગ કે અનુભાવ મરણ વિષયક આયુમાં કહ્યા. તેમાં સાત કે આઠ આકર્ષો વડે - x - જે પુદ્ગલ ઉપાદાન, તે અનુભાગ અતિ દંટ હોવાથી અપવર્તન કરવાને અશક્યપણાથી નિરૂપક્રમ કહેવાય છે. અને જે છ કે પાંચ કે ચાર આકર્ષો વડે આગૃહીત - દલિકો છે, તે અપવર્તનાકરણ વડે ઉપક્રમ પામે છે, તેથી સોપક્રમ છે. આ બંનેમાં પણ આયુનો ક્ષય થતાં આત્મામાં મરણ સંભવતું નથી. તતા જે જાય છે, તે આયુ, તેનું નિબંધક કર્મ તે આયુકર્મ. તેનો વિભાગ કરવાના અશક્યપણાથી, પ્રકૃષ્ટ દેશો એટલે પ્રદેશો, તેનું પરિમાણ તે આયુકર્મ પ્રદેશાગ્ર. અનંતાનંત સંખ્યા પરિમિતિ મરણપ્રક્રમમાં અને તદ્વિષયક આયુ પ્રદ્ગલોનો ક્ષય તેને મરણ કહે છે. - x - આત્મપ્રદેશો જ એક એક, તેના પ્રદેશથી અનંતાનંત વડે આવેષ્ટિત છે. વૃદ્ધ વ્યાખ્યા પણ છે કે - આ પ્રદેશાગ્ર તે - અનંતાનંત આયુકર્મના પુદ્ગલો, જેના વડે એક એક જીવપ્રદેશ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત છે.

હવે એક સમયે કેટલા મરે તે દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૨૭ થી ૨૨૯ + વિવેચન -

આવીચિમરણ હોવાથી બે કે ત્રણ કે ચાર કે પાંચ મરણો કહેવાનાર વિવક્ષાથી પ્રક્રમથી એકજ સમયમાં સંભવે છે. આના વડે આના સતત અવસ્થિતત્વ અને આ વિવક્ષાથી તેના બે આદિ ભેદની પરિકલ્પનાથી કહે છે - એક સમયે કેટલાં મરે છે? એ ચોથા દ્વારની વિશેષથી કહેવા રૂપ વિભાષા અર્થાત્ વ્યાખ્યા, અથવા વિવિધ પ્રકારોથી ભાષણ તે વિભાષા - ભેદનું અભિધાન, તેનાથી વિસ્તાર જાણવો. આ જ અર્થને પ્રગટ કરતાં કહે છે -

બધાં જ, તેમાં મુક્તિના ભાગીને પણ લેવાના? તેથી કહે છે - ભવસ્થ જીવો. જેમાં કર્મવશ વર્તી જંતુઓ - જીવો હોય છે, તે ભવ. તેમાં રહે તે ભવસ્થ. એવા તે જીવો આવીચિક મરણને આશ્રીને મરે છે અથવા સર્વકાળ આવીચિક મરણે મરે છે.

અવધિમરણ અને આત્યંતિક મરણ. આ બંને મરણો વિકલ્પે છે. જો કે આવીચિકમરણવત્ અવધિમરણ અને આત્યંતિક મરણ છતાં પણ ચારે ગતિમાં સંભવે છે, તો પણ આયુષ્યના ક્ષયના સમયે જ તે બે મરણનો સંભવ છે, સદા તે ભાવ વર્તતો નથી. તેથી આવીચિક મરણ જ સદા છે તેમ કહેલું છે. આના વડે આવીચિક મરણના સદા ભાવથી લોકમાં મરણપણાથી અપ્રસિદ્ધિની અવિવક્ષાનો હેતુ કહેલ છે, તેમ વિચારવું.

હવે 'બંને પણ' ને સ્પષ્ટ કરે છે. અવધિ મરણ અને આત્યંતિક મરણ, અને બાલ મરણ, 'તથા' શબ્દ ઉત્તરભેદની અપેક્ષાથી સમુચ્ચય માટે છે. પંડિત મરણ, બાળપંડિત મરણ. ચ શબ્દથી વૈહાયસ અને ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ કહ્યા. પછી ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંદ્રિની, પાદપોપગમન કહ્યા. આમાં પરસ્પર જે વિરોધ છે, તેને કહે છે -

અવિરતના અવધિ અને આત્યંતિક મરણ કહ્યા, અન્યતર બાલમરણ તે બીજું, તદ્ભવમરણની સાથે ત્રણ, વશાર્ત સાથે ચોથું, કથંચિત્ આત્મઘાતમાં વૈહાયસ કે ગૃધ્રપૃષ્ઠમાંનું કોઈ એક તે પાંચમું.

શંકા - વલ્લભમરણ અને અંતઃશલ્ય મરણ પણ બાળમરણના જ ભેદ છે. આગમમાં કહ્યું છે કે - બાલ મરણ બાર ભેદે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે - વલાય મરણ, વશાર્ત મરણ. અંતઃશલ્ય મરણ તદ્ભવ મરણ, ગિરિપતન. તરુપતન, જળપ્રવેશ, અગ્નિપ્રવેશ, વિષભક્ષણ, શસ્ત્રોપહનન, વૈહાયસ અને ગૃધ્રપૃષ્ઠ. આમાં જો કે ગિરિપતન આદિ છમાં વૈહાયસનો અંતર્ભાવ છે જ, તો પણ વલ્લભમરણ, અંતઃશલ્યમરણના પ્રક્ષેપમાં ઉક્ત સંખ્યાનો વિરોધ કેમ ન આવે?

સમાધાન - અહીં અવિરતના જ બાલમરણની વિવક્ષા છે.

કહ્યું છે કે - અવિરતમરણ અને બાલમરણ. આ બંનેનું એકત્ર સંયમ - સ્થાનથી નિવર્તન, અન્યત્ર માસિન્યમાત્ર વિવક્ષિત છે. સર્વથા વિરતિનો અભાવ નહીં જ, તેથી કઈ રીતે બાલમરણમાં સંભવ છે? તથા છન્નસ્થમરણ પણ વિરતોને જ રૂઢ છે, તેથી ઉક્ત સંખ્યામાં વિરોધ નથી. એ પ્રમાણે દેશવિરતને પણ બે આદિ ભંગ ભાવના કરવી. માત્ર ત્યાં બાલમરણના સ્થાને બાલ પંડિત મરણ વાંચવું. વિરતને તો અવધિ અને આત્યંતિક મરણમાંનું કોઈ એક અને પંડિતમરણ તે બીજું, છન્નસ્થ અને કેવલિમરણમાંનું કોઈ એક તે ત્રીજું ભક્ત પરિજ્ઞા, પાદપોપગમન કે ઇંદ્રિની મરણમાંનું કોઈ એક તે ચોથું, કારણ હોય તો વૈહાયસ અને ગૃધ્રપૃષ્ઠમાંનું કોઈ એક તે પાંચમું, દૈટ સંયમ પ્રતિ આ પ્રમાણે કહેલ છે. શિથિલ સંયમીને અવધિ અને આત્યંતિક મરણમાંનું કોઈ એક મરણ હોય. કોઈક કારણથી વૈહાયસ અને ગૃધ્રપૃષ્ઠમાંથી કોઈક તે બીજું, કથંચિત્ શલ્યના સંભવમાં અંતઃશલ્ય મરણ સાથે ત્રીજું, વલ્લભમરણની સાથે ચોથું, છન્નસ્થ

મરણથી પાંચમું. પંડિત મરણનો કે યથોક્ત ભક્તપરિજ્ઞાનાદિનો વિશુદ્ધ સંયમત્વથી આનો અભાવ જ છે.

(શંકા) વિરતને બંને અવસ્થામાં પણ તદ્ભવમરણ પ્રદોષમાં છટ્ટા મરણનો સંભવ કેમ નથી? (સમાધાન) વિરતનો દેવોમાં જ ઉત્પાદ્ થાય. ત્યાં જ ઉત્પત્તિના અભાવથી તેનો તદ્ભવ મરણનો સંભવ નથી. એક સમયે કેટલા મરે તે દ્વાર કહ્યું.

હવે “કતિફૂલ્લ એક એક એકમાં મરે? તે દ્વાર કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૩૦ + વિવેચન

સંખ્યાના, અસંખ્યા - અવિદ્યમાન સંખ્યા, અનંત - અપર્યવસિત, એ પ્રક્રમ છે. ક્રમ - પરિપાટી, તુ શબ્દ કાચ સ્થિતિના અત્વબહુત્વ અપેક્ષાથી આ જાણવું, તેનો વિશેષ ઘોતક છે. એક એક બાલમરણ આદિ અપ્રશસ્તનું નિરૂપણ કરતાં. તેમાં સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય અવિરત અને દેશવિરત સંખ્યાના છે. બાકીના પૃથ્વીકાચથી ચઉરિન્દ્રિય સુધીના અસંખ્યાતા છે, વનસ્પતિકાર્યો અનંતા છે. આ જ કાચસ્થિતિની અપેક્ષાથી યથાક્રમે બહુ-બહુતર-બહુતમ સ્થિતિના ભાગી છે.

પ્રશસ્તમાં કેટલી વાર મરે છે? સાત કે આઠ પરિમાણમાં, આ કોણ? સાતત્યથી તે મરણનું થવું તે. તેનો અર્થ આ છે - સાત કે આઠ વાર મરે છે. ક્યાં? સર્વવિરતિ સંબંધી પંડિતમરણમાં. અહીં ચારિત્રની નિરંતર અવાસિ અસંભવ છે. - x - x - યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાને સમ્પન્ન કેવળ જ્ઞાનમાં એક જ વખત મરણ થાય.

હવે એકેક મરણમાં ‘કતિલાગ’ મરે છે, તે દ્વાર કહે છે -

પૂર્વોક્તરૂપ મરણના અનંતભાગો એક - એક મરે છે. શું બધામાં પણ મરે? ના, આવીચિમરણમાં જ મરે. તેને છોડીને. અહીં આ ભાવના છે - શેષ મરણના સ્વામી જ સર્વજીવની અપેક્ષાથી અનંત ભાગ જ છે. તેમાં અનંતમાં ભાગ મરે છે, એમ કહે છે. આવીચિમરણના સ્વામી સિદ્ધિથી રહિત બધાં જ જીવો છે, તે અનંતા છે, એમ કરીને અનંત ભાગ હીન બધાં જીવો મરે છે, એ પ્રમાણે કહે છે.

આ પ્રમાણે એકેકમાં કેટલામે ભાગે મરે છે, તે દ્વાર કહ્યું હવે અનુસમય દ્વાર કહે છે - અનુસમય એટલે સતત. તેમાં પહેલું આવીચિમરણ જાણવું. કેમકે આયુ હોય ત્યાં સુધી તેનું પ્રતિપાદન છે. બાકીના મરણોમાં તો આયુષ્યના અંત્ય સમયે જ એકત્ર ભાવથી અનુ સમયતા કહી નથી, કેમકે તેમાં બહુ સમયતા છે. વૃદ્ધ વ્યાખ્યા પણ આ પ્રમાણે છે કે - પહેલું મરણ આયુષ્ય સુધી ધારણ કરે છે. બાકીના મરણો જ્યારે મરે છે, ત્યારે એક સમય જ હોય છે. - x - તેમાં પાદપોષગમન શબ્દથી નિશ્ચેષ્ટતાના જ અભિધાનથી, મરણનો ત્યારે આયુની ત્રુટિના સમયે જ સદ્ભાવ હોય છે.

અનુસમય દ્વાર કહ્યું હવે સાંતરદ્વાર કહે છે - તેમાં પહેલા અને છેલ્લામાં અંતર - વ્યવધાન વિદ્યમાન નથી, કેમકે પહેલાં આવીચિ મરણનો સદા-નિત્ય સંભવ છે, છેલ્લા મરણમાં ભવની અપેક્ષાથી કેવલિ મરણમાં પુનર્મરણનો અભાવ છે. બાકીનામાં શું? તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૩૨ + વિવેચન

બાકીના અવધિમરણ આદિ પંદર મરણો જાણવા. તે બધાં અંતર - વ્યવધાન સહિત વર્તે છે, તેથી સાંતર અને નિષ્કાંત અંતરથી નિરંતર છે. 'તુ' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થપણાથી છે. જેના વડે વસ્તુ સ્વરૂપ જણાય તે ગમ - પ્રરૂપણા. અહીં એવું કહે છે કે - જ્યારે કોઈ બાળ મરણાદિ પામીને મરે છે અને મરીને ભવાંતરમાં મરણાંતર અનુભવી ફરી તે જ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે આંતર મરણ છે. તેમ પ્રરૂપણા છે. જ્યારે બાળમરણાદિ પામીને ફરી તે જ અવ્યવહિતપણે પામે છે, ત્યારે તે નિરંતર થાય છે. તેના પ્રરૂપકત્વથી આ 'ગમ' પણ સાંતર અને નિરંતર છે, તેમ કહેલ છે.

હવે પાછલી અડઘી ગાથાથી કાળદ્વાર કહે છે - સાદિ સાંત. બાકીના સોળ કહેવાનારની અપેક્ષાથી અવધિમરણ આદિ. તેમકે તેઓનું એક સામયિકપણું અભિહિત છે. પ્રવાહની અપેક્ષાથી આ શેષભંગ ઉપલક્ષણ છે. પ્રવાહથી પણ ત્રણ ભંગ પતિત શેષ મરણો સંભવે છે. તેથી વૃદ્ધો કહે છે - બાળમરણો અનાદિ અનંત કે અનાદિ સાંત હોય છે. પંડિત મરણો સાદિ સાંત હોય છે. કેમકે મુક્તિ પ્રાપ્તિમાં તેનો ઉચ્છેદ સંભવે છે.

પદેવું - આવીચિ મરણ પ્રવાહની અપેક્ષાથી આદિ રહિત છે. પ્રતિ નિયત આયુ પુદ્ગલની અપેક્ષાથી તે સાદિ પણ સંભવે છે. ઉપલક્ષણથી આનું અનંતપણું અભવ્યોને છે. ભવ્યોને તે સાંત હોય છે.

હવે નિર્યુક્તિકાર તેના પરિહારને માટે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૩૩ + વિવેચન

અનંતર કહેલાં આ બધાં દ્વારો મરણવિભક્તિ નામક અધ્યયનમાં પ્રરૂપેલા છે. તે પૂર્વોક્ત ક્રમથી છે. એ પ્રમાને બધી જ મરણ વક્તવ્યતા કહેવાઈ છે કે નહીં? તે કહે છે - સમસ્ત નિપુણ તે પદાર્થોને અહીં પ્રશસ્તમરણાદીને જિન - કેવલી, ચૌદપૂર્વી - પ્રભવ આદિએ કહેલા છે. હું મંદમતિપણાથી, તેનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી, એ અભિપ્રાય છે. સ્વયં ચૌદપૂર્વી હોવા છતાં, જે ચૌદપૂર્વીનું ઉપાદાન કર્યું, તે તેમના પણ છ સ્થાન પતિતપણાથી શેષ માહાત્મ્ય જણાવવાને માટે છે.

હવે પ્રશસ્ત - અપ્રશસ્ત મરણ વિભાગ કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૩૪ + વિવેચન

એકાંતથી પ્રશસ્ત - સ્વાધ્ય ત્રણ મરણો જિનો વડે પ્રરૂપિત છે, તેને કહે છે - ભક્તપરિણા, ઇંદિની, પાદપોપગમન. આ ત્રણે શું એકરૂપ છે? તે કહે છે - ક્રમથી તે જયેષ્ઠ - અતિ પ્રશસ્ત, અર્થાત્ અનુક્રમે પ્રધાન છે. બાકીના મરણોમાં પણ જે પ્રશસ્ત છે, તેનો અહીં જ અંતર્ભાવ કરવો. બીજા મરણો કચારેક કચાંક પ્રશસ્ત છે. તે સિવાયના તો સર્વથા અપ્રશસ્ત છે. અહીં જેનો અધિકાર છે, તે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૩૫ + વિવેચન

આ મરણોમાં મનુષ્યના મરણથી અધિકાર જાણવો. અર્થાત્ મનુષ્યભવમાં

સંભવતા પંડિતમરણાદિથી જાણવો કેમકે તેની જ પ્રત્યેક ઉપદેશમાં પ્રવૃત્તિ છે. હવે ઉક્તાર્થ સંદોષદ્વારથી ઉપદેશ સર્વસ્વ કહે છે - અકામ મરણ અર્થાત્ અપ્રશસ્ત એવા બાળ મરણાદિને છોડીને, ભક્તપરિસાદિ પ્રશસ્ત મરણે મરવું.

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો ગયો. હવે સૂત્રાનુગમનમાં સૂત્ર કથન -

● સૂત્ર - ૧૨૯ -

સંસાર એક સાગર જેવો છે, તેનો પ્રવાહ વિશાળ છે, તેને તરી જવો દુસ્તર છે. જેને કેટલાંક તરી ગયા છે, તેમાં એ મહાપ્રજાએ આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરેલ છે :-

● વિવેચન - ૧૨૯ -

જેમાં જળ વિદ્યમાન છે તે અવર્ણવ. તે દ્રવ્યથી સમુદ્ર અને ભાવથી 'સંસાર' છે, તેમાં - મહાન્ ઓધ - પ્રવાહ છે. તે દ્રવ્યથી જળ સંબંધી અને ભાવથી ભવપરંપરા રૂપ છે અથવા પ્રામીને અત્યંત આકુલ કરવાના હેતુ રૂપ ચરકાદિમત સમૂહ છે. આવા મહૌદયમાં - મહતપણું તેના અગાધપણાથી અને અદૈષ્ટપારપણાથી માનેલ છે. તે શું છે? તે કહે છે - એક એટલે રાગ દ્વેષ આદિ સહભાવ વિરહિત અર્થાત્ ગૌતમ આદિ તેનો પાર પામેલ છે. તે દુઃખે કરીને પાર પામવો શક્ય છે. અથવા અહીં દુરુતર એ ક્રિયા વિશેષણ છે. સમુદ્રની જેમ તેને પણ બીજા ગુરુકર્મો વડે સુખેથી તરી શકતા નથી. તથી એક કહ્યું અથવા એક એ સંખ્યાવચન છે. અથવા એક જ , જિનમત સ્વીકારેલા પણ ચરક આદિ મત આકુલિત ચિત્તવાળા બીજા નહીં.

આ ગૌતમ આદિ તરણ પ્રવૃત્તમાં એક તે તથાવિદ્ય તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયથી અનુત્તર આમ વિભૂતિ અદ્વિતીય અર્થાત્ તીર્થંકર, તેજ એક માત્ર ભરતક્ષેત્રમાં સંભવે છે. મહાપ્રજા - નિરાવરણપણાથી અપરિમાણ પ્રજ્ઞા - કેવલજ્ઞાન રૂપ જેની છે તે મહાપ્રજા. તે શું છે? તે કહે છે - હવે કહેવાનાર હૃદયમાં વિપરિવર્તમાનતાથી પ્રત્યક્ષ પ્રક્રમથી તરણ ઉપાય, સ્પષ્ટ - અસંદિગ્ધ, પૂછાય તે પ્રશ્ન - પ્રષ્ટવ્ય અર્થ રૂપ. તે ઉદાહૃત કર્યો છે. સૂત્રમાં કહેલ છે કે - મહાપ્રવાહ વાળો સમુદ્ર હોવાથી દુરુતર છે, તેના કિનારાને પ્રાપ્ત. એક - ધાતિકર્મ ચુક્તતાથી રહિત, ત્યાં - દેવ મનુષ્યદાની પર્ષદામાં, એક અને અદ્વિતીય એવા તીર્થંકર જ. બાકી પૂર્વવત્. તેમણે જે કહ્યું, તે જણાવે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૦ -

મારણાંતિકના બે સ્થાનો કહેલા છે - અકામમરણ, સકામમરણ.

● વિવેચન - ૧૩૦ -

અહીં જે વિદ્યમાન છે અને બીજે કહેલ નથી. તેવા બે સ્થાનો રહેલાં છે - x - જે પૂર્વેના તીર્થંકરોએ પણ કહેલ છે. આના વડે તીર્થંકરોના પરસ્પર વચનો વિરુદ્ધ નથી તેમ દર્શાવ્યું છે. તે કેવા સ્વરૂપે છે? મરણ એ જ અંત - સ્વ સ્વ પર્યન્ત, તે મરણાંત, તેમાં થાય તે મારણાંતિક. તે જ નામથી બતાવે છે - અકામમરણ, ઉક્ત રૂપ અને અનંતર કહેવાનાર રૂપ છે - x - અને સકામમરણ છે.

આ મરણ કેવા છે? અને કેટલો કાળ છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૧ -

બાળશુવોને અકામ મરણ વારંવાર થાય છે, પંડિતોને અકામ મરણ ઉત્કૃષ્ટથી એકવાર થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૧ -

બાલ - સત્ અને અસત્ના વિવેકથી રહિતપણાથી તેઓને અકામ મરણ જ વારંવાર થાય છે. તેઓ વિષયની આસક્તિથી મરણને ન ઇચ્છતા જ મરે છે. ત્યાર પછી ભવ અટવીમાં ભટકે છે. પંડિત - ચારિત્રવાનને અભિલાષા સહિત વર્તે છે, તેથી સકામમરણ - મરણ પ્રતિ સંપ્રસ્તપણા વિના વર્તે છે. તેથી તેમને ઉત્સવરૂપપણાથી તેવાં પ્રકારનું મરણ થાય છે. તેથી વાચકવર આ પ્રમાણે કહે છે -

સંચિત તપોદાનવાળાને, નિત્ય વ્રત-નિયમ-સંયમરતોને, અનપરાધ વૃત્તિવાળાને મરણ ઉત્સવભૂત માનેલ છે. પરમાર્થથી તેમને સકામત્વ હોતું નથી. કેમકે મરણની અભિલાષાનો પણ નિષેધ કરેલ છે. કહ્યું છે કે - “હું લાંબું જીવું કે જલ્દી મરું” એવી વિચારણા ન કરે, જો અપાર એવા મહોદધિ સંસારને તરી જવા ઇચ્છતો હોય તો. તે ઉત્કર્ષને ઉપલક્ષીને કેવલી સંબંધી છે, પણ અકેવલી તો સંયમ જીવિતને લાંબુ થાય તેમજ ઇચ્છે, કેમકે મુક્તિની પ્રાપ્તિ અહીંથી જ થાય છે. કેવલી તો તે પણ ન ઇચ્છે. ભવજીવિતનો દૂર રહ્યું તેના મરણમાં પણ ઉત્કૃષ્ટથી ‘સકામતા’ એકજ વાર છે. જઘન્યથી બાકીના ચારિત્રીને સાત કે આઠ વાર થાય તેમ કહેલ છે.

ઉક્ત બે સ્થાનમાં આઠ સ્થાન કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૨ થી ૧૩૪ -

મહાવીર ભગવંતે તે બેમાં આ પહેલાં સ્થાનના વિષયમાં કહેલ છે કે - કામગૃહ બાળજીવ કૂર કર્મ કરે છે... જે કામ ભોગોમાં આસક્ત હોય છે, તે કૂટ પ્રતિ જાય છે અને કહે છે - “પરલોક મેં જોયો નથી, અને આ રતિ સુખ આંખોની સામે છે... આ કામભોગ સંબંધી સુખ હસ્તગત છે, બાવિ સુખ સંદિગ્ધ છે. કોણ જાણે છે પરલોક છે કે નહીં?

● વિવેચન - ૧૩૨ થી ૧૩૪ -

તે અકામ મરણ અને સકામ મરણ નામક સ્થાન મધ્યે હવે કહેવાનાર રૂપ આઠ સ્થાન, ચરમતીર્થકર મહાવીર એવા મહાપ્રજ્ઞએ પ્રરૂપેલ છે. તે શું છે? ઇચ્છા મદનરૂપ અભિકાંક્ષાવાળા કામગૃહ બાલ-અજ્ઞાનીજન અતિ રૌદ્ર કર્મો - હિંસા આદિ કરે છે - ક્રિયા વડે નિર્વર્તે છે સમર્થ હોય કે અસમર્થ પણ કૂરતાથી તંદુલમત્સ્યવત્ મનથી કરીને અને પ્રક્રમથી અકામ જ મરે છે.

આ જ ગ્રહણકવાક્યને વિસ્તારતા કહે છે -

જે કોઈ ગૃહ, કામના કરાય તે કામ, ભોગવાય તે ભોગ, તેવા કામ ભોગો, તે અભિલષણીય શબ્દાદિમાં અથવા કામ - શબ્દ, રૂપ ભોગ - સ્પર્શ, રસ, ગંધ, આ કામ

ભોગોમાં - x - કોઈ ફૂટકર્મીની મધ્યે ફૂટ - પ્રભૂત પ્રાણીની ચાતના હેતુપણથી નરક, જેમ ફૂટમાં પડેલ મૃગ અનેકવાર હણાય છે, એ પ્રમાણે નરકમાં પડેલ પ્રાણી પરમાધાર્મિકો વડે હણાય છે. - x - અથવા જે ગૃહ્ણ કામભોગોમાં અર્થાત્ સ્ત્રી સંગમાં અને ધૂપનવિલેપન આદિમાં તે સુહૃદાદિ સહાય રહિત ફૂટ પ્રતિ જાય છે. અથવા ફૂટ - દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે. તેમાં દ્રવ્યથી મૃગાદિ બંધન, ભાવથી મિથ્યાભાષણ આદિ. તે તરફ જાય છે. તે જ માંસાદિ લોલુપતાથી મૃગાદિ બંધનની આરંભે છે, અને મિથ્યા ભાષણાદિના સેવનથી, પ્રેરિત થઈને કેટલાંક બોલે છે - મેં ભૂત કે ભાવિ જન્મરૂપ પરલોક જોયેલ નથી. ક્યારેક વિષયની અભિરતિથી આમ કહે છે - આ ચક્ષુદેષ્ટ પ્રત્યક્ષ નિર્દેશે છે - જેમાં રમણ કરાય તે રતિ - સ્પર્શનાદિ સંભોગજનિત ચિત્ત પ્રહ્લાદ છે. અહીં એવું છે કે - કેમ દેષ્ટનો પરિત્યાગ અને અદેષ્ટ પરિકલ્પનાથી આત્માને વિપ્રલાપ કરાવવો. ફરી તેના આશયને જ જણાવતા કહે છે-

હસ્તગત - હાથમાં આવેલ, આ ઉપમા છે. તેથી હસ્તાગતની માફક એટલે સ્વાધીનતાથી, આ કોણ છે? આ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત કામો - શબ્દ આદિ, કદાચિત્ આગામી પણ આવા પ્રકારના જ હોય છે, તેથી કહે છે - કાળમાં સંભવે તે કાલિક - અનિશ્ચિત કાલાંતર પ્રાપ્ત જે ભાવિજન્ય સંબંધી છે તે. કોણ જાણે છે? કોઈ નહીં કે પરલોક છે કે નહીં? અહીં આશય આ છે - પરલોકના સુકૃતાદિ કર્મોના કે અસ્તિત્વ નિશ્ચયમાં પણ કોણ એવો હોય કે - જે હાથમાં આવેલ કામોને છોડીને, કાલિક કામાર્થે ચત્ન કરે? તત્ત્વથી તો પરલોકનો નિશ્ચય જ નથી, અનુમાનથી - x - x - તેના અસ્તિત્વનો નિશ્ચય નથી, પણ સંદેહ જ છે. પરંતુ આ પ્રમાણે વિચારતો નથી કે - પ્રાપ્ત કામો દુરંતપણથી ત્યાગ કરવાનો યોગ્ય જ છે. તેનું દુરંતત્વ શત્ય, વિષ આદિ ઉદાહરણોથી પ્રતીત જ છે. - x - x - પરલોકના સંદેહને જણાવવા છતાં, તે પાપના પરિહારના ઉપદેશ પ્રતિ બાધક નથી. પાપનુષ્ઠાનને અહીં જ ચોર-પારદારિકાદિમાં મહાઅનર્થ હેતુપણથી દર્શાવેલ છે. પરલોક નથી એવા નિશ્ચયમાં પણ તેના અનર્થ હેતુપણથી તેને પરિહરવું ઉચિત છે, જેને પરલોકના અસ્તિત્વ પ્રતિ સંદેહ નથી - x - x - તેને તો આ સ્વીકાર્ય જ હોય. - x - x - જે કામોને પરિહરવાને સમર્થ ન હોય, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૫

હું સામાન્ય લોકો સાથે રહીશ, એમ માનીને અજ્ઞાની મનુષ્ય બ્રહ્મ યાય છે. પરંતુ છેલ્લે તે કામ ભોગાનુરાગથી કષ્ટ જ પામે છે.

● વિવેચન - ૧૩૫ -

જન્મ - લોક, તેની સાથે રહીશ. અર્થાત્ ઘણાં લોકો ભોગના સંગી છે. તો હું પણ તે ગતિએ જઈશ. અથવા તેનું પાલન કરીશ. જેમ આ લોકો પત્ની આદિનું પાલન કરે છે, તેમ હું પણ કરીશ. અજ્ઞ જનો આવી ધૃષ્ટતાનું અવલંબન કરે છે, અસત્ય વાચાળતાથી સ્વયં નષ્ટ થઈ, બીજાનો પણ નાશ કરે છે. પણ વિચારતો નથી કે - ઉન્માર્ગે ચાલતા અવિવેકી ઘણાં લોકોથી પણ શું? મારે વિવેકી કે પ્રમાણ કરવો?

પ્રાણીઓ પોતાના કર્મોના ફળ જ ભોગવે છે. તે આવા કામ ભોગોમાં અનુરાગ કરીને આલોક કે પરલોકમાં વિવિધ બાધારૂપ કલેશને પામે છે. જે રીતે કામ ભોગાનુરાગથી કલેશને પામે છે, તે જલાવવા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૬

પછી તે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો પ્રતિ દંડનો પ્રયોગ કરે છે. પ્રયોજનથી કે નિષ્પ્રયોજનથી પ્રાણી સમૂહની હિંસા કરે છે.

વિવેચન - ૧૩૬ -

કામભોગાનુરાગથી ધૃષ્ટતાવાળા દંડે છે - જેના વડે આત્માના સર્વસ્વ સંયમ અપહરણ થાય તે દંડ - મનોદંડાદિ, તેમાં પ્રવર્તે છે. કોનામાં? તાપ આદિથી ઉપતમ થઈ છાયાદિક પ્રતિ સરકે છે, તે ત્રસ - બેઈદ્રિયાદિ, તથા શીત આતપ આદિથી ઉપહત થવા છતાં સ્થાનાંતર પ્રતિ ન સરકી શકે તે સ્થાનશીલ એવા સ્થાવરો છે. તેમની, ઘન વગેરેની પ્રાપ્તિ પ્રયોજન તેને માટે અથવા અનર્થ - જે પોતાના માટે કે સુહૃદાદિને માટે ઉપયોગમાં આવતું નથી તે. અનર્થને માટે દંડ આરંભ કેમ કરે? તેનું દેષ્ટાંત -

એક પશુપાલ હતો, રોજ મધ્યાહ્ન થતાં બકરાને મોટા ન્યગ્રોધ વૃક્ષને આશ્રિત રાખતો. - x - કોઈ દિવસે ત્યાં એક રાજપુત્ર આવ્યો. પશુપાલે ઝાડના પાંદડાનો છેદ કરીને રહ્યો. એ પ્રમાણે તેણે વટવૃક્ષને પ્રાયઃ છિદ્ર પાંદડાવાળું કરી દીધું. રાજપુત્ર તે વૃક્ષની છાયાને આશ્રીને રહ્યો અને જુએ છે કે, તે વડના બધાં પાંદડા છિદ્રિત છે. તેથી તેણે તે પશુપાલને પૂછ્યું - આ પાંદડા કોણે છેદ્યા, તેણે કહ્યું - મેં, આ ક્રીડાપૂર્વક છિદ્રિત કર્યા છે. તેના વડે તેને ઘણાં દ્રવ્યજાતથી લોભાવીને કહ્યું કે - હું જેની કહું, તેની આંખ છેડવાને તું સમર્થ છે? તેણે કહ્યું - સારી રીતે અભ્યાસ કરીને હું સમર્થ થઈ શકું. તેને નગરમાં લઈ જઈ, રાજમાર્ગમાં રહેલ ઘરમાં રાખ્યો. તે રાજપુત્રનો ભાઈ રાજા હતો. તે તે માર્ગેથી જ અન્ન દોડાવવા નીકળતો. રાજપુત્રના કહેવાથી રાજાની બંને આંખ ફોડી નાંખી. પછી તે રાજપુત્ર રાજા થયો. પછી પશુપાલને પૂછ્યું કે - બોલ, તને શું આપું? પશુપાલે કહ્યું કે - હું જ્યાં રહું છું, તે ગામ મને આપો. રાજાએ તે ગામ આપ્યું પછી તેણે તે ગામમાં શેરડી અને તુંબીને રોપી. તુંબ નિષ્પન્ન થતાં તેને ગોળમાં પકાવીને, તે ગોળતુંબક ખાઈને ગાવા લાગ્યો.

આ દેષ્ટાંતમાં વડના પાંદડા છેદ્યાં તે અનર્થદંડ અને આંખોને ફોડી તે અર્થદંડ છે. દંડ આરંભ કહ્યો. તે શું આરંભમાત્ર જ રહે છે, તેથી કહે છે - તે પ્રાણીના સમૂહને વિવિધ પ્રકારે હણે છે. આના વડે ત્રણ દંડનો વ્યાપાર કહ્યો. શું કામ ભોગાનુરાગ રક્ત આટલું જ કરે કે બીજું પણ કંઈ કરે?

● સૂત્ર - ૧૩૭ -

જે હિંસક, બાલ, મૃષાવાદી, માયાવી, સુગલીખોર, તથા શઠ હોય છે. તે મઘ અને માંસનું સેવન કરીને એમ માને છે કે તે જ શ્રેય છે.

● વિવેચન - ૧૩૭ -

હિંસાના સ્વભાવ વાળો, અજ્ઞાની, અસત્ય બોલનારો, માયા - બીજાને છેતરવાનો ઉપાય ચિંતવનાર તેવો માયાવાનુ, બીજાના દોષો ઉઘાડા પાડનારો, શઠ - પોતે અન્ય હોય પણ વેશ બદલવાદિ વડે મંડિકચોરની જેમ પોતાને અન્ય દેખાડે, તેથી જ દારુ, માંસ આદિને ભોગવતો તેને પ્રશસ્ત્યતર માને અને તેમાં દોષ નથી એવું બોલે. આના વડે મન, વચન, કાયાથી તેનું અસત્યત્વ કહ્યું - ૦ - ફરી પણ તેની જ વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૮ -

તે શરીર અને વાણીથી મત્ત હોય છે, ધન અને સ્ત્રીમાં આસક્ત રહે છે. તે રાગ અને દ્વેષથી એ રીતે કર્મભવ સંચિત કરે છે, જે રીતે શિશુનાગ પોતાના મુખ અને શરીરથી માટીનો સંચય કરે છે.

● વિવેચન - ૧૩૮ -

કાચ - શરીરથી, વચસા - વચનથી. ઉપલક્ષણથી મન વડે પણ મત્ત બનેલો, તેમાં કાચમત્ત તે મદાંદહાથી વત્, જ્યાં - ત્યાં પ્રવૃત્તિ કરો. અથવા હું બળવાન રૂપવાન છું તેમ વિચારતો. વચન વડે પોતાના ગુણોને જણાવતા હું સુસ્વર છું છત્યાદિ વિચારતો. મન વડે મદથી ભરેલા માનસથી હું અવધારણા શક્તિમાન છું તેમ માનતો. ધન અને સ્ત્રીમાં ગૃહ્ણિમાન, ધનથી ગૃહ્ણતાથી અદતાદાન અને પરિગ્રહ લેવા. સ્ત્રીમાં ગૃહ્ણ દ્વારા મૈથુનાસેવન જણાવવું. તે સ્ત્રીને સંસારમાં સર્વસ્વ માનીને તેણીની અભિરતિવાળો મૈથુન સેવન કરવાથી થાય છે કેવી રીતે?

રાગ અને દ્વેષ રૂપ બાહ્ય અને આંતર પ્રવૃત્તિ આદિથી, સૂત્રત્વથી દ્વિવિધ - આલોક પરલોક વેદનીયપણાથી અથવા પુન્ય પાપરૂપ પણાથી આઠ પ્રકારના કર્મો બાંધે છે. કોની જેમ? શિશુનાગ - ગંડૂપદ અલસની જેમ સ્નિગ્ધશરીરપણાથી માટીને સંચિત કરે છે. તેની જેમ પાચ પણ છે. એ રીતે બંને પ્રકારે મળને એકઠા કરે છે. તે પ્રમાણે આવો પણ બાહ્ય અને અભ્યંતરથી મળને એકઠો કરે છે. - x - તથા ઉપચિત કર્મ મળ વડે આશુકારી કર્મને વશ થી આ જન્મમાં કલેશ અને વિનાશ પામે છે. આ જ અર્થને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૩૯ -

તે ભોગાસક્ત રોગથી આકાંત થઈ, ગ્લાન થઈ, પરિતાપ કરે છે. પોતાના કરેલા કર્મોને યાદ કરી પરલોકથી ભયભીત થાય છે.

● વિવેચન - ૧૩૯ -

દંડ - આરંભાદિથી ઉપાર્જિત મળથી સ્પૃષ્ટ, જલ્દી હણનારા શૂળ - વિસૂચિકાદિ રોગથી તે-તે દુઃખના ઉદયરૂપથી ગ્લાન - મંદ કે ચાલ્યો ગયેલ હર્ષવાળો થઈ બધાં પ્રકારે સંતોષ પામે છે. બાહ્ય અને અંતરથી ખેદ પામે છે. પ્રકર્ષથી ત્રસ્ત થાય છે. કોનાથી? પરલોકથી. કર્માનુપ્રેક્ષી એવો તે પોતાના હિંસા, અસત્યભાષણ આદિ ચેષ્ટાને

વિચારતો, “મે કંઈ શુભાયરિત કરેલ નથી.” પણ સદા અજર-અમર વત્ ચેષ્ટિત કરેલ છે. તેમ વિચારતો ચિતમાં આતંકથી અને શરીરે પણ ખેદ પામે છે. - x - x -

આ જ અર્થને વિશેષથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૦ -

મેં તે નરક સ્થાનો સાંભળેલા છે, જે શીવરહિત કુરકર્મો અજ્ઞાની જીવોની ગતિ છે અને જ્યાં તીવ્ર વેદના થાય છે.

● વિવેચન - ૧૪૦ -

મેં એવું સાંભળેલ છે કે સીમંતક આદિ નરકમાં એવા સ્થાનો છે, જેમાં પ્રાણીના અતિ સંપીડિત અંગોને દુઃખે ખેંચીને બહાર કઢાય છે, અથવા રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વી રૂપ નરકમાં સીમંતક, અપ્રતિજ્ઞાન, કુંભી, વૈતરણી આદિ સ્થાનો છે અથવા સાગરોપમ આદિ સ્થિતિ રૂપ સ્થાનો છે. ત્યાં પરિતાપ કરાય છે. કોને ? અવિદ્યમાન અસદાચારીને, તે નરકનામની ગતિ છે, તેવું મેં સાંભળેલ છે. ત્યાં અજ્ઞાની, હિંસા-મૃષા ભાષક આદિ કુરકર્મોને. જ્યાં પ્રગાઠ - અતિ ઉત્કટતાથી અને નિરંતર પ્રકર્ષવાળી વેદના વેદાય છે. આ વેદના શીત, ઉષ્ણ, શાત્મલી આપ્તેષણાદિ છે. તેને થાય છે કે મારા આચરણથી આ ગતિ મળે છે.

● સૂત્ર - ૧૪૧ -

જેવું મેં પરંપરાથી સાંભળેલ છે કે - તે નરકોમાં ઔપપાતિક સ્થાન છે, આયુ ફીલ થયા પછી, કૃત કર્મોનુસાર. ત્યાં જતા પ્રાણી પરિતાપ કરે છે.

● વિવેચન - ૧૪૧ -

નરકમાં ઉપપાત થવો તે ઔપપાતિક. સ્થાન - સ્થિતિ, જે પ્રકારે થાય છે. તેવું મેં પરંપરા એ અવધારેલ છે, ગુરુ વડે કહેવાયેલ છે. તેનો આશય આ છે - જો ગર્ભજન્ય હોય તો છેદ, ભેદ આદિ નારક દુઃખ ન થાય, ઔપપાતિકત્વમાં અંતમૂહૂર્ત પછી તેવી વેદનાનો ઉદય થાય છે. - x - x - પોતાના કરેલાં કર્મો વડે. અથવા ધારીને કરેલાં કર્મો વડે. તેવા કર્મોથી જ અનુક્રમે નરકમાં જાય છે અથવા જે-તે કર્મો વડે જવાની ગતિને અનુરૂપ તીવ્ર - તીવ્રતરાદિ અનુભવવાળા તે સ્થાનમાં જાય છે. તે બાળ આયુષ્ય ઘરનાં પરિતાપ પામે છે કે - હું મંદભાગ્ય એવો શું કરું કે મેં આવા અનુષ્ઠાનો કર્યા. આ વાતને દેષ્ટાંતથી દેટ કરે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૨, ૧૪૩ -

જેમ કોઈ ગાડીવાળો સમતલ મહાપથને જાણવા છતાં તેને છોડીને વિષમ માર્ગે ચાલતા ગાડીની ધૂરી તૂટી જતાં શોક કરે છે તે જ પ્રકારે ધર્મને ઉલ્લંઘીને, અધર્મ સ્વીકારનાર, મૃત્યુના મુખમાં પડેલો બાળજીવ ગાડીવાળાની જેમ શોક કરે છે.

● વિવેચન - ૧૪૩, ૧૪૩ -

જેમ શકટ - જેના વડે ધાન્યાદિ વહન કરવા શક્ય છે તે, તેના વડે ચરનાર તે શાકટિક - ગાંડાં વાળો, જાણવાં છતાં ખાડા-ટેકરા રહિત સ્થાનને છોડીને, મહાન એવા માર્ગે - ઉપલાદિથી સંકુલ હોય તો પણ જાય, ત્યાં જતાં અક્ષ - ધૂરીનો વિનાશ થાય ત્યારે વિચારે છે કે “મારા જ્ઞાનને ધિક્કાર છે” જે જાણવા છતાં આવા દુઃખો પામ્યો. તેનો ઉપનય કહે છે -

તે ગાંડાવાળાની માફક ક્ષાંતિ આદિ યતિ ધર્મ કે અદાયારને છોડીને, ધર્મરહિત કે ધર્મપ્રતિપક્ષ એવા અધર્મ- હિંસાદિને સ્વીકારીને બાલ - અભિહિત રૂપવાળો મૃત્યુને મુખમાં જઈને ભાંગેલી ધુરીની જેમ શોક કરે છે - પોતાના કર્મોથી અહીં જ મારણાંતિક વેદના રૂપ ફળને અનુભવતા આત્મામાં શોક કરે છે કે મેં જાણવા છતાં આવા અનુષ્ઠાન કેમ કર્યા? ત્યાર પછી તે શું કરે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૨૪

મૃત્યુના સમયે તે અજ્ઞાની પરલોકના ભયથી સંમસ્ત થાય છે, એક જ દાવમાં હારી જનાર જુગારી માફક શોક કરતો અકામ મરણે મરે છે.

● વિવેચન - ૧૪૪ -

આતંકની ઉત્પત્તિમાં જે શોક કરતો કહ્યો, ત્યાર પછી તે મરણાંતમાં રહેલો, રાત્રાદિ આકુલિત ચિત્તવાળો ભયભીત થાય છે. કોનાથી? ગતિગમનના માર્ગથી, આના વડે અકામત્વ કહ્યું. તે આ રીતે ડરતો મરણથી કઈ રીતે મૂકાય છે? કે નથી મૂકાતો? ઇચ્છારહિત મરણ તે અકામમરણ, તેનાથી પ્રાણને ત્યાજે છે. કોની જેવો થઈને? જુગારીની જેમ, એક જ દાવમાં હારી ગયેલા જુગારી જેમ શોક કરે છે. તેમ આ અજ્ઞાની બીજા કટુ વિપાકોથી મનુષ્યના ઘણાં સંકલેશવાળા ભોગોથી દિવ્યસુખ હારી ગયો, એમ શોક કરતો મરે છે.

હવે આ અર્થનું નિગમન કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૫ -

આ અજ્ઞાની જીવોના અકામ મરણનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. હવે પંડિતોનું અકામ મરણ મારી પાસેથી સાંભળો -

● વિવેચન - ૧૪૫ -

અનંતર જે દુષ્કૃત કર્મોનું પરલોકથી ડરેલાનું જે મરણ કહ્યું તે અકામમરણ, ‘બાળ’ નું જ પ્રકર્ષથી તીર્થકરાદિ એ પ્રતિપાદિત કર્યું. પંડિતમરણની પ્રસ્તાવનાને માટે કહે છે - અકામ મરણ પછી હવે હું પંડિતો સંબંધી અકામ મરણને કહીશ. તે મારી પાસેથી સાંભળો -

● સૂત્ર - ૧૪૬ -

જેવું મેં પરંપરાથી આ સાંભળેલ છે કે - સંયત અને ચિતેન્દ્રિય પુન્યાત્માઓનું મરણ અતિ પ્રસન્ન અને આઘાતરહિત હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૬ -

મરણ તો ઠીક, જીવિત પણ એવો અર્થ જાણવો. પુન્ય સહિત વર્તે છે, તે સ્પુષ્ટ, તેમનું. બીજા અપુન્યવાળોનું નહીં. શું સર્વ પ્રકારે? ના, જે પ્રકારે મેં કહેલ છે તે. તે તમારે અવધારવું સારી રીતે પ્રસન્ન, મરણ સમયમાં પણ અકલુષ, કષાયરૂપી કલુષતા ચાલી જવાથી જેનું ચિત્ત છે, તે સપ્રસન્ન મન, મહામુનિઓને સ્વસંવેદનથી જે ખ્યાત છે, અહીં સુષ્ટુ પ્રસન્ન વડે એટલે પાપ પંકના અપગમ દ્વારા અત્યંત નિર્મલ કરાયેલ, બીજા તીર્થકરો એ પણ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તેમાં વિશેષથી કે વિવિધ ભાવનાદિ વડે પ્રસન્ન - મરણમાં પણ દૂર કરેલ મોહરૂપી ધૂળ વડે અનાકુળ ચિત્તથી વિપ્રસન્ન. તેના સંબંધી મરણ પણ ઉપચારથી વિપ્રસન્ન કહેવાય છે. જેમાં તથાવિધ યતના વડે પોતાને કે બીજાને વિધિવત્ સંલેખિત શરીરપણાથી આઘાત હોતો નથી. તે અનાઘાત તેવા સંયત - સમ્યગ્ પાપોપરતને - ચારિત્રીને. આ આત્મા કે ઇન્દ્રિયો જેને વશ છે તેવા વશ્યવાનને. અથવા સાધુગુણો વસે છે તે વસીમંત અથવા સંવિગ્ન, આ કારણે પંડિતમરણ જ કહ્યું.

આ મરણ સંયત, વશ્યવત, વિપ્રસન્ન અને અનાઘાતને જ સંભવે છે પણ અપુન્ય પ્રાણીને સંભવતું નથી. તેની પ્રાપ્તિ વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળાને જ થાય છે. જો આમ છે, તે દર્શાવવા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૭ -

આ સકામ મરણ બધાં ભિક્ષુને પ્રાપ્ત ન થાય, ન બધાં ગૃહસ્થોને પ્રાપ્ત થાય. ગૃહસ્થ વિવિધ પ્રકારના શીલથી સંપન્ન હોય, જ્યારે ઘણાં ભિક્ષુ વિષમ શીલવાળા હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૭ -

બધાં જ ભિક્ષુઓને - પરદત્તજીવી પ્રતીઓને આ પંડિત મરણ પ્રાપ્ત થતું નથી. પરંતુ કેટલાંક જ પરોપચિત પ્રત્યાનુભાવવાળા ભાવ ભિક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે, ગૃહસ્થોને તો તે દૂરાપ જ છે. તેથી કહ્યું કે આ પંડિત મરણ બધાં જ ગૃહસ્થોને કે ચારિત્રીને સંભવ નથી. - x - x - અનેકવિધ વ્રત સ્વભાવ જેમનો છે, તેવા ગૃહસ્થો, તેમને જ એક રૂપ શીલ હોતું નથી, પણ અનેક ભંગના સંભવથી અનેકવિધ હોય છે. કેમકે તેમને, દેશવિરતિ રૂપ અનેક પ્રકારે સંભવે છે. પણ સર્વ વિરતિ સંભવતી નથી.

વળી અતિ દુર્લભપણાથી વિસદૈશ શીલ જેમનું છે તેવા ભિક્ષુ બધાં જ અનિદાનિન, અવિકલ ચારિત્રી એવા જિનમત પ્રતિપન્ન કંઈ તત્કાળ મરતા નથી. તીર્થાન્તરીય પણ દૂરોત્સારિત જ હોય છે. તેવો પણ ગૃહસ્થવત્ વિવિધ શીલ વાળા જ હોય છે. - x - x - ભિક્ષુઓ પણ અત્યંત વિષમ શીલવાળા હોય. તેથી તેમાં કેટલાંકને પાંચ ચમનિયમ રૂપ વ્રત કહ્યાં છે, બાકીના તો કંદ, મૂલ, ફળ માનારા જ છે. બીજાને આત્મતત્ત્વ પરિજ્ઞાન જ હોય છે. ઇત્યાદીથી તેમને પંડિત-મરણનો અભાવ હો છે.

હવે ભિક્ષુની વિષમશીલતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૮ -

કેટલાંક ભિક્ષુની અપેક્ષાએ ગૃહસ્થો સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે. પણ શુદ્ધાચારી સાધુજન બધાં ગૃહસ્થો કરતાં સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

● વિવેચન - ૧૪૮ -

કોઈ કુપ્રાવચની ભિક્ષુ કરતાં ગૃહસ્થો - દેશ વિરતિ રૂપ સંયમથી પ્રધાન હોય છે - x - x - પરંતુ અનુમતિ વર્જિત બાકી સર્વોત્તમ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરેલી છતાં સાધુઓ તે ગૃહસ્થોથી વધુ સંયમી છે કેમકે તેમને પરિપૂર્ણ સંયમ છે. તેથી વૃદ્ધ સંપ્રદાય કહે છે - એક શ્રાવક, સાધુને પૂછે છે કે - શ્રાવક અને સાધુમાં શું અંતર છે? સાધુ એ કહ્યું - સરસવ અને મેરુ જેટલું. તેથી વ્યાકુળ થઈને તે ફરી પૂછે છે - કુલિંગી અને શ્રાવકોમાં કેટલું અંતર છે? તે પણ સરસવ અને મેરુ જેટલું છે. તેનાથી સમ્યક્ અશ્વાસિત થયો. - x - આના વડે તેમનો ચારિત્ર અભાવ દર્શાવીને પંડિત મરણના અભાવનું સમર્થન કર્યું છે. (શંકા) કુપ્રાવચની ભિક્ષુ પણ વિચિત્ર વેશ ધારી છે. તેનાથી ગૃહસ્થો વધુ સંયમી કેમ? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૪૯ -

દૂરાચારી સાધુને વસ્ત્ર, અખિન-ચર્મ, નગ્નત્વ, જટા, ગોદડી, શિરો મુંડન આદિ બાહ્યાચાર દુર્ગતિથી બચાવી ન શકે.

● વિવેચન - ૧૪૯ -

ચીર - વસ્ત્રો, અખિન - મૃગચર્મ આદિ, નગ્નતા, જટાપાણું, સંઘાટી - વસ્ત્ર સંહતિ જનિન, મુંડી - શિખા પણ સ્વસિદ્ધાંતથી છેદેલ હોય. તેથી મુંડિત્વ, એ પ્રમાણે સ્વ-સ્વ પ્રક્રિયા વિરચિત પ્રતી-વેષ-રૂપો. ગૃહસ્થો પાસે શું છે? આ બધું દુષ્ટ કર્મવાળાને ભવથી રક્ષણ ન આપે. કેવા સ્વરૂપનું આ? દુરાચાર કે પ્રવ્રજયા પર્યાય પ્રાપ્ત. અથવા દુષ્ટશીલરૂપ પર્યાયથી આવેલ, પણ ક્રમાય કલુષ ચિત્તથી બાહ્ય બગલા વૃત્તિ કષ્ટ હેતુ પણ નરકાદિ દુર્ગતિ નિવારવા પુરતા નથી. માત્ર વેશ ધારણાદિથી વિશિષ્ટ હેતુ સરતો નથી. ગૃહાદિનો અભાવ છતાં તેમની દુર્ગતિ કેમ કહી? .

● સૂત્ર - ૧૫૦ -

ભિક્ષાવૃત્તિક પણ જો દુઃશીલ હોય, તો તે નરકથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. ભિક્ષુ હોય કે ગૃહસ્થ, પણ જો તે સુવ્રતી હોય તો સ્વર્ગમાં જાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૦ -

પિંડ - ઘેર ઘેરથી લાવીને એકઠું કરેલ, તેને સેવનાર. જે સ્વયં આહારના અભાવથી પરદત ઉપજીવી છે તે પણ. જો પૂર્વવત્ દુઃશીલ હોય, પોતાના કર્મોથી ઉપસ્થાપિત થઈને સીમંતકથી મૂકાતા નથી. અહીં તેવા પ્રકારના દ્રમકનું દેષાંત છે - રાજગૃહીમાં એક પિંડાવલગ ઉદ્યાનિકામાં રહેલાં લોકો પાસેથી ભિક્ષા લેતો, તેને કોઈએ કંઈ ન આપ્યું. તેણે નજીકના પર્વને ચડીને મોટી શિલાને હલાવી, આ બધાંની ઉપર હું નાંખું, એમ રોદ્રધ્યાયી થઈ, શિલા છૂટી જતાં તેની નીચે તેની જ કાચા ચૂર્ણ થઈ જતાં,

મરીને નરકે ગયો. - x - x - ભિક્ષા વડે યતિ કહ્યો. ઘરે રહે તે ગૃહસ્થ. નિરતિયાર પણાથી અને સમ્યક્ ભાવાનુગતથી વ્રતના પરિપાલનથી તે સુવ્રતી દેવલોકમાં જાય છે. મુખ્યતા એ મુક્તિનો હેતુ છતાં વ્રતના પરિપાલનથી જઘન્યથી સ્વર્ગમાં જાય તેવું જણાવે છે. - x - આના વડે વ્રત પરિપાલના જ તત્ત્વથી સુગતિનો હેતુ કહેલ છે.

વ્રતના યોગથી ગૃહસ્થ પણ દેવલોકમાં જાય છે. તે બતાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૫૧ -

શ્રદ્ધાવાન્ ગૃહસ્થ સામાયિકના બધાં અંગોને આચરે. બંને પદ્ધતિમાં પૌષઘવ્રતને એક રાત્રિ માટે પણ ન છોડે.

● વિવેચન - ૧૫૧ -

ગૃહસ્થ, સમ્યકત્વ શ્રુત અને દેશવિરતિ રૂપ સામાયિકને તથા તેના નિઃશંકતા, કાળે અધ્યયન, અણુવ્રતાદિ રૂપ અંગો. શ્રદ્ધા - જેને રૂચિ છે તેવો શ્રદ્ધાવાન, કાયા - મન - વચનથી સેવે છે. ઘર્ને પોષે તે પૌષઘ - આહાર પૌષઘાદિ, તેને કૃષ્ણ અને શુકલ બંને પદ્ધતિમાં ચૌદશ, પૂનમ આદિ તિથિમાં એક રાત્રિ પણ ન છોડે, ઉપલક્ષણથી એક દિવસ પણ ન છોડે. દિવસ વ્યાકુળતાથી ન કરી શકે તો રાત્રિમાં પણ પૌષઘ કરે. સામાયિકના અંગ રૂપે આ સિદ્ધ હોવા છતાં, તેના આદરને જણાવવા માટે આનું જૂદું ઉપાદાન કરેલ છે. આવા ગૃહસ્થો પણ સ્વર્ગમાં જાય છે.

- ૦ - હવે પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૨ -

એ પ્રમાણે ધર્મશિક્ષાથી સંપન્ન સુવ્રતી ગૃહવાસમાં રહેતો હોવા છતાં ઔદારિક શરીર છોડી દેવલોકમાં જાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૨ -

આ ઉક્ત ન્યાયથી વ્રત આસેવન રૂપ શિક્ષાથી યુક્ત, દીક્ષા પર્યાય ભલે ન હોય, પણ ઘેર રહેલો હોય તો પણ શોભન વ્રતવાળો હોય તો પણ ત્વયા પર્વાદિથી અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના ત્યાગથી પછી દેવલોકમાં જાય છે. આના વડે પંડિત મરણનો અવસર છતાં પ્રસંગથી બાળમરણ કહ્યું.

હવે પ્રસ્તુત પંડિતમરણનું ફળ ઉપદર્શન કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૩ -

જે સંવૃત્ત ભિક્ષુ છે, તેની બેમાંથી એક સ્થિતિ હોય - કાં તો સર્વ દુઃખોથી મૂક્ત થાય અથવા મહાન્ ઋદ્ધિવાળો દેવ થાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૩ -

સંવૃત્ત - બધાં આશ્રવદ્ધારો બંધ કરીને, ભાવભિક્ષુ તે બેમાંથી એક ગતિ થાય છે. - x - સર્વે દુઃખો કે જે ભૂખ, તરસ, ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય, તેને ફરી ઉત્પન્ન ન થાય તે રીતે ક્ષીણ કરીને - x - તે સિદ્ધ થાય છે. અથવા

મુક્તિ ન પામે તો દેવ થાય છે. કેવો દેવ ? સુખાદિ સંપત્તિથી મહર્જિક. જ્યાં તે દેવ થાય ત્યાં આવાસો કેવા હોય? અને દેવ કેવા હોય? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૪, ૧૫૫ -

દેવતાના આવાસો અનુક્રમે ઉર્ધ્વ, મોહરહિત, ધુતિમાન, દેવોથી પરિવ્યાપ્ત હોય છે. તેમાં રહેનારા દેવો યશસ્વી, દીર્ઘાયુ, ઋદ્ધિમાન, દીર્ઘિમાન, ઇચ્છારૂપધારી, અભિનવ ઉત્પન્ન સમાન ભવ્ય કાંતિવાળા અને સૂર્ય સમાન અત્યંત તેજસ્વી હોય છે.

● વિવેચન - ૧૫૪, ૧૫૫ -

ઉપર વર્તી અર્થાત્ અનુત્તર, કેમકે તે બધાંની ઉપર રહેલ છે. વિમોહ - અલ્પ વેદાદિ મોહનીયના ઉદયથી અથવા મોહ બે ભેદે છે - દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી અંધકાર અને ભાવથી મિથ્યા દર્શનાદિ. ત્યાં રત્નના ઉદ્યોતથી અને સમ્યગ્દર્શનના ત્યાં સંભવથી ચાલી ગયેલા મોહવાળા. ધુતિ - અતિશાયિની દીક્ષિ. પૂર્વવત્ કમથી વિમોહાદિ વિશેષણ વિશિષ્ટ. સૌધર્માદિથી અનુત્તરવિમાનો પૂર્વ-પૂર્વ અપેક્ષાથી પ્રકર્ષવાળા હોવાથી વિમોહત્વાદિ કહ્યું. દેવો વડે વ્યાપ્ત, તેઓ ચોતરફી વસે છે. માટે આવાસ કહેવાય.

ત્યાંના દેવો પ્રશંસા લાયક, સાગરોપમવાળા આયુષ્યથી દીર્ઘાયુવાળા, રત્નાદિ સંપત્તિ યુક્ત, અતિદીક્ષ, ઇચ્છાનુસાર રૂપ કરનાર, વિવિધ વૈક્રિય શક્તિવાળા - x - પ્રથમ ઉત્પન્ન દેવતુલ્યા કેમકે અનુત્તરમાં જ વર્ષ, ધુતિ, આયુ વગેરે તુલ્ય હોય છે. - હવે ઉપસંહાર કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૬ -

ભિક્ષુ હોય કે ગૃહસ્થ, જે હિંસાદિથી નિવૃત્ત થાય છે, તે સંયમ અને તપના અભ્યાસથી ઉક્ત દેવલોકમાં જાય છે.

● વિવેચન - ૧૫૬ -

અભિહિત રૂપ, જેમાં જીવો સુકૃત કરીને રહે છે તેવો સ્થાનો તે આવાસ રૂપ, તેમાં જાય છે, ગયા અને જશે. ઉપલક્ષણથી સૌધર્મ આદિમાં ગમન, ત્યાં પણ કેટલાંકને જવાનો સંભવ છે. ૧૭ ભેદે સંયમ, ૧૨ ભેદે તપનો અભ્યાસ કરીને કોણ ગયું? ભિક્ષુ કે ગૃહસ્થ. ભાવથી યતિ. તેથી કહે છે - જે ઉપશમ વડે પરિનિવૃત્ત થયા છે, કષાય અગ્નિને શાંત કેલો છે અથવા જે કોઈ પરિનિવૃત્ત છે તે. અહીં - x - સમ્યગ્ દર્શનાદિવાળા પણ દેવલોકમાં જાય છે. - x - આ સાંભળીને મરણમાં પણ યથાભૂત મહાત્મા થાય તે પ્રમાણે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૭ -

સત્પુરુષો દ્વારા પૂજનીય તે સંયત અને જિતેન્દ્રિયોના ઉક્ત વૃત્તાંતને સાંભળીને શીલવાન, બહુશ્રુત મૃત્યુ સમયે સંગરત ન થાય.

● વિવેચન - ૧૫૭ -

અનંતર જણાવેલ ભાવભિક્ષુના ઉક્ત સ્વરૂપ સ્થાન પ્રાપ્તિને સાંભળીને, સજ્જનોની પૂજાને યોગ્ય તેવા સત્પૂજ્યો, સંયમવાન્ અને જિતેન્દ્રિય બની, મરણના અંતમાં, આવીચીમરણની અપેક્ષાથી કે અંત્ય મરણમાં ઉપસ્થિત થઈ, ચારિત્રી અને વિવિધ આગમ શ્રવણમાં મતિવાળા ઉદ્દેગ ન પામે. આ પ્રમાણે અવિદિતિ ધાર્મિક ગતિક અને અનુપાર્જિત ધર્મવાળા તે મરણથી ઉદ્દેગ પામે છે તેમ કહ્યું પરંતુ ઉપાર્જિત ધર્મવાળા, ધર્મસ્વને પામીને ક્યાંય ઉદ્દેગ પામતા નથી. - x - x - આ રીતે સકામ અને અકામ મરણ કહીને હવે ઉપદેશ આપે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૮ -

આત્મગુણોની તુલના કરીને મેઘાવી સાધક વિશિષ્ટ સકામ મરણ સ્વીકારે, મરણ કાળે દયા ધર્મ અને ક્ષમાથી તેવો આત્મા પ્રસન્ન રહે.

● વિવેચન - ૧૫૮ -

આત્માના ધૃતિ, દંટતા આદિ ગુણોની પરીક્ષા કરીને, કમથી ભક્ત પરિજ્ઞાદિ મરણ ભેદોને બુદ્ધિ વડે સ્વીકારીને, દયા પ્રધાન એવા દશવિધ અતિ ધર્મ રૂપ, તે સંબંધી જે ક્ષાંતિ, માર્દવ આદિ વડે વિશેષ પ્રસન્ન થાય, મરણથી ઉદ્દેગ ન પામે કોણ? ઉપરાંત મોહોદયથી તે મેઘાવી. અથવા મરણકાળ પૂર્વે અનાકૂળ ચિત્ત થઈ, મરણ કાળે પણ તેમ રહી. - x - ક્ષયાય રૂપી કાદવને દૂર કરી સ્વચ્છતાને ભજે. - x - પણ ક્ષયાયનું અવલંબન ન કરે. કેવી રીતે? બાલ અને પંડિતમરણની તુલના કરીને. બાળ મરણની પંડિત મરણ વિશિષ્ટત્વ લક્ષણ સ્વીકારીને. - x - x - x - વિશેષ પ્રસન્ન થઈને જે કરે તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૫૯ -

જ્યારે મરણ કાળ આવે, ત્યારે શ્રદ્ધાવાન્ સાધુ ગુરુની પાસે પીડાજન્ય લોમ હર્ષને નિવારે, શરીર ભેદની શાંતિભાવથી પ્રતિક્ષા કરે.

● વિવેચન - ૧૫૯ -

ક્ષયાય ઉપશમ કર્યા પછી મરણકાળ અભિરુચિતમાં કે જ્યારે યોગો સરકી ન ગયા હોય ત્યારે શ્રદ્ધાવાન તેવા ગુરુની સમીપે મરણનો વિનાશ કરે. લોન હર્ષ - રોમાંચ “મારું મરણ થશે તેવા ભયને નિવારે અને પરિકર્મોને ત્યજીને શરીરના વિનાશની કાંક્ષા કરે. દીક્ષા લેતી વખતે અથવા સંલેખના કાળે કે અંતકાળે પણ જેવી હોય તેવી શ્રદ્ધા રાખીને આ રોમાંચને નિવારે. હવે નિગમન કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૦ -

મૃત્યુનો કાળ સમીપ આવતા મુનિ ભક્તપરિજ્ઞાદિ ત્રણમાંના કોઈ એક મરણને સ્વીકારીને સકામ મરણથી શરીરનો ત્યાગ કરે.

- તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૬૦ -

મરવાના અભિપ્રાય પછી મરણકાળ આવતા, સંલેખનાદિ વડે ઉપક્રમ કારણથી ચોતરફ વિનાશ કરતા, કોનો? અંદરથી કાર્મણ શરીરનો અને બહારથી ઔદારિક શરીરનો. - x - x - ઉક્ત રીતિથી અભિલાષ મરણ તે સકામ મરણે મરે છે. ક્યાં ત્રણ? ભક્ત પરિજ્ઞા, ઇંગિની અને પાદપોષગમનમાંનું કોઈ એક. - x - x -.

મુનિ દીપરત્ન સાગરે કરેલ
અધ્યયન - ૫ નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

૦ - x - x - x - x - ૦

○ અધ્યયન - ૬ - “ક્ષુલ્લક નિર્ગ્ન્ય” ○

પાંચમું અધ્યયન કહ્યું. હવે છઠ્ઠું કહે છે. તેનો આ સંબંધ છે. છેલ્લા અધ્યયનમાં મરણ વિભક્તિ કહી, તેમાં પણ છેલ્લે પંડિત મરણ કહ્યું. તે વિરતને જ થાય. વિદ્યાચારિત્રથી રહિતને ન થાય. તેથી આ અધ્યયન વડે તેનું સ્વરૂપ કહે છે. આ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનનું “ક્ષુલ્લકનિર્ગ્ન્યીય” એ પ્રમાણે નામ છે તેથી ક્ષુલ્લક અને નિર્ગ્ન્યનો નિક્ષેપો કરવો. ક્ષુલ્લકના વિપક્ષે ‘મહાન્’ છે. તેની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક. તેથી તેના નિક્ષેપમાં નિપેક્ષિત જ છે.

● નિર્ચુક્તિ - ૨૩૬ + વિવેચન

અહીં નામમહત્ અને સ્થાપનામહત્ ગૌણ છે. દ્રવ્યમહત્માં આગમથી જ્ઞાતા પણ તેમાં અનુપયુક્ત. નોઆગમથી જ્ઞશરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત, દ્રવ્યમહત્ તે અચિત મહારસંધ દંડાદિકરણથી. ક્ષેત્રમહત્ લોકાલોકવ્યાપી આકાશ, કાલ મહત્ અનાગતકાળ, પ્રધાનમહત્ ત્રણ ભેદે - સચિત, અચિત, મિશ્ર. તેમાં સચિત પણ દ્વિપદ, ચતુષ્પદ અપદ એ ત્રણ ભેદે છે. અચિતમાં ચિંતામણિ. મિશ્ર - રાજ્યાભિષેકાદિ અલંકૃત તીર્થંકર, પ્રતિમહત્ તે બીજાની અપેક્ષાથી મહત્ કહેવાય છે. જેમ સરસવથી ચણો મોટો છે. ભાવમહત્ તે ક્ષાયિક ભાવ, આદિ - x - x - આ નામાદિ મહત્નો વિપક્ષ ને ક્ષુલ્લક કહેવાય. તેમાં પણ દ્રવ્યથી પરમાણુ, ક્ષેત્રથી આકાશપ્રદેશ, કાળથી સમય, પ્રાધાન્યથી સચિતાદિ - x - પ્રતિક્ષુલ્લક, બોરથી ચણો નાનો વગેરે. ભાવથી - x - ઔપશમિક સૌથી થોડાં. હવે નિર્ગ્ન્ય નિક્ષેપ કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૩૭ + વિવેચન -

નિર્ગ્ન્ય વિષયક નિક્ષેપ નામાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે તેમાં નામ, સ્થાપના ગૌણ છે. દ્રવ્ય નિર્ગ્ન્ય આગમ અને નોઆગમથી બે ભેદે છે. નોઆગમથી નિર્ગ્ન્ય ત્રણ ભેદે છે, તે કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૩૮ + વિવેચન

જ્ઞશરીર નિર્ગ્ન્ય, ભવ્યશરીર નિર્ગ્ન્ય આદિ - x - પૂર્વવત્ કહેવા, તેનાથી વ્યતિરિક્ત તે નિહ્વાદિ, પાર્શ્વસ્થાદિ જાણવા. ભાવનિર્ગ્ન્ય પણ આગમથી અને નોઆગમથી છે. નોઆગમથી નિર્ચુક્તિકાર પોતે જ કહે છે - ભાવ નિર્ગ્ન્યના પાંચ ભેદો છે. તેનું સ્વરૂપ વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી જાણવું. તે આ છે - પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્ન્ય અને સ્નાતક. પુલાક પાંચ ભેદે - આસેવના પ્રતિ, (૧) જ્ઞાનપુલાક (૨) દર્શન પુલાક, (૩) ચારિત્રપુલાક, (૪) લિંગ પુલાક, (૫) યક્ષાસૂક્ષ્મ પુલાક. પુલાક એટલે અસાર. જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં નિસ્સારત્વને પામે છે તે પુલાક વેશથી અસાર તે લિંગપુલાક યથાસૂક્ષ્મ - જે આ પાંચેમાં થોડી થોડી વિરાધના કરે છે.

લબ્ધિ પુલાક, જેને દેવેન્દ્ર સદૃશ ઋદ્ધિ છે. તે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચકવર્તીને

પણ બલ અને વાહન સહિત ચૂર્ણ કરવામાં સમર્થ છે. બકુશ - શરીર, ઉપકરણ વિભૂષાનુવર્તી છેદ શબલ ચારિત્ર યુક્ત. તે પાંચ ભેદે છે - આભોગ બકુશ, અનાભોગ બકુશ, સંવૃત બકુશ, અસંવૃત બકુશ અને યથાસૂક્ષ્મ બકુશ. આભોગ - જે જાણતાં કરે, અનાભોગ - અજાણતા કરે, સંવૃત - મૂલ ગુણાદિમાં, અસંવૃત - તેમાં જ યથાસૂક્ષ્મ - આંખથી ચીંપડા કે શરીરથી ધૂળને દૂર કરે.

કુશીલ બે ભેદે છે - પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાય કુશીલ, જ્ઞાનાદિ પાંચેમાં કુત્સિત શીલવાલો તે કુશીલ. સમ્યગ્ આરાધનાથી વિપરીત તે પ્રતિસેવના તે જ્ઞાનાદિ પાંચેમાં હોય. કષાયકુશીલ તે જ્ઞાનાદિ પાંચેમાં કષાયોથી વિરાધના કરે છે તે.

નિર્ગ્ન્ય - અભ્યંતર અને બાહ્ય ગ્રંથીથી નિર્ગત, તે તે ઉપશાંત કષાયી કે ક્ષીણ કષાયી. તે પાંચ ભેદે છે - પ્રથમ સમય નિર્ગ્ન્ય, અપ્રથમ સમય નિર્ગ્ન્ય. અથવા ચરમ સમય નિર્ગ્ન્ય, અચરમ સમય નિર્ગ્ન્ય અને યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્ન્ય. અંતર્મુહૂર્ત નિર્ગ્ન્ય કાળ સમય રાશિમાં પહેલાં સમયમાં વર્તતાને પ્રથમ સમય નિર્ગ્ન્ય. બાકીના સમયમાં વર્તતો તે અપ્રથમ સમય નિર્ગ્ન્ય. એ જ રીતે અંતિમ સમયમાં તે ચરમ, આદિ અને મધ્યમાં તે અચરમ, યથાસૂક્ષ્મ - આ બધામાં વર્તતા.

મોહનીય આદિ ઘાતી ચાર કર્મના અપગમથી સ્નાતક કહેવાય. તે પાંચ ભેદે છે - (૧) અચ્છવિ - અવ્યયક, (૨) અશબલ - એકાંત શુદ્ધ, (૩) અકર્માશ - જેમાંથી કર્માશ ચાલી ગયેલ છે તે (૪) સંશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમાં ધારણ કરે છે તે સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શન ધર. (૫) અરહંત જિન કેવલી - પૂજાને યોગ્ય તે અરહ, જેને રહસ્ય વિદ્યમાન નથી તે અરહા - કષાય જિતવાથી જિન. આ પાંચ ભેદે સ્નાતક કહેલાં છે.

● બાહ્ય - ૩ થી ૧૬

પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્ન્ય અને સ્નાતક એ પાંચ ભેદો કહ્યા છે. તેમાં પુલાક બે ભેદે છે - લબ્ધિપુલાક અને આસેવનપુલાક. લબ્ધિપુલાક સંઘાદિ કાર્યમાં લબ્ધિવિકુર્વે. આસેવન પુલાક પાંચ ભેદે છે - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, લિંગ અને યથાસૂક્ષ્મ. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વિરાધનાથી અસાર કરે, લિંગપુલાક તે નિષ્કારણ વેશને કરે અને મનથી અકલ્પિતાદિને સેવે તે યથાસૂક્ષ્મ. બાકુશિકને શરીર અને ઉપકરણ બે ભેદથી જાણવા. ઇત્યાદિ - x - x - x - x - નિર્યુક્તિ - ૨૩૮ની વ્યાખ્યા મુજબ જાણવું.

તેમને સંયમ, શ્રુત, પ્રતિસેવના, તીર્થ, લિંગ, લેશ્યા, ઉપપાત સ્થાનના વિકલ્પથી સાધવા. આ પુલાક આદિ પાંચ નિર્ગ્ન્ય વિશેષ છે તે સંયમાદિ અનુગમ વિકલ્પો વડે સાધિત થાય છે તેમાં સંયમમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ એ ત્રણે પણ સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીયમાં છે. કષાય કુશીલો પરિહાર વિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સંપારાયમાં આવે. પ્રજ્ઞાસિમાં કહે છે :- કષાયકુશીલની પૃચ્છા - સામાયિક સંયમમાં હોય યાવત્ સૂક્ષ્મ સંપારાય સંયમમાં હોય. પણ યથાખ્યાત્ સંયમમાં ન હોય. નિર્ગ્ન્ય અને સ્નાતક બંને યથાખ્યાતમાં હોય.

પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ ઉત્કૃષ્ટથી અભિન્ન દશ પૂર્વધર હોય, કસાય

કુશીલ અને નિર્ગન્થ ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ પૂર્વધર હોય જઘન્યથી પુલાકને નવમાં પૂર્વમાં શ્રુત આચાર વસ્તુ હોય અને બકુશ, કુશીલ, નિર્ગન્થને આઠ પ્રવચન માના જેટલું શ્રુત હોય. જ્યારે કેવલી સ્નાતક શ્રુતથી અપગત હોય છે. પ્રજ્ઞાસિનો અભિપ્રાય આ છે-

ભગવન્ ! પુલાક કેટલું શ્રુત ભણે? ગૌતમ! જઘન્યથી નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ. ઉત્કૃષ્ટથી નવ પૂર્વ. હવે પ્રતિસેવના - પાંચ મૂલગુણ અને છઠ્ઠું રાત્રિભોજન તેમાં પરાભિયોગાદિ કારણે અન્યમતને સેવતા પુલાક થાય છે. કોઈ મૈથુન સેવનથી કહે છે. પ્રજ્ઞાસિમાં કહે છે - મૂલગુણમાં પાંચ આશ્રવમાં કોઈને સેવે અને ઉત્તરગુણમાં દશવિધ પ્રત્યાખ્યાનમાં કોઈ અન્યતરને સેવે.

બકુશ બે ભેદે (૧) ઉપકરણથી, આસક્તિ વડે વિવિધ વિચિત્ર મૂલ્યવાન ઉપકરણના પરિગ્રહવાળો હોય. નિત્ય વિશેષ ઉપકરણની કાંક્ષાથી યુક્ત હોય તે. (૨) શરીર બકુશ - શરીરની આસક્તિથી વિભૂષા કરનારો. પ્રતિસેવના કુશીલ. મૂળગુણોની વિરાધના ન કરતો ઉત્તરગુણમાં કંઈક વિરાધનાનું સેવન કરે. - x - કષાયકુશીલ, નિર્ગન્થ, સ્નાતકોને પ્રતિસેવના હોતી નથી.

તીર્થ - બધાં તીર્થકરોના તીર્થમાં હોય છે. કોઈ આચાર્ય માને છે કે - પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલો તીર્થમાં નિત્ય હોય છે. બાકીના તીર્થ કે અતીર્થમાં હોય. લિંગના બે ભેદ - દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ. ભાવલિંગથી બધાં નિર્ગન્થલિંગમાં હોય છે. દ્રવ્યલિંગને આશ્રીને ભજના જાણવી. લેશ્યા - પુલાકને પાછલી ત્રણ લેશ્યા જાણવી. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને બધી જાણવી. કષાય કુશીલને પરિહાર વિશુદ્ધિથી ત્રણે ઉત્તર લેશ્યા હોય. સૂક્ષ્મ સંપરાયના નિર્ગન્થ અને સ્નાતકને માત્ર શુક્લ લેશ્યા હોય છે. અયોગી અલેશ્યી હોય.

ઉપપાત - પુલાકને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિક સહસ્રાર દેવમાં હોય. બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલને અચ્યુતકલ્પમાં બાવીશ આગરોપમ સ્થિતિમાં, કષાયકુશીલ અને નિર્ગન્થને સર્વાર્થસિદ્ધમાં તેત્રીશ આગરોપમ સ્થિતિમાં ઉત્પાત હોય. જઘન્યથી સૌધર્મમાં પત્યોપમ પૃથક્ત્વ સ્થિતિ કહી. સ્નાતકને નિર્વાણ હોય.

સ્થાન - અસંખ્યાત સંયમ સ્થાનો કષાયનિમિત્તે થાય છે. તેમાં સર્વ જઘન્ય સંયમ લબ્ધિસ્થાનો પુલાક અને કષાયકુશીલને હોય. તે બંને અસંખ્યાત સ્થાને જઈને પછી પુલાક વિચ્છેદ પામે. પછી કષાયકુશીલ ત્યાંથી અસંખ્યાત સ્થાને એકાકી જાય છે. ઇત્યાદિ - x - x - વિશેષ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિથી જાણવું.

● બાષ્ય - ૧૭ થી ૩૦

સંયમ, શ્રુત પ્રતિસેવના, તીર્થ, લિંગ, લેશ્યા, ઉપપાત, સ્થાન પ્રતિ વિશેષ પુલાક આદિને યોજવા. (જેમ કે) પુલાક, બકુશ, કુશીલ ત્રણે સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય સંયમમાં હોય છે. કષાય કુશીલ પરિહાર વિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં હોય છે, ઇત્યાદિ - x - x - x - x - x - x - (પ્રાય: બધું અનંતરોક્ત વૃત્તિ જેવું જ છે. તેથી અમે અનુવાદને માટે પુરુષાર્થ કરેલ નથી.)

વૃત્તિકારશ્રી અહીં કેટલીક બાબતે પ્રકાશ પાડે છે, તે આ છે -

અહીં જે પુલાકાદિને મૂલ - ઉત્તરગુણના વિરાધકત્વ છતાં જે નિર્ગ્રન્થત્વ કહ્યું, તે જધન્ય - જધન્યતર, ઉત્કૃષ્ટ - ઉત્કૃષ્ટતર આદિ ભેદથી સંયમ સ્થાનોથી અસંખ્યતાથી અને તદ્ગુણપણાથી ચારિત્ર પરિણતિ વડે ભાવવું. આમના સંયમિત્વમાં પણ છ લેશ્યાના કથનમાં આધની ભાવ પરાવૃત્તિ અપેક્ષાથી કહેલ છે. - x -

આના વડે બાહ્ય - અભ્યંતર હેતુક નિર્ગ્રન્થ ભેદો કહ્યા, હવે અંતર સંયમ સ્થાન નિબંધન, તેના ભેદોને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૩૯ + વિવેચન

નિર્ગ્રન્થ ઉત્કૃષ્ટ હોય, જધન્ય પણ થાય તથા અજધન્ય અનુત્કૃષ્ટ પણ અસંખ્યેય નિર્ગ્રન્થો થાય છે. સંયમ સ્થાનોની અપેક્ષાથી નિર્ગ્રન્થોનું જધન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અજધન્યોત્કૃષ્ટત્વ જાણવું. - x - x - ગ્રંથથી નીકળી ગયેલ તે નિર્ગ્રન્થ, તેને ભેદ દ્વારાથી કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૪૦ + વિવેચન -

ગ્રંથ બે ભેદે છે - બાહ્ય અને અભ્યંતર. તેમાં ગ્રન્થ - કષાયના વશ થઈને આત્મા બંધાય તે. અથવા આત્મા કર્મો વડે બંધાય તે ગ્રંથ. બાહ્ય - બહાર થાય તે. અંત શબ્દ અધિકરણ પ્રધાન અવ્યય છે. અંતર, મધ્યે જે ગ્રંથ તે અભ્યંતર. તેમાં બાહ્યના દશ અને અભ્યંતરના ચૌદ ભેદ છે. તેમાં અભ્યંતરના ચૌદ ભેદો કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૪૧ + વિવેચન -

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ, વેદ, અરતિ, હાસ્ય, શોક, ભય અને જુગુપ્સા એ ચૌદ છે. તેમાં ક્રોધ - અપ્રીતિરૂપ, માન - અહંકાર, માયા - સ્વ અને પરને વ્યામોહ ઉત્પાદક શક્તા. લોભ - દ્રવ્યાદિની આકાંક્ષા, પ્રેમ - પ્રિયમાં પ્રિતિ, દોષ - ઉપરામ ત્યાગરૂપ વિકાર, દ્વેષ. અહીં જો કે પ્રેમ - માયા અને લોભરૂપ છે, દ્વેષ - ક્રોધ અને માન રૂપ છે. તો પણ તેમનું પૃથક્ ઉપાદાન કર્યાંયિત્ સામાન્યના વિશેષથી અન્યત્વ જણાવવાને છે. મિથ્યાત્વ - તત્ત્વની અશ્રદ્ધા, તે છ સ્થાનોથી થાય છે. ન અસ્મિ, ન નિત્ય ઇત્યાદિ. - x - વેદ - સ્ત્રી વેદાદિ ત્રણ. અરતિ - સંયમમાં અપ્રીતિ, રતિ - અસંયમમાં પ્રીતિ. હાસ્ય - વિસ્મય આદિમાં હોઠના વિકાશરૂપ: શોક - ઇષ્ટના વિયોગથી માનસ દુઃખી ભય - ઇહલોકભય આદિ સાત. (૧) ઇહલોક ભય, (૨) પરલોક ભય, (૩) આજીવિકા ભય, (૪) શ્લાઘા ભય, (૫) અકસ્માત ભય, (૬) આદાન ભય, (૭) મરણ ભય. - x - x - જુગુપ્સા - અસ્નાનાદિથી મલિન શરીરવાળા સાધુની હીલના. - ૦ - હવે બ્રાહ્મ ગ્રંથના ભેદોને કહે છે -

● નિર્ચુક્તિ - ૨૪૨ + વિવેચન -

ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, ધન, ધાન્યનો સંચય, મિત્ર - જ્ઞાતિ સંયોગ, યાન, શયન, આસન, દાસીદાસ, કુખ્ય. એ દશ છે તેમાં ક્ષેત્ર - સેતુ આદિ, વાસ્તુ - ખાત આદિ. ધન - હિરણ્ય આદિ, ધાન્ય - શાલિ આદિ, મિત્ર - સાથે મોટા થયેલા, જ્ઞાતિ - સ્વજનો, યાન -

શિબિકાદિ, શયન - પલંગ આદિ, આસન - સિંહાસન આદિ. દાસી-દાસ, કુપ્ય - વિવિધ ગૃહોપકરણ. આ બાહ્ય ગ્રંથ છે. હવે નિગમન કરવા માટે કહે છે -

● નિર્યુક્તિ - ૨૪૩ + વિદેયન

સાવધ - અવધ અર્થાત્ પાપની સાથે વર્તે તે, આવા સાવધગ્રંથથી મુક્ત. આના વડે રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકા, વર્ષકલાં આદિ દશવિધ બાહ્ય ગ્રંથના અંતર્ગતત્વ છતાં પણ ધર્મોપકરણત્વથી અનવધતાથી અમુક્તને પણ નિર્ગ્રંથત્વ કહેલ છે. એ પ્રમાણે કોઈને વ્યામોહ ન થાય કે બાહ્ય જ સાવધગ્રંથથી મુક્ત, તેથી કહે છે. આભ્યંતર બાહ્ય ગ્રંથ વડે, માત્ર બાહ્યથી જ મુક્ત નહીં. આ અનંતરોક્ત નિર્યુક્તિ - નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહ્યો કોની? તે કહે છે - ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથ નામક સૂત્રની.

હવે સૂત્રાનુગમમાં સૂત્ર કહેવું જોઈએ, તેનો આ અભિસંબંધ છે. અનંતર અધ્યયન સૂત્રમાં મુનિ સકામ મરણે મરે છે, તેમ કહ્યું. તે માનવાથી મુનિ - જ્ઞાની જ. જે અજ્ઞાની છે, તે શું છે? તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૧ -

જેટલાં અવિદ્યાવાન્ છે, તેઓ બધાં દુઃખના ઉત્પાદક છે. તે વિવેક મૂટ અનંત સંસારમાં વારંવાર લુપ્ત થાય છે.

● વિદેયન - ૧૬૧ -

જેટલાં પરિમાણમાં વેદન વિદ્યા - તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ. ન વિદ્યા તે અવિદ્યા - મિથ્યાત્વથી ઉપહત કુત્સિત જ્ઞાન રૂપ, તેનાથી પ્રધાન પુરુષો તે અવિદ્યાપુરુષ અથવા જેનામાં વિદ્યા વિદ્યામાન નથી તે અવિદ્યા પુરુષ. અહીં વિદ્યા શબ્દથી પ્રભૂત શ્રુત કહે છે. જીવને સર્વથા શ્રુતાભાવ નહીં. અન્યથા અજીવત્વ પ્રાપ્ત થાય. - x - x - તે બધાં અવિદ્યા પુરુષો દુઃખ સંભવા - જેમાં દુઃખનો સંભવ છે તેવા, અથવા દુઃખને કહે છે, દુઃખે છે તે દુઃખ - પાપ કર્મ. તેનો સંભવ - ઉત્પત્તિ જેમાં છે તે દુઃખ સંભવા. તેઓ દારિદ્ર્યાદિથી બાધા પામે છે. અનેક પ્રકારે હિતાહિતનો વિભાગ કરવામાં અસમર્થ છે.

તિર્યચ, નરકાદિ ભવોમાં ભ્રમણ તે સંસાર. તે પણ અનંત એવા આના વડે અનંત સંસારિકતા દર્શનથી, તેવા પ્રકારને પંડિત મરણનો અભાવ કહ્યો. અધ્યયનના અર્થની અપેક્ષાથી નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપ જણાવવાને તેનો વિપદા કહ્યો, તેમ જાણવું.

અહીં સંપ્રદાયથી આ ઉદાહરણ છે :- એક ગોધ (આજસુ) દુર્ગતિથી પાતિત થઈ ઘેરથી નીકળ્યો. આખી પૃથ્વી ભટકીને જ્યારે કંઈ ન મળ્યું ત્યારે ફરી ઘેર ગયો. ત્યાંથી નિવૃત્ત થયો. યાવત્ એક ચાંડાલના પાળાની સમીપમાં ગ્રામ દેવકુલિકામાં એક રાત્રિ વાસ કર્યો. જેટલામાં જુએ છે, તેટલામાં દેવકુલિકાથી એક પાણ (ચાંડાલ) હાથમાં ચિત્રઘટ લઈને નીકળ્યો. તે એક પડખામાં રહીને તે સાધિત ઘટને કહે છે - નાનું ઘર સજ્જ કર. એ પ્રમાણે તે જ્યારે જે કહે તે ઘટ કરતો હતો. યાવત્ શયનીય, સ્ત્રી સાથે ભોગ ભોગવવા, પ્રભાતે બધું પ્રતિ સરતું હતું.

તે ગોઘે તે જોયું. પણ વિચારે છે કે - મારે બહુ ભટકવાની શી જરૂર છે? આની પાછળ જ વળગી રહ્યું. તે તેની પાછળ લાગી ગયો. આરાધના તે બોલ્યો - હું શું કરું? ગોઘે કહ્યું કે - તારી કૃપાથી હું પણ આવા ભોગોને ભોગવું. ચાંડાલે પૂછ્યું - બોલ, વિદ્યા ગ્રહણ કરવી છે કે વિદ્યા વડે અભિમંબ્રિત ઘટ જોઈએ છે? તે વિદ્યા સાધવા પરત્વે ભીરુ બનીને અને ભોગની તૃષ્ણાથી કહ્યું કે - વિદ્યાભિમંબ્રિત ઘડો આપ.

ચાંડાલે તે ઘડો આપ્યો. ગોઘ - આળસુ તે લઈને પોતાના ગામે ગયો. ત્યાં ભાઈઓ સાથે સહવાસ કરવા છતાં પણ જેવી રુચિ હતી તેવું ભવન વિકુલ્યું. તેમની સાથે ભોગો ભોગવતો રહે છે. તેના કર્મકરો સીદાવા લાગ્યા. ગાય આદિને સંગોપિત ન કરાતા, તે પણ ચાલી ગયા. તે કાલાંતરે અતિ ખુશ થઈને તે ઘડાને સ્કંધ ઉપર રાખીને તેના પ્રભાવથી ભાઈઓની વચ્ચે પ્રમાદ કરવા લાગ્યો, દારુ પીને નાચવા લાગ્યો. તેના પ્રમાદથી તે ઘડો ભાંગી ગયો. તેનો ઉપભોગ નાશ પામ્યો. પછી તે ગામડીયો નષ્ટ વૈભવવાળો થઈ, દુઃખોને અનુભવવા લાગ્યો. જે તેણે વિદ્યા ગ્રહણ કરી હોત તો તે ભાંગેલા ઘડાને ફરી કરી શક્યો હોત.

આ પ્રમાણે અવિદ્યાનર દુઃખથી કલેશ પામે છે.

નાગાર્જુનીયો પણ કહે છે - તેઓ બધાં દુઃખાર્જિતા થાય. જેમના વડે દુઃખ ઉપાર્જિત છે. તે અર્જિત દુઃખવાળા થાય. અથવા જેટલા વિદ્યાપ્રધાન પુરુષો છે, તે બધાં અવિદ્યામાન દુઃખોત્પતિવાળા થાય છે. આ જ અર્થને વ્યતિરેકથી કહે છે - મૂઢ એટલે અજ્ઞાનથી આકુલિત મતિવાળા જ ઘણીવાર અનંત સંસારમાં ભમે છે. અહીં એક ઉદાહરણ છે, તે આ પ્રમાણે -

જેમ સમુદ્રમાં વસિષ્ઠ દુર્વાતથી આહત થઈ ચાનપાત્રમાં દિશા મૂઢ થયો. ક્ષણમાં જળની અંતર્ગત પર્વત આવતા, તેનું વહાણ ભાંગી ગયું. મોટા તરંગરૂપ કલ્લોલો વડે વહાતો કાયબા અને મગર આદિથી વિલય પામ્યો. એ પ્રમાણે તે પણ અવિદ્યામૂઢ ઘણાં શારીરિક માનસિક મહાદુઃખોથી વિલય પામે છે. જે એમ છે, તેથી જે કરવું જોઈએ, તે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૨ -

તેથી પંડિત પુરુષ અનેકવિદ્ય બંધનોની અને જાતિપથોની સમીક્ષા કરીને સ્વયં સત્યની શોધ કરે. અને વિશ્વના બધાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીનો ભાવ રાખે.

● વિવેચન - ૧૬૨ -

હિતાહિતનો વિવેકભાજી પંડિત, જે રીતે આ અવિદ્યાવંત વિલય પામે છે, તેની આલોચના - સમીક્ષા કરીને, મર્યાદાવર્તી - મેઘાવી, તેમાં શું સમીક્ષા કરે તે કહે છે - પાશ એટલે અત્યંત પરવશતાનો હેતુ એવા સ્ત્રી આદિ સંબંધો, તે જ તીવ્ર મોહોદયાદિ હેતુપણાથી, એકેન્દ્રિય આદિ જાતિના પંથોને - તેના પ્રાપકત્વથી માગને પાશજાતિપથો અવિદ્યાવાનને પ્રભૂત વિલુપિ હેતુ છે. સ્વયં જીવાદિ માટે હિત - સમ્યગ્ રક્ષણ પ્રરૂપણાદિ

વડે સત્ય - સંયમ કે સદાગમ, તેની ગવેષણા કરે. અન્ય ગવેષાને શું કરે? મૈત્રી - મિત્રભાવ, પૃથ્વી આદિ જીવોમાં કરે. - x - x -

બીજાને માટે સત્યની ગવેષણા ન કરે, બીજાના કરેલનું બીજામાં સંકમણ ન થાય. બીજાના માટે અનુષ્ઠાન અનર્થક છે. - x - x -

● સૂત્ર - ૧૬૩, ૧૬૪ -

પોતાના જ કરેલાં કર્મોથી લુપ્ત - પીડિત એવા મારી રક્ષા કરવામાં માતા, પિતા, પુત્રવધૂ, ભાઈ, પત્ની તથા પુત્ર સમર્થ નથી... સમ્યક્ દેષ્ટા સાધક પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી આ અર્થની સત્યતા જુએ. આસક્તિ અને સ્નેહનું છેદન કરે, કોઈ પૂર્વ પરિચિતની પણ કાંક્ષા ન કરે.

● વિવેચન - ૧૬૩, ૧૬૪ -

સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષ એ સ્ત્રૂષા એટલે પુત્ર વધૂ. ઉત્તરમાં થયેલ તે ઔરસ, સ્વયં ઉત્પાદિત પુત્ર. તે માતા આદિ મારું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી. કેવા પ્રકારના મારું? છેદાતો એવો, કોનાથી - સ્વકૃત કર્મોથી એટલે કે સ્વકર્મથી વિહિતને બાધા અનુભવતા, આ માતા આદિ ત્રાણને માટે થતાં નથી. - x - x - તેથી સમ્યગ્બુદ્ધિ વડે કે સ્વપ્રેક્ષાથી જુએ કે અવધારે. શમિત દર્શનના પ્રસ્તાવથી મિથ્યાત્વ રૂપ જેના વડે તે પ્રમાણે કહેવાયેલ હોય, અથવા જીવાદિ પદાર્થોમાં સમ્યક્ દૃષ્ટિ જેની છે તે સમિત દર્શન. તે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ થઈને તેને છેદે - x -

તે માટે વિષયની આસક્તિને અને સ્વજનાદિના પ્રેમની પણ અમિલાષા ન કરે. અમિલાષાનો જ નિષેધ કર્યો પછી કરવાની વાત જ ક્યાં રહી? વળી પૂર્વ પરિચય - જેમ કે - “આપણે એક ગામના છીએ” ઇત્યાદિ, જે કારણે કોઈ અહીં કે બીજે ત્રાણને માટે થતાં નથી (કોને?) સ્વકર્મથી પીડાતા ધર્મ રહિતોને. આ જ અર્થને વિશેષથી અનુધના જ ફળને કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૫ -

ગાય, ઘોડા, મણિ, કુંડલ, પશુ, દાસ, પુરુષ એ બધાનો ત્યાગ કરનાર સાધક પરલોકમાં કામરૂપી દેવ થશે.

● વિવેચન - ૧૬૫ -

ગાય - વહન અને દોહન કરવાને આશ્રીને કહી. અશ્વ - પશુત્વ છતાં તેનું પૃથક્ ઉપાદાન અત્યંત ઉપયોગીપણાથી કર્યું છે. તથા મણિ - મરકત આદિ, કુંડલ - કાનનું આભરણ. બાકીના સ્વર્ણાદિના અલંકારો પણ લેવા. પશુ- બકરા, ઘેટા આદિ. દાસ-નોકર, પોરુસ - પુરુષોનો સમૂહ. અથવા પદાતિ આદિ પુરુષોનો સમૂહ અથવા દાસ પુરુષોનો સમૂહ. - x - અનંતરોક્ત આ બધું તજીને, સંયમનું અનુપાલન કરે. તેથી અમિલષિના રૂપ વિકુર્પણા શક્તિમાન્ થશે. અહીં વૈક્રિયકરણાદિ અનેક લબ્ધિના યોગથી અને પરલોકમાં દેવભવની પ્રાપ્ત થાય.

ફરી સત્યના સ્વરૂપને વિશેષથી કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૬૬, ૧૬૭

કર્મોથી દુઃખ પામતા પ્રાણીને સ્થાવર - જંગમ સંપત્તિ - ધન, ધાન્ય અને ગૃહોપકરણ પણ દુઃખથી મુક્ત કરવાને સમર્થ નથી થતા... બધાંને બધાં તરફથી સુખ પ્રિય છે, બધાં પ્રાણીને પોતાનું જીવન પ્રિય છે, તે જાણીને ભય અને વૈરથી ઉપરત થઈ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણ ન હણે.

● વિવેચન - ૧૬૬, ૧૬૭ -

અધ્યાત્મ - આત્મામાં જે વર્તે છે, અથવા અધ્યાત્મ એટલે મન, તેમાં જે રહે છે, તે અધ્યાત્મસ્થ, આના પ્રસ્તાવથી સુખાદિ, જે ઇષ્ટ સંયોગ અને અનિષ્ટ વિયોગાદિ હેતુથી જન્મેલ છે. નિરવશેષ પ્રિયત્વ આદિ સ્વરૂપથી અવધારીને, તથા પ્રાણ - પ્રાણી, આત્મવત્ સુખપ્રિયત્વથી પ્રિય દયા - જેનું રક્ષણ કરે તે પ્રિયદયાવાળો. અથવા જેને આત્મા પ્રિય છે, તે પ્રિયાત્મક. તેને જાણીને ન હણે, અતિપાત ન કરે તેમજ ન હણાવે ઇત્યાદિ - x -.

પ્રાણ - ઇન્દ્રિયાદિ, કેવો થઈને? ભય અને વૈર-પ્રદેષ, તેનાથી નિવૃત્ત થઈને અથવા અધ્યાત્મસ્થ શબ્દના અભિપ્રેત પર્યાયત્વથી રૂઢ-પણાથી અધ્યાત્મસ્થ - જે જેને અભિમત છે, તે સુખ જ બધી દિશાથી કે બધાંના મનો અભિમત શબ્દાદિથી જન્મેલ બધું શારીરિક - માનસિક તને ઇષ્ટ છે. તે પ્રમાણે બીજા પ્રાણીને પણ ઇષ્ટ છે, તેમ વિચારીને પ્રાણી પરત્વે પ્રિયદયા થાય. - x - અહીં પ્રાણાતિપાત લક્ષણ આશ્રય નિરોધને જાણીને બાકીના આશ્રયનો નિરોધ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૬૮ -

અદત્તાદાન નરક છે, એમ જાણીને ન અપાયેલ તણખલું પણ ન લે. અસંયમ પ્રતિ જુગુપ્સા રાખનાર મુનિ પોતાના પાત્રમાં દેવાયેલું ભોજન જ કરે.

● વિવેચન - ૧૬૮-

અપાય તે આદાન - ધન, ધાન્યાદિ. નરકના કારણ પણાથી નરક છે તેમ જાણીને શું? ન ગ્રહણ કરે, ન સ્વીકારે યાવત્ તણખલું પણ ન લે, તો ચાંદી - સોનાની વાત ક્યાં રહી? તો પ્રાણ ધારણ માટે શું કરે? પોતાને આહાર વિના ધર્મધુરાને ધારણ કરવા સમર્થ ન હોવાના સ્વભાવથી જુગુપ્સા કરે. આત્મન: એટલે પોતાના ભાજન કે પાત્રમાં ભોજન સમયે ગૃહસ્થો વડે અપાયેલ આહારનું જ ભોજન કરે. આના વડે આહારનો પણ ભાવથી અસ્વીકાર કહ્યો. જુગુપ્સા શબ્દ વડે તેનો અપ્રતિબંધ દર્શાવ્યો. પછી પરિગ્રહ આશ્રયનો નિરોધ કહ્યો. તેના ગ્રહણથી તેની મધ્યેના મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈયુન રૂપ ત્રણે આશ્રયનો નિરોધ કહ્યો.

અથવા 'સત્ય' શબ્દથી સાક્ષાત્ સંયતને કહેતા મૃષાવાદ નિવૃત્તિ બતાવી. કેમકે તેના દ્વારથી પણ તેનું સત્યત્વ છે. 'આદાન' આદિ વડે સાક્ષાત્ અદત્તાદાન વિરતિ કહી. અદત્તનું આદાન - ગ્રહણ રૂઢ છે. તેને નરકનો હેતુ જાણીને તણખલું પણ

કોઈએ આપ્યા વિનાનું ન લે. 'ગત્વાસ' ઇત્યાદિથી પરિગ્રહ આશ્રવનો નિરોધ કર્યો. તેના નિરોધથી અપરિગૃહીતા સ્ત્રી પણ ન ભોગવે, એમ કરીને મૈથુન આશ્રવનો નિરોધ કહ્યો. તો આજીવિકા કેમ કરે?

આત્માની જુગુપ્સા કરતો પાત્રમાં અપાયેલ ભોજનને વાપરે. પાત્ર ગ્રહણથી બંને વ્યાખ્યામાં - x - પાત્રના ગ્રહણથી કોઈને એમ થાય કે આમાં નિષ્પરિગ્રહતા ક્યાં રહી? તેથી કહે છે - પાત્ર ન લેવાથી તેવા પ્રકારની લબ્ધિ આદિના અભાવથી હાથમાં ખાઈ શકવાના અભાવે ગૃહસ્થના ભોજનમાં જ ભોજન કરે. તેમાં ઘણાં દોષનો સંભવ છે. શય્યાંભવસૂરિએ કહ્યું છે કે - તેમાં પશ્ચાત્કર્મ કે પૂર્વકર્મ થાય માટે તે ન કલ્પે. એ પ્રમાણે પાંચ આશ્રવના વિરમણ રૂપ સંયમ કહ્યો.

કેટલાંક તે સ્વીકારતા નથી, માટે કહે છે કે -

● સૂત્ર - ૧૬૯ -

આ સંસારમાં કેટલાંક માને છે કે - "પાપના પરચક્ષ્ણાણ કર્યા વિના જ કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનને જાણવાથી જ જીવ સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે."

● વિવેચન - ૧૬૯ -

આ જગતમાં કે મુક્તિ માર્ગના વિચારમાં કેટલાંક કપિલાદિ મનવાળા એવું માને છે કે પ્રરૂપે છે કે પ્રાણાતિપાનાદિ વિરતિને ન કરીને જ - x - તત્ત્વને જાણીને આધ્યાત્મિક, આદિ ભૌતિક, આદિ દૈવિક લક્ષણો વડે સ્વપરિભાષાથી શારીરિક - માનસિક દુઃખો છૂટા પડે છે. - x - x -

અથવા આચરણને આચરિત, તે તે ક્રિયા કલાપ, અથવા સ્વ-સ્વ આચારરૂપ અનુષ્ઠાન જ, તેને જાણીને - સ્વ સંવેદનથી અનુભવીને બધાં દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. એ પ્રમાણે બધે જ્ઞાન જ મુક્તિનું અંગ છે. પણ તે બરોબર નથી. રોગી માત્ર ઔષધના જ્ઞાનથી સાજો ન થાય, તેમ ભાવરોગી મહાવ્રતરૂપ પાંચ અંગમાં ઉપલક્ષિત ક્રિયાને કર્યા વિના મુક્ત ન થાય.

તેઓ એ પ્રમાણે વિચાર્યા વિના ભવદુઃખથી આકુલિત થઈ વાચાળપણથી જ આત્માને સ્વસ્થ કરે છે, તેથી કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૦ -

જે બંધ અને મોક્ષના સિદ્ધાંતોની સ્થાપના કરે. બોલે ઘણું પણ કરે કંઈ નહીં, તેઓ ફક્ત વાણી વીર્યથી પોતાને આશ્વાસિત કરે છે.

● વિવેચન - ૧૭૦ -

જ્ઞાનને જ મોક્ષના અંગ રૂપે પ્રતિપાદન કરે છે, પણ મુક્તિના ઉપાય રૂપ અનુષ્ઠાનને કરતા નથી. બંધ અને મોક્ષનો સ્વીકાર તો કરે છે. જેમકે - 'બંધ છે', 'મોક્ષ છે' પણ માત્ર આવું બોલે જ છે. તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરતા નથી. આત્મશક્તિ રૂપ વાણી વીર્ય અર્થાત્ વાચાળતા પણ તે મુજબના અનુષ્ઠાનથી શૂન્ય એવા તેઓ

વિજ્ઞાનથી જ અને મુક્તિ પામવાના છીએ. એમ આત્માને સ્વાસ્થ્યને પ્રાપ્ત કરાવે છે.

જો આ બરોબર નથી, તો સ્વતઃ જ કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૧ -

વિવિધ ભાષા રક્ષણ કરતી નથી, વિદ્યાનું અનુશાસન પણ ક્યાં સુરક્ષા આપે છે? જે તેને સંરક્ષક માને છે. તે પોતાને પંડિત માનનારા અજ્ઞાની જીવો પાપકર્મોમાં મગ્ન છે - ડૂબેલા છે.

● વિવેચન - ૧૭૧ -

પ્રાકૃત, સંસ્કૃત આદિ રૂપ આર્ય વિષયક જ્ઞાન મુક્તિનું અંગ બની શકતા નથી કે પાપથી રક્ષણ આપતા નથી. કોણ? તે કહે છે - બોલાય તે ભાષા - વચનરૂપ, આ અચિંત્ય મણિ-મંત્ર મહા ઔષધિનો પ્રભાવ તે અધોરાદિ મંત્ર રૂપ વાણી રક્ષણને માટે થાય છે. તેમ કહે છે કઈ રીતે? જેના વડે તત્ત્વ જણાય તે વિદ્યા - વિચિત્ર મંત્ર રૂપ, તેનું શિક્ષણ તે વિદ્યાનું શાસન, તે પાપથી તે ભવથી રક્ષણ આપે છે; બીજું કંઈ નહીં.

આ પ્રમાણે “વાણી માત્ર” જ મુક્તિનું અનુષ્ઠાન ગણી, બાકીનાની વ્યર્થતા બતાવે છે.

પરંતુ જેઓ માત્ર વિદ્યાને રક્ષણ રૂપ ગણે છે. તેમના પ્રતિ કહે છે કે - અનેક પ્રકારે મગ્ન છે, ડૂબેલા છે, શેમાં? પાપ કર્મોમાં પાપહેતુક હિંસાદિ અનુષ્ઠાનોમાં. કેમકે સતત તેને કરે છે. અથવા વિષણ - વિષાદને પામેલા છે. આ પાપાનુષ્ઠાનોથી - કઈ રીતે આ અનુષ્ઠાનોથી અમારું ભાવિ યશે? તે એવા પ્રકરના કેવા છે? રાગદ્વેષથી આકુલિત, પોતાને પંડિત માનતા એવા. પણ તેઓ સમ્યક્ રીતે જાણકાર હોતા નથી. - x - x - છતાં પોતાને જાણકાર માનીને અભિમાનથી ફરનારા થાય છે.

સામાન્યથી જ મુક્તિપથ પરિપંથીના દોષના દર્શન માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૨ -

જે મન, વચન, કાયાથી શરીરમાં, શરીરના વર્ણ અને રૂપમાં સર્વથા આસક્ત છે, તે બધાં પોતાને માટે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.

● વિવેચન - ૧૭૨ -

જે કોઈ શરીરના વિષયમાં બદ્ધ આગ્રહવાળા - આસક્ત છે. ક્યાં? તે કહે છે - સુસ્તિગ્ધ ગૌરવ આદિમાં, સુસંસ્થાનપણામાં, સ્પર્શ આદિમાં, વસ્ત્રાદિ આસક્તિવાળા છે. સર્વથા સ્વયં કરણ-કારણ આદિ પ્રકારોથી - મન વડે “અમે કઈ રીતે વર્ણાદિવાળા થઈશું?” એમ વિચારતા વચન વડે - રસાયણાદિના પ્રશ્નો પૂછીને, કાયા વડે - રસાયણ આદિના ઉપયોગથી - x - x - માત્ર મુક્તિવાદીને કેવલ તે જાણવા માત્રથી દુઃખોથી મુક્તિ ન મળે.” પાપના પરચ્છાણ - ત્યાગની જરૂર નથી, તેવું કહેનાર - માનનાર આ જન્મમાં પણ દુઃખના ભાગી થાય છે.

તેઓ કેવા દુઃખ ભાગી થાય તે દર્શાવતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૩ -

તેઓએ આ અનંત સંસારમાં લાંબા માર્ગનો સ્વીકાર કરેલો છે. તેથી બધી તરફથી જોઈ-સંભાળીને અપ્રમત ભાવથી વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૧૭૩ -

આપન્ન - પ્રાપ્ત, દીર્ઘ - અનાદિ અનંત માર્ગ - ઉત્પત્તિ અને પ્રલય રૂપ માર્ગને, અન્યાન્ય ભવ ભ્રમણથી એકત્ર અવસ્થિતના અભાવથી. ક્યાં? નરકાદિ ગતિ ચતુષ્ક રૂપ સંસારમાં, અવિદ્યમાન અંત વાળા. અપર્યવસિત - અનંતકાચિકાદિ ઉપલક્ષિતત્વથી. આ કારણે તે મુક્તિનો પંથ દુઃખના સંભવવાળો છે. તેથી બધી દિશા, પ્રસ્તાવથી સંપૂર્ણ ભાવ દિશા, જે પૃથ્વી આદિ અટાર ભેદવાળી છે. - x - x - x - x - તેને જોતો, પ્રમાદ રહિત થઈ, જે રીતે એકેન્દ્રિયાદીની વિરાધના ન થાય, તે પ્રમાણે સંયમ માર્ગમાં વિચારે. અથવા સંસારપ્રાપ્ત બધી દિશાને જોઈને અપ્રમત - નિદ્રા આદિ પ્રમાદનો પરિહાર કરતો જે રીતે સંસારમાં ભ્રમણ ન કરવું પડે તે રીતે વિચરણ કરે (એમ શિષ્યને ઉપદેશ દે છે)

જે પ્રમાણે અપ્રમત થઈ વિચરણ કરવું જોઈએ, તે દર્શાવે છે.

● સૂત્ર - ૧૭૪ -

ઉર્ધ્વ લક્ષ્ય રાખનારો સાધક ક્યારેય પણ બાહ્ય વિષયોની આકાંક્ષા ન કરે. પૂર્વકર્મોના ફાયને માટે જ આ શરીરને ધારણ કરે.

● વિવેચન - ૧૭૪ -

બ્રહ્મિ એટલ ભવથી બહિર્ભૂત, ઉર્ધ્વ - સર્વથી ઉપરની સ્થિતિ અર્થાત્ મોક્ષને ગ્રહણ કરીને મારે આ પ્રયોજન માટે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એવો નિશ્ચય કરીને, બુદ્ધિથી અવધારીને. અથવા બ્રહ્મિ - આત્માથી બહિર્ભૂત એવા ધન ધાન્યાદિ, ઉર્ધ્વ - અપવર્ગને ગ્રહણ કરી હેયપણાથી અને ઉપાદેયપણાથી જાણીને. વિષયાદિની અભિલાષા ન કરે. ક્યાંય કોઈ આસક્તિ ન કરે. કદાચ કોઈ ઉપસર્ગ કે પરીષદ આદિથી આકુલિત થાય તો પણ તેમ ન કરે.

આ પ્રમાણે શરીરને ધારણ કરવું જ યુક્ત છે. આ પ્રમાણે ધારણ કરવાથી આકાંક્ષાનો સંભવ ન રહે. તે પણ આત્માથી બહિર્ભૂતત્વ છે. તેથી કહે છે - પૂર્વકાલ ભાવિ તે કર્મ. - પૂર્વ કર્મ. તેનો ફાય, તેના અર્થે આ પ્રત્યક્ષ શરીરને ઉચિત આહારાદિના ભોગથી પરિપાલન કરે. કેમકે તેની ધારણ કરવાની વિશુદ્ધિના હેતુપણે છે. તેના પતનથી જ ભવાંતરમાં ઉત્પત્તિ કરાવનાર અવિરતિનું પણ પતન છે. તેથી શરીરનું ઉદ્ધરણ પણ અનાસક્તિપણાથી જ કરવું જોઈએ.

જે પ્રમાણે શરીરના પાલનમાં પણ આસક્તિનો સંભવ નથી, તે પ્રમાણે દર્શાવતા કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૫ -

કર્મોના હેતુઓને દૂર કરીને કાલકાંક્ષી થઈ વિચરણ કરે. ગૃહસ્થ

પોતાના માટે તૈયાર કરેલા આહાર અને પ્રાણી ઉચિત પરિમાણમાં ગ્રહણ કરીને સેવન કરે.

● વિવેચન - ૧૭૫ -

જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના હેતુ - ઉપાદાન કારણ એવા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિને પૃથક્ કહી ને - ત્યજીને, કાલ અનુષ્ઠાન પ્રસ્તાવની કાંક્ષા કરે, અને વિચરણ કરે. કહે છે કે - 'વિગિંચ કમ્બુડ્ગો હેઉ' અહીં 'પરિત્યાગ કરે' તેને બીજા ઉપદેશપણથી વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ. સંયમનો નિર્વાહ યાય તેટીલ જ માત્રા - જાણીને, કોની? ઓદન આદિ અન્નની, આયામ આદિપાણીની. ખાધ - સ્વાધને ન લઈને. યત્ન કરે કેમ કે પ્રાય: તેનો પરિભોગ અસંભવ છે. કૃત - પોતાના માટે જ ગૃહસ્થો વડે બનાવાયેલ એવો આહાર, તેને પ્રાપ્ત કરીને ખાય, (તેનાથી આજીવિકા કરે).

કદાચિત ભોજન કરીને શેષને ધારણ કરતાં આસક્તિ સંભવે છે તેથી કહે છે-

● સૂત્ર - ૧૭૬ -

સાધુ લેશમાત્ર પણ સંગ્રહ ન કરે, પંખીની માફક સંગ્રહથી નિરપેક્ષ રહેતો એવો પાત્ર લઈને ભિક્ષાને માટે વિચરણ કરે.

● વિવેચન - ૧૭૬ -

સમ્યગ્ - એકી ભાવથી જેનાવડે આત્મા નરકાદિમાં નિક્ષેપિત કરાય છે, તે સંનિધિ. "સવારે મને આ કામ લાગશે" એમ વિચારી વધારાનું અશન લાવીને રાખી મૂક્યું, તે સાધુ ન કરે. લેપ - ગાડાનું કીલ આદિ વડે નિષ્પાદિત પાત્રમાં પરિગ્રહણ કરે. તેની માત્રા - મર્યાદા, કેમકે માત્રા શબ્દનો મર્યાદા વાચી અર્થ રૂટ છે. - x - આ લેપમાત્રાથી, માત્ર એક લેપની મર્યાદા કરીને, પણ કિંચિત માત્ર વધુ સંનિધિ ન કરે. અથવા આ માત્રા શબ્દ પરિમાણ અર્થમાં છે. તેનો અર્થ આ છે -

લેપમાત્રા વડે પાત્રને ઉપલિપ્ત કરાય તેટલા પરિમાણમાં પણ સંનિધિ ન કરે. તો વધારે સંનિધિની વાત જ ક્યાં રહી? કોણ? સંપત. તો શું પાત્રાદિ ઉપકરણની સંનિધિ પણ ન કરવી જોઈએ? તેથી કહે છે- પક્ષીની માફક. જેમ પક્ષી- પડવાથી રક્ષણ કરે તે પત્ર - પાંખનો સંચય કરીને વિચરે છે એ પ્રમાણે સીધુ પણ પાત્ર અને ઉપલક્ષણની બીજા ઉપકરણો લઈને વિચરે. કેવી રીતે વિચરે? તે કહે છે -

નિરપેક્ષ - અભિલાષા રહિત પણે, અથવા તેના વિનાશ આદિમાં શોકને ન કરતો તેવો નિરપેક્ષ - આસક્તિ રહિત. તે પ્રમાણે પ્રતિદિન સંયમ પલિમંથ ભીરુપણથી પાત્રાદિ ઉપકરણની સંનિધિ કરવા છતાં તેમાં કોઈ દોષ નથી. તેમ જાણવું.

અથવા જો લેપમાત્રા વડે પણ સંનિધિ ન કરે તો કઈ રીતે આગામી દિવસે ભોજન કરવું? તે કહે છે -

પક્ષીની જેમ નિરપેક્ષ થઈને. માત્ર - પડતાંને ધારી રાખે તેવું ભોજન અર્થાત્ નિયોગને ગ્રહણ કરીને ભિક્ષાર્યે પર્યટન કરે. અહીં આવું કહેવા માંગે છે કે - મધુકર વૃત્તિથી જ તેણે નિર્વાહ કરવાનો છે. પછી તેને સંનિધિ કરવાનું શું પ્રયોજન છે?

હવે જે કહ્યું કે - “કરેલું પામીને ભોજન કરે”. તેમાં કઈ રીતે તેનો લાભ થાય? તેનો ઉપાય કહે છે - અથવા જે કહ્યું કે - નિરપેક્ષ થઈને ભ્રમણ કરે, તેને અભિવ્યક્ત કરવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૭ -

એષણા સમિતિથી સુક્ત. લજ્જાવાન, સંયમી મુનિ ગામોમાં અનિયત વિહાર કરે. અપ્રમત્ત રહીને ગૃહસ્થો પાસેથી ભિક્ષા ગવેષણા કરે.

● વિવેચન - ૧૭૭ -

ઉત્પાદન, ગ્રહણ અને ગ્રાસ વિષયક એષણામાં સમ્યક્ સ્થિત તેને એષણાનું જ ઉપાદાન છે. પ્રાયઃ તેના અભાવમાં ઘર્યા, ભાષાદિ સમિતિ સંભવે છે તેમ જણાવે છે આના વડે નિરપેક્ષત્વ કહેલું છે.

લજ્જા - સંયમ, તેના ઉપયોગમાં અનન્યતાથી યતિ. ગામમાં કે નગરમાં અનિયત વૃત્તિથી વિચરે. આના દ્વારા પણ નિરપેક્ષતા જ કહી છે. કેવી રીતે વિચરે? પ્રમાદરહિત થઈને. કેમકે વિષયાદિ પ્રમાદના સેવથી ગૃહસ્થોને જ પ્રમત્ત કહેલા છે. પિંડપાત્ - ભિક્ષાની ગવેષણા કરે.

આ રીતે પ્રસક્ત અનુપ્રસક્તિથી સંયમનું સ્વરૂપ કહ્યું. તે કહેવાથી નિર્ગન્થ સ્વરૂપ પણ કહ્યું. હવે એમાં જ આદરના ઉત્પાદનને માટે કહે છે -

● સૂત્ર - ૧૭૮ -

અનુત્તરજ્ઞાની, અનુત્તરદર્શી, અનુત્તરજ્ઞાન - દર્શનઘર અરહંત, જ્ઞાતપુત્ર, વૈશાલિકે આ પ્રમાણે કહેવ છે, તે હું કહું છું.

● વિવેચન - ૧૭૮ -

આ પ્રકારે ભગવંતે કહેલું છે. અનુત્તરજ્ઞાની - સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળા. અહીં - x - અનુત્તર શબ્દ સંજ્ઞા સ્વરૂપ અને કેવળ જ્ઞાનના વાયકપણાથી છે. - x - તેની ઉત્તરે કશું નથી માટે અનુત્તર, તે પ્રમાણે જોનાર તે અનુત્તરદર્શી. સામાન્ય અને વિશેષ ગ્રાહિતાથી જ્ઞાન અને દર્શનનો ભેદ છે. - x - અનુત્તર જ્ઞાન અને દર્શનના એકસાથે ઉપયોગનો અભાવ છતાં લબ્ધિરૂપપણાથી ધારણ કરે છે, તેથી અનુત્તર જ્ઞાનદર્શન ઘર. એમ કહેલ છે.

(શંકા) પૂર્વોક્ત બંને વિશેષણોથી આનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. તો પુનરુક્તિ શા માટે કરી? (સમાધાન) આના બીજા અભિપ્રાયપણાથી, અહીં જ અનુત્તર જ્ઞાની અનુત્તર દર્શી એવા ભેદના અભિધાનથી જ્ઞાન અને દર્શનનો ભિન્ન કાળ કહેલ છે. તેથી ઉપયોગની માફક બંને લબ્ધિ પણ ભિન્નકાળ ભાવી છે, તેવો વ્યામોહ ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે ‘જ્ઞાનદર્શનઘર’ કહ્યું.

દેવાદિ વડે પૂજાને યોગ્ય છે માટે અરહંત, એટલે તીર્થંકર. જ્ઞાત - ઉદાર ક્ષત્રિય. અહીં પ્રસ્તાવથી સિદ્ધાર્થ. તેના પુત્ર તે જ્ઞાન પુત્ર એટલે કે વર્તમાન તીર્થાધિપતિ મહાવીર. ભગવાન - સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિવાળા, વેસાલીય - વિશાલા અર્થાત્ શિષ્યોનું તીર્થ કે યશ

વગેરે ગુણો જેને વિદ્યમાન છે તે વિશાલિક અથવા વિશાલ અર્થાત્ ઉક્ત સ્વરૂપથી હિત, એ હિતને માટે, તેથી વિશાલીય.

દેવ, મનુષ્ય અને અસુરોની પર્યાયામાં વિશેષથી અનન્ય સાધારણ રૂપથી કહેવાયત. કેટલાંક કહે છે - એ પ્રમાણે આ પુરિષાદાનીય પાત્ર અરહંત ભગવંતે કહેતાં વૈશાલીમાં બુદ્ધ પરિનિવૃત્ત થયા. જોકે અહીં ક્રમાનુસાર અરહંત એમ સામાન્યથી કહેવાયા છતાં ભગવન્ મહાવીર જ લેવા. બધાં ભાવોને કેવલજ્ઞાન વડે જુએ છે. તથા પુરુષાકારવર્તીપણથી પુરુષ અને આદેય વાક્યતાથી આદાનીય તે પુરુષાદાનીય. પુરુષ વિશેષણ પ્રાયઃ તીર્થકરના ખ્યાપનાર્થે છે. અથવા જ્ઞાનાદિ ગુણપણથી પુરુષો વડે આદાનીય. - x - x - x -

**મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અધ્યયન-૬ નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ**

o - x - x - x - x - o

卐 ભાગ - ૩૭ - પૂર્ણ 卐

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિ	૨૫ થી ૨૭
નિરચાવલિકા પંચક અને પચગ્નાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, જૃહલ્કલ્પ દશાશ્રુતસ્કંધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨